

Norge i Latin-Amerika

Forbindelser og forestillinger

Leiv Marsteintredet (red.)

Norge i Latin-Amerika

Leiv Marsteintredet (red.)

Norge i Latin-Amerika

Forbindelser og forestillinger

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

© Leiv Marsteintredet (red). Bidragsyterne har copyright til sitt eget kapittel, 2017.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, og å remixe, endre, og bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle, under betingelse av at korrekt kreditering og en lenke til lisensen er oppgitt, og at man indikerer om endringer er blitt gjort. Tredjepart kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller tredjepart eller tredjeparts bruk av verket.

Boka er utgitt med støtte fra Fritt Ord og Universitetet i Oslo.

ISBN: 978-82-02-54848-3-PDF

Typesetting: Datapage India (Pvt.) Ltd.

Cover Design: Cappelen Damm

Cappelen Damm Akademisk/NOASP

noasp@cappelendamm.no

Innhold

Figurer/Tabeller	11
Forord.....	13
1 Norge i Latin-Amerika: endrede forbindelser og stagnerte forestillinger.....	15
<i>Leiv Marsteintredet</i>	
Hvordan kan Latin-Amerika lære oss noe om Norge?	16
Latin-Amerika: En lite viktig region for Norge?.....	17
Økende potensial, men dalende offentlig interesse? En dreining i våre forbindelser med Latin-Amerika	21
En presentasjon av det som kommer	26
Litteraturliste	30
2 Den norske utvandringen til Latin-Amerika mellom 1820 og 1940	33
<i>Steinar A. Sæther</i>	
Innvandringen til Latin-Amerika	34
Den norske utvandringen	37
Faists migrasjonsmodell	40
Statistikk om nordmenn i Latin-Amerika før 1940	42
Den lange pionerfasen, 1820–1920	46
Sjømenn	49
Ingeniører	53
Koloniseringsforsøk	61
Klimakset i 1920-årene	62
Konklusjon.....	63
Referanser	64
3 Norske reiseskildringer fra Mexico siden Carl Lumholtz.....	71
<i>Mieke Neyens, Oversatt til norsk av Bergljot Behrens</i>	
Norsk reiselitteratur fra Mexico, 1903–2012.....	72
Reiseskildringen.....	74
Fortellinger om det ukjente, 1903–1929	76
Eventyrlige fortellinger, 1936–2012.....	86
Avsluttende bemerkninger	96
Referanser	97

4 Norske økonomiske forbindelser med Latin-Amerika fra 1945 til i dag.	
Fra handel til norske investeringer i latinamerikanske naturressurser	101
<i>Tor Opsvik</i>	
Handel.....	102
Norske investeringer.....	108
De tre store norske i Brasil og resten.....	112
Utenlandske investeringer fra et latinamerikansk perspektiv.....	116
Norske investeringer, interesser og forestillinger.....	119
Konklusjon.....	125
Referanser	126
5 Norsk bistand til Latin-Amerika	131
<i>Einar Berntzen</i>	
Latin-Amerika i norsk utenriks- og bistandspolitikk før kuppet i Chile i 1973.....	132
Radikalisering av den norske bistandsideologien fra 1970-årene: engasjement og kontroversiell politikk overfor Latin-Amerika.....	135
Chile.....	136
Cuba.....	138
Nicaragua	139
Norsk støtte til urbefolkninger	147
Norsk bistand gjennom frivillige organisasjoner	148
Fredsforhandlinger og bistand	149
Guatemala.....	149
Colombia	151
Den rød-grønne regjeringen (2005–13) og Latin-Amerika	153
Brasil	155
Konklusjon.....	157
Referanser	158
6 Norsk utenrikspolitikk og den latinamerikanske «venstreølgen»: mellom ideologi og realpolitikk	161
<i>Benedicte Bull</i>	
Latin-Amerika i norsk utenrikspolitikk: marginal, kontroversiell og gradvis mindre autonom	163
Fra konform og marginal til kontroversiell.....	163
Latin-Amerika og engasjementspolitikken: Fred, bistand og business.....	166
Den norske Latin-Amerika-politikken og venstreølgen.....	170
Bondevik, Lula og Chávez.....	170
De rød-grønne og Latin-Amerika.....	172
Årsakene til dreiningen	172
Latin-Amerika-satsingen tar form	175
Brasil, Brasil, Brasil	178
Ikke bare harmoni.....	180

En venstreorientering – til slutt?	184
Konkluderende bemerkninger	186
Referanser	187

7 "La firma no es la paz" norske bidrag til fred i Guatemala og Colombia..... 189

Ada Nissen

Konflikter med dype røtter.....	190
Hvorfor Norge?	193
Guatemala.....	193
Colombia	195
Få planer, betydningsfulle enkeltpersoner	196
Den norske modellen for fred?	198
Guatemala - upartisk tilrettelegger uten egne interesser?	198
Colombia - se til Skandinavia.....	201
Colombia - norsk dialog og lokale endringer	203
Forhandlingsoppsett.....	206
FNs rolle.....	206
Eierskapsmodellen	207
Bilaterale norske spor.....	209
Ofrenes rettigheter, overgangsrettferdighet og sannhetskommisjoner	211
Den vanskelige implementeringen — har Norge et ansvar?	213
Norge og freden i Latin-Amerika	215
Referanser	216

8 Norsk misjon i Latin-Amerika: frå sjømenn og pinseverer til utviklingsprosjekt og politikk 221

Bjørn Ola Tafjord

Dei som var først ute: slavehandlarar, sjømenn, utvandrarar og pinseverer	222
Luthersk misjon og statsstøtta utviklingsprosjekt frå 1960-åra.....	225
Tilhøva i dag: misjon og bistand hand i hand	229
Misjonsverer i norsk politikk og misjonærar i utanriksteneste.....	232
Relasjonar i misjonsmarka: privilegium og samarbeidspartnarar.....	234
Nettverk og institusjonar i Noreg: den kristne grasrota og høgskulane	236
Målgruppene, måla og resultatata til misjonen i Latin-Amerika	238
Framstillingar av seg sjølve og dei andre: frigjerarar og unådde folkeslag.....	240
Formidling og forskning i Noreg: målretta mediering og legitimering av misjonen.....	243
Referansar	245

9 En hvit flekk på mediekartet 251

Mats Greger, Andreas Hætta, Elida Høeg, Roy Krøvel og Fredrik Brogeland Laache

Litteratur om norsk journalistikk om Latin-Amerika	252
Teoretiske perspektiver – rammer og narrativ	253
Metode.....	254

Omfang av og temaer i dekingen av Latin-Amerika i norske medier.....	256
Synkende andel av nyhetsbildet	257
Radio og TV	257
Omfanget av mediedekningen i tradisjonelle medier	258
Sport, krim, katastrofe og politikk	258
Rammer og narrativer i Latin-Amerika-dekingen i norske medier	259
Kvalitative intervjuer	260
Urix på NRK TV og radio	261
Vinkling i Urix	262
Kilder og fortellerteknikk	263
Hva og hvem faller utenfor rammene i Urix?	265
Et slags alternativ	266
Nye og gamle fortellinger	267
Ubetalt engasjement	268
Et paradoks at dekingen faller når samhandelen øker.....	269
Referanser	270
10 Markedsføringen av norske studiereiser til Cuba	273
<i>Liv Eide og Åse Johnsen</i>	
Reisende fra Norge til Cuba	274
Turistnæringen som forskningsobjekt.....	275
Markedsføringen av Cuba som turistdestinasjon	277
Narrativet om Cuba	279
Interkulturell kompetanse	281
GoStudy på Cuba	282
Nettstedet Gostudy.no	283
Videoen Cuba.....	283
Bloggene	284
Det eksotiske Cuba	285
Det estetiske Cuba.....	288
Det eksepsjonelle Cuba	290
Interkulturell kompetanse i markedsføringen av Cuba som studiested.....	291
Fra solidaritetsbrigader til «badestudier»?	293
Konklusjon.....	294
Referanser	295
11 Norske forskere og Latin-Amerika: Mellom solidaritet og sannhetssøken?	299
<i>Leiv Marsteintredet</i>	
Norsk Latin-Amerika-forskning	300
Data og bakgrunnsinformasjon	302
Hvem er norske Latin-Amerika-forskere?	303
Hvor reiste norske latinamerikaforskere, og hvilke land forskes det på?	305
Norske forskere og språkkunnskaper	308

Hva forsker Latin-Amerika-forskere i Norge på?	310
Hvordan forsker norske latinamerikaforskere?	313
Forskeres holdninger til forskning	315
Konklusjoner og diskusjon	320
Referanser	323
12 Konklusjon. Norske bilder av Latin-Amerika: Kan stereotyper overvinnes?	325
<i>Stener Ekern og Jemima García-Godos</i>	
Stereotyper og sansbare mønstre	327
Selvgenererende sjabloner	328
Norske bilder av Latin-Amerika: Diktatorer og folk i skyggen av USA som kapitalismens sentrum	330
Aktørene endrer seg, men sjablongene resirkuleres	332
Sjablongbruk i fredsprosesser	336
Endringer i sjablongen?	338
Konklusjoner: Stereotyper, fraktaler og muligheter for læring	341
Referanser	343
Forfatterbiografier	345

Figurer/Tabeller

Figurer

1.1	Norske utvekslingsstudenter i Latin-Amerika 1975–2015.	23
1.2	Utvikling av populariteten til spansk språk i norsk grunnskole.	24
2.1	Ankomne nordmenn i Latin-Amerika (HULA), ankomne nordmenn i Buenos Aires (CEMLA) og utreiste nordmenn med latinamerikanske reisemål (EMIPRO).	45
3.1	Annonse for Lumholtz' foredrag "Huleboerne i Mexico"	73
4.1	Norsk eksport til Sør-Amerika 1948–2015 (i 1 mrd NOK, Konstante 1998 kroner) og som andel av Norges totale eksport.....	103
4.2	Norsk eksport av varer til Sør-Amerika (1948–2015) og Sør- Amerikas andel av verdens totale import.	104
4.3	Norsk eksport til/import fra Latin-Amerika i NOK per capita i hvert land. Gjennomsnitt for 2010–2014.....	106
4.4	Norsk eksport til enkeltland som andel av Norges totale eksport til Latin-Amerika 1950-tallet og 2010–2014	107
4.5	Norges direkte utenlandsinvesteringer per innbygger i Latin-Amerika, Afrika og Asia.....	109
4.6	Norske direkte utenlandsinvesteringer i Latin-Amerika (i millioner NOK).....	110
4.7	Norske direkte utenlandsinvesteringer i Latin-Amerika som prosentandel av Norges totale DUI (direkte utenlandsinvesteringer).....	111
5.1	Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1964–1975.....	133
6.1	Regionalbevilgning Latin-Amerika (i tusen NOK).	180
11.1	Holdninger til forskning.....	317

Tabeller

2.1	Antall norske skip ankommet utvalgte latinamerikanske havner etter konsulatberetninger, 1865–1903.....	50
2.2	Rømte sjømenn i Buenos Aires etter konsulberetninger, 1871–96.....	52
2.3	Norske ingeniører i Chile, Bolivia og Peru 1870–1940.	56
5.1	Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1976–1985.	141
5.2	Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1986–1995.	146
5.3	Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1996-2005.	152
5.4	Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 2006–2015.	156
6.1	Tiltredelse av venstreorienterte presidenter i Latin-Amerika.	169
11.1	Fagbakgrunn for Norges-baserte Latin-Amerika-forskere.....	304
11.2	Første reiseland, primær- og sekundærforskningsland.....	306
11.3	Språkkunnskaper blant Latin-Amerika-forskere i Norge.	309
11.4	Hvilke tema forskes det på i Norge?	311
11.5	Metodologisk tilnærming til faget.	314

Forord

Idéen til denne boken kom til gjennom samtaler på Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk (ILOS) ved Universitetet i Oslo med kollega Steinar A. Sæther. Jeg var nyansatt på instituttet og med Steinar diskuterte vi hvilke prosjekter vi kunne jobbe med sammen. Steinar var midt i sitt prosjekt om Nordmenn i Latin-Amerika, 1820–1940, og vi fant raskt ut at det var gjort lite systematisk forskning om Norge i Latin-Amerika, altså de kontakter nordmenn og Norge har hatt land i Latin-Amerika, samt hva som har vært skrevet av nordmenn i ulike kontekster om Latin-Amerika. Denne manglende kunnskapen plaget oss. For min del mente jeg at våre kontaktflater, personlige, politiske og økonomiske, var større enn bildet av Latin-Amerika som en “glemt region” skulle tilsi. Samtidig er den manglende kunnskapen om regionen også et problem fordi de forestillinger som fremstilles her hjemme av Latin-Amerika da lettere blir sjablongpregede, som Stener Ekern og Jemima García-Godos påpeker i denne boken. Målet med denne boken er derfor å korrigere et inntrykk av Latin-Amerika som en glemt region, og å bidra til økt kunnskap både om norske kontakter med Latin-Amerika og *om* Latin-Amerika. Jeg håper også at boken og forfatterne viser at det er mulig å analysere også Latin-Amerika, og Norge i Latin-Amerika, på et seriøst, nøkternt og faglig vis.

Ved ILOS i denne perioden var vi flere enn Steinar og meg som jobbet med Latin-Amerika, og det meste lå til rette ved instituttet for å samle oss om en felles innsats for å styrke vår Latin-Amerika forskning. Mieke A. Neyens var frem til 2016 ansatt som doktorgradsstipendiat og forsket på norske reiseberetninger om Mexico. Roy Krøvel ved Høgskolen i Oslo og Akershus hadde en periode professor II stilling på ILOS og kom inn med mye kunnskap om journalistikk og sosiale bevegelsers kontakt med Latin-Amerika. Tor Opsvik kom til ILOS i 2015 som førstelektor med nylig doktorgrad fra Chile, og tok tak i våre økonomiske forbindelser med Latin-Amerika. Med et sterkt fundament på instituttet ble det også en lettere jobb å rekruttere forfattere til de

resterende kapitlene fra andre institusjoner i Norge. Tanken var at denne boken også skulle virke samlende på et da voksende Latin-Amerika miljø ved ILOS, men det ble med tanken. På grunn av omorganisering ved instituttet ble etter hvert Master- og Bachelorgradene i Latin-Amerika-studier lagt ned, og en etter en forlot vi alle instituttet. I så måte ble denne boken vår svanesang, men boken vil likevel stå igjen som et lite spor fra Latin-Amerika-miljøet ved ILOS.

Denne boken hadde ikke blitt til uten økonomisk støtte fra ulike hold. En stor takk går til Fritt Ord som ga boken trykkestøtte. Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk støttet først en workshop som ble avholdt på Litteraturhuset i Oslo høsten 2015, og siden ga instituttet også støtte til boken. Universitetet i Oslo gjennom sitt fond for *open access* publikasjoner har også støttet utgivelsen av denne boken. En stor takk går også til Maren Christensen Bjune som tok på seg jobben med å lese og kommentere alle kapitlene i boken. Hennes grundige kommentarer har hevet kvaliteten på sluttproduktet. Til sist ønsker jeg å takke redaktørene Knut Vegard Bergem og Simon Aase ved Cappelen Damm Akademisk som til enhver tid svarte effektivt og raskt på mine spørsmål og som var tålmodige da innlevering av manus ved flere anledninger ble utsatt fordi redaktøren måtte prioritere andre prosjekter.

Bergen, oktober 2017

1

Norge i Latin-Amerika: endrede forbindelser og stagnerte forestillinger

Leiv Marsteintredet

Hvilke forbindelser har Norge til Latin-Amerika? Hva har skapt og formet våre forbindelser med regionen? Hvilke forestillinger om og hvilke bilder skaper og har vi av Latin-Amerika? Og i hvilken grad og på hvilken måte henger våre forestillinger om Latin-Amerika sammen med våre forbindelser med regionen? Dette er spørsmålene en rekke Latin-Amerika-forskere tar for seg i denne boken.

Norge er et land med lange tradisjoner for å søke kontakt utover landegrensene med andre nasjoner og andre kulturer. På tross av dette finnes det ikke noen systematisk oversikt over våre forbindelser med Latin-Amerika.¹ Denne boken søker å rette opp denne mangelen og tar et originalt grep for å studere både våre forbindelser og våre forestillinger i sammenhengen mellom Norge og en global region. Forfatterne av kapitlene er alle Latin-Amerika-forskere, og forsker ikke først og fremst på Norge. Boken tilbyr dermed nye perspektiver på tema som norsk bistand, utenrikspolitikk og journalistikk

---

¹ Det har nylig blitt gitt ut to antologier som på ulikt vis diskuterer norske forbindelser til og forestillinger om Latin-Amerika. Benedicte Bull har redigert en bok på spansk (senere utgitt på engelsk) som tar for seg norsk sosial, og akademisk, tenkning om Latin-Amerika (Bull 2015), mens Steinar A. Sæther har redigert en bok på engelsk om norsk migrasjon til Latin-Amerika i perioden 1820–1940 (Sæther 2015). Begge disse viktige akademiske bidragene har et snevrere fokus enn denne antologien, men er gode kompliment til denne boken. Norsk migrasjon til Sør-Amerika er også behandlet av Kjartan Fløgstad (1999), mens Joar Hoel-Larsen gir en fin, om enn rotete oversikt over nordmenn i Latin-Amerika i sin bok fra da han var korrespondent i regionen (Larsen 1997).

enn de analyser som er skrevet av forskere med Norge som forskningsfelt. Det vil komme klart frem i flere av bokens kapitler at mange av faktorene som styrer våre relasjoner til og forestillinger om regionen, er påvirket av utviklingen i Latin-Amerika.² Dermed blir kunnskap om ulike land, kulturer, historie og politikk i Latin-Amerika viktig for å forstå og forklare norske forbindelser til og forestillinger om regionen. Boken handler dermed ikke primært om Latin-Amerika, selv om den nysgjerrige leser vil lære om denne regionen også.

Mens bokens ulike kapitler tar for seg spesifikke tematikker, sektorer og områder, bidrar dette introduksjonskapittelet med noen overordnede perspektiver og trekker frem noen sentrale punkter som går igjen i bokens kapitler.

Hvordan kan Latin-Amerika lære oss noe om Norge?

Selv om norske relasjoner til og forestillinger om omverdenen først og fremst er preget av trekk ved det norske samfunnet, ønsker vi i denne boken å vise at vi kan lære mye om oss selv også ved å studere Latin-Amerika. Særtrekk ved vår historie, kultur, geografi, politikk, sosiale sammensetning osv. vil naturlig nok forme hvordan nordmenn ser på andre land, og hvordan vi søker kontakt med andre land og kulturer. I så måte er våre særtrekk faktorer som skaper en felles forståelsesramme overfor omverdenen. Slike norske særtrekk gir grobunn for analyser som søker å fange opp norske syn på resten av verden gjennom et sentralt, analytisk begrep, som for eksempel Terje Tvedts “godhetsregime” og den norske modellen (se f.eks. Tvedt 2009).

Vi kan likevel lære mye om Norge ved å studere andre regioner. Norges forhold til og forståelser av for eksempel regioner som Asia, Afrika og Latin-Amerika vil ikke være like. Varige trekk ved en region, som kultur, historie og språk, preger norsk kontakt med og forståelse av regionen. Norske forbindelser med og forestillinger om Latin-Amerika har noe til felles med våre kontakter til andre regioner, særlig i det globale sør, men også en unik historie å fortelle. Dette betyr at norsk politikk, våre kontakter til og vår forståelse av andre regioner ikke

---

2 Hva Latin-Amerika er og hvilke land det består av, er gjenstand for mange diskusjoner. I denne boken forstås Latin-Amerika kort og godt som de land på det amerikanske kontinent der et latinsk språk, spansk, portugisisk eller fransk, er et av de offisielle språkene. I alt betyr dette 20 land. Geografisk snakker vi om land i området fra Mexico i nord til Chile og Argentina i sør, sammen med Cuba, Haiti og Den dominikanske republikk i Karibia.

kun styres av våre særtrekk og verdier, eller en “norsk modell”. En region som Latin-Amerika har også stor kulturell, historisk, økonomisk og politisk variasjon. Mens den norske stats forhold til Mellom-Amerika har vært preget av bistand og utviklingsarbeid med fokus på utvikling, urfolk og fred, er for eksempel Norges nylige interesse for Brasil i mye større grad preget av økonomiske kalkulasjoner og interesse for handel og investeringer. Dette siste perspektivet for kontakt med et land i det globale sør bryter med bilder av det norske “godhetsregimet” og har lite med tradisjonell utviklingshjelp å gjøre (se Opsvik, kapittel 4 og Berntzen, kapittel 5).

De interne forskjellene mellom land og områder i Latin-Amerika blir ofte borte i våre forestillinger om regionen, og kunnskap om disse variasjonene hjelper oss å forstå vår samhandling med regionen. Ved bruk av den generaliserende betegnelsen *Latin-Amerika* som også denne boken benytter, skapes det lett forestillinger om at alle land sør for USA er like. Gjennom de forenklinger vi benytter i språket vårt, kan vi ofte skape overflatiske forestillinger om Latin-Amerika der historiske, kulturelle og økonomiske forskjeller både innad i land og mellom folkegrupper og land i regionen blir borte. Våre forestillinger om og forbindelser med Latin-Amerika styres også i stor grad av hendelser og utviklingstrekk i Latin-Amerika som Norge i liten eller ingen grad kan påvirke. Norsk politikk overfor, bistand til og forskning på Latin-Amerika styres ikke autonomt fra Norge som en proaktiv prosess, men vil ofte være skapt som reaksjoner på utviklingstrekk vi observerer. I flere kapitler i denne boken (f.eks. Bull, kapittel 6) blir hendelser som de cubanske og nicaraguanske revolusjonene, kuppet i Chile og venstrebølgen på starten av 2000-tallet sett som viktige hendelser med varig effekt på våre forbindelser til Latin-Amerika.

For å forstå og forklare våre forbindelser med og forestillinger om Latin-Amerika kan vi komme et stykke på vei i våre analyser med utgangspunkt i en norsk modell for samkvem med omverdenen, men om vi også skal forklare og forstå særegenheter, nyanser og variasjon i våre forbindelser med og forestillinger om Latin-Amerika, kreves det en dypere kunnskap om regionen. Forfatterne av kapitlene i denne boken bringer denne kunnskapen med seg i sine analyser.

Latin-Amerika: En lite viktig region for Norge?

Først og fremst er Latin-Amerika relativt lite viktig for Norge. Latin-Amerika eller landene i regionen utgjør ikke og har aldri utgjort noen sikkerhets- eller

utenrikspolitisk trussel mot Norge, og landene i regionen har heller aldri vært viktige som alliansepartnere innenfor sikkerhetspolitikken. Regionen også mindre viktig som bistandsregion enn for eksempel Afrika sør for Sahara, som Norge har et bredere og mer omfattende bistandssamarbeid med, og som bistandsregion har også Latin-Amerika en kortere historie enn både Afrika og (deler av) Asia. Dette henger nok sammen med at Latin-Amerika i hovedsak består av mellominntektsland og slik sett blir oppfattet som en mindre “trengende” region enn Afrika sør for Sahara. På tross av økende økonomisk samkvem de siste årene er Latin-Amerika heller ikke noen stor partner med tanke på norsk handel, eksport og import av varer eller investeringer. I så måte er kanskje Latin-Amerika en glemt region for store deler av offentligheten og det offentlige Norge. Dette betyr ikke, som denne boken vil vise, at Latin-Amerika som region er uviktig for Norge, ei heller at vi ikke har hatt eller har kontakter med regionen, eller at vi ikke er opptatt av den. Disse forbindelsene kommer imidlertid i mindre grad i offentlighetens søkelys, og denne boken forsøker dermed å rette på dette og å øke kunnskapen om våre forbindelser med regionen.

Norge, spesielt som skipsfartsnasjon, har lange tradisjoner for kontakter med Latin-Amerika, men fordi landene i regionen oppnår så lite oppmerksomhet i Norge, vil jeg våge å påstå at det i Norge er lite kunnskap om regionen og våre kontaktflater med den. En mulig konsekvens av dette er stereotypiske, forenklete forestillinger, slik Neyens (kapittel 3) trekker frem i sin analyse av norske beretninger om Mexico, og en svekket kritisk sans overfor det som presenteres om regionen av journalister, forskere og andre i mediene og den offentlige sfæren. Med det svekkes også den kritiske sansen rundt Norges engasjement i Latin-Amerika enten det er politisk, økonomisk eller gjennom bistand (se Greger mfl., kapittel 9). Som den eneste av de store regionene i verden har ikke NRK en fast korrespondent i Latin-Amerika, og vi er i større grad enn i dekingen av andre regioner avhengige av internasjonale nyhetsbyråer. Resultatet er trolig også en svekket kvalitet på nyhetsdekingen fra Latin-Amerika sammenlignet med andre regioner.

Det at Latin-Amerika er mindre viktig for Norge enn USA, Europa og Russland sikkerhetsmessig, Afrika bistandsmessig og Asia handelsmessig, gjør også at våre kontakter er mindre institusjonaliserte enn for andre regioner. En konsekvens av dette er at de bånd som skapes med land og områder i Latin-Amerika, blir mer personavhengige. En tråd som går gjennom flere kapitler i denne boken, er hvor personavhengig vår kontakt med Latin-Amerika har

vært. For å nevne noen kan vi trekke frem en person som Frode Nilsen, som tok ansvaret for Norges ambassade i Chile etter Pinochets kupp i 1973 og sørget for å hjelpe mange chilenerne ut av landet. Forsker, konsulent, forfatter og Latin-Amerika-kjenner Vegard Bye er også en viktig person, som blant annet er trukket frem i Erik Solheims selvbiografi som sentral for den rødgrønne regjeringens satsing på Latin-Amerika (se Bull, kapittel 6). Et navn som Petter Skauen fra Kirkens Nødhjelp går igjen i flere kapitler på grunn av hans engasjement i Guatemala og senere i fredsprosessen der, i binasjonale samtaler med Haiti og Den dominikanske republikk og sågar gjennom en mindre rolle i de nylig avsluttede fredssamtalene i Colombia. Og når det gjelder Colombia, trekkes tidligere statssekretær Jan Egelands personlige engasjement for landet frem av Nissen (kapittel 7) som viktig for at Norge ble tilrettelegger i fredsprosessen i Colombia.³ Det offisielle Norges tilnærming til regionen virker i så måte ikke å følge en overordnet politisk strategisk plan, men avhenger av både hendelser i regionen og noen få personer som i skyt-
teltrafikk mellom Oslo og Latin-Amerika er drevet av et sterkt engasjement i regionen. Nissen trekker i sitt kapittel frem ikke bare hvordan det ikke egentlig eksisterer en norsk modell for fred, men også hvor viktig det personlige har vært i Norges tilnærming til fredsprosessen i Colombia.

Det at det norske offentlige miljøet med hensyn til Latin-Amerika er lite og forbindelsene våre ofte styres av personlige kontakter og personlig engasjement, er ikke nødvendigvis et problem, men kanskje et særtrekk ved Norges forbindelser til denne regionen. En klar fordel er muligheten for raskt å reagere på en forespørsel, som den som kom fra Colombia om bidrag til fredsprosessen. En utfordring kan riktignok være rolleblanding og uklarheter om hvor den norske stat opphører og for eksempel frivillig sektor overtar, et tema som Tafjord er innom i kapittelet om norsk misjon. En annen utfordring er rolleblanding for sentrale aktører for våre relasjoner med Latin-Amerika. For å trekke frem to eksempler: Vegard Bye har i perioder vært forsker ved Senter for Utvikling og Miljø (UiO) og NUPI, seniorpartner i Scanteam som driver rådgivning og evaluering på oppdrag fra blant annet Utenriksdepartementet, og, ifølge Erik Solheim, en sterk pådriver for Norges satsing på Latin-Amerika. Petter Skauen

---

3 På andre arenaer som den økonomiske har en person som Erling Lorentzen vært viktig og blitt brukt som døråpner for norske bedrifter i Brasil gjennom lengre tid, ifølge en nylig skrevet biografi om Lorentzen (se Pettersen 2016).

fra Kirkens Nødhjelp har også vært sentral i UD's fredsengasjement i Guatemala og opererte til tider som en del av utenrikstjenesten og på oppdrag fra UD. Samtidig har både Skauen og Bye vært aktive i det norske offentlige ordskiftet om Latin-Amerika og blitt brukt flittig av norske medier som eksperter på regionen. Gjennom medier, eller som Bye også som forfatter av bøker om Latin-Amerika, former de våre forestillinger om regionen som uavhengige eksperter eller kjennere, samtidig som de har interesse i, evaluerer, påvirker og utøver norsk politisk engasjement, ressursbruk og forbindelser med regionen. Dette er ikke et forsøk på å henge ut verken Bye eller Skauen, som begge sitter på en unik kompetanse og erfaring fra Latin-Amerika som vi skal være glade for at de villig formidler om. Problemet ligger heller i den generelt manglende kunnskapen om Latin-Amerika, slik at meningspluralisme, kritiske analyser og debatt uteblir i norsk offentlighet. Dette gjør at formidlingen om Latin-Amerika og våre forestillinger om regionen blir avhengig av og preget av et fåtall personer som gjerne er påvirket av sine egne interesser i regionen eller i norske forbindelser med regionen.

En annen utfordring med lite kunnskap og små Latin-Amerika-miljøer i Norge er at misvisende stereotyper og sjablonger ofte dominerer og får overleve i offentligheten uten særlig debatt eller motbør. Ekern og García-Godos diskuterer disse stereotypene og sjablongene utførlig i sitt kapittel i denne boken, og trekker frem hvordan forestillingene om Latin-Amerika ofte baserer seg på en dikotomi eller todeling – helt vs. skurk, undertrykker vs. undertrykte, diktatorer eller eliter vs. folk. Selv om forenklinger alltid vil forekomme når vi skaper forestillinger om land og regioner langt unna, er det grunn til å tro at disse styrkes dersom den generelle kunnskapen om regionen er lav, og kunnskapsmiljøene som kan evne å fremme et mer komplekst bilde og korrigere dominerende stereotyper, er små. Problemene med sjablongbaserte fremstillinger og analyser av Latin-Amerika som Ekern og García-Godos diskuterer, er flere. For det første er de et dårlig utgangspunkt for analyser av historie og samfunn i Latin-Amerika som andre steder. For det andre er slike forenklete analyser basert på en todeling av samfunn, polariserende og ikke egnet for å øke interessen for Latin-Amerika. Mens analyser om undertrykkere og undertrykte i Latin-Amerika kan styrke engasjementet til de som allerede er interessert, kan bruken av slike stereotyper for å analysere samfunn virke fremmed eller avskrekkende for andre og hindre at nye grupper fatter interesse for regionen. Latin-Amerika-interesse kan rett og slett bli oppfattet

som noe sært og rart av de som observerer denne utenfra. Et tredje problem er, som Ekern og García-Godos påpeker, at de skaper systematiske skjevheter i fremstillingen av en hel region. Visse hendelser, historier og bilder som passer stereotypien trekkes frem, mens andre, kompliserende hendelser holdes tilbake. Vi har for eksempel hatt utallige debatter om Chávez i Norge, men få om en tilsvarende leder fra høyresiden som Perus autoritære president Fujimori (1990–2000).⁴ Og i tråd med sjablongene og stereotypiene var det få av disse debattene som gikk dypere enn å analysere Chávez som en helt eller skurk.⁵

Med utgangspunkt i disse observasjonene ønsker vi med denne antologien å bidra med en nøktern, uavhengig og solid faglig analyse som vi tror kan være med på å heve kunnskapsgrunnlaget om regionen, Norges forhold til regionen og hva som driver Norge og nordmenns forhold til andre regioner, folk og kulturer. Ved å bringe frem faglig baserte og kritiske analyser kan boken også bidra til å nyansere våre forestillinger om Latin-Amerika og forhåpentligvis bryte ned noen inngrodde norske stereotyper (om regionen).

Økende potensial, men dalende offentlig interesse? En dreining i våre forbindelser med Latin-Amerika

Det er grunn til å tro at interessen for Latin-Amerika er på vei nedover i Norge. VG-kommentator Axel Støren-Wedén skriver med bekymring om Latin-Amerika som “den glemte region” (Wedén 2017), Universitetet i Oslo legger ned sine Latin-Amerika-studier (Loge 2017), Norge la i 2016 ned sin ambassade i Guatemala (Statsministerens kontor 2015)⁶ og Bull viser i sitt kapittel hvordan regionalbevilgningen for Latin-Amerika har blitt redusert under både rød-grønn og blå regjering. Greger mfl. viser i sitt kapittel hvordan den norske mediedekningen av regionen er nedadgående, og Latinamerikagruppene i Norge skriver om at norske medier “Skrinlegger en hel region” (Kulasingam og

4 At vi fikk mange debatter om Chávez, men ikke om Fujimori, er kanskje ikke så overraskende og støtter opp om tidligere Bergens Tidende-redaktørs påstand om at “*Venstresiden tok ut fortolkningsmonopol på Latin-Amerika ...*” (Holsen 2006).

5 For et tidlig unntak som bryter med stereotypiene og stiller spørsmål ved om norske politikere bør holde seg med politiske helter, se Ims (2007) sin analyse av Chávez-regimet i Venezuela og norske bilder av Chávez og Venezuela.

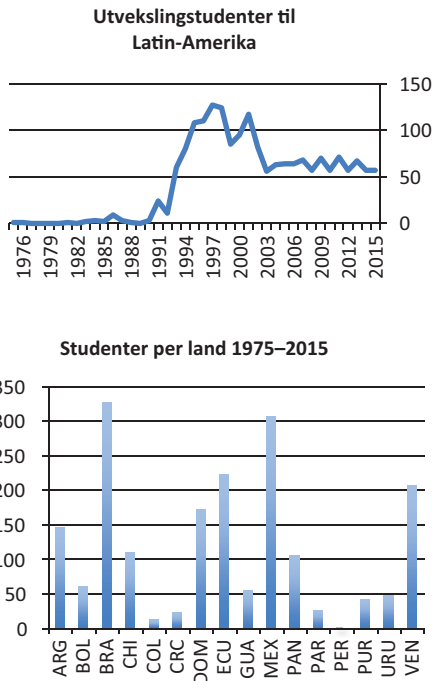
6 Norge sitter nå igjen med seks ambassader i Latin-Amerika: Buenos Aires (Argentina), Brasilia (Brasil), Santiago de Chile (Chile), Havanna (Cuba), Bogotá (Colombia) og Mexico by (Mexico).

Garnes 2015). På forskningssiden er Latin-Amerika-programmet i Norges Forskningsråd nå nedlagt, og finanseringen av nettverket for norsk Latin-Amerika-forskning, NorLARNet,⁷ som har vært en viktig bidragsyter til kunnskapsformidling om regionen, kanskje er på vei ut. For enhver som er interessert i Latin-Amerika er dette en bekymringsfull utvikling. Nå er det ikke første gang det har blitt argumentert for at Norge glemmer eller ignorerer Latin-Amerika. I 2006 skrev utenriksjournalist Erik R. Selmer i Dagsavisen en kronikk om Latin-Amerika som “Kontinentet Norge glemte” (Selmer 2006), og daværende utviklingsminister Erik Solheim hevdet at Sør-Amerika “... *har vært et glemt kontinent for Norge*” (Dagsavisen 17/08-2006).⁸ Disse uttalelsene kom i forbindelse med starten på den norske Latin-Amerika-satsingen som skulle rette på problemet og skape en varig satsing og interesse for Latin-Amerika i Norge. Spørsmålet nå er om det står noe igjen av denne ti år etter, eller om vi er tilbake til der Norge og Latin-Amerika var før satsingen. På tross av en nedgang og dalende interesse på flere felt, vil jeg hevde at bildet er mer nyansert, og at det snarere enn en unison nedgang, er riktig å snakke om endrede interesser og forbindelser samtidig som vi har et økende potensial for å skape bånd med regionen.

I sin meget interessante bok *Latin-Amerikanske bilder* (1997: 148) fra sin periode som korrespondent i Latin-Amerika skriver NRK-journalist Joar Hoel Larsen: “*Min teori er altså at det finnes en latent Latin-Amerika-interesse i Norge.*” Jeg tror Hoel Larsen har rett, og med denne bokens fokus på kunnskapsbasert formidling håper vi å nå ut til og å vekke den latente Latin-Amerika-interessen. Fokuset i denne antologien er på det offisielle eller offentlige Norge, men utenfor det vi kan kalle det offisielle eller offentlige Norge, finnes det en rekke kontaktflater som vi kan kalle latente all den tid vi kjenner lite til dem, og de er lite synlige i offentligheten. Herunder kan vi sortere den stadig økende turismen til land i regionen, de mange ungdommene som har vært på elevutveksling, språkreise eller studentutveksling på universitetsnivå i et latinamerikansk land, migrasjon og de bånd som knyttes via ekteskap mellom nordmenn og latinamerikanere. Disse kontaktene, som vi har

7 Norwegian Latin America Research Network: <http://www.norlarnet.uio.no>

8 Latin-Amerika som et glemt kontinent ble et mantra for regjeringen i denne perioden og er i så måte noe som preger våre forestillinger av Latin-Amerika. I 2007 gjentok Erik Solheim og forskningsminister Tora Aasheim at Latin-Amerika skulle frem fra glemselen, og at kunnskap om regionen skulle styrkes (Aftenposten 2007).

Figur 1.1 Norske utvekslingsstudenter i Latin-Amerika 1975-2015.

Note: ARG: Argentina, BOL: Bolivia, BRA: Brasil, CHI: Chile, COL: Colombia, CRC: Costa Rica, DOM: Den dominikanske republikk, ECU: Ecuador, GUA: Guatemala, MEX: Mexico, PAN: Panama, PAR: Paraguay, PER: Peru, PUR: Puerto Rico, URU: Uruguay, VEN: Venezuela. Data fra AFS-Norge og YFU-Norge. Data samlet inn av og brukt med tillatelse fra Marit Grønскеi ved AFS-Norge og Per Iversen fra YFU-Norge. Tidsserien for AFS gjelder hele perioden 1975-2015, mens for YFU er det data fra 1995.

grunn til å tro er økende, og det de bringer med seg av varige forbindelser mellom Norge og Latin-Amerika, er med på å utvide kunnskapsgrunnlaget om land og områder i Latin-Amerika. Samtidig gir de grunn til å moderere inntrykket om ”en glemt region”.

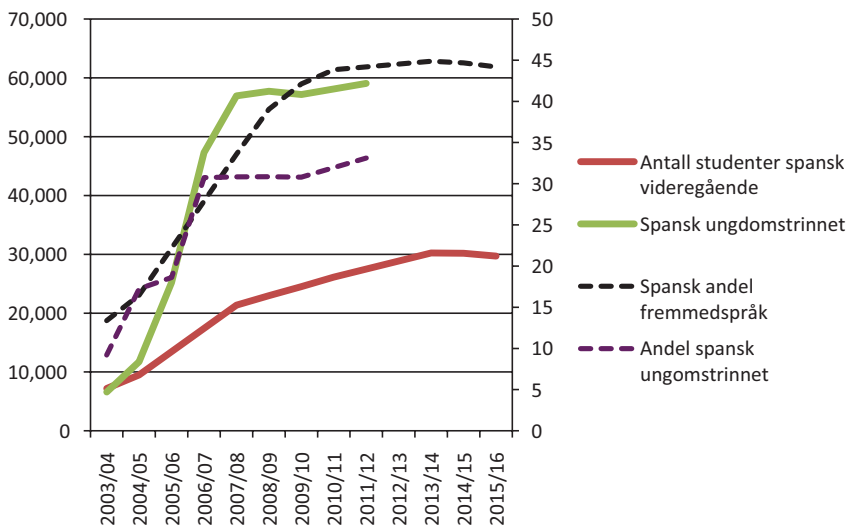
Det jeg vil fokusere på her, er at fra disse ulike typene av kontakt med Latin-Amerika eksisterer det latente, ukjente forbindelser som på et eller annet vis skaper bånd til, forbindelser med og forestillinger om Latin-Amerika.

Siden 1975 har det reist 1859 ungdommer til 16 land i Latin-Amerika (inkludert Puerto Rico) med AFS-Norge eller YFU-Norge, de to største utvekslingsorganisasjonene her til lands. Hadde vi tatt med tall fra andre, konkurrerende organisasjoner, ville summen selvsagt vært høyere. Siden år 2003 har det

årlig reist ca. 60 elever til regionen, og selv om tallene er lavere enn på midten av 1990-tallet, tyder den lange trenden på en økning, og i sum er det også snakk om et betydelig antall ungdommer som har bodd et år og knyttet bånd til et latinamerikansk land.

I tillegg til økende og sterk elevutveksling, har det vært en sterkt økende interesse blant ungdom for det spanske språket de siste 10–15 årene. Spansk er valgt av over 40 % av dem som studerer fremmedspråk på videregående skoler, og mellom 30 og 35 % på ungdomsskolen. Til sammen studerer ca. 30000 elever spansk på videregående og så mange som 60 000 elever på ungdomstrinnet i Norge. Sammenlignet med 15–20 år tilbake i tid er det snakk om en gigantisk kompetanseheving for det viktigste språket i Latin-Amerika og et av de store verdensspråkene. Språkkunnskaper er viktige for kulturutveksling og forståelse, kunnskap og kunnskapsformidling og som støtte for et næringsliv som investerer i nye områder som Latin-Amerika. På tross av bekymringer i næringslivet for fallet til for eksempel det tyske språket på ungdoms- og de videregående trinnene, kan det økte kompetansenivået i spansk bety et stort potensial for Latin-Amerika i Norge både når

Figur 1.2 Utvikling av populariteten til spansk språk i norsk grunnskole.

Note: Aksene til venstre måler antall elever på alle nivå som studerer spansk. Aksene til høyre måler andelen spanskelever av alle fremmedspråk utenom engelsk. For årene 2013–2016: kun spansk, fransk og tysk.

Kilde: ANPE (2016), basert på statistikk fra Utdanningsdirektoratet.

det gjelder interesse rent allment og kulturelle og økonomiske bånd til regionen.

Statistikken over utviklingen av elevutveksling og populariteten til spansk språk i norsk grunnskole (figurene 1.1 og 1.2) viser til et stort potensial for å styrke norske forbindelser med Latin-Amerika og vår kunnskap og formidling om regionen. I hvilken grad økning i spanskstudier og elevutveksling fører til varige eller fremtidige styrkede forbindelser med regionen, skal være usagt – og er et interessant tema for fremtidig forskning – men den indikerer støtte til Hoel Larsens påstand om en stor latent interesse for Latin-Amerika. At det offisielle Norge, medier og universiteter ser ut til å glemme Latin-Amerika, betyr ikke at interessen nødvendigvis er synkende i Norge som helhet.

Varsellampene for norsk Latin-Amerika-nærvær gjelder altså mest det offisielle og Staten Norge, men denne antologien får frem nyanser som peker mot en endring av forbindelser, mer enn kun en nedbygging av relasjoner. Det norske fredsengasjementet i Colombia som Nissen analyserer i denne boken, kan medføre et styrket og vedvarende engasjement i dette landet som bygger videre på en tradisjon i skjæringspunktet mellom norsk utenriks- og bistandspolitikk. Samtidig er nedbyggingen av apparatet rundt bistand reell, og vil få ringvirkninger inn mot frivillige organisasjoner og forskning på Latin-Amerika. I så måte taper Latin-Amerika budsjettkampen fordi regionen faller mellom flere stoler: når det gjelder bistand fordi det er en mellominntektsregion, og sikkerhetspolitisk er ikke regionen viktig nok på grunn av avstand og fordi den på et vis oppfattes som bakgården til vår allierte, USA. Likevel, som Opsvik (kapittel 4) observerer, ser vi styrkede forbindelser mellom Norge og Latin-Amerika som kan medføre økt økonomisk samkvem, handel og særlig investeringer. Våre investeringer i Brasil har økt betraktelig, og Statoil vant i 2016 lisenser for olje- og gassleting i Mexico. Samtidig med at Norge la ned ambassaden i Guatemala, fikk Norge i 2016 observatørstatus i handelsorganisasjonen Stillehavsalliansen. Vi ser altså tydelige tegn på en dreining av fokus for Norges forhold til Latin-Amerika. Det store spørsmålet blir om denne dreiningen kan kompensere for reduksjonen på andre områder. Mens bistand og fokuset på Mellom-Amerika siden 1980-tallet har skapt ringvirkninger for interessen gjennom solidaritetsbevegelser, frivillige organisasjoner og forskning, er det uvisst i hvilken grad en styrking av Statoil, Hydro og andre norske selskaper og investeringer i Latin-Amerika vil kunne skape tilsvarende ringvirkninger.

Det er ingen grunn til å tro at uavhengig og kritisk forskning er mindre viktig rundt norske investeringer utenlands enn rundt norsk bistand- og utenrikspolitikk.

Det kapitlene i denne antologien viser, er at norske forbindelser med Latin-Amerika er i stor endring. Med utgangspunkt i oversikten over elevutveksling og spanskkunnskaper, er det uten tvil et stort, utnyttet potensial for økt interesse, økt kunnskap og styrkede forbindelser med Latin-Amerika i Norge. Det lover godt for fremtiden for Norges forbindelser med Latin-Amerika og for styrkede, nyanserte og kunnskapsbaserte forestillinger, bilder og formidlinger av Latin-Amerika i Norge.

En presentasjon av det som kommer

Da arbeidet med boken startet, var det et mål å bringe inn så mange sektorer og tema som mulig, særlig tema det var lite kunnskap om fra før, og fra sektorer som ikke var tilknyttet den norske staten. Antologien endte likevel opp med et sterkere fokus knyttet til det offentlige Norge. Med et mer konsentrert fokus får vi et mer komplett bilde av våre offisielle og offentlige relasjoner til og forestillinger om regionen, men samtidig betyr det at det fremdeles er mye igjen å ta tak i for fremtidig forskning.⁹ Fokuset på det offisielle Norges kontakter med Latin-Amerika forklares delvis av at den norske stat er stor og sterkt involvert i Latin-Amerika ikke bare i utenrikspolitikk og bistand, men også gjennom eierskap i norske bedrifter som har investert stort i regionen (se Opsvik, kapittel 4), og gjennom finansiering av både frivillig sektor (se Tvedt 2009) og misjonsorganisasjoner (se Tafjord, kapittel 8). Samtidig er informasjonen om disse aktivitetene lettere tilgjengelig for forskere enn informasjon om privatpersoners engasjement i regionen. Med et relativt konsentrert fokus, håper vi at kapitlene gir en god innføring i og oversikt over norske forbindelser med og forestillinger om Latin-Amerika, og at bidragene ikke bare er lærerike,

---

9 Særlig interessant ville det være med analyser av viktige bindeledd mellom Latin-Amerika og Norge, som f.eks. hvilken rolle elev- og studentutveksling og norske frivillige organisasjoner har når det gjelder norske forbindelser til og forestillinger om Latin-Amerika. Forhåpentligvis vil andre ta utfordringen og bruke denne boken som utgangspunkt for slike analyser. Et annet aspekt som det ville være interessant å studere, er den norske solidaritetsbevegelsen med Latin-Amerika, Latin-Amerikagruppene i Norge. For en god analyse av solidaritetsbevegelsen og solidaritet med Chile, se Godbolt (2014).

men også kan bidra som en spore til videre forskning omkring Norge i Latin-Amerika på andre områder.

I kapittel 2 gir Steinar A. Sæther en historisk oversikt over norsk migrasjon til Latin-Amerika i perioden 1820–1940. Kapittelet bygger på hans tidligere publiserte forskning på temaet (se Sæther 2015). Sæther stiller spørsmål om hvorfor så få norske migranter reiste til Latin-Amerika, og basert på et originalt kildemateriale analyserer han hva som skjedde med de nordmenn som etablerte seg i regionen. Kapittelet viser viktigheten av norsk sjøfart for våre historiske forbindelser med Latin-Amerika, men også hvordan urolige tider i de landene nordmenn reiste til, påvirket nordmenns beretninger hjem og migrasjonen til regionen.

I kapittel 3 analyserer Mieke Neyens norsk reiselitteratur fra Mexico fra Carl Lumholtz til i dag. Kapittelet får frem, som Sæthers kapittel, viktigheten av de forestillinger om og bilder av regionen som ble presentert nordmenn hjemme, blant annet for mulige migranter, men reiseberetninger ble også brukt for å fremme norske investeringer. Et trekk ved reiselitteraturen fra Mexico kjenner vi igjen i mye av sakprosaen og formidlingen om Latin-Amerika i dag, nemlig søken etter det “ekte” eller “egentlige” Mexico eller Latin-Amerika (i motsetning til påståtte falske bilder som presenteres i for eksempel det daglige nyhetsbildet). Samtidig viser Neyens et annet gjenkjennelig trekk, ved at det (som presenteres som det) ekte, autentiske og rene gjerne er knyttet til det historiske, rurale, naturen og urfolk.

I kapittel 4 gir Tor Opsvik en oversikt over og en beskrivende analyse av norske økonomiske forbindelser med Latin-Amerika etter andre verdenskrig. Bidraget er den første systematiske analysen av dette temaet, og kapittelet gir i så måte et viktig bidrag til våre kunnskaper om norske forbindelser til Latin-Amerika. Samtidig etterlater kapittelet mange nye spørsmål som andre forskere og studenter forhåpentligvis vil ta tak i fremover. Opsvik stiller kritiske spørsmål til hvordan våre investeringer støtter opp om en nyliberal samfunnsmodell med en redusert statlig rolle på bekostning av en mer statssentrert utviklingsmodell som Norge selv dro fordel av under moderniseringen av landet, og som Norge også offisielt støtter opp om i sin utenriks- og bistandspolitikk.

I kapittel 5 gir Einar Berntzen en tilsvarende oversiktsanalyse av norsk bistand til Latin-Amerika fra ca. 1960 til i dag. I dette kapittelet som i flere senere kapitler (se Bull, Nissen og Tafjord sine kapitler), kommer det klart frem to interessante trekk ved norsk utenriks- og bistandspolitikk overfor

Latin-Amerika: personavhengigheten og at den har vært drevet av håp og solidaritet med politiske bevegelser som på et eller annet vis har hevdet at de er sosialistiske. Mens det første trekket trolig kan forklares ved at Latin-Amerika som påpekt ikke er en viktig region for Norge, og dermed er preget av små miljøer, er det siste elementet noe særegent for Latin-Amerika – solidariteten for Latin-Amerika tar en politisk retning. Berntzen viser også hvordan dette medførte en bistandspolitikk som til tider gikk på tvers av USAs interesser i regionen, men også at dette likevel ikke var unikt for norsk bistand til Latin-Amerika.

I kapittel 6 følger Benedicte Bull opp med en mer detaljert analyse av norsk utenriks-, og dermed også bistandspolitikk under den latinamerikanske venstrebølgen som for fullt slo inn med valget av Luiz “Lula” da Silva som president i Brasil i 2002. Venstrebølgen la grunnlag for den største norske offisielle “satsingen” på Latin-Amerika noensinne, og var som tidligere engasjement sammenfallende med et håp om en bedre fremtid drevet frem i Latin-Amerika av bevegelser som var solidariske med den fattige eller undertrykte delen av befolkningen i regionen – en kombinasjon av utopi og ideologi. Likevel var satsingen i minst like stor grad preget av realpolitikk og økonomiske egeninteresser, og heller enn som et brudd med fortiden, kunne satsingen i stor grad forstås som en videreføring av engasjementspolitikken fra 1990-tallet. Det realpolitiske elementet i satsingen forklarer også ifølge Bull at satsingen tross alt ble moderat, og det er med på å forklare både endringen og nedgangen i satsingen som begynte under Stoltenbergs siste år som statsminister.

Ada Nissen bidrar i kapittel 7 med den første norske akademiske analysen av Norges fredsengasjement i Colombia under samtale som ledet frem til en endelig fredsavtale mellom colombianske myndigheter og FARC i 2016. I kapittelet sammenligner Nissen fredssamtalene i Colombia med Norges bidrag til freden i Guatemala 20 år tidligere, og trekker tråder mellom de to norske fredsengasjementene. Sammenligningen gir Nissen anledning til å sette spørsmålsteget ved om det i det hele tatt eksisterer noe som kan kalles en norsk modell for fred, og hun viser både styrkene og svakhetene ved at det norske freds- og Latin-Amerika-miljøet var lite og personavhengig. Samtidig som det ga en fleksibilitet til å engasjere seg på kort varsel, manglet Norge som en liten aktør tyngde til å drive prosessene gjennom til endelig avtale.

Bjørn Ola Tafjord presenterer i kapittel 8 den første oversikten over norsk misjon i Latin-Amerika, i det minste den første skrevet av en akademiker

utenfor og uavhengig av norske misjonsorganisasjoner. Fokuset er både på forbindelsene misjonsvirksomheten skaper med Latin-Amerika, og de forestillinger misjonærer presenterer her hjemme av regionen. Som en første analyse av temaet, fokuserer kapittelet først og fremst på sentrale trekk ved den norske misjonen fra den spede oppstarten gjennom sjømannskirka til den mer omfattende innsatsen vi ser i dag. Gjennom Tafjords tekst ser vi også parallellene mellom misjon og bistand, både når det gjelder personer som beveger seg på tvers av disse sektorene, og når det gjelder målsettingene. De store offentlige tilskuddene til misjonen i Latin-Amerika er også et tankekors, og budsjettmessig er det ingen tvil om at norsk misjon er en stor geskjeft også i Latin-Amerika.

I kapittel 9 gir Greger, Hætta, Høeg, Krøvel og Lunde en analyse av norske mediers dekning av Latin-Amerika, og de fokuserer dermed på norske forestillinger om Latin-Amerika. Også for journalistikken er Latin-Amerika en lite viktig region – en hvit flekk på kartet, som forfatterne skriver – og bildet som presenteres blir ofte formet av nyhetsklipp fra internasjonale byråer heller enn norsk journalistikk. Kapittelet gir en oversikt over både omfanget av og sentral tematikk i journalistikken, samtidig som dette generelle bildet suppleres av en kvalitativ analyse av de dominerende narrative som benyttes om regionen. Et særpreg ved den norske journalistikken er mangelen på lokale stemmer som kommer frem i de saker som presenteres om regionen, og den sentrale rollen Norge spiller i dekningen av Latin-Amerika.

Kapittel 10 er skrevet av Liv Eide og Åse Johnsen, og studerer formidlingen og markedsføringen av norske studiereiser til Cuba. Forfatterne finner et overflatisk bilde av landet med flittig bruk av eksotisering og det eksepsjonelle av Cuba, men også hvor lite viktig Cuba og cubanere er. I så måte er funnene i overensstemmelse med analysen til både Neyens og Greger mfl. som henholdsvis trekker frem eksotiseringen og den manglende rollen latinamerikanske stemmer spiller i formidlingen av Latin-Amerika i norske tekster. Markedsføringen av studiereiser til Cuba kan, som forfatterne også gjør, best sammenlignes med turistbrosjyrer hvor nøkkelkompetansen man skal tilegne seg – interkulturell kompetanse – glimrer med sitt fravær.

Kapittel 11 er skrevet av Leiv Marsteintredet og fokuserer på norske forskeres relasjon til Latin-Amerika og syn på og holdninger til forskning. Kapittelet baserer seg på en survey-undersøkelse av norske Latin-Amerika-forskere som kartlegger forskernes forbindelser til regionen og deres holdninger

til forskning. Kapittelet fokuserer på at også innen norsk forskning står solidaritetsaspektet sterkt i møtet med Latin-Amerika, og at dette hensynet kan komme i konflikt med kriteriet om sannhetssøken i forskningen. Tematisk har forskningen fulgt utenriks- og bistandspolitiske mål, men her kommer norske Latin-Amerika-forskere under press med den endrede norske politikken overfor regionen.

I 2007 skrev forskerne Jemima García-Godos og Stener Ekern en kronikk i Dagbladet med tittelen *Norske bilder av Latin-Amerika* (García-Godos og Ekern 2007). Med bakgrunn i denne kronikken og med et perspektiv utenfra til denne boken presenterer forfatterne en kritisk analyse av norske forestillinger om og relasjoner med Latin-Amerika. Essayet deres fungerer som en konklusjon på denne boken og oppsummerer og analyserer i særlig grad de norske forestillinger om og bilder av Latin-Amerika, men forfatterne viser også at disse forestillingene påvirker våre politikere, vår politikk og våre forbindelser med regionen. De to erfarne Latin-Amerika-forskerne diskuterer hvordan de mest utbredte stereotypiene eller sjablongene vi benytter, ikke har endret seg i særlig grad på tross av store endringer både i Norge og i Latin-Amerika, og at de tildekker og til dels forvrenger en mer komplisert virkelighet og historie som vi sjelden får lese om her til lands.

Litteraturliste

- Aftenposten. (2007). Latin-Amerika skal frem fra glemselen. *Aftenposten*, 02.11.2007.
- ANPE. *Estadísticas. El español en la escuela noruega* 2016. Tilgjengelig på: <http://www.anpenorge.no/wordpress/estadisticas/>.
- Bull, Benedicte (red.). (2015). *Pensamiento social noruego sobre América Latina*. Buenos Aires: CLACSO.
- Dagsavisen. (2006). Ny giv for Brasil. *Dagsavisen*, 17.08.2006.
- Fløgstad, Kjartan. (1999). *Eld og vatn. Nordmenn i Sør-Amerika*. Oslo: Universitetsforlaget.
- García-Godos, Jemima og Stener Ekern. (2007). Norske bilder av Latin-Amerika. *Dagbladet*, 30.03.2007. Tilgjengelig på: <http://www.dagbladet.no/kultur/2007/03/30/496525.html>.
- Godbolt, James. (2014). "Solidaritet med Chile – frå motstandskamp til menneskerettsengasjement." *Historisk Tidsskrift* nr. 93:277–298.
- Holsen, Sjur. (2006). Latin-Amerikas vei. *Bergens Tidende*, 11.03.2006, Tilgjengelig på: <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>.
- Ims, Daniel. (2007). "Demokraten" Chávez. *Klassekampen*, 13.06.2007. Tilgjengelig på: <http://www.rorg.no/Artikler/1579.html>

- Kulasingam, Ann Susanne og Karoline Garnes. *Skrinlegger en hel region*. NRK 2015.
 Tilgjengelig på: <https://http://www.nrk.no/ytring/skrinlegger-en-hel-region-1.12558483>.
- Larsen, Joar Hoel. (1997). *Latin-amerikanske bilder*. Oslo: Pax Forlag.
- Loge, Julia. (2017). "UiO avslutter Latin-Amerikastudier." *Uniforum*, 06.02.2017.
 Tilgjengelig på: <http://www.uniforum.uio.no/nyheter/2017/02/uio-avslutter-latin-amerikastudier.html>
- Pettersen, Stig Arild. (2016). *Erling Lorentzen. Vilje og motstand*. Oslo: Cappelen Damm.
- Sæther, Steinar A. (red.). (2015). *Expectations unfulfilled: Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Selmer, Erik R. (2006). Kontinentet Norge glemte. *Dagsavisen*, 29/08-2006.
- Statsministerens kontor. *Ambassaden i Guatemala legges ned*, 27.03.2017 2015.
 Tilgjengelig på: <https://http://www.regjeringen.no/no/aktuelt/guatemala/id2460226/>.
- Tvedt, Terje (2009). *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt. Den norske modellen*. 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wedén, Axel Støren (2017). "Latin-Amerika: Den glemte regionen." *Verdens Gang*, 11.02.2017. Tilgjengelig på: <http://www.vg.no/nyheter/meninger/skole-og-utdanning/latin-amerika-den-glemte-regionen/a/23922093/>

2

Den norske utvandringen til Latin-Amerika mellom 1820 og 1940¹

Av Steinar A. Sæther

Om lag 80 millioner mennesker har utvandret fra et kontinent til et annet i løpet av verdenshistorien. Over 60 millioner av vandringerne skjedde i løpet av «massemigrasjonens tidsalder», mellom 1820 og 1940 (Emmer, 1993, p. 68; Hoerder, 2002, p. 332ff). Latin-Amerika var blant de største mottakerne av internasjonale migranter. Rundt 15 millioner mennesker fra Europa, Asia og Afrika dro dit i samme periode (Míguez, 2003, p. xiv). Latin-Amerikas samlede befolkning økte fra 21 millioner i 1820 til nesten 210 millioner i 1960 blant annet grunnet innvandringen fra oversjøiske områder. I den samme perioden utvandret nærmere én million nordmenn. Bare Irland hadde en like høy migrasjonsrate på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet.

Selv om latinamerikanske land var blant de største mottakerne av migranter, og Norge var ett av de avsenderlandene som sendte flest, utgjorde nordmenn en forsvinnende liten del av de migrantene som kom til Latin-Amerika. Hvordan kunne det ha seg? Hvordan kan vi forklare at så få av de norske migrantene valgte å dra til Latin-Amerika, og at enda færre valgte å bli? Dette er hovedspørsmålene i dette kapitlet. For å svare på det skal vi først se på noen generelle trekk når det gjaldt innvandringen til Latin-Amerika og

---

¹ Dette kapitlet er en oversatt sammenfatning av innledning og første kapittel av boka *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (Sæther, 2016b). Se denne for en mer utfyllende diskusjon om metodiske valg, statistikk, utførlige referanser og oppsummering av hovedtrekk i migrasjonen til Latin-Amerika før 1940.

utvandringen fra Norge. Deretter presenteres kort en modell utviklet av Thomas Faist om dynamikken i migrasjonsstrømmer. Denne modellen brukes i den siste delen av kapitlet for å se nærmere på sentrale aspekter i den norske migrasjonen til og i Latin-Amerika.

Innvandringen til Latin-Amerika

Latin-Amerika, spesielt de områdene som lå utenfor de sentrale områdene under kolonitiden (1492–1810), mottok sammen med USA og Canada flest migranter i 1800-tallets transatlantiske migrasjonssystem. Billigere og raskere transport etter innføringen av dampskip og jernbaner muliggjorde eksport av korn, frukt, kjøtt og mineraler. Etterspørselen etter arbeidskraft var stor i de nye eksportsektorene. Innvandrerne i Latin-Amerika søkte i første omgang til de store havnebyene, til områder der fruktbar jord kunne erverves relativt billig, og til gruvedistriktene og oljefeltene som ble drevet av utenlandske selskaper. Den europeiske innvandringen var både en årsak til og en konsekvens av det store økonomiske skiftet som ga Latin-Amerika en ny plass i det atlantiske økonomiske system (Moya, 2006).

Etter uavhengigheten fra Spania og Portugal gjennomførte alle latinamerikanske land en betydelig liberalisering av innvandringspolitikken. De første tiårene etter uavhengigheten var likevel den faktiske innvandringen til Latin-Amerika beskjeden. Masseinnvandringen til Latin-Amerika tok for alvor til først i 1880-årene, og nådde sitt toppunkt i årene rett før verdenskrigutbruddet i 1914. Under krigen gikk migrasjonstallene kraftig ned, mens de økte på nytt i 1920-årene uten å nå helt til førkrigsnivået. Depresjonsårene og den andre verdenskrig innebar en ny dramatisk reduksjon av antallet innvandrere til Latin-Amerika.

Argentina, Brasil, Cuba og Uruguay var landene som tiltrakk seg flest innvandrere. Brasil og Argentina mottok hver omtrent fire millioner mennesker mellom 1881 og 1930, mens rundt 580 000 kom til Uruguay. Cuba begynte sin offisielle registrering av innvandrere først etter løsrivelsen fra Spania i 1898 (Fausto, 1999; Gonzalez Martínez, 2003). Dit kom det nærmere 600 000 mellom 1902 og 1930, altså numerisk på nivå med antallet som kom til Uruguay (Silva, Witter, & Santos, 1990). Innvandringen til Mexico derimot var relativt begrenset, til tross for Porfirio Díaz' ambisiøse planer for å befolke de nordlige områdene og tiltrekke seg arbeidskraft til eksportområdene i kystsonene i sør

og øst. Som ellers i Latin-Amerika, forsøkte mexicanske myndigheter å til- trekke seg «ærbare og arbeidsomme» kolonister for å dyrke statseid «ledig» jord. Noen europeiske myndigheter fattet interesse for *porfiriats* innvan- dringsplaner. Men resultatet var magert. Ifølge Nicolás Sánchez Alborno- z var det i underkant av 34 000 europeiske kolonister som ankom Mexico mellom 1904 og 1920 (Sánchez Alborno- z, 1991). Til sammen skal det ha vært 226 000 innvandrere fra ulike land som kom til Mexico mellom 1911 og 1931. Det plasserer Mexico bare litt høyere enn Chile, som mottok totalt 183 000 migran- ter mellom 1881 og 1930.

Det var i hovedsak unge menn med få eller ingen yrkeskvalifikasjoner som reiste alene, som kom til de latinamerikanske landene. Senere i migrasjonspro- sessen ville de unge mennene invitere sine forlovede, søstre eller hustruer. Denne mekanismen førte til dannelsen av tette nettverk og bidro til å redusere kjønnsubalansen på sikt i migrantbefolkningen. Til å begynne med var det gjerne tre menn per kvinne, i hvert fall blant italienerne og spanjoler i Argentina. De viktigste unntakene i så måte var de italienske familiene som utvandret til kaffe-fazendaene i Brasil etter slaveriets avskaffelse der i 1888, og den østeuro- peiske jødiske migrasjonen til den argentinske pampasen fra 1891 (Holloway, 1977; Senkman, 1984).

Flertallet av europeiske migranter i Latin-Amerika kom fra Sør-Europa. I Brasil og Argentina var italienerne de mest tallrike. Fra 1869 var det en økning av utvandringen fra Den iberiske halvøy til Brasil, og fra da av falt andelen italienerne fra 36 prosent til 9 prosent av innvandrerbefolkningen der. Mellom 1906 og 1920 økte andelen spanjoler og portugisere, og i løpet av 1920-tallet var de flere enn italienerne. Tyskspråklige migranter fant veien til det sørlige Brasil (Rio Grande do Sul, Santa Catarina og Paraná) helt fra 1830-tallet, mens innvandringen fra Sentral-Europa generelt økte betraktelig først etter første verdenskrig. Krigen førte også med seg en betydelig utvandring fra Øst-Europa og Midtøsten, spesielt av syrere og libanesere fra det tidligere Osmanske riket (Klich & Lesser, 1996; Luebke, 1987; Silva Jr, Mauch, & Vasconcellos, 1994; Truzzi, 2005).

Spesiell for Brasil var den store japanske innvandringen. Japanerne begynte å ankomme Brasil etter 1908 da delstaten São Paulo innførte subsidiering av billetter for settlere til kaffe-fazendaene. Men ufordelaktige arbeids- og bofor- hold ga *fazendaene* et dårlig rykte, og mange japanere forlot dem til fordel for større byer i nærheten. Da USA forbød japansk innvandring i 1924, samtidig

med at Canada innførte en kvote på bare et par hundre japanere i året og Brasil stoppet subsidieringen av billetter, tok myndighetene i Tokyo over finansieringen av transporten til Brasil. Man regner med at om lag 70 000 japanske familier ankom Brasil mellom 1924 og 1930 (De Carvalho, 2003; Fausto, 1975). Mens innvandringen til landene i det sørlige Sør-Amerika ble mer heterogen (Borges, 2009), var migrasjonen til Cuba i hele perioden dominert av spanjoler som utgjorde 85 prosent av utlendingene på øya (Moya, 2003).

Alle disse migrasjonsstrømmene hadde noen fellestrekk. Andelen som returnerte var høy, og likeledes var den sesongbaserte migrasjonen stor. Ratene for remigrasjon varierte etter region, økonomiske sykler og avsenderland. I Argentina lå remigrasjonsraten på mellom 35 og 40 prosent mellom 1881 og første verdenskrig, mens den i São Paulo var på 54 prosent mellom 1892 og 1930. Av migrantene der var de japanske dem som med størst sannsynlighet ble boende – over 90 prosent av dem ble værende – mens bare 13 prosent av italienerne gjorde det samme. I Argentina var tendensen at spanjolene ble, mens italienerne igjen var de som i størst grad reiste hjem eller videre til et tredjeland.

For den latinamerikanske migrasjonen later migrasjonspolitikken i både avsender- og mottakerlandene til å ha spilt en viss rolle. For eksempel hadde den argentinske subsidieringen mellom 1888 og 1891 av reisen for spanjoler og nordeuropeere enn viss effekt i å diversifisere innvandringen som da bestod primært av italienere. Etableringen av et juridisk rammeverk for migrasjon, pr-kampanjer gjennom agenter i Europa og koloniseringsprosjekter ledet til innvandringsvekst. Likevel er det klart at myndighetenes propaganda hadde begrenset betydning sammenlignet med den informasjonen som ble spredd gjennom tette migrantnettverk. De fleste migrantene stolte mer på informasjon fra landsmenn, venner og bekjente i migrantnettverkene enn det som kom fra offisielt hold gjennom statlige etater og agenter (Devoto, 2003). Nettverkene bidro til å organisere og strukturere migrasjonen og mottaket av migranter. Dette kan forklare hvorfor mye av migrasjonen til Latin-Amerika endte opp med å ha en markant urban karakter, til tross for latinamerikanske myndigheters anstrengelser for å promotere migrasjon av arbeidsomme jordbrukere og etableringen av jordbrukskolonier.

Masseinnvandringen forut for første verdenskrig skapte en dramatisk demografisk vekst, spesielt i Argentina, Uruguay, Brasil og deler av Chile. Befolkningen i Argentina ble fordoblet mellom 1895 og 1914, og 57 prosent av befolkningen bodde i byer. Utlendingene var de mest urbane. 74 prosent av

spanjolene bodde i byer, mens tilsvarende andeler for italienere og arabere var henholdsvis 69 og 73 (Bjerg, 2009). Byenes og spesielt havnebyenes vekst innebar et mer dynamisk arbeidsmarked. Det var mange jobbmuligheter i byggebransjen, i transportsektoren, i varehandelen og – ikke minst – i prosesseringen av primærprodukter for eksport. I det brasilianske tilfellet var urbaniseringen i delstaten São Paulo eksepsjonell. I 1912 ble det rapportert at mer enn 60 prosent av settlerne forlot kaffe-*fazendaene* før kontraktene utløp. Selv om noen forlot Brasil, endte de fleste opp i de store brasilianske byene. Industrialiseringen i São Paulo tiltrakk seg ikke bare migranter fra kaffeområdene, men også migranter direkte fra utlandet. I 1920 var 34 prosent av befolkningen i São Paulo by født i utlandet. Den urbane økonomiske veksten tiltrakk seg ikke bare arbeidere utenfra, men også migranter med liberale yrker, handelsmenn og investorer. Mer enn 80 prosent av arbeidsgiverne i São Paulo var på dette tidspunktet italienere, mens mye av tekstilindustrien var eid av syrere og libanesere (Fausto, 1995).

Den norske utvandringen

Sett i forhold til egen folkemengde var Norge et av de betydeligste avsenderlandene i det transatlantiske migrasjonssystemet. Nesten en million nordmenn utvandret mellom 1820 og 1940, de aller fleste til USA. For et land med relativt få innbyggere – færre enn 900 000 i 1801, 2,2 millioner i 1900 og 2,9 millioner i 1940 – var antallet emigranter eksepsjonelt stort. Bare Irland hadde en tilsvarende utvandningsrate. Av de nordmenn som var født mellom 1850 og 1885, emigrerte mellom 26 og 35 prosent av mennene og mellom 18 og 22 prosent av kvinnene før de fylte 40 (Bævre, Riis, & Thonstad, 2001).

De generelle årsakene til norsk masseutvandring er velkjente. En dramatisk befolkningsvekst koblet med lite dyrkbar jord og sen industrialisering presset rurale familier i Norge til å dele brukene i stadig mindre enheter, dyrke jorda i stadig mer ufruktbare egner eller vandre til Nord-Norge og kjempe om ressurser der blant annet med den samiske befolkningen. Eller de søkte alternative yrkesveier i skogbruk, trelast, fiske eller skipsfart. I 1801 var fortsatt 85 prosent av befolkningen sysselsatt primært i jordbruket, og denne andelen sank kun sakte gjennom 1800-tallet. I 1875 var fortsatt 60 prosent bosatt i rurale områder. Den innenlandske migrasjonen søkte mot kysten og mot Nord-Norge. Men gjennom 1800-tallet var de tradisjonelle næringene

i jordbruk, trelast, fiske og skipsfart altoverskyggende. Sammenlignet med andre vesteuropeiske land, var den norske befolkningen rural gjennom hele vår periode. I 1920 var fortsatt 46 prosent bosatt på landsbygda. Rural bosetting trengte ikke nødvendigvis å bety sysselsetting i jordbruk, da mange av de som arbeidet i trelast, skipsfart og fiske, bodde i hvert fall deler av året på små gårder og bruk.

Norges trege og sene urbanisering og industrialisering innvirket ikke bare på størrelsen på migrasjonen, men ga den også spesielle kjennetegn. Ifølge Odd Lovoll – en av de ledende ekspertene på skandinavisk innvandring til USA – var de norske mer konservative, mer rurale og mer jordbruksorienterte enn noen annen innvandrerguppe i USA (Lovoll, 2006, p. 31).

Under de store utvandringsbølgene fra Norge på 1860- og 1880-tallet var faktisk normen at det var hele familier fra en rural bakgrunn som søkte jord i USA, mens dette ikke lenger var det typiske for andre migrantgrupper (Gjerde, 1985; Loken, 1980; Lovoll, 2006). Sakte, men sikkert endret også den norske migrasjonen karakter sosialt og yrkesmessig. Fra og med århundreskiftet tenderte også norske migranter mot å være yngre, ugifte menn som søkte lønnet arbeid heller enn jord for å etablere gårder. Det ble vanligere å flytte mange ganger, og andelen som returnerte til Norge ble høyere enn tidligere.

Det var tre store utvandringsbølger fra Norge: 1866–73, 1880–93 og 1900–10. Gjennomsnittlig forlot rundt 12 500 nordmenn landet hvert år i den første perioden og rundt 18 000 i de to siste (Østrem, 2006, p. 33). I andre år lå den årlige utvandringen fra Norge mellom 500 og 5000. De generelle og strukturelle økonomiske og demografiske utviklingstrendene skapte en «push» for utvandring. I tillegg var det særskilte kriseår med høy arbeidsledighet som skapte enkelte toppår for utvandringen (Semningsen, 1978). Utvandringen stagnerte under første verdenskrig, delvis fordi krigen gjorde regulær skipstrafikk over Atlanteren farlig, men også fordi krigen for Norges del var en høykonjunkturperiode med lav ledighet og relativt høyt lønnsnivå. Men på 1920-tallet skjøt utvandringen på nytt fart. Dette skjedde samtidig med at USA innførte innvandringskvoter som – i det minste i teorien – begrenset antallet norske innvandrere til 2377 årlig. Det siste året før kvotesystemet ble innført (1923), hadde omtrent 16 000 nordmenn entret USA (Semningsen, 1978, p. 157). Som vi skal se, kan kvotesystemet i USA ha vært en viktig medvirkende årsak til at nettopp 1920-årene var da flest nordmenn dro til Latin-Amerika.

Selv om den norske utvandringen til Latin-Amerika i en viss grad fulgte trender som gjaldt for hele det transatlantiske migrasjonssystemet, oppviste den også noen særtrekk. Et av dem var forbindelsen til norsk skipsfart. Hundrevis av små fartøy seilte mellom europeiske og latinamerikanske havner, og utgjorde også lenge en betydelig del av den intra-amerikanske sjøtransporten. Mer enn halvparten av de nordmenn som dro til Latin-Amerika, reiste om bord på norske skuter med plass til tolv passasjerer eller færre. Hvert år mellom 1860 og 1940 arbeidet tusenvis av nordmenn på slike båter, og havner som Buenos Aires, Montevideo, Santos, Havanna, Punta Arenas og Valparaíso mottok mellom et dusin og hundrevis norske skip hvert år. Den norske skipsfartsnæringen muliggjorde dermed en type utvandring som var ulik den som fant sted gjennom de store passasjerlinjene. Mange sjømenn utfordret norsk lovgivning og hoppet i land, andre tok hyre på båtene for å arbeide seg over, til nye latinamerikanske havner eller hjem igjen. Dette strukturerte den norske migrasjonen til og i Latin-Amerika ved at transporten var lettere tilgjengelig og billigere for nordmenn enn for migranter flest. Det betydde også at mye av den norske migrasjonen i praksis var skjult for myndighetene både i Norge og i latinamerikanske land. Dette igjen innebar at registreringen av norske migranter var mangelfull, og at de offisielle statistikkene over norske migranter til Latin-Amerika er svært upålitelige. Norsk mannskap på båter i latinamerikanske farvann skapte løse nettverk der både rykter og mer presis informasjon om arbeidsmuligheter og boforhold kunne spres over store avstander. Denne kommunikasjonen var selvsagt i hovedsak muntlig, og skapte mer eller mindre troverdige bilder av latinamerikanske steder som mulige migrantdestinasjoner. Å migrere i kjølvannet av norske skip og mannskap med noen løse kontakter og upresis informasjon var en vanlig erfaring for nordmenn som reiste til og i Latin-Amerika, særlig før første verdenskrig.

Men i likhet med andre migranter søkte de norske i Latin-Amerika til områder med økonomiske aktiviteter der deres kunnskap og ferdigheter kunne nyttes. Til forskjell fra for eksempel svensker og dansker, var det få nordmenn som forsøkte å etablere jordbrukskolonier eller egne bygder i Latin-Amerika, og de få som ble forsøkt etablert hadde stort sett kort levetid. Selv om den norske migrasjonen var flytende, mobil og individuell, var den ikke tilfeldig. Norske migranter trakk til enkeltsteder og rundt økonomiske nisjer: skipsfart (som sjømenn, kapteiner, agenter, maritime ingeniører, byggearbeidere etc.), hvalfangst, gruvedrift, jernbanebygging, meteorologiske og hydrologiske ekspedisjoner,

lønnet jordbruksarbeid, klippfiskhandel, kaffehandling og handel med brostein. Kvinneandelen var lav (under 20 prosent), men norske kvinner gjorde seg bemerket som privatlærere og husholdersker og som misjonærer og frelsesarmesoldater.

Nordmenn som utvandret til Latin-Amerika var på samme tid typiske og atypiske. De delte med andre migranter beslutningen om å krysse hav og landegrensener for å søke lykken andre steder. Som migranter fra andre land, kom de fra alle lag av befolkningen, selv om arbeiderklassene dominerte i antall. De utvandret først og fremst av økonomiske årsaker og var på leting etter bedre arbeids- eller jordbruksforhold. Nordmennene som dro til Latin-Amerika var også gjerne unge, og de etablerte nettverk gjennom fjerne slektninger og andre bekjente i landene de kom til. Selv om den norske migrasjonsstrømmen til Latin-Amerika var liten, var den like fullt en del av den store atlantiske migrasjonsbølgen.

Faists migrasjonsmodell

Hvordan kan vi forklare at så få nordmenn utvandret til Latin-Amerika? Vi tar utgangspunkt i en modell utviklet av Thomas Faist som fokuserer på fasene i en migrasjonsprosess (Faist, 2000, p. 145ff). En migrasjonsprosess er den kumulative bevegelsen av migranter fra ett land til et annet, som ofte omfatter flere generasjoner. Typisk består migrasjonsprosessen av tre faser: 1) akselerasjonsfasen, 2) klimaks og 3) deselerasjonsfasen. Hos Faist lever migrasjonsprosessen nærmest et eget liv. Faist mener at eksterne årsaker slik som ledighetsrater og relative lønnsforskjeller spiller en viss rolle i migrasjonsprosessen, spesielt i starten, men at de interne mekanismene i prosessen dominerer med en gang migrasjonen har nådd et visst kritisk nivå. Dette er fordi de sosiale båndene i migrantnettverkene strukturerer migrasjonen så sterkt at prosessen utvikler seg i sin egen rytme, i stor grad upåvirket av makrofaktorer som demografisk press, lønnsforskjeller, ledighetsrater og statlige reguleringer.

I den første fasen, før migrantnettverkene har blitt dannet, er likevel de eksterne faktorene av betydning. De første migrantene blir gjerne beskrevet som pionerer og eventyrere både av dem selv og av migrasjonsforskere. Til en viss grad er det alltid noe tilfeldig migrasjon av individer fra ett land til et annet. Men når demografiske og økonomiske forhold favoriserer migrasjon fra et land til et annet, vil antallet migranter øke, i begynnelsen meget sakte

(Faist, 2000, pp. 143–152). Beskrivelsen ligner Masseys ofte gjengitte distinksjon mellom hvorfor migrasjon starter, og hvorfor den fortsetter (Massey et al., 1993). For at en migrasjonsprosess virkelig skal starte, må det være noen økonomiske eller demografiske årsaker.

I Faists modell er det en kritisk terskel som markerer overgangen mellom den første og den andre fasen. Overgangen skjer når informasjonen om migrasjonsmulighetene når et tilstrekkelig antall potensielle migranter *utenfor* pionerens umiddelbare sosiale sirkler. Faist lener seg på Granovetter og legger avgjørende vekt på såkalte svake bånd i sosiale relasjoner. Disse er viktigere enn såkalte sterke bånd for informasjonsspredning (Granovetter, 1973). Migranter i den andre fasen mottar gjerne informasjon fra tilfeldige bekjentskaper, fjerne slektninger og venners venner heller enn fra sin nærmeste familie. Gjennom det man på engelsk kaller ”*brokers*” eller ”*gatekeepers*” blir de forbundet med raskt ekspanderende migrantnettverk som gir migrantene informasjon om arbeidsmuligheter, boligforhold, transport og nødvendig papirarbeid. På denne måten blir den internasjonale migrasjonens transaksjonskostnader redusert. Resiprositet og solidaritet mellom migranter og andre former for sosial kapital blir mobilisert gjennom sosiale og symbolske bånd. Den andre fasen i migrasjonsprosessen er ikke bare karakterisert av en numerisk økning i antallet migranter. Den innebærer også typisk sett en kraftig klassemessig utvidelse. Mens pionerene er relativt ressurssterke og gjerne rekruttert fra de øvre lag av arbeiderklassene eller fra midlere lag av befolkningen, gjør de lavere transaksjonskostnadene i den andre fasen at migranter med mindre kapital kan reise. Den første kritiske terskelen i migrasjonsprosessen markerer derfor et slags *take-off*. Når *take-off* først har skjedd, er migrasjonsprosessen selvforsterkende og utgjør nærmest en automatisk dynamikk som forårsaker seg selv.

Den andre terskelen markerer overgangen til den tredje fasen i migrasjonsprosessen. Det skjer når alle potensielle migranter har blitt informert om muligheten til å migrere til den aktuelle destinasjonen. Selv om eksterne faktorer objektivt sett kan være sterkere, vil migrasjonsprosessen da uansett ha nådd sitt klimaks. Den kan ikke fortsette å øke, fordi de potensielle migrantene allerede har migrert eller fattet en beslutning om å bli værende.

Det neste spørsmålet vi må stille, er hvorvidt den norske migrasjonen til Latin-Amerika følger Faists modell. Gitt at antallet nordmenn som migrerte til Latin-Amerika var forholdsvis lavt gjennom hele perioden, er det minst tre

mulige svar på dette spørsmålet: enten at den norske migrasjonen til Latin-Amerika fulgte Faists modell selv om antallet var lavt i alle tre faser, at den fulgte Faists modell inntil et visst punkt, og at den ble avbrutt, eller at den ikke fulgte Faists modell i det hele tatt. Når vi har funnet et svar på dette spørsmålet, kan vi gå mer i dybden på spesifikke spørsmål angående karakteristika ved den norske migrasjonen til Latin-Amerika.

Statistikk om nordmenn i Latin-Amerika før 1940

Den beste tilgjengelige statistikken om nordmenn i Latin-Amerika før 1940 er basert på HULA-databasen som ble utviklet i forbindelse med forskningsprosjektet «Desired Immigrants – Frustrated Adventurers? Norwegians in Latin America, 1820–1940».² HULA ble laget på bakgrunn av opplysninger fra mer enn 40 lister med navn på nordmenn som oppholdt seg i minst ett latinamerikansk land mellom 1820 og 1940. Listene ble samlet inn fra arkiver og bibliotek i Norge og utlandet. HULA inneholder nå mer enn 9000 biografiske hendelser som omfatter nordmenn i Latin-Amerika før 1940. Hver hendelse i HULA er enten en bevegelse mellom to steder hvorav minst ett er i Latin-Amerika, eller en registrering av en person på et spesifikt sted i Latin-Amerika. Hver hendelse angår en navngitt person og er tidfestet med en dato og et latinamerikansk sted. Selv om basen har flere mangler og problemer, er den mer dekkende enn noen annen statistikk om nordmenn i Latin-Amerika. Den inneholder langt flere navn enn de som ble registrert i de norske emigrantprotokollene eller i latinamerikanske innreiseregistre, og den dekker en lengre periode enn andre oversikter.

Før utviklingen av HULA ble det antatt at den norske utvandringen til Latin-Amerika var forsvinnende liten. I Sosialdepartementets offisielle *Utvandringsstatistikk* fra 1921 het det at «utvandringen til Central-Amerika og Syd-Amerika (særlig Argentina) har aldri nådd nogen større høide», en påstand som ble understreket ved en tilhørende tabell der det framkom at kun mellom 0,03 og 0,11 prosent av norske migranter søkte amerikanske destinasjoner utenfor USA og Canada mellom 1886 og 1915 (Sosialdepartementet, 1921). Rapporten fra 1921 var basert på emigrantprotokollene, et verktøy som

---

2 HULA står for historisk register over utvandrede nordmenn i Latin-Amerika. For mer informasjon, se: <http://www.hf.uio.no/ilos/forskning/prosjekter/nor-latam/HULA/>

utvandringsloven av 1869 innførte, og som påla alle agenter, kapteiner og redere å registrere kontrakter med migranter og få kontraktene godkjent av politiet før avreise fra Norge. Tusenvis av norske emigranter ble registrert hvert år, og emigrantprotokollene har vært blant de viktigste kildene som forskere har brukt for å studere utvandringen fra Norge.

Men kapteiner på skip med færre enn 20 migranter var unntatt fra bestemmelsen i utvandringsloven, og protokollene omfattet heller ikke migranter som hadde destinasjoner i Europa. Inntil 1915, det siste året som ble omfattet av statistikken fra 1921, hadde kun 348 norske migranter med latinamerikanske destinasjoner blitt registrert i protokollene. Migrasjonsforskerne har vært klar over en del av begrensningene og skjevhetene i dette materialet. På 1950-tallet ga Ingrid Semmingsen et overslag på om lag 2000 norske migranter til Sør- og Mellom-Amerika, men uten å vise til noen kilder eller metoder bak utregningen (Semmingsen, 1950, p. 292). Tjuefem år senere oppjusterte Gudmund Stang tallet til mellom 3000 og 5000, men igjen uten å forklare hvordan han hadde kommet fram til det spennet (Stang, 1976).

Nyere forsøk kommer til overslag på mellom 5000 og 10000 (Sæther & Østrem, 2011). De høyere estimatene skyldes at flere data fra folketellinger og innvandringstall fra flere av de viktigste mottakerlandene i Latin-Amerika nå er tilgjengelige, samt overslag over rømte sjømenn. Likevel er overslagene høyst usikre, delvis fordi vi i mange tilfeller ikke kan vite om de latinamerikanske og de norske kildene overlapper eller komplementerer hverandre. Den eneste veien rundt dette problemet er å arbeide med kilder der migrantene er navngitt.

Dette er også den grunnleggende ideen bak HULA-databasen. Med identifiserbare migranter er det mulig – i det minste i teorien – å følge enkeltmennesker og avdekke hvorvidt samme person er omtalt i ulike kilder. Selv om HULA muliggjør bedre statistikk enn de offisielle, har den også noen begrensninger og svakheter som må utdypes før vi går videre. En av de største svakhetene for statistiske formål er at utvalget verken er komplett eller tilfeldig. Listene av nordmenn inkludert i HULA er de som har vært lettest tilgjengelige, enten fordi de allerede er blitt digitalisert, eller fordi vi har lokalisert dem i de arkivene der vi har arbeidet.

Dessverre er ingen av de relevante latinamerikanske folketellingene digitalisert, med unntak av den argentinske fra 1895. De fleste listene i HULA er passasjerlister, immigrasjonslister og oversikter over bosatte utlendinger. Vi har

ikke hatt mulighet til å samle inn lister over norske migranter fra alle latinamerikanske land. På den annen side har vi mange kilder fra de landene som mottok flest migranter, som Argentina, Chile, Brasil og Mexico. Det innebærer at noen land relativt sett er overrepresentert i HULA, trolig gjelder det spesielt Mexico og Chile, mens andre – særskilt Uruguay og Cuba – er underrepresentert.

Når det gjelder dekningen av ulike perioder, har vi mange opplysninger fra 1920- og 30-tallet, men veldig få fra før 1850. Selv om dette trolig reflekterer en reell tendens i migrasjonsmønsteret til nordmenn i Latin-Amerika, er det også et uomtvistelig faktum at kontrollen med migranter og dermed registreringen av dem ble betydelig sterkere etter første verdenskrig. Det er derfor sannsynlig at HULA dekker en større andel av migrantene etter 1920 enn tidligere.

Vi bruker en inkluderende definisjon, der alle individer som enten er registrert født i Norge eller er norske statsborgere har blitt inkludert i HULA uten hensyn til hvor lenge de oppholdt seg i Latin-Amerika, og uansett om de hadde intensjon om å bli boende, ettersom denne typen informasjon er fraværende i mange kilder. I de fleste tilfellene gir dette mening fra et migrasjonshistorisk perspektiv. Flertallet av norske migranter i Latin-Amerika før 1940 reiste med skip og måtte nødvendigvis bli i det minste et par måneder hvis de først dro. Når formålet er å studere de reelle migrasjonsmønstrene, er det nyttig å inkludere så mange som mulig, også de som falt utenfor offisielle byråkratiske kategorier for utvandrere og innvandrere.

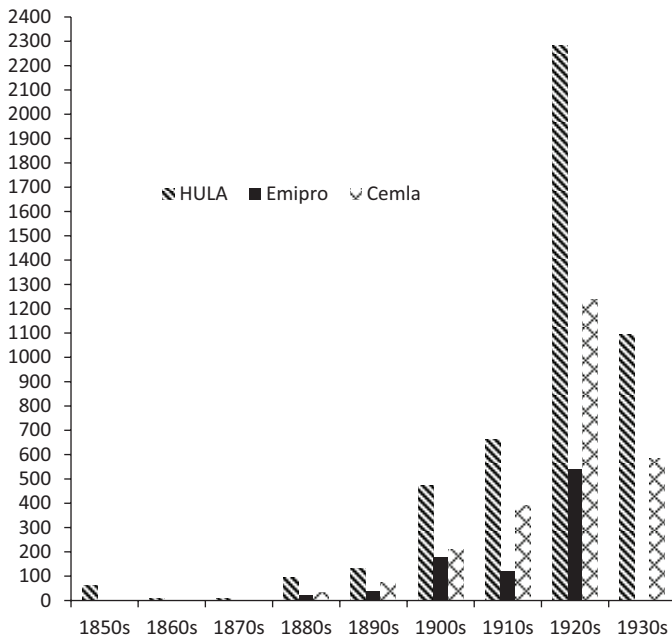
Den inkluderende definisjonen av migranter har gjort det mulig å følge tusenvis av norske migranter i Latin-Amerika som av ulike grunner ikke ble registrert som emigranter eller immigranter av henholdsvis norske og latinamerikanske myndigheter. En av ulempene er problemene det skaper med hensyn til norske sjømenn i latinamerikanske havner. Som vi kommer tilbake til, var det mange norske skip som seilte mellom de store latinamerikanske havnene og mellom disse og USA, Canada, Europa og Sør-Afrika fra 1840-tallet og framover. Selv i seilskutetiden oppholdt sjømennene seg normalt kun i veldig kort tid i hver havn. Men det store antallet norske sjømenn i latinamerikanske havner gjør at dersom kun en liten prosentandel av dem valgte å hoppe av, vil det ha en stor effekt på antallet norske migranter i Latin-Amerika. Siden slike avhoppinger var ulovlig i henhold til norsk lov og i noen tilfeller etter latinamerikanske lands lover også, ville verken avsender- eller mottakerlandene normalt registrere rømte sjømenn som migranter.

Dilemmaet er at det blir potensielt misvisende både å inkludere og å ekskludere dem fra databasen uten mer informasjon om deres liv, hvilket vi som regel ikke har. Her har vi altså falt ned på å inkludere dem.

La oss da vurdere mulige tolkninger av HULA-statistikken med disse manglene i minne.

Av de 9000 oppføringene HULA inneholder nå, er det 4896 som gjelder norske ankomster til en spesifikk latinamerikansk destinasjon. Antallet ankomster per tiår er lavt inntil 1880-årene. Det stiger forholdsvis raskt fra 1890-tallet før det nærmest eksploderer i 1920-årene og dernest halveres på 1930-tallet. Selv om statistikken har mangler og skjevheter når det gjelder den geografiske fordelingen, og selv om myndighetenes kontroll med migrasjon ble sterkere etter første verdenskrig, ser det ut til at det faktisk skjedde et slags *take-off* i den norske utvandringen til Latin-Amerika like etter første verdenskrig, og at den endte ganske dramatisk rundt 1930.

Tallene tyder på at den norske migrasjonsprosessen grovt sett kan inndeles i tre faser etter Faists mønster. Det er først en lang pionerfase som varer i nesten hundre år fra 1820 til 1920. Så er det en kort annen fase der den norske

Figur 2.1 Ankomne nordmenn i Latin-Amerika (HULA), ankomne nordmenn i Buenos Aires (CEMLA) og utreiste nordmenn med latinamerikanske reisemål (EMIPRO).

migrasjonen øker veldig raskt mellom 1920 og 1930, og til slutt en tredje fase der migrasjonsnivået stabiliseres på et lavere nivå enn i andre fase, men høyere enn snittet for den første fasen.

Går vi så tilbake til det innledende spørsmålet med tre alternative svar, er det mulig for oss å forkaste alternativ tre som gikk ut på at den norske migrasjonen ikke samsvarte med Faists modell. Å skille mellom alternativ én og to er derimot ikke mulig uten å gå nærmere inn på detaljene i den norske migrasjonen til Latin-Amerika. Det kan være at den fulgte Faists modell gjennom alle tre faser slik alternativ én sier, og at stagnasjonen etter 1930 skyldtes at man nådde et «modenhetsnivå». Men det kan også være at det skjedde et så kraftig brudd i 1930 at det gir mening å si at den norske migrasjonen til Latin-Amerika representerer en avbrutt migrasjonsstrøm, og at den egentlig aldri nådde det andre teoretiske vendepunktet i Faist modell. Vi må derfor gå nærmere inn på tendensene i hver enkelt fase for å kunne vurdere hva som forårsaket nedgangen i migrasjonen etter 1930.

Den lange pionerfasen, 1820–1920

Et spesielt aspekt ved den norske migrasjonen til Latin-Amerika mellom 1820 og 1920 er den nesten konstante tilstedeværelsen av norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann. Dette strukturerte migrasjonen på viktige måter. Sjømenn var ikke bare selv potensielle migranter, de bidro også med informasjon om mulige reisemål til familie, venner og bekjente i hjemlandet og til tilfeldige landsmenn i Latin-Amerika. Og de mange små skutene og skipene som frekventerte latinamerikanske havner, representerte en viktig alternativ reisemåte for de nordmenn som ønsket å prøve lykken andre steder.

Inntil 1830- og 1840-årene var de fleste norske sjømennene i Latin-Amerika i utenlandsk hyre. Det var ikke før på midten av 1800-tallet at den karakteristiske norske handelsflåten – med de mange små, rimelige seilskutene eid av rederfamilier langs kysten med minimalt mannskap og lave sjømannslønninger – fant veien til latinamerikanske havner i et visst monn. Vanlige sjømenn på den tiden etterlot seg dessverre få skriftlige spor, og det er, i hvert fall foreløpig, så å si umulig å estimere antallet norske sjømenn i Latin-Amerika før 1850 og, kanskje enda viktigere, å få glimt av de historiene de fortalte om regionen.

Et slående unntak er Nicolai Olaus Lossius, en sjømann som allerede som 16-åring i 1806 forlot sitt hjem i Molde-traktene for å arbeide på en av de

mange skonnertene som fraktet klippfisk til Barcelona. Dette var begynnelsen på et dramatisk sjømannsliv. Det brakte han først til Irland på et skotsk skip, og derfra til Liverpool hvorfra han seilte på Brasil. Etter å ha returnert til England, dro han til Middelhavet hvor han ble fanget av marokkanske pirater i 1809. Etter å ha bli frigitt kom han seg til Philadelphia hvorfra han seilte til Kina. I 1812 skal han ha blitt amerikansk statsborger og kaptein for en korvett. Han ble på nytt tatt til fange i 1813, denne gang av britene utenfor Gibraltar i forbindelse med den spanske uavhengighetskrigen. Britene tok han med seg til Newcastle. Lossius rømte og tok seg på ny til Nord-Amerika, denne gang til New Brunswick i Canada. Her etablerte han seg som handelsmann og spesialiserte seg på skipsbygging, fiske og trelasthandel. Han tapte en raskt ervervet formue i 1816, og av grunner som fortsatt er uklare, endte han opp i den nyetablerte chilenske marinen under den skotsk-fødte general Thomas Cochrane. Han ble dekorert med en sølvmedalje for sin innsats under slaget ved Valdivia i 1820, fikk kapteins rang og giftet seg med datteren av en prominent familie av spansk herkomst i Valdivia. Mellom 1820 og sin død i 1851 bodde Lossius (som nå hadde skiftet navn til Lawson) delvis i Valdivia, i Valparaíso og på Galápagosøyene, hvor han ikke bare møtte Charles Darwin i 1835, men også ifølge Darwin selv spilte en avgjørende rolle for ideen om artenes opprinnelse og evolusjonen ved å informere Darwin om artsvariasjon blant skilpadder fra ulike øyer i arkipelet (Kvernberg, 2013).

Fra et migrasjonsperspektiv er det mest interessante ved Lossius' historie innholdet i og effekten av brevene han sendte til sin familie. Elleve av brevene hans fra Chile har overlevd, de fleste av dem i form av oversatte trykte versjoner takket være slektsforskeren Wilhelmine Brandt som i 1863 utga en genealogi over familiene Lossius og Brandt, og som trolig hadde mottatt de originale brevene fra sine slektninger i Molde (Brandt, 1863). Lossius skrev brevene på engelsk og hevdet han hadde glemt sitt morsmål. I brevene klager han på postgangen, han forventer at de fleste brevene hans har gått tapt på veien, og han er frustrert over mangelen på svar fra foreldrene. Når han endelig hører fra dem, er han lettet over at de fremdeles husker han. Han forklarer videre at han gjort det ganske bra i Valparaíso, og han ber dem om å fremme hans ønske overfor myndighetene i Stockholm om å bli svensk-norsk konsul i Valparaíso. Han nevner da i forbifarten at flere norske skip anløper den chilenske havnebyen hvert år. Selv om han ikke lyktes i å bli utnevnt til konsul, hadde brevene hans en annen effekt som trolig ikke var intendert av Lossius. Peter Andreas Brandt,

Lossius' svoger, var en maler og redaktør bosatt i Kristiania som gikk personlig konkurs tidlig på 1830-tallet, og som fikk ideen om å flykte til Sør-Amerika, trolig på jakt etter sin etter sigende velstående slektning i Chile. Men Brandt kom ikke lenger enn til Brasil, og endte opp bosatt i Santo Lagoa i nærheten av byen Belo Horizonte der han arbeidet som illustratør for den danske paleontologen og arkeologen Peter Wilhelm Lund (Holten, Sterll, & Fjeldså, 2004). Nok en slektning av Lossius, Kristoffer Brandt – Peter Andreas' sønn og Lossius' nevø – migrerte til Mexico fra Tyskland etter å ha korrespondert med Lossius.

Lossius' korrespondanse illustrerer noen nøkkelaspekter ved den norske tilstedeværelsen i Latin-Amerika på begynnelsen av 1800-tallet. Ett er at det fantes norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann fra tidlig av. Selv om de ikke nødvendigvis med vitende og vilje promoterte migrasjon, hadde brev med gode omtaler av de nye republikkene en positiv effekt på migrasjonen. Videre var det ikke alltid slik at de dro til nettopp det stedet der brevskriveren befant seg eller hadde vært. De relativt få nordmennene i Latin-Amerika søkte ikke nødvendigvis å gjenskape norske bygder eller lokalsamfunn i Latin-Amerika. Lossius selv sluttet å bruke norsk, han ble ofte identifisert som *norteamericano* eller *inglés* i de chilenske kildene, og han beveget seg i internasjonale sirkler med mange andre utlendinger. Hans sjøfartskarriere i Chile og Ecuador kan i seg selv ses som en del av det britiske engasjementet under de spansk-amerikanske uavhengighetskrigene. Hans historie understøtter derfor at migrasjonen også bør studeres i et globalt perspektiv, og at migrasjonsmønsteret til selv én migrant er såpass komplekst at det gir lite mening å betrakte det som kun en bevegelse fra ett land til et annet.

Effektene av positive og optimistiske skriftlige omtaler av Latin-Amerika må likevel ikke overdrives. Omtrent samtidig med at Lossius' brev nådde hans slektninger, ble det i Norge utgitt to lengre reiseberetninger fra Brasil som begge delvis hadde som mål å oppmuntre til norsk utvandring. Den første var en kort, sober og litt underlig reiseberetning om et femårig opphold i Brasil skrevet av en viss W. Quellmann og publisert i Kristiania i 1846 (Quellmann, 1848). Den mer åpenbare brasilreklamen forfattet av presten Jonas W. Crøger som ble utgitt ti år senere, utrettet ikke stort mer med tanke på å lokke norske utvandrere til Brasil (Crøger, 1856). Crøgers tekst er likevel interessant fordi han beskrev møtet med de gjenværende migrantene etter *Sophie*-ekspedisjonen bosatt i byen Joinville, som Ellen Woortmann nylig har skrevet mer om (Fensterseifer Woortmann, 2016).

Sjømenn

Selv om den norske tilstedeværelsen i Latin-Amerika rundt 1850 fortsatt var noe tilfeldig og begrenset, var det flere faktorer som bidro til å øke den. En av dem var gullrushet til San Francisco fra 1849 som jo var det opprinnelige målet for *Sophie*-ekspedisjonen, og som også Lossius bemerket i sine brev. Europeiske skip på vei til California gikk gjennom Magellanstredet og var innom havner i Brasil, Argentina og Chile. Lossius nevner navnet til flere norske kapteiner han møtte i Valparaíso i 1849 på vei til California med migranter (Kvernberg, 2013).

Fra 1840- og 50-tallet er det flere sporadiske bevis på at norske skip har vært i latinamerikanske og karibiske farvann. Norske kapteiner brukte havna i Charlotte Amalie på de danske vestindiske øyer som en base for varetransport mellom USA og de tidligere spanske koloniene rundt Karibia. Denne handelen hadde et betydelig oppsving mellom 1839 og 1870-årene da både det britiske Royal Mail Steam Packet og det tyske Hamburger-Amerikanische Paketfahrt Aktiengesellschaft (HAPAG) benyttet Charlotte Amalie som basehavn for sin karibiske handel. Det var i disse årene regulær linjefart mellom henholdsvis Southampton og Hamburg og de danske koloniene. Varene ble normalt lastet om på St. Thomas fra de store britiske og tyske skipene til mindre skip som seilte derfra til Cuba, Mexico og de viktigste havnene nord i Sør-Amerika (Gøbel, 1994).

En annen viktig trend i denne perioden var interessen for norsk klippfisk (*bacalao*) i latinamerikanske markeder. Inntil 1820-årene var Spania og Portugal de viktigste markedene for denne varen, som gjennom 1800-tallet var Norges viktigste eksportvare sammen med tømmer. Da Spania innførte en skatt på saltet fisk fraktet på utenlandske skip, klarte ikke lenger de norske produsentene å konkurrere med kanadierne i de iberiske markedene eller med de spanske kjøpmennene som stadig oftere selv dro til vestlandshavnene for å kjøpe fisken direkte. De største handelshusene i Kristiansund, Molde, Ålesund og Trondheim søkte derfor alternative markeder, spesielt i Brasil, Argentina og Cuba (Vollan, 1956). Eksport av klippfisk til Latin-Amerika på norske skip var riktignok ikke et helt nytt fenomen. Den første oppføringen til det nyåpnede svensk-norske konsulatet i Rio de Janeiro i 1815 gjaldt *Hinna* fra Kristiansund. Og i 1830 kommenterte konsulen i Rio at handelen med klippfisk var veletablert (Vollan, 1956, p. 169). Mellom 1849 og 1855 forsøkte flere av handelshusene på

Vestlandet å sende klippfisk direkte til latinamerikanske havner. Nye pakke-metoder introdusert på 1850-tallet gjorde at fisken tålte varmt og fuktig klima bedre, og importen av kaffe fra Brasil og sukker fra Cuba la grunnlaget for en forholdsvis konstant fart mellom norske havner og de største atlantiske havnene i Latin-Amerika.

I 1873 informerte den svensk-norske konsulen i Rio at «Paa Grund af den Bekvemmelighed og Regelmæssighed som Dampskibsfarten fra Hamburg byder, synes saavel den direkte Export af Øl og Fisk fra Norge til Brasilien som Exporten af Riokaffe med Seilfartøi til Norge at være i Aftagende» (Departementet for det Indre, 1874: s. 95). Selv om han hadde rett i at norske eksportører i økende grad foretrakk å sende varene med de tyske damprutene, så økte samtidig antallet av norske skips ankomster dramatisk de følgende årene (tabell 2.1).

Den norske skipstrafikken på Latin-Amerika var spesielt stor mellom 1880 og 1895. Hundrevis av norske seilskuter ankom latinamerikanske havner hvert år. De fleste av dem gikk ikke mellom Norge og Latin-Amerika, men bedrev trampfart mellom havner på det amerikanske kontinent. Dette innebærer at det til enhver tid var langt flere nordmenn i Latin-Amerika enn det de offisielle migrasjonsstatistikkene tilsier. Riktignok tilbrakte de fleste sjømennene liten

Tabell 2.1 Antall norske skip ankommet utvalgte latinamerikanske havner etter konsulatberetninger, 1865–1903³.

År	Havanna og andre cubanske havner	Rio de Janeiro (med Santos og Porto Alegre)	Buenos Aires (og Rosario)	Valparaíso (med Iquique og Antofagasta)
1871–1875	120	509	401	28
1876–1880	365	507	253	32
1881–1885	325	1033	462	52
1886–1890	695	2456	2365	22
1891–1895	928	2915	1487	41
1896–1900	897	1615	801	71
1901–1903	1039	407	291	22

3 Tabellen er basert på publiserte innberetninger fra svensk-norske konsulater i Latin-Amerika, og er tilgjengelige fra Statistisk sentralbyrås nettsted. For opprinnelig tabell med presise referanser og en del merknader, se Sæther (Sæther, 2016a, pp. 36–38).

tid på land, og få av dem hadde til hensikt å bosette seg der. Men gitt at antallet norske sjømenn i latinamerikanske havner og farvann var så stort, vil bare en liten prosentandel med ilandgåtte sjømenn utgjøre en stor forskjell på antallet nordmenn som oppholdt seg der. Noen av listene i HULA reflekterer at enkelte sjømenn ble migranter. I Argentina krevde myndighetene en periode på 1800-tallet at alle menn uten eiendom måtte ha *papeleta de conchabo* som dokumenterte deres tilknytning til en arbeidsgiver. Uten dokumentet kunne arbeidere i Argentina bli anklaget for løsgjengeri og bli dømt til militærtjeneste eller straffarbeid. Utenlandske arbeidere fikk skjemaet ved konsulatene. Den svensk-norske konsulen i Buenos Aires førte liste over utskrevne *papeletas* mellom 1848 og 1887. Listen inkluderer 193 nordmenn, hvorav 102 var sjømenn, kapteiner og stuere/sjauere, 33 var oppført som arbeidere, 30 var håndverkere av ulike slag, 11 var handelsmenn og butikkeiere, 9 var jordbruksarbeidere, 5 var ingeniører og maskinister, og i 9 tilfeller var yrke ikke registrert (*Register of ver uti Buenos Ayres Bossatte Svenskar & Nordmän*, 1887). I Chile forteller lister over kapteiner i handelsflåten en lignende historie (Ministerio de Marina, 1893, 1901, 1911).

Tretti nordmenn var kapteiner i den chilenske handelsflåten mellom 1873 og 1911, og de utgjorde trolig bare toppen av et isfjell. Sannsynligvis var det mange flere norske sjømenn på chilenske skip som aldri nådde kapteins grad.

De juridiske og økonomiske forholdene for norske sjømenn under seilskutetiden gjorde det attraktivt å rømme for å søke arbeid i land eller på utenlandske skip. De fleste dekksguttene og jungmennene gjorde verneplikt på toårige kontrakter, og dersom de rømte, ble det ansett som desersjon. Men risikoen for å bli straffet var ikke stor, og hyrene på utenlandske skip var betraktelig høyere enn på de norske inntil 1890-årene. Flere ble derfor fristet til å gå i land i havner hvor det var muligheter for hyre eller arbeid på land (Dyvik, 2011; Sætereie, 2014; Tønnesen, 1951). Flere historikere har bemerket hvordan i det minste noen av de rømte sjømennene kan oppfattes som skjulte migranter (Dyvik, 2011; Fischer, 1989; Larsen Lund, 2012; Mauk, 1997). Potensielt utgjorde rømte sjømenn en betraktelig større andel av norske migranter i Argentina enn i USA og Australia, gitt den begrensede legale innvandringen og det overraskende høye antallet rømte sjøfolk, spesielt i 1870- og 1880-årene.

De årlige konsulatberetningene inneholdt også antall rømte sjøfolk fra norske skip, trolig med en viss underrapportering. Uansett gir de en idé om trender over tid, og de kan brukes til å sammenligne rømningen mellom

ulike havner. Blant de latinamerikanske havnene skiller Buenos Aires seg ut. Og det er mellom 1885 og 1900 at antallet rømninger i Buenos Aires er bemerkelsesverdig høyt, både sett i forhold til antallet legale norske innvandrere og antallet rømninger i andre havner (tabell 2.2).

I løpet av de elleve årene mellom 1885 og 1895 rømte totalt 595 norske sjømenn fra norske skip i Buenos Aires ifølge konsulatet. De samme årene ble

Tabell 2.2 Rømte sjømenn i Buenos Aires etter konsulberetninger, 1871-96.

År	Rømte fra norske skip				Antall norske skip ank. B.A.	Rømte per skip
	norske	svenske	andre	totalt		
1871					46	
1872					99	
1873					64	
1874				8	60	0.13
1875				2	77	0.03
1876				0	46	0.00
1877				0	57	0.00
1878				8	78	0.10
1879				n/a	44	n/a
1880				5	28	0.18
1881				11	34	0.32
1882				12	38	0.32
1883				21	28	0.75
1884				36	125	0.29
1885	52	n/a	62	114	237	0.48
1886	60	31	38	129	308	0.42
1887	85	23	47	155	472	0.33
1888	98	19	54	171	510	0.34
1889	51	29	43	123	593	0.21
1890	22	16	23	61	482	0.13
1891	4	n/a	12	16	312	0.05
1892	28	10	21	59	241	0.24
1893	41	23	30	94	249	0.38
1894	52	24	54	130	331	0.39
1895	82	27	49	158	354	0.45
1896	54	18	25	97	245	0.40

kun 62 nordmenn registrert som innvandrere av havnemyndighetene i Buenos Aires. Hvis rømningen var en form for skjult migrasjon, ville den numeriske betydningen være betydelig. De fleste kildene tilsier imidlertid at flertallet av rømte sjømenn i Buenos Aires ikke ble værende, men søkte hyre på andre lands skip, fortrinnsvis britiske, kanadiske og nordamerikanske (Sæther, 2013). Å følge sporene etter sjømennene er en tidkrevende og ofte frustrerende øvelse, selv når vi har fullt navn og omtrentlig fødselsår. Fra århundreskiftet begynte til og med norske redere overgangen til stål og damp. Forholdene om bord ble bedre, og myndighetene i Buenos Aires fikk bedre kontroll med ”runnere”. Andre faktorer kan ha medvirket også, men i hvert fall falt antallet rømninger konstant deretter.

Ingeniører

Også yrkesmuligheter utenfor skipsfarten åpnet seg opp for nordmenn i Latin-Amerika mot slutten av 1800-tallet. I HULA-basen er det over 1000 oppføringer som angår norske ingeniører i Latin-Amerika. I motsetning til sjømennene er ingeniørene en veldokumentert gruppe, og de fleste av dem er oppført mer enn en gang i HULA. Det er uansett klart at de var overrepresentert blant norske migranter i Latin-Amerika. Den grunnleggende årsaken til dette er at man langt inn på 1900-tallet utdannet langt flere ingeniører i Norge enn det var etterspørsel etter nasjonalt, og utvandringsraten var generelt høy blant ingeniører fra hele Skandinavia.

I HULA er fordelingen blant land av livshendelser for norske ingeniører som følger: Argentina (484), Chile (254), Brasil (68), Bolivia (41), Uruguay (23), Cuba (17) og Colombia (12). Av de 69 nordmennene som var oppført i Mexicos utlendingsregister i 1930-årene, var åtte ingeniører (Departamento de Migraciones, 1930-1940). Av de 2523 norske innreisende til Buenos Aires mellom 1884 og 1940 oppga 339 ingeniør som yrke (HULA). Og enda mer overraskende, av de 205 nordmennene som ble registrert av politiet i den chilenske havnebyen Antofagasta mellom 1903 og 1942, var det 60 ingeniører. Tatt bokstavelig tyder disse tallene på at et sted mellom en fjerdedel og en åttendedel av norske migranter i Latin-Amerika var ingeniører. Men vi må ta med i betraktningen at enkelte falt for fristelsen å kalle seg for ingeniører uten strengt tatt å være det, at ingeniørene reiste mye og på måter som gjorde at de

ble registrert ofte av myndighetene. Et konservativt estimat vil være at de utgjorde mellom fem og ti prosent av de norske migrantene.

Ingeniørene hadde tendens til å være gruppert omkring enkelte geografiske steder, og disse stedene tiltrakk seg også andre norske migranter. De første norske ingeniørene i Latin-Amerika ser ut til å ha oppført seg tett opp til migrasjonspionerene i Faists modell. Ett eksempel er Lars (etter hvert Lorenzo) Sundt, som allerede i 1870 ble invitert av den danske visekonsulen i Chile til å administrere en kobbergruve som visekonsulen eide i Chañaral i Atacamaørkenen. Sundt hadde studert mineralogi ved Det kongelige Fredriks universitet (nå Universitetet i Oslo) og arbeidet i noen år ved sølvgruvene i Kongsberg. Sundt hadde jobben i Chañaral i tre år og arbeidet deretter i flere andre sølv- og kobbergruver i Chile før han i 1878 ble ansatt som underdirektør ved Corocoro-gruvene i Bolivia. Disse var eid av et chilensk selskap (Finne-Grønn, 1916, pp. 140-142; Stang, 1993). Da Stillehavskrigen brøt ut i 1879, delvis nettopp på grunn av de nylig oppdagede årene i Atacama, dro Sundt tilbake til Chile der han administrerte flere nitrat(salpeter)-gruver i nærheten av Iquique før han ble hyret av chilenske myndigheter til å utføre mineralogiske undersøkelser i Atacama. Derfra flyttet han først til Corocoro og dernest til Santiago der han bosatte seg i 1896 og levde fram til 1930-årene. For våre formål her er det mest interessante med Sundts virke hans rolle som migrasjonspioner. Ikke bare tok han med seg en gruvearbeider fra Kongsberg og dennes familie da han flyttet tilbake til Chile i 1879, han rekrutterte også flere norske ingeniører til gruvene han administrerte i Chile og Bolivia. Blant de første var Ole Sandstad, som erstattet Sundt som administrator av Corocoro-gruven i 1892, og Axel Thorgersen (Bade et al., 1908; Stang, 1993). Både Sandstad og Thorgersen ble for øvrig drept i 1898 under den bolivianske borgerkrigen (Sæther, 2016a, p. 44).

Til tross for denne tragedien fortsatte mange norske ingeniører å søke arbeid i det nordlige Chile, Peru og Bolivia. Blant dem var fire nyutdannede mineraloger fra Fredriks Universitet i Kristiania: Arne Utne, Hans Nikolai Ellefsen, Kristian Lerche Bøckmann og Leonhard Holmboe. Til å begynne med, fra 1912, jobbet de alle fire for Braden Copper Company som drev den enorme El Teniente-gruven i Nord-Chile. Men de ble tidlig lei av arbeidsbetingelsene i det amerikanske selskapet, og etter hvert arbeidet de enten for chilenske og peruanske selskaper eller søkte lisenser for å lokalisere egne drivverdige årer som de senere ville selge til multinasjonale selskaper (Bøckmann, 1955, 1958).

Fra da av var det en jevn strøm av nyutdannede bergverkskandidater fra de ulike tekniske høyskolene i Norge som ble rekruttert til gruver i Chile, Peru og Bolivia. De fleste ser ut til å ha bli rekruttert enten i Norge eller i USA, og de levde mer som nåværende *expats* enn som permanent bosatte i Latin-Amerika, med tanke på hva de spiste, hvor de bodde og hvor lenge de oppholdt seg der. Likevel er det noen – som for eksempel Utne, Ellefsen, Holmboe, Bøckmann, Sundt og Sandal – som ser ut til å ha foretrukket arbeid for latinamerikanske selskaper eller myndigheter, og som ble værende i lang tid.

Akkurat hvordan rekrutteringen foregikk, er ikke klart fra kildene som er konsultert her. Men det synes opplagt at det eksisterte nettverk som inkluderte personer som rekrutterte ingeniører til de større selskapene som Braden, Guggenheim, Chile Exploration Company og Anglo-Chilean Nitrate Company, og at disse selskapene hadde kontakter ved de norske høyskolene. Det er også sannsynlig at når de norske ingeniørene innehadde ledende posisjoner, som for eksempel Cappelen Smith, sørget de for å rekruttere flere nordmenn. Bergverksnæringen i det sørlige Andes utviklet seg derfor til å bli en spesiell migrasjonsnisje mellom 1890 og 1930 til tross for at svært lite norsk kapital var involvert, og selv om flertallet av de norske ingeniørene oppholdt seg der kun i noen få år før de dro hjem eller fant arbeid i andre land.

Denne nisjen tiltrakk seg også andre nordmenn som ikke var ingeniører. De norske ingeniørene kunne ha med seg kone, kjæreste og familie, men de tjente også som magneter på andre nordmenn som søkte arbeid (Alvstad, 2016; Bjerg, 2016).

En tilsvarende liste for Argentina ville bli for lang til å inkludere her. I Argentina ble norske ingeniører ansatt i jernbanebygging, havneutbygginger, i store damprosjekter, hydrologiske undersøkelser og i oljenæringen både offshore utenfor Comodoro Rivadavia og i de innenlandske lete- og produksjonsfeltene i det nordlige innlandet. Mange av de første norske ingeniørene i Argentina var til å begynne med ansatt av Francisco Pascacio Moreno, grunnlegger av Det naturhistoriske museet i La Plata, utforsker av Patagonia og, viktigst av alt her, leder av den argentinske grensekommisjonen i 1890-årene. Denne kommisjonen skulle utforske Patagonia og de sørligste delene av Andesfjellene med det formål å etablere de eksakte grensene mellom Chile og Argentina. I forbindelse med disse ekspedisjonene ble flere norske ingeniører ansatt, først og fremst Gunnar (etter hvert Gunardo) Lange. Lange hadde tidligere utvandret til USA, før han fulgte sin bror til Honduras og deretter i 1886

Tabell 2.3 Norske ingeniører i Chile, Bolivia og Peru 1870–1940.⁴

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Sundt, Lars	KFU	bergverk	1867	I Chile fra 1870 (se hovedtekst)
Wiel Krefting, Truls	KFU	bergverk	1879	Peru 1880-årene
Sandstad, Ole	KFU	bergverk	1887	Corocoro i Bolivia fra 1889 til 1898
Cappelen Smith, Elias Anton	TTL	kjemi	1892	Konsulent for Guggenheim, Chile Exploration Co., og Braden fra 1912. Fra 1925 manager og partner i Guggenheim Brothers i Chile.
Gude, Ove Christian	BTS	maskin	1894	Medeier i Minas de Carbon Rio Verde, Magallanes, Chile
Lange, Ulrik Fr. Nath.	TTL	bygg	1894	I Chile fra 1906
Schach, Nikolai Petter	TTL	ingeniør	1898	Jernbanekonstruksjon i Chile og Peru 1907–10. Deretter i Argentina.
Sohlberg, Christian	OTS	bygg	1899	Chile etter 1904
Melvær, Thormod	TTL	kjemi	1900	Chile Exploration Co. fra 1915
Vodahl, Andreas	TTL	ingeniør	1902	Chile Exploration Co. før 1916
Lossius Jørgensen, Erling	TTL /BF	kjemi/ bergverk	1905	Chile Exploration Co. etter 1906
Koch, Otto	TTL	kjemi	1906	Chile Exploration Co.
Larsen, Alf				I Chile fra 1907, hevder å være ingeniør i 1940
Rønning, Peder Ansgar	TTL	maskin	1906	Braden Copper Co. fra 1909
Salvesen, Jens Irgens	OTS	bygg	1906	Bolivia og Chile etter 1906
Arnet, Fr. W.	KTS	kjemi	1908	Kjemiker i nitratgruver i Chile, 1908–17
Dahll, Chr. Budde	TTL	kjemi	1908	Braden 1909–12, Cía La Reina (Bol.) 1912–13, Cía Min. Gatico 1914, Braden 1915–32
Krog, Karl Martin	TTL	kjemi	1909	Chile Exploration Co. etter 1915

(Fortsatt)

⁴ Forkortelser: Bergen Tekniske Skole (BTS), Kristiania/Oslo Tekniske Skole (OTS), Trondhjem Tekniske Lærestanstalt (TTL), Norges Tekniske Høgskole (NTH), Kongelige Fredriks Universitet, Universitet i Oslo fra 1939 (KFU), Technische Hochschule Dresden (THD), Technische Hochschule Karlsruhe (THK), Technische Hochschule Darmstadt (THDa), Camborne School of Mines (CSM), Bergakademia Freiberg (BF) og Chicago Technical School (CTS). Mer informasjon om hver enkelt inkludert kilder finnes i HULA (<https://app.uio.no/hf/ilos/hula/>). Jeg er spesielt takknemlig for listene utarbeidet av Kristin Ranestad og Per Olof Grønberg om norske ingeniører i Latin-Amerika.

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Balle Røyem, Claus Fredrik	TTL		1910	1910–12: Griffiters & Co.; fra 1912 i Chile Exploration Co., Chuquicamata
Hofseth, Bjarne	CSM, UK	bergverk	1910	Northern Chile, 1923–26
Næser Sontum, Fredrik	BTS		1910	Braden Copper Co. 1915–47
Røyem, Claus Fredrik	OTS	bygg	1910	Chile 1910–14 og 1919–50
Schøning, Eirik	OTS	bygg	1910	Chile 1910–13
Nergaard, Gunnar				Ankom Argentina i 1910, arbeidet i Chuquicamata i 1920 og 1924
Ellefsen, Hans Nikolai	KFU	bergverk	1911	Braden Copper Co. fra 1912, fra 1915 i Bolivia
Jørgensen, Jørgen	TTL	kjemi	1911	Braden Copper Co. fra 1912
Lerche Bøckman, Kristian	KFU	bergverk	1911	Chile, Peru og Bolivia 1912–15, Chile 1919–20, Bolivia 1925–28
Newton Kirsebom, Gustav	KFU	bergverk	1911	Kontrakt med Cappelen Smith i Chile 1913–16
Ringstad, Bjarne	KFU	bergverk	1911	Braden Copper Co. fra 1913
Ervik Holmboe, Leonard	KFU	bergverk	1912	Braden Copper Co. fra 1912, fra 1915 i Bolivia
Melvær, Jonas	BTS	kjemi	1912	Chuquicamata, Chile fra 1915
Utne, Arne	KFU	bergverk	1912	Chile, Bolivia 1912–50
Andresen, Arnold	THK	kjemi	1913?	Petroleums kjemi i Magallanes, Chile
Rogde, Sigurd	BTS	bygg	1914	Anglo Chilean Nitrate Corp. etter 1917
Magisås, Hans				I Chile fra 1918, Chuquicamata i 1926
Duborgh, Peter	THK	elektro	1915	Stogard Oil, Argentina og Bolivia 1922–27
Urheim, Thorvald	BTS	elektro	1916	Braden Copper Co. 1924–27
Harrje Freuchen, Thord	BTS	elektro	1917	Guggenheim Copper
Horneman, Jacob H.	KFU	bergverk	1918	Venezuela og Colombia, i Chile fra 1930 ved María Elena
Thomassen, Sverre Johan	BTS	elektro	1918	Braden Copper Co. 1932–37
Aasheim, Hans	NTH	kjemi	1919	Fra 1930 i Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp.
Grahl-Nielsen, Frithjof	KFU	bergverk	1919	Chuquicamata, Chile 1920–22

(Fortsatt)

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Hanger, Anders	KFU	bergverk	1919	Braden Copper Co. 1920–21, Cevio de Pasco, Peru 1921–23
Hirth, Anders	NTH	elektro	1919	Braden Copper Co. etter 1931
Ingier Vold, Ole	KFU	kjemi	1919	Chile Exploration Co. 1922–29
Lowzow, Odd	TTL	maskin	1919	Guggenheim Copper
Wee, Sverre	KFU	bergverk	1919	Guggenheim, Otago Copper i Bolivia, Peru, og Chile fra 1919 til 1940-årene
Bratt, Per	THDa	kjemi	1920	Assistant chief chemist Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp 1926–28
Danielsen, Asbjørn	NTH	bygg	1920	Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp 1926–32
Lundh, Fridthjof C. Gordon	NTH	elektro	1920	Chile Exploration Co. 1923–24
Stuenes, Kaare	KFU	bergverk	1920	Braden Copper Co. 1922–24
Børresen, Rolf Torgny	NTH	maskin	1921	Braden Copper Co., Rancagua 1929–1932
Korstvedt, Ole Carsten	NTH	elektro	1921	Braden Copper Co., Chile fra 1923
Swensson, Carl Petter	NTH	bygg	1921	Fountain Co og Braden Copper Co. 1929–33
Wefring, Peter Meyer	NTH	bygg	1921	Guggenheim Nitrates fra 1926, senere Comp. Maestranzas og Galvan i Viña del Mar
Dalen, Olav	NTH	bergverk	1923	Cerro de Pasco Copper, Peru 1927–29
Darre-Jenssen, Lauritz	NTH	bygg	1923	Anglo-Chilean Cons. Nitrate Corp
Steffensen, Bjarne	OTS	kjemi	1923	Chile Exploration Co. 1927–32
Thunæs, Arvid	NTH	bergverk	1923	Osoyo gullgruver, Bolivia 1938–39
Heiberg Greve, William	NTH	bygg	1924	Chile Exploration Co. 1925–27, Patiño Mines Bolivia 1927–31, Pedro de Valdivia Nitrate Mines 1931
Kleppe, Reidar				Chuquicamata, 1924
Sæther, Hans Birger	NTH	bygg	1924	Stogard Oil, Argentina og Bolivia fra 1925
Brygfjeld, Ragnar	NTH	elektro	1925	Chile Exploration Co., Chuquicamata 1927–28
Bassoe, Ivar				Chile Exploration Co., Chuquicamata etter 1925

(Fortsatt)

Tabell 2.3 (Fortsatt)

Navn	Skole	Studier	Eksamen	Arbeid i Latin-Amerika
Rustan, Arvid Konrad	OTS	bygg	1925	Chile Exploration Co. 1926–32
Hoff, Edward Andrew				Mekanisk ingeniør i Chuquicamata fra 1926
Holmsen, Sverre				Chuquicamata 1926
Bachke, Anton Sophus	NTH	bygg	1927	Braden Copper Co., Rancagua 1931–32
Petersen, Harald Ludvig	NTH	bygg	1928	Cons. Nitrate i Chile fra 1931
Fladby, Jens	NTH	kjemi	1929	Nitratgruver, Chile før 1935
Kloed Petersen, Hans Thomas	NTH	elektro	1929	Braden Copper Co. fra 1931, Cerro de Pasco (Peru) fra 1932
Ranum, Harald	NTH	elektro	1929	Cerro de Pasco Copper, Peru 1934–37
Ansgaard Moebius, Johan	NTH	bygg	1930	Fra 1930 i Comp. Salitrera Anglo-Chilena
Grove, Ivar	NTH	bygg	1930	Comp. Salitrera Anglo-Chilena 1931–32, Texas Oil i Argentina 1935–36
Garson, Henrik	HTS/ CTS		1912/1914	Braden Copper Co. etter 1914
Holmboe, Fredrik B.	KTS	bygg		Chuquicamata 1917
Aalborg Haugen, Erling	THD		1921	Nitratgruver, Chile før 1938

reiste videre sørover til Argentina (Fløgstad, 1999, pp. 162–167; Larsen, 2009). Moreno og Lange etablerte en liten norsk ”hær” av ingeniører til å forsvare argentinske interessert vis-à-vis Chile i grensetvisten.

Denne ”hæren” av ingeniører kom til å utgjøre kjernen i den etter hvert betydelige norske kolonien i Buenos Aires. Dette er også en gruppe som relativt lett å spore, delvis fordi mange av dem skrev om sine erfaringer i vitenskapelige artikler og monografier, i reiseberetninger eller til og med i mer fiksjonsbaserte beretninger (Hoxmark, 1925; Rubio, 1934, 1935, 1936; Schjander, 2000; Storm, 1892; Sundt, 1906, 1941, 1942). Flere av dem var og sentrale i etableringen og utviklingen av institusjoner som Sjømannskirken, den skandinaviske roklubben og det norske La Plata-samfund sammen med norske skipsagenter, redere og handelsagenter bosatt i Buenos Aires. Den norske kolonien i Buenos Aires var den klart største av de norske i Latin-Amerika, og nisjene nordmennene var engasjert i her var mer variert enn

andre steder. Spesielt i løpet av 1920-årene var det en stor økning av nordmenn som søkte arbeid i og omkring Buenos Aires, som man kan se av både EMIPRO- og CEMLA-tallene referert til i begynnelsen av kapitlet.

Kolonien i Buenos Aires omfattet noen velstående og innflytelsesrike personer. Av dem var den med mest påvirkningskraft både i Argentina og i Norge Peter (Pedro) Christophersen. Etter å ha arbeidet som skipsagent i Cádiz (Spania), flyttet han med sine brødre til Buenos Aires på 1870-tallet og klatret raskt økonomisk og sosialt. Begge hans giftermål var med barnebarn av tidligere argentinske presidenter. Dette ga han tilgang til store jordeiendommer i Mendoza og en ikke ubetydelig formue. Han finansierte den norske sjømannskirken som for øvrig ble tegnet av Peters bror, Alexander (Alejandro) Christophersen, som senere ble professor i arkitektur ved Universitetet i Buenos Aires. Peter Christophersen var med og finansierte Amundsens sydpolekspedisjon og den grandiose mottakelsen av ekspedisjonen i Buenos Aires da polardåden var gjennomført. Det var også han som sørget for etableringen av hvalfangststasjonen Grytviken på Syd-Georgia sammen med kaptein C. A. Larsen, og han var deleier i den norske Syd-Amerikalinjen, en damplinje som betjente ulike norske havner, Santos og Buenos Aires mellom 1913 og 1930-tallet. Selv om Christophersen selv kom fra en forholdsvis beskjeden bakgrunn, hadde han tilstrekkelig innflytelse gjennom sine brødre i diplomatiske og politiske sirkler til å utgjøre en viktig faktor i unionsoppløsningen i 1905. En bror, Søren, var konsul i Montevideo, mens Wilhelm Christopher var konsul først i Buenos Aires, deretter i Mexico og Antwerpen før han ble utnevnt til norsk utenriksminister i 1908. Peter, eller Don Pedro som han ble kalt, var selv honorær konsul for både Russland og Danmark i Argentina (Larsen, 2001).

Don Pedros karriere var unik. Likevel kan den illustrere noen av de politiske og økonomiske interessene som norske eliter delte rundt 1905. Konflikten med Sverige var i stor grad forårsaket av divergerende interesser i utenriksstjenesten, der den norske skipsfartsnæringen søkte å styrke sine interesser globalt og anså de svenske diplomatene for å være for opptatt av protokoll og forfintet ambassadeliv. Etter 1905 var den norske stat svært engasjert i å støtte oppunder skipsfartsinteressene og i å etablere nye ruter, spesielt på det amerikanske kontinent (Neyens, 2016). Men Christophersen og andre næringslivstopper hadde liten interesse av å understøtte norsk migrasjon generelt til Latin-Amerika. De hadde rett og slett ikke behov for et større antall norske arbeidere til sine virksomheter, med skipsfarten som det

opplagte unntaket. Hvorfor skulle norske arbeidsgivere være spesielt interessert i å ansette nordmenn dersom billigere arbeidskraft kunne hyres lokalt (Ones Rosales, 2016)?

Koloniseringsforsøk

Det var i hvert fall en håndfull forsøk på å etablere regelrette norske kolonier i Latin-Amerika på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. De var stort sett kortlivede og mislykkede. Like fullt er de interessante fra et migrasjonsfaglig perspektiv, delvis fordi de understreker noen av de spesielle kjennetegnene ved den norske migrasjonen i Latin-Amerika.

Et av de første målrettede forsøkene om man ser bort fra den noe tilfeldige i Joinville, var Arent Mathias Arentsens forslag om å etablere kolonien *Normannia* i nærheten av Punta Arenas helt sør i Chile. Arentsen var en reder fra Tvedestrand som hadde gått konkurs og derfor utvandret til Argentina i 1889 med en av sønnene sine. Derfra fant han veien til Punta Arenas. Fra Punta Arenas skrev han et lengre brev til den chilenske ambassadøren i Buenos Aires der han ba om tillatelse til å etablere en norsk koloni. Han lovtte å lokke ikke mindre enn hundre norske familier dit dersom chilenske myndigheter gikk med på at kolonistene skulle styre seg selv i henhold til norske lover og tradisjoner, at de skulle kunne opprette sin egen skole og kirke, og innføre sine egne alkoholbestemmelser. Chilenske myndigheter ser ikke ut til å ha besvart henvendelsen, og det ble aldri noe av *Normannia* i Sør-Chile (Contreras Puebla, 2004; Martinic, 2000; Pettersen Arentsen, 1983; Sæther, 2016a, p. 53). Men i årene som fulgte var det flere norske familier blant annet fra Tvedestrand som fulgte i Arentsens fotspor og etablerte seg som sjømenn, hvalfangere, skipsagenter, handelsmenn og håndverkere i Punta Arenas. Den norske gruppen i Punta Arenas ble aldri så stor som Arentsen så for seg i 1889, og etter at Panamakanalen ble åpnet i 1914, sank gradvis antallet nordmenn i Punta Arenas. Det var også et forsøk mellom 1899 og 1901 på å få til en norsk koloni på den nokså avsidesliggende øya Chiloé. De få nordmennene som lot seg friste, ble imidlertid frustrerte av brutte løfter, og alle forlot øya etter kort tid (Sæther, 2016a, p. 53).

Noe mer vellykket, i det minste til å begynne med, var den norske kolonien i nærheten av Baracoa på Cubas østkyst fra 1907 (Stenersen, 1999). Denne eksisterte fram til 1919, ble ledet av oppdageren Otto Sverdrup og inkluderte

flere norske familier som kjøpte jord der like før første verdenskrig. Ideen var å dyrke frukt for eksport, primært til USA, og det var håp om at Baracoa skulle bli et sjøfartsmessig knutepunkt i Karibia. Prosjektet ble dekket og reklamert for i mange norske aviser, men grunnleggerne la alltid vekt på at dette ikke var et prosjekt som passet for hvermannsen. Kapital var nødvendig. Det var flere grunner til at prosjektet feilet, og at de fleste vendte hjem til Norge igjen eller reiste videre til USA, blant annet den ganske opplagte mangelen på kunnskap om jordbruk i tropene og den umulige konkurransesituasjonen som de i stadig større grad opplevde mot United Fruit Company når det gjaldt både produksjon og transport.

Et enda mer fantastisk koloniseringsprosjekt tok form i 1923 da August F. Christensen, en hvalfangerveteran fra Antarktis, Chile og Peru, dannet selskapet La Colonia de Floreana for opprettelsen av en norsk koloni på Galápagos. Christensen var da en nokså vellykket reder bosatt i Oslo og var dessuten honorær konsul for Ecuador i Norge. Han klarte å få i land en avtale med ecuadorianske myndigheter som skulle gi settlerne to hundre *acres* jord hver, rett til å fiske og jakte, skatteunntak i ti år og rett til å forbli norske borgere. Inspirert av det som skulle vise seg å være litt for optimistiske forhåpninger om muligheter for hvalfangst, jordbruk og – selvfølgelig – internasjonal skipsfart med base på Galápagos, ble flere ekspedisjoner med kolonister sendt fra Norge i løpet av de neste ti årene. Trolig var det til sammen omtrent to hundre nordmenn som dro. De aller fleste returnerte eller bosatte seg andre steder da forholdene på øyene ikke møtte forventningene. Men flere familier forble, en hermetikkfabrikk ble startet, og det var flere etterkommere av nordmenn på Galápagos inntil for få år siden (Hoff, 1985).

Klimakset i 1920-årene

Noe av grunnen til at Galápagos-prosjektet tiltrakk seg såvidt mange migranter, hadde med timing å gjøre. Akkurat i 1920-årene var interessen for Latin-Amerika på sitt høyeste blant potensielle migranter i Norge. Dette skjedde til tross for advarsler og en generelt negativ og skeptisk holdning fra norske myndigheter og velstående redere. Arbeidsledigheten nådde nye høyder etter 1921 og skapte dermed et større press til fordel for utvandring. Samtidig innførte USA strengere innvandringskvoter i 1923, og det ble vanskeligere for norske

migranter å dra dit. Dessuten var det jo noen nordmenn i Latin-Amerika som hadde gjort det bra, og det var allerede nettverk på plass mange steder, slik at de som dro ut kunne få kontakter og adresser å oppsøke og dermed enklere tilgang til informasjon om arbeid og andre muligheter. I Faists terminologi var transaksjonskostnadene for migrantene nå lavere enn tidligere.

Historien om Ole Viborg Høiby og Ottar Enger som María Bjerg har gått grundig inn i, er trolig mer typisk for opplevelsen til de fleste norske migranter i denne perioden enn de som dro til Galápagos (Bjerg, 2016). Selv om informasjonen de hadde om latinamerikanske samfunn og arbeidsmulighetene der var svært begrenset og feilaktig, hadde de i det minste slektninger og bekjente de kunne kontakte. Kanskje var de ikke så eventyrske som de ga seg ut for å være i ettertid, de var tross alt først og fremst ute etter jobb. I dagbøker, brev og reiseberetninger mange migranter skrev, framstod de som eventyrske pionerånder på leting etter eksotiske opplevelser. Men når tekstene leses grundig, var nok ikke de norske migrantenes opplevelser særlig annerledes enn andre migranters. De dro primært av økonomiske årsaker, de gjorde sitt ytterste for å gjøre bruk av den kunnskapen og de ferdighetene de hadde, og søkte støtte fra landsmenn der den kunne finnes (Gulbransen, 1956; Ljone, 1954; Næss, 1943; Olsson, 1948; Rostad, 1994).

Oppgangen i 1920-årene stoppet forholdsvis brått opp etter 1930. I motsetning til det Faists modell tilsier, var ikke de etablerte nettverkene i seg selv nok til å føre til en fortsatt økning i antallet nordmenn som søkte lykken i Latin-Amerika. Forklaringen på det ligger nok nettopp i de fortellingene som migrantene overga muntlig og skriftlig til potensielle migranter hjemme. Fortellingene reflekterte den reelle situasjonen for arbeidsmigranter. I de fleste tilfellene, hvert fall økonomisk sett, var den lange reisen over havet ikke verdt verken trøblet eller risikoen. Når de latinamerikanske økonomiene også gikk inn i depresjonsår utover på 1930-tallet, ble mulighetene for migrantene enda mer begrenset enn tidligere.

Konklusjon

Det er ikke mulig i ett kapittel å gi en fyllestgjørende framstilling av de norske migrasjonserfaringene mellom 1820 og 1940. Det er fortsatt mange sider ved denne migrasjonen som bør utforskes nærmere. Her har vi trukket fram noen regioner og nisjer. Vi skulle gjerne ha visst mer om nordmenn i Uruguay og

Cuba der vi vet det var relativt mange, og det er opplagt mye mer å skrive om norske kvinner i Latin-Amerika, hvalfangere, misjonærer (for en introduksjon og oversikt over norsk misjon, se Tafjord, kapittel 8). Dessuten vil det nå være mulig å studere returnigrasjonen kvantitativt ved å koble uttrekk fra HULA med folketellinger, og det er fortsatt store mengder med ubrukt materiale i norske og latinamerikanske arkiver som kan kaste ytterligere lys over denne migrasjonsbølgen. Framtidige studier vil vise om framstillingen her holder vann.

Vi har lagt vekt på at den relativt lille norske migrasjonsstrømmen fra Norge til Latin-Amerika i hovedtrekk fulgte Faists modell i de to første fasene. Det var en lang pionerfase som varte helt fram til første verdenskrig. Mot slutten av denne fasen ble det gradvis flere norske migranter. De fleste grupperte seg omkring løselige nettverk forbundet med nisjer der norske migranter hadde særskilte fortrinn: erfaringer og kunnskap som de kunne gjøre bruk av i Latin-Amerika. På 1920-tallet var det en kort akselerasjonsfase da antallet nordmenn i regionen økte eksponentielt, slik Faists modell tilser. Men akselerasjonen stoppet brått opp rundt 1929–1930. Dette skyldtes at nordmennene i Latin-Amerika i økende grad frarådet venner og bekjente å komme etter, noe som i sin tur hadde sammenheng med den alvorlige økonomiske krisen som oppstod etter børskrakket i 1929. Nettverk og informasjon var med andre ord avgjørende. Men informasjonen som sirkulerte om mulige utvandringsdestinasjoner var ikke så frikoblet fra grunnleggende økonomiske og sosiale forhold som Faists modell predikerer.

Referanser

- Alvstad, C. (2016). Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 77–101). Leiden: Brill.
- Bade, L., Borchsenius, C., Daae, H., Lochmann, A., Nygaard, W., Reichborn-Kjennerud, I., . . . Thomle, C. S. (1908). *Studenterne fra 1883: biografiske meddelelser samlede i anledning af deres 25-aars studenterjubilæum*. Kristiania: Det Mallingske bogtrykkeri.
- Bjerg, M. (2009). *Historias de la Inmigración en Argentina*. Buenos Aires: Edhasa.
- Bjerg, M. (2016). Male Narratives from the Margins of the Country of Immigrants: Two Norwegians in Argentina in the 1920s In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 162–183). Leiden: Brill.

- Borges, M. J. (2009). *Chains of gold: Portuguese migration to Argentina in transatlantic perspective*. Leiden ; Boston: Brill.
- Brandt, W. (1863). *Stamtavle over familjerne Lossius og Brandt med flere i samme indgiftede slægter*. Bergen: Geelmuyden.
- Bævre, K., Riis, C., & Thonstad, T. (2001). Norwegian Cohort Emigration. *Journal of Population Economics*, 14(3), 473–489. doi:10.2307/20007776
- Böckmann, K. L. (1955). Jul i Andesfjellene. *Bergmanns-jul*, 14–15.
- Böckmann, K. L. (1958). In memoriam. *Bergmanns-jul*, 5–10.
- Contreras Puebla, P. (2004). *De polo a polo: La historia de la primera inmigración noruega a Chile*. Santiago: Real Embajada de Noruega en Chile/Editorial Cuarto Propio.
- Crøger, J. W. (1856). *En Reise til Brasilien og Uruguay, Ophold i disse Lande og en Beskrivelse over dem*. Christiania: n.p.
- De Carvalho, D. (2003). *Migrants and identity in Japan and Brazil : the Nikkeijin*. London: RoutledgeCurzon.
- Departamento de Migraciones. (1930–1940). *Varias nacionalidades, caja 7, Galería 5*. Archivo General de la Nación (Mexico).
- Departementet for det Indre. (1874). *Uddrag af Consulatberetninger vedkommende Norges Handel og Skibsfart i Aaret 1873*. Christiania: Departementet for det Indre.
- Devoto, F. (2003). *Historia de la inmigración en la Argentina*. Buenos Aires: Sudamericana.
- Dyvik, C. B. (2011). *Hiding Migrants - A study of seamen deserting from Norwegian merchant vessels between 1860 and 1914*. (Msc Economic History), London School of Economics, London.
- Emmer, P. C. (1993). Intercontinental migration as a world historical process. *European Review*, 1(01), 66–74.
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Clarendon.
- Fausto, B. (1975). Expansão do Café e Política Cafeeira. In B. Fausto (Ed.), *História geral da civilização brasileira* (Vol. III). São Paulo: DIFEL.
- Fausto, B. (1995). *Imigração e política em São Paulo*. São Paulo: IDESP/ Editora da UFSCar.
- Fausto, B. (1999). *Fazer a América: a imigração em massa para a América Latina*. São Paulo/ Brasília: Edusp Memorial/Fundação Alexandre de Gusmão.
- Fensterseifer Woortmann, E. (2016). From Adventurers to Settlers: Norwegians in Southern Brazil. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegians Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 57–76). Leiden: Brill.
- Finne-Grønn, S. H. (1916). *Den vestlandske slegt Sundt: genealogisk-personalhistoriske meddelelser*. Christiania: Malling.
- Fischer, L. R. (1989). The Sea as Highway: Maritime Service as a Means of International Migration, 1863–1913. In K. Friedland (Ed.), *Maritime aspects of migration* (Vol. Bd. XXXIV, pp. 293–308). Köln: Böhlau.

- Fløgstad, K. (1999). *Eld og vatn*. Oslo: Universitetsforl.
- Gjerde, J. (1985). *From peasants to farmers: the migration from Balestrand, Norway, to the Upper Middle West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gonzalez Martínez, E. E. (2003). *La inmigración esperada: la política migratoria brasileña desde Joao VI hasta Getulio Vargas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.
- Gulbransen, K. (1956). *Gull og grønne skoger*. Bergen: Eide.
- Gøbel, E. (1994). Shipping through the Port of St. Thomas, Danish West Indies, 1816–1917. *International Journal of Maritime History*, 6(2), 155–173.
- Hoerder, D. (2002). *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millenium*. Durham: Duke University Press.
- Hoff, S. (1985). *Drømmen om Galapagos: en ukjent norsk utvandrerhistorie*. Oslo: Grøndahl.
- Holloway, T. (1977). Immigration and abolition. The transition from Slave to Free Labor in the São Paulo Coffee Zone. In D. Alden & W. Dean (Eds.), *Essays Concerning the Socio-Economic History of Brazil and Portuguese India*. Gainesville: University Presses of Florida.
- Holten, B., Sterll, M., & Fjeldså, J. (2004). *Den forsvundne maler: P. W. Lund og P. A. Brandt i Brasilien*. København: Museum Tusculanums forlag.
- Hoxmark, G. (1925). *La evolución de la meteorología* (Vol. 13). Buenos Aires: Imprenta y casa editora "Coni".
- HULA - historisk register over utvandrede nordmenn i Latin-Amerika, 1820–1940 (<https://app.uio.no/hf/ilos/hula/Hula.php>).
- Klich, I., & Lesser, J. H. (1996). Turco immigrants in Latin America. *the Americas: A Quarterly Review of Inter-American Cultural History*, 53(1), 1–14.
- Kvernberg, A. (2013). Mannen som visste så mye om skilpadder at han endret verdenshistorien. *Romsdals sogelag årsskrift 2013*, 77, 261–286.
- Larsen, J. H. (2001). *Don Pedro: Norges mest vellykkede emigrant*. Oslo: Kagge.
- Larsen, J. H. (2009). Gunnar Lange. Retrieved 3 Dec. 2014 https://nbl.snl.no/Gunnar_Lange
- Larsen Lund, F. (2012). *A Norwegian Waltz: Norwegian Immigration and Settelement in Queensland 1870–1914*. (Master), University of Oslo. Retrieved from <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-32728>
- Ljone, O. (1954). *Grønt lys for eventyret*. Bergen: J. W. Eide.
- Loken, G. (1980). *From fjord to frontier: a history of the Norwegians in Canada*. Toronto: McClelland and Stewart.
- Lovoll, O. S. (2006). *Norwegians on the prairie : ethnicity and the development of the country town*. St. Paul, MN: Minnesota Historical Society Press.
- Luebke, F. C. (1987). *Germans in Brazil : a comparative history of cultural conflict during World War I*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

- Martinic, M. (2000). El proyecto de colonia noruega "Normannia en Magellanes". *Apartado de Anales del Instituto de la Patagonia*.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration - a Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Mauk, D. (1997). *The colony that rose from the sea: Norwegian maritime migration and community in Brooklyn, 1850–1910*. Northfield: Norwegian-American Historical Association (Distributed by The University of Illinois Press).
- Míguez, E. J. (2003). Introduction: Foreign Mass Migration to Latin America in the Nineteenth and Twentieth Centuries - An Overview. In S. L. Baily & E. J. Míguez (Eds.), *Mass Migration to Latin America*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.
- Ministerio de Marina. (1893). *Lista oficial de capitanes de la Marina Mercante chilena, inscritos en la Gobernación marítima de Valparaíso, a virtud de lo dispuesto en el decreto supremo No. 263 de 25 de septiembre de 1872 i que pueden mandar nave con bandera nacional, según datos obtenidos particularmente*. Archivo Historico Nacional de Chile (Santiago).
- Ministerio de Marina. (1901). *Memoria del ministerio de Marina presentada al Congreso Nacional en 1901*. Santiago: Imprenta Nacional.
- Ministerio de Marina. (1911). *Memoria del Ministerio de Marina*. Santiago: Imprenta Nacional.
- Moya, J. C. (2003). Spanish Immigration to Cuba and Argentina. In S. L. Bailey & E. J. Míguez (Eds.), *Mass Migration to Modern Latin America*. Wilmington, DE: Scholarly Resources.
- Moya, J. C. (2006). A continent of immigrants: Postcolonial shifts in the Western Hemisphere. *Hispanic American Historical Review*, 86(1), 1–28.
- Neyens, M. (2016). The Good, the Bad and the Rational: Desirable and Undesirable Migration to Cuba and Mexico (1907–1909). In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 102–126). Leiden: Brill.
- Næss, E. (1943). *Glade argentinadager*. Bergen: Beyer.
- Olsson, L. (1948). *Piken fra Argentinas pampas: en fortelling fra virkeligheten*. Oslo: Salvata.
- Ones Rosales, S. (2016). Opportunities for the Few and Select: Norwegians in Guatemala (1900–1940). In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (pp. 127–161). Leiden: Brill.
- Pettersen Arentsen, A. (1983). *La familia Arentsen de Noruega 1783–1983*.
- Quellmann, W. (1848). *Min Reise fra Lübeck til Rio di Janeiro i Aaret 1840, og mit femaarige Ophold i denne Stad*. Christiania.
- Register of ver uti Buenos Ayres Bossatte Svenskar & Nordmän. (1887). Riksarkivet (Oslo).
- Rostad, P. (1994). *Den lange veien*. Solør: Solørforl.

- Rubio, P. (1934). *Et år på hesteryggen: en nordmanns eventyr i Patagonia*. Oslo: Gyldendal.
- Rubio, P. (1935). *Et år i urskogen*. Oslo: Gyldendal.
- Rubio, P. (1936). *Et år på pampaen*. Oslo: Gyldendal.
- Sánchez Albornoz, N. (1991). La población de América Latina, 1850–1930. In L. Bethell (Ed.), *Historia de América Latina* (Vol. 7). Barcelona: Cambridge University Press/Editorial Crítica.
- Schjander, N. J. (2000). *En reise til Patagonia*. Oslo: Forlaget Press.
- Semningsen, I. (1950). *Veien mot vest [2]: Utvandringen fra Norge 1865–1915*. Oslo: Aschehoug.
- Semningsen, I. (1978). *Norway to America: a history of the migration*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Senkman, L. (1984). *La Colonización judía: gente y sociedad*. Buenos Aires: Centro Editor de América Latina.
- Silva, H. A., Witter, J. S., & Santos, A. B. (Eds.). (1990). *Inmigración y estadísticas en el Cono Sur de América: Argentina, Brasil, Chile, Uruguay*. México, D. F.: Instituto Panamericano de Geografía e Historia.
- Silva Jr, A. L. d., Mauch, C. u., & Vasconcellos, N. (1994). *Os Alemães no sul do Brasil: cultura, etnicidade, história* (1a ed.). Canoas, RS: Editora da ULBRA.
- Sosialdepartementet. (1921). *Utvandringsstatistikk: Statistique de l'émigration Norges offisielle statistikk. VII* (Vol. 25). Kristiania.
- Stang, G. (1976). La emigración escandinava a la América latina, 1800–1940. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas*, 13, 293–330.
- Stang, G. (1993). Compañía Corocoro de Bolivia, 1873–1923: a Chilean copper-mining venture in Bolivia seen in the context of the contemporary development of the industry. *Iberoamericana: Nordic Journal of Latin American Studies/Revista Nórdica de Estudios Latinoamericanos*, 23(12), 3–38.
- Stenersen, H. (1999). *Det norske Cuba-eventyret: koloniserings-ideen som spilte fallitt*. Brandbu.
- Storm, O. J. (1892). *El río Pilcomayo y el Chaco Boreal: viajes y exploraciones*. Buenos Aires: Compañía Sud Americana de Billetes de Banco.
- Sundt, E. (1906). *Pampas og cordilleras: erindringer fra grænse-expeditionerne i Patagonia*. Christiania: Cammermeyer Boghandel.
- Sundt, E. (1941). *Amasonfloden: fra kildene til havet : med beretninger om flodens opdagelse og gjenopdagelse 1539-1541-1639*. [Oslo]: Cammermeyer.
- Sundt, E. (1942). *Patagonia på kryss og tvers*. [Oslo]: Cammermeyer.
- Sætereie, S. (2014). *Sjømenn på rømmen: En studie av norske sjøfolk som forlot sine skip 1862–1913*. (Master), University of Oslo. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10852/40171>
- Sæther, S. A. (2013). *Fordrukne ofre, rasjonelle nyttemaksimerere eller skjulte migranter: rømte sjømenn fra Stavanger i Buenos Aires 1888*. Paper presented at the Sjøfolks liv og arbeid, Bergen maritime museum.

- Sæther, S. A. (2016a). Making Sense of a Minor Migrant Stream. In S. A. Sæther (Ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Sæther, S. A. (Ed.) (2016b). *Expectations Unfulfilled: Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Sæther, S. A., & Østrem, N. O. (2011). Norwegian emigration to Latin America: numbers, questions and methods. In N. O. Østrem & C. Folke Ax (Eds.), *Nordic Migration: Research Status, Perspectives and Challenges* (pp. 115–133). Stamsund: Orkana.
- Truzzi, O. (2005). *Sírios e libaneses: narrativas de história e cultura*. São Paulo: Companhia Editora Nacional.
- Tønnesen, J. N. (1951). Rømning 1850-1914 fra norske skip i fremmede havner. In A. Bugge & e. al (Eds.), *Den norske sjøfarts historie fra de eldste tider til vore dage* (Vol. II, pp. 148–166). Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Vollan, O. (1956). *Den norske klippfiskhandels historie*. Førde: Øens Forlag.
- Østrem, N. O. (2006). *Norsk utvandringshistorie*. Oslo: Samlaget.

3

Norske reiseskildringer fra Mexico siden Carl Lumholtz

Mieke Neyens

Oversatt til norsk av Bergljot Behrens

Etter å ha oppholdt seg sammen med indianere i det nordlige Mexico i til sammen fem år, var den norske etnografen Carl Sofus Lumholtz (1851–1921) mer enn lykkelig over å komme tilbake til «sivilisasjonen». ”Hvilken lise at befinde mig her i tryghed og overflod efter alle de udståede savn og strabadser og kampe med fordomsfulde fanatikere” (Lumholtz 1903, 2.377), skriver han fra Uruapan i Sentrale Mexico, og oppsummerer begeistret fordelene med en moderne livsførsel: elektrisk gatebelysning, baderom og en hyggelig liten restaurant som serverer spanske viner og innbyr til godt selskap med «høflige og forekommende mennesker». Gjennom de nesten 800 sidene han skrev i *Blandt Mexicos indianere* om sine erfaringer fra livet med tarahumarene eller rarámuri-folket, huicholene og cora-folket, og gjennom sluttbemerkningene til arbeidet, hevder riktignok Lumholtz gjentatte ganger at «primitive folkeslag» på mange måter er de «siviliserte hvide mænd» overlegne. Lumholtz var fascinert av de såkalte primitive folkeslagene i Mexico og deres tradisjonelle levemåter. Dette var en fascinasjon han delte med mange av de forfatterne dette kapitlet handler om.

Kapitlet gir en oversikt over norsk reiselitteratur fra Mexico siden Lumholtz. Det er seks andre norske forfattere som i bokform har gitt ut fortellinger fra sine opphold og reiser i Mexico: Peter Lykke-Seest, *Mexico Havana Galveston, U.S.A.* (1909), Michael Lie, *Fra mit liv som diplomat*¹ (1929), Per Imerslund,

---

¹ Boken til Lie har samlet reisebrev som hans kone Margaret Ann “Maggie” Plahte skrev til svigerfamilien sin mellom 1901 og 1921. Brevene fra Mexico (1910–1920) utgjør nesten halve boken. I 2010 ble disse brevene fra Mexico oversatt til spansk og publisert i Mexico under Plahtes eget navn.

Hestene står salet (1936) og *Videre i passgang* (1944), Greta Molander, *Moro i Mexico* (1960), Marit Walle, *Med Marit på loffen i Mexico* (1997), og Morten Strøksnes, *Tequiladagbøkene* (2012).² Kapitlet viser at de første beretningers fokus på informasjon om Mexicos nåtid og fremtid senere skifter til underholdende fortellinger fulle av nostalgi for en tapt fortid.

Mens reiseskildringer av fremmede steder tidligere ofte ble lest som direkte øyevitneskildringer, er det i dag generelt akseptert at disse tekstene vel så mye forteller om de reisende selv og deres hjemmekulturer. Reiseskildringer, hevder Carl Thompson, er utvilsomt rapporter fra “den vide verden”, fortellinger om ukjente folk eller steder. Men, skriver han videre (2011: 10), de avslører også i større eller mindre grad dem som har produsert teksten: de reisendes egne verdier og fordommer, og det de har vært spesielt opptatt av. Samtidig kommer også noe av deres egen kultur frem, og man kan avlese noe om kulturen til de leserne forfatteren har i tankene. Dette kapitlet vil derfor ikke bare handle om representasjoner av de meksikanske *Andre*, det vil også nødvendigvis handle om nordmenn og hvordan de har forholdt seg til disse *Andre*. Forestillinger og relasjoner er alltid nært knyttet sammen.

Når man studerer forestillinger og relasjoner mellom Norge og Latin-Amerika fra et historisk perspektiv, finner man fort ut at forholdet til Mexico er spesielt interessant. Etter Norges brudd med Sverige kom shipping, internasjonal handel og diplomati høyt på den politiske agendaen. Mexico ble det viktigste målet for den første direkte transatlantiske skipsfarten fra Norge. Den norske staten støttet *Norway Mexico Gulf Line*, etablert i 1907, og Mexico ble også et av de første landene som fikk en norsk legasjon. Da legasjonen åpnet i Mexico City i 1920, var den en av bare elleve norske legasjoner verden over (Neumann og Leira 2005: 142). Mexico er derfor et interessant land å se på for å studere hvordan norske innflyttere og reisende har oppfattet ikke-europeiske folkeslag, og tilsvarende hvordan de har oppfattet seg selv i relasjon til disse kulturelt sett *Andre*.

Norsk reiselitteratur fra Mexico, 1903–2012

Mellom 1890 og 1910 foretok naturviteren og etnografen Carl Lumholtz fire reiser til Sierra Madre-fjellene i det nordvestlige Mexico, hovedsakelig med støtte fra American Museum of Natural History og American Geographical Society.

² Jeg har utelatt private upubliserte dagboknotater og brev, korte reiseberetninger fra aviser og blader eller som bokkapitler, samt reiseblogger.

Calmeyergadens Missionshus.
Mandag 5 October Kl. 8
Carl Lumholtz
populært Foredrag:
Huleboerne i Mexico,
ill. ved en Mængde fortrinlige
Lysbilleder.
Billetspriser:
Til Gulvet **Kr. 1.00**
Til 1ste Galleri **Kr. 0.50**
Til 2det Galleri **Kr. 0.25**
Billetsalg daglig fra Kl.
8¹/₂—6 hos Brødrone Hals A/S.
og i Jøppesens Cigarforretning,
Nytorvet 2, samt ved Indgan-
gen fra Kl. 6 Foredragsaftonen.

Figur 3.1 Annonse for Lumholtz' foredrag "Huleboerne i Mexico" (Aftenposten 2.10.1903).

Lumholtz' første Mexico-bok, *Blandt Mexicos indianere. Fem aars reise i Sierra Madre og andre lidet kjendte dele af det vestlige Mexico*, var en oversettelse av hans engelskspråklige bok *Unknown Mexico: A Record of Five Years' Exploration among Tribes of the Western Sierra Madre; in the Tierra Caliente of Tepic and Jalisco; and among the Tarascos of Michoacan*. Den opprinnelige utgaven ble publisert i New York i 1902. Den norske versjonen var det første solide stykke litteratur om Mexico som var tilgjengelig for et bredt norsk publikum. Den ble en av Aschehougs bestselgere i 1903 (Tusvik 1994: 96), og forfatteren, som da bodde i USA, turnerte i hjemlandet med populære foredrag (se figur 3.1).

I 1912 publiserte Lumholtz sin andre bok om Mexico: *New Trails in Mexico: An Account of One Year's Exploration in North-Western Sonora, Mexico, and South-Western Arizona, 1909–1910*. Denne ble aldri oversatt til norsk, men Lumholtz reiste igjen til Norge og holdt foredrag som avisenes kritikere omtalte.³ Lumholtz ble en berømt mann i hjemlandet. Bøkene hans ble sett på som sentrale referanseverk for dem som var interessert i Mexico.

3 For eksempel Romsdals Amtstidende 16. september 1916; Aftenposten 24. mai 1912; Fædrelandsvennen 17. april 1913.

Lumholtz hadde imidlertid lite kontakt med forskere og universiteter i Norge, og dette kan delvis forklare hvorfor han nærmest ble glemt gjennom det 20. århundre (Sæther 2015: 42). Verkene hans er gjenopplaget i den senere tid, både de vitenskapelige arbeidene, de innovative, etnografiske fotografiene og hans populærvitenskapelige tekster. Morten Strøksnes skrev om sine reiser i Mexico i Lumholtz' fotspor i *Tequiladagbøkene* som kom ut i 2012. Inspirert av Lumholtz' sterke drift til alltid å "flykte inn i det ukjente", lot Strøksnes Lumholtz' ekspedisjoner styre sin egen reiserute gjennom Sonoraørkenen og Sierra Madre-fjellene i nordvestre del av Mexico (Strøksnes 2012: 19). På denne måten blir det Lumholtz som både åpner og lukker historien om norske reiseskildringer fra Mexico.

De syv norske forfatterne publiserte sine fortellinger om Mexico i ulike tider og sammenhenger, for forskjellige publikum og i ulike sjangre. Lumholtz skrev i en tid da den etnografiske beretningen og reiseskildringen ennå ikke var etablert som forskjellige sjangre; Lykke-Seests opprinnelige fortellinger kom i form av avisreportasjer; Lies bok er en polert versjon av hans kones familie-brev fra Mexico City; Imerslunds første bok er like mye en dannelsesroman som et reisebrev, mens hans andre utgivelse er en samling av korte reisefortellinger og radioreportasjer som ble publisert etter hans død. Tekstene til Molander, Walle og Strøksnes er lengre, selvbiografiske narrativer om reiser, en form som ble klassifisert som en type memoarer, "a sub-species of memoir" (Fussel 1980: 203) og ofte referert til som "the modern travel book" (for eksempel Thompson 2011: 16). Kapitlet setter fokus på hva disse tekstene har til felles: De er tilsynelatende ikke skjønnlitterære førstepersonsfortellinger om forfatternes egne opphold og reiser i Mexico, og sånn sett er de alle fra et faglig synspunkt en form for «travel writing» eller reiseskildringer.

Reiseskildringen

«Travel writing» eller reiseskildringen som sjanger er sterkt knyttet til 1980-årenes institusjonalisering av et fagmiljø (blant annet gjennom egne tidsskrifter og konferanser) som var opptatt av å studere de mange formene sjangeren hadde. "Reiseskildring" er et samlebegrep for en rekke forskjellige typer tekster (deriblant noveller, private dagbøker, memoarer, reportasjer og mange flere) som gjennom historien har omhandlet alle slags reiser, det være seg turisme, oppdagelsesreiser, diplomatiske oppdrag, studiereiser eller misjonsarbeider, og de er skrevet av reisende med veldig forskjellig bakgrunn.

Akademikere som studerer disse tekstene, samler seg om denne brede og alltid skiftende sjangeren “travel writing” (Hulme og Youngs 2002: 10), samtidig som de også anerkjenner kryssende og overlappende sjangre, som journalistikk, selvbiografi og skjønnlitteratur. Tim Youngs har formulert en anerkjent definisjon av sjangeren: Reiseskildringer er i hovedsak jeg-persons prosaiske, saklige beretninger om reiser forfatter-fortelleren har gjort (Youngs 2013: 3).

Ifølge Youngs’ definisjon er altså reiseskildringens mest opplagte trekk at den har reisen som sitt hovedtema. Og som Carl Thompson påpeker (2011: 10), siden alle reiser handler om et møte mellom et Selv og et Andre som skjer gjennom en bevegelse i rom, kan man si at enhver reiseskildring på et eller annet nivå er en dokumentasjon eller et produkt av dette møtet og en «forhandling» om likheter og forskjeller et slikt møte avdekker. Et annet trekk i Youngs’ definisjon gjelder de formelle kriteriene: Det er typisk for reiseskildringen at den er skrevet i et alminnelig språk eller prosa (i motsetning til et poetisk språk), i jeg-form. Jeg-protagonisten fremstår dessuten ikke bare som historiefortelleren, men også som forfatteren. På denne måten fremstår fortellingen som en selvbiografi. Reiseskildringens selvbiografiske natur forutsetter en virkelig reise (i motsetning til den oppdiktete) som kan antas å være korrekt gjenfortalt i en saklig tekst (i motsetning til en skjønnlitterær tekst). I tillegg til de tematiske og formelle trekkene i Youngs’ definisjon av reiseskildringen har man dermed også et tredje trekk: en etisk dimensjon, som impliserer at forfatteren presenterer teksten sin som en sannferdig beskrivelse, og leserne dermed blir invitert til å tro på det de leser – det etableres en såkalt selvbiografisk pakt (Lejeune ([1975] 1989)). De reisende vil ofte legge ved sine egne bilder, tegninger og kart og på den måten styrke sin etos og oppnå leserens tillit.

Vi kan spørre oss om ikke sjangertrekkene akademikerne lister opp og anvender på tekstene de studerer (som Youngs gjør), er en form for aposteriorisk klassifisering som tjener den institusjonaliserte forskningen. For å svare på dette spørsmålet er det fruktbart å vurdere hvordan forfattere, redaktører, kritikere og lesere gjennom årene har forholdt seg til tekster av den typen vi diskuterer her. John Frow (2006: 102) kommenterer at sjanger verken er en egenskap ved en tekst (og dermed ligger i teksten selv) eller en projeksjon av en leser (og dermed ligger i leseren). Den eksisterer som del av et forhold mellom teksten og leseren, hevder han. Når det gjelder de nyligste tekstene som vi ser på her (Molandere, Walles og Strøksnes’ bøker), er saken ganske uproblematisk: Alle de tre forfatterne refererer til sine egne verk som

«reiseskildringer». Det samme gjør redaktører, kritikere og bokhandlere. Det er derfor ganske usannsynlig at leserne ikke også skulle lese disse verkene på den måten de har fått dem presentert, det vil si som sakprosaiske fortellinger om forfatter-fortellerens reiser i Mexico. Men hva med Lumholtz' etnografiske beretninger, Lykke-Seests reportasjer, fru Lies brev og Imerslunds Bildungsroman? Hvordan har de blitt lest siden de kom ut første gang? Jeg har tidligere (Neyens 2016: 59–63) argumentert for at selv om disse beretningene ikke har vært presentert for sine lesere som reiseskildringer, har de vært lest, oversatt og ny-redigert som det. For eksempel, da de meksikanske brevene til Michael Lies kone Margaret «Maggie» Plahte i 2010 ble oversatt til spansk og gitt ut i Mexico under Plahtes eget navn, skrev forfatteren av forordet verket inn i historien om kvinne-forfattede reiseskildringer fra Mexico. Og selv om Imerslund hardnakket hevdet at *Hestene står salet* ikke hadde selvbiografisk verdi, fortsatte kritikere og reportere å spørre ham om historiens nøyaktighet, hvilket antyder at samtidige lesere nok ikke valgte å lese boken som en roman.

I det som følger skal vi se at norsk reiselitteratur fra Mexico fra Lumholtz til Strøksnes kan deles i to perioder. Jeg vil fokusere på de tematiske og formelle sidene ved sjangeren: Hvordan har norske reisende siden Lumholtz representert Mexico i sine publikasjoner? Eller for å si det med Thompson: Hvordan har de fremstilt annerledeshet og egenhet, eller likheter og forskjeller mellom reisemålet og hjemlandet i sine arbeider? I den første perioden, fra 1903 til 1929, har disse reiseskildringene en tydelig instruktiv funksjon: Tekstene har som mål å informere leserne om ukjente sider av meksikansk kultur og samfunn. I den andre perioden, fra 1936 til 2012, skifter fokus fra det rent informative til det underholdende. Reiseforfatterne zoomer inn på sine egne opplevelser i det de kaller «eventyrlandet» Mexico.

Fortellinger om det ukjente, 1903–1929

Da etnografen Carl Lumholtz satte ut på sin første meksikanske ekspedisjon i 1890, fulgte han et veldefinert vitenskapelig mål: å finne mulige etterkommere av de gamle «klippebeboerne» i det svært utforskede nordvestlige området av Mexico (1903: 1.II). Studiet av disse «primitive» indianerne som fortsatt levde uberørt av sivilisasjonen, kunne bidra til en bedre forståelse av menneskeheten, mente Lumholtz (1903: 1.VIII-IX). Lumholtz reiste og bodde blant de meksikanske indianerne i fem år, hovedsakelig blant tarahumarene, men også nabokulturene huichol-folket

og coraene. I *Blandt Mexicos indianere* beskriver han disse menneskenes daglige liv, deres tro og religiøse praksis og gir detaljerte beretninger om regionens naturlige og kulturelle historie.

Som tittelen på boken antyder, hadde Lumholtz gjennom sine ekspedisjoner til hensikt å informere leseren om de «lidet kjendte dele» av Mexico. I boken veksler han mellom detaljerte faktiske beskrivelser og sine personlige inntrykk. I følgende utdrag beskriver han en fraflyttet hulelandsby i Chihuahua, med informasjon om stedets etymologi, geografi og arkitektur:

Meksikanerne kaldte hulen “Garabato”, et spansk ord, som i Mexico brukes i betydning af “decorative tegninger” og har hentydning til de figurer, som det gamle uddøde folk har anbragt på husveggene. Hulen er beliggende i et slug på den nordlige skrånning af Arroyo Garabato, som har sit udløb i Rio Chico. Den er i konglomerat formation, vender mod øst og ligger omtrent 65 meter over slugets bund (1903: 1.72).

Andre avsnitt viser tydelig forfatterens følelsesmessige beundring for det vakre meksikanske landskapet og den indianske tradisjonelle klesdrakten, som i følgende eksempel fra Lumholtz’ ankomst til den huicholske landsbyen San André. Her understrekes primitivismens estetikk gjennom de beskrivende adjektivene «teatralisk» og «malerisk»:

I en forsamling som den, der her var tilstede, hvor alle er i stasdragt, gjør de vakre og iøinefaldende mønstre og de pragtfulde farvesammensætninger – især rødt, hvitt og blått – en formelig teatralisk virkning. I San Andres lader de fleste sit hår flagre løst, og dette i forbindelse med deres hurtige og smidige bevægelser forhøier det maleriske indtryk (1903: 2.5).

I forberedelsene til sin andre bok, *New Trails in Mexico*, samlet Lumholtz kunnskap om ørkenene i Arizona og Sonora og folkene som bodde der. Samtidig var han på utkikk etter «visse økonomiske muligheter» for «noen innflytelsesrike venner» i USA (1912: vii). I hans tid var reiser, vitenskap og utforskning av mulig økonomisk vekst nært forbundet (Bridges 2002; Pratt 2008 [1992]). Til forskjell fra sin berømte forgjenger på kontinentet, den prøyssiske oppdagelsesreisende og vitenskapsmann Alexander von Humboldt, hvis *Essai politique sur le Royaume de la Nouvelle-Espagne* (1811) var oversatt til en rekke språk og viden lest, holdt Lumholtz data som kunne være nyttige for regjeringer, forretningsmenn og investorer, utenfor sine beskrivelser av regionen. Men som Humboldt, søkte Lumholtz mot idealet om helhetlig

vitenskapelig kunnskap, og han dediserte boken sin til «those who love nature in all its aspects». På samme måte som den første boken hans om Mexico inneholder *New Trails in Mexico* detaljerte beskrivelser og utdypende tolkninger i tillegg til den reisendes inntrykk av det han ser og opplever.

Som så mange av hans samtidige var Lumholtz en tilhenger av sosial evolusjonisme, en teori som går ut på at kulturer utvikler seg mot stadig større kompleksitet, tilsvarende Darwins teori om artenes utvikling. Primitive indianerfolk er ikke kulturelt degenererte, de har samme evner og kapasitet som de «siviliserte», ifølge Lumholtz. Det er bare det at de ikke har utviklet seg på samme måte. Alle burde «betragte de primitive racer som stående på samme trin som vore ældste forfædre, og [...] anse det som vor pligt og vor opgave at hjælpe dem til at nå et høiere niveau», skriver han (1903: 2.409). Når de såkalt siviliserte, hvite meksikanerne opptrer i bøkene hans, beskrives de ofte som uhederlige, grådige og brutale. Han holder dem ansvarlige for å smitte indianerne med bakteriesykdommer og dårlige vaner som for eksempel å stjele og drikke. På den annen side stiller han ikke spørsmål ved sin egen «hvite» intelligens, men tar det for gitt at han er i stand til å forstå, beskrive og klassifisere ikke bare fauna og flora, men også folkene han møter på ekspedisjonene sine. Historikeren Roy Bridges siterer kollega Richard Drayton når han skriver at på 1800-tallet «[har] vitenskapen ... muliggjort en intellektuell erobring av det meste av resten av verden», og med det impliserer at de som «forsto naturens lover» kunne virkeliggjøre en «forbedringens imperialism» (2002: 57). Lumholtz selv beskrev ekspedisjonene sine som «en fredelig erobring» av Sierra Madre, en erobring i vitenskapens navn. I forordet til den meksikanske utgaven av boken skriver han i 1904:

Leif Erikson, the Northman, was the first European who set foot on American soil, in the eleventh century. It was therefore perhaps not unfitting that the Viking instinct in one of his descendants should impel him towards peaceful conquest on the field of science in the Sierra Madre of México (1904: 1.vi) .

Dette sitatet er et godt eksempel på en rasjonell overlegenhetsholdning som er underliggende i Lumholtz' beretninger. Likevel gjør han en stor innsats for i minste detalj å dokumentere dyre- og plantelivet i regionen, språket til indianerne, håndverkstradisjonene og levevanene deres. Disse beskrivelsene gir et viktig bidrag til vitenskapen. Hans innovative etnografiske forskningsmetoder antisiperte en metode som senere ble kjent under termen «deltakende observasjon» (Eek 2014: 22).

Kort sagt, det Mexico som Lumholtz satte seg som mål å utforske, og som han med stor innflytelse brakte til Norge gjennom sine skildringer og sine foredrag, er et land med vill natur og gjennomgående dydige, primitive mennesker. Allerede i den første boken understreker han at hans største interesse er å dokumentere det ukjente, ikke det Mexico som var kjent fra den urbane europeisk-tenkende eliten, men det Mexico som materialiserer seg gjennom plantene, dyrene og menneskene som er gjemt i de ugjestmilde ørkener og fjell.

Peter Lykke-Seest og Maggie Plahte, de to andre forfatterne fra denne første perioden, skrev fra den meksikanske hovedstaden og hadde lite eller ingen kontakt med indianerfolket i distriktene. Men som vi skal se nedenfor, delte de utvilsomt Lumholtz' ønske om å formidle de ukjente sidene av Mexico.

Den ambisiøse forfatteren Peter Lykke-Seest (1868–1948) reiste til Mexico i 1907 med det første handelsfartøyet fra det statsstøttede *Norway Mexico Gulf Line*, på en tid da det unge, uavhengige Norge trengte nye markeder for sine eksportvarer. Lykke-Seest ble hyret av Gottfred M. Bryde, rederen av denne norske linjefarten, for å sende rapporter fra sine reiser til norske aviser, særlig avisen *Fri Presse*. Reiseskildringene forteller om turen over Atlanteren, om besøket på mellomstasjonene i Havana og i Galveston, og gir reportasjer fra det halve året han både bodde og reiste i Mexico. Beretningene til Lykke-Seest ble publisert i norske aviser mellom desember 1907 og mai 1908, og ble deretter oversatt til engelsk og samlet i en bok i 1909.⁴ Hensikten var nok å skape internasjonal publisitet for skipsfarten og de produktene den eksporterte.

Lykke-Seests viktigste oppgave var følgelig å fremme norsk handel med regionen i Mexicogolfen, særlig Mexico. Den dagen han dro, annonserte *Fri Presse* at den bestilte analysene som «noget, som kan bli til Gavn for norsk Næringsliv og for norsk Foretagsomhed i det Hele» (*Fri Presse* 21.9.1907). Med mengder av tall og tariffes gransker Lykke-Seest eksisterende norske virksomheter i Mexico og legger frem mulige initiativ for fremtiden. Hans gjentatte råd er klart: Norske handelsmenn bør gjøre som andre europeiske handelsnasjoner

4 Peter Lykke-Seest (1909) *Mexico Havana Galveston U.S.A.: A Voyage with the First Steamer of the Norway Mexico Gulf Line. With illustrations and Trade Statistics*. Kristiania: Cammermeyer.

Noen av de meksikanske beretningene i boken fra 1909 ble ikke publisert i *Fri Presse*. Avisen ble lagt ned 30. mai 1908 (men gjenoppsto i en kort periode, 1929–30). Beretningene kan ha stått i andre lokale aviser. Lykke-Seest nevner i forordet at reisebrevene hans ble trykket i en rekke aviser. Disse har jeg imidlertid ikke klart å spore. Det er også mulig at noen av disse beretningene ble skrevet spesielt for boken. Vi vet derfor heller ikke sikkert om 30. mai 1908 var siste gang beretningene ble trykket i norsk presse.

og sikre sin posisjon i det meksikanske markedet. De bør tenke stort og gripe sjansen som byr seg, med eksemplet fra de norske shippingmagnatene i minne:

De store Handelsnationer som stadig søger Markeder for sine Industriprodukter har ikke ventet paa, at Mexico en skjøn Dag skulde komme til dem og anmode om Forretningsforbindelse; de har gaat til Mexico, de har ofret store Kapitaler paa den fredelige Erobringen af Landet, de har vovet og vundet [...]. [Den norske] Kjøbmandsstanden faar hente Haab og Kraft af det Eksempel, som vises den af vort Lands Redere. [...] Tror Kjøbmændene ikke, at Rederne har maattet vove, sætte paa Spil? Det er nu engang nødvendig at sætte meget på Spil i en Verdenskonkurrence. Man erobrer ikke et Verdensmarked med en Box Sardiner (Fri Presse 12.5.1908).

Utover forfatterens anbefalinger om en «fredelig Erobring» – ikke i vitenskapsens navn som Lumholtz, men i forretningens og handelens navn – inneholder beretningene også beskrivelser av det han så på som pittoreske kolonibyer, tropiske landskap og eksotiske folk, med leksikon-liknende presentasjoner av samfunn og historie. Følgende beskrivelse av Veracruz, slik Lykke-Seest så landskapet fra skipet, viser hvor berørt han var av den tropiske skjønnheten:

Jeg staar hensunken i Betragtning af den vældige Vulkan deroppe over Skylaget, Orizaba, hvis snebedækte Hode rager 16,350 Fod op mod Himlen. Luften er tindrende blaa. Nogen lette hvide Dunskyer svæver langt under Orizabas Kegle, et gyldent Sollys drysser over den maleriske tropeby, Veracruz, med dens flattede aabne spansk-mauriske Huse, dens Kupler og Spir og Taarne og yppige Vegetation, hvori de høie kraftige Kokospalmer gjør sig storartet med sine Fjærkroner. Inde paa Kajen ser jeg de bekjendte meksikanske Straahatte, hvis spidse Pul er vældige som et norsk Fladbrød og buet op i Randen (Fri Presse 24.3.1908).

Lykke-Seests skildringer gir et tosidig bilde av Mexico. På den ene siden vitner skildringene om et rikdommens land med moderne byer som kan by på alle de mulighetene og den komforten man finner i Europa:

Den gamle aztekiske By paa Høisletten er nu en moderne Hovedstad med elektrisk Lys, med asfalterte Gader, med et omfattende elektrisk Sporvøgnnet, med pragtfulde Butiker og Magasiner, med skjønne Parker og brede Avenuer. Den tæller ca. 400,000 Indbyggere, den vokser stadig, Folk strømmer til fra Staterne og fra Europas Lande, thi Mexico er et Land med store Fremtidsmuligheder, og efterhaanden som Landets naturlige Rigdomskilder udnyttes, vil ogsaa Byen paa Høisletten tage til i Folkemængde og moderne Liv (Fri Presse 24.4.1908).

På den andre siden, den meksikanske utkanten er nærmest uutforsket, skriver Lykke-Seest. Likevel finnes det enorme fruktbare områder: Det er «dette vidunderlige Eventyrland, hvor det gror Orangelunde op, bare man spytter» (Fri Presse 5.5.1908) som ligger og venter på å bli utnyttet av foretaksomme utlendinger. Forfatteren drømmer seg bort: «Hvorledes vil det bli, naar dette uhyre Land engang blir opdyrket? Naar Emigrationen begynder at ta Fart, og den fede jomfruelige Jord kommer under Plougen?» (Fri Presse 25.5.1908). Lykke-Seests beretninger om Mexicos enorme, uutnyttede rikdommer bygger på den gamle El Dorado-myten som var gjenoppstått i 1800-tallets Europa gjennom Humboldts tidligere nevnte *Essai politique*.⁵

Den dualiteten Lykke-Seest beskriver landet med, finner vi også i hans beskrivelse av det meksikanske folket. Politikerne, forretningsmennene og kunstnerne han møter i hovedstaden beskrives som sjarmerende og velutdannede, mens de meksikanske arbeiderne, urfolk og *meztisoer* mottar generaliserende omtaler som late, dumme og skitne. De lever triste liv, spiser dårlig mat og bor i dårlige hytter:

Men Skiddenfærdigheden hos de fattige Indianere og Mestitser er udsøgt. De er tilgrod med Lere og jord og unævnelig Skidt. De er indsmurt fra Tæerne til Issen. De lever ogsaa i sine primitive Straa- og Palmehytter tilhobe med sine Husdyr, sine Høns, Svin, Lus, Bikjer, Rotter og Sauer. De vælter sig med dem paa den tilgrisede Jord, de sover med dem, de deler Mad med dem (Fri Presse 14.4.1908).

Som Lumholtz tror Lykke-Seest på sosial evolusjonisme: Mexicos «lavere befolkning» er «primitive» mennesker som fortsatt ikke har nådd en høyere levestandard. Men til forskjell fra Lumholtz viser ikke Lykke-Seest noen interesse for kulturen deres, ingen sympati for problemene deres. Han skriver for eksempel at «Deres Uvidenhed og Skiddenfærdighed synes haabløs, de befinder sig paa Menneskehedens mest primitive Standpunkt og lever et Liv mere ligt Dyrenes end Menneskenes» (Fri Presse 1.5.1908).

Til tross for elendigheten ser Lykke-Seest at disse såkalt usiviliserte meksikanerne er lykkelige. De er friske og sterke, og så lenge de har sine tortillas og bønner og har nok av sitt pulque-brennevin, har de ingenting å bekymre seg over:

Værst er det paa Torvpladserne, hvor en hel Del Koner har slaat sig ned med sine Lerovne og sælger det stegte Griseri ud i smaat. Jeg har set dem ta de blodige

5 El Dorado-myten går tilbake til tidlig på 1500-tallet da spanske *conquistadores* trodde det fantes en «gyllen by» på det amerikanske kontinentet.

uvaskede Tarme op af Rendestenens modbydelige Smuds og hive dem op i Panden, med det sprutkogende Fedt. For 5 Cent spiser en Pelade sig mæt i Tortillas Fricholles og tarmer, og for andre 5 Cent drikker han sig glader i Pulque. Og saa synes han Livet er en Fest. Han er en stolt Mexicaner, han lægger sig paa en Møgdunge og sover sin Middagslur og er fri for Alverdens civiliserte Bekymringer (Fri Presse 30.5.1908).

Sitatet ovenfor er et godt eksempel på to viden kjente klisjeer om meksikanske indianere som Humboldt bidro til å gjøre populære på 1800-tallet, og som fortsatt lever: bildet av den forfyllete indianeren og av den ubekymrede, frie indianeren.

Lykke-Seest beskriver Mexico i stor grad på samme måte som de reiseforfatterne fra 1800-tallet som Mary Louise Pratt kalte “the capitalist vanguard”. Ifølge Pratt ([1992] 2008: 148–49) er disse representanter for såkalt neokolonial virksomhet, så som gruveselskaper, banker og næringsliv som gjendiktet Amerika som «tilbakestående og forsømt» og «beskrev de ikke-kapitalistiske landskapene og samfunnene som noen som tydelig trengte en fornuftig utforskning, som europeerne kunne bidra med».

Som nevnt uttrykker Lykke-Seest, til forskjell fra Lumholtz, liten eller ingen interesse i det meksikanske folket – med unntak av de ti–tolv europeiskorienterte urbane intellektuelle han treffer i hovedstaden, deriblant president Porfirio Díaz (president i Mexico 1876–1880 og 1884–1911). Men på samme måte som Lumholtz setter han seg som mål å informere sine norske lesere om et Mexico de kanskje ikke har hørt om, i dette tilfellet et Mexico fullt av muligheter for forretningsvirksomhet og handel. Og på samme måte som Lumholtz kombinerer Lykke-Seest estetiserte skildringer av tropiske landskap og pittoreske byer og beskrivelser i et instruktivt, saklig språk – med nøyaktige tall (geografisk og demografisk informasjon, handelstall, statlige investeringer), tallrike opptegninger (detaljerte lister over mulige eksportprodukter, dyrkede matvarer og planter), klassifiseringer (over klimasoner, folkeslag), navn på gater, provinser og bydistrikter, og historiske data med viktige datoer og personer.

Den tredje og siste forfatteren vi kan innlemme i denne første perioden av norske reiseskildringer fra Mexico, er Margaret Ann “Maggie” Plahte (1863–1955), gift med den norske diplomaten Michael Strøm Lie (1862–1934) som var leder ved den første norske legasjonen i Mexico fra 1910 til 1920. Plahte var en ivrig skribent. Til familiemedlemmene hjemme i Europa sendte hun flittig detaljrrike reisebrev om livet hun og hennes mann førte i utlendighet.

Brevene hun skrev til forskjellige medlemmer av Lie-familien i perioden 1901–1920 (inklusive årene i Mexico) ble publisert i 1929 som del av hennes manns selvbiografi: *Fra mit liv som diplomat*. I 2010 ble Plahtes reisebrev fra Mexico (som utgjør nesten halvparten av boken fra 1929) oversatt til spansk og publisert i Mexico, denne gangen under hennes eget navn.

I innledningen til boken fra 1929 skriver Michael Lie at hans kones reisebrev bevitner parets daglige liv i utlandet, som en dagbok. Brevene forteller om parets oppgaver som representanter for Norge i Mexico, deres travle sosiale liv, reiser og utflukter. De inneholder Plahtes detaljerte beskrivelser av luksuriøse interiører og elegante banketter med utsøkt mat og velklede gjester, og i tillegg de inntrykkene hun har fått av de menneskene hun har møtt og stedene hun har besøkt. Her er et eksempel på hvordan hun beskriver Mexico By kort etter at de kom dit:

Mexico City viser sig at være en nydelig by med vakre gater, brede træbeplantede avenuer og udmerkede franske magasiner, hvor alt mellem himmel og jord kan fåes. Dertil en storartet omegn, og da først og fremst Chapultepec, på indiansk "græshoppehøiden" med presidentens sommerslot, som ligger høit dominerende på en klippe midt i den deilige park med de enorme "Ahuahete"-trær – de skal være mere end 1000 år gamle – og de vakre cedre. Det siges at Moctezuma og andre atzteker [sic] hadde sin residens på denne samme klippe. I parken skyggefulde kjøre- og rideveie, indsjøer og kaskader. Her er hovedpromenaden, hvor musikken spiller søndag og torsdag. Vi kjører av og til derhen. Der er da fuldt op av promenerende og det er et syn at se de mange vakre ekvipager og flotte ryttere. Længer ute hist og her indianerlandsbyer med helt primitive huser av lere og sten (Lie 1929: 139).

I likhet med Lykke-Seests beskrivelser viser Plahtes brev en takknemlighet over den kombinasjonen av moderne og eksotisk liv som Mexico har å tilby.⁶ Dette var en forestilling også de lokale politikerne og forretningseliten aktivt bidro til å spre for å tiltrekke seg fremmed kapital og investering. Gjennom sine kontakter med den urbane meksikanske overklassen og andre velstående innbyggere i

---

6 Også Plahtes førsteinntrykk av det tropiske Veracruz har en slående likhet med Lykke-Seests beskrivelse ovenfor: «Langt ute i sjøen, da Veracruz viste sig som en hvit stripe, så vi i bakgrunden høit oppe i skyerne 'Pico de Orizaba's 18000 fot høie snedækte top. Et megtig syn. Man kunde næsten ikke tro at det var et fjeld, for det raket så høit op mot himmelen, så næsten ut som en solbeskinnet sky. [...] Trods den overvældigende modtagelse måtte jeg lægge merke til alt det fremmedartede, indianertyperne med deres bredbræmmede hatte, palmerne, den tropiske vegetation og de blændede hvite flattakede huser med træbalkonerne. Himmelen intens blå og en glødende sol» (Lie 1929: 133–34).

hovedstaden ble både Lykke-Seest og Plahte utvilsomt eksponert for denne typen diskurser som de deretter delvis gjenskapte i sine egne tekster. Plahte likner også Lykke-Seest i sine beskrivelser av elegante og velutdannede byborgere: «[H]er er også mange hyggelige meksikanere. De fleste av disse har tilbragt lange tider i Europa og tildels fået sin uddannelse der», skriver hun hjem i august 1913 (Lie 1929: 212–213). Hun deler sin interesse for Mexicos pittoreske, ukjente indianere med Lumholtz, og beskriver dem (og en og annen “charro” eller “hacendado”) som fargerike og vakre å se på, lik et maleri som skal behage betrakteren. Her er to eksempler fra hennes første måneder i Mexico høsten 1910: «De indfødte [...] med sine brogede klær og bredbremmede hatter danner et malerisk skue» (Lie 1929: 147); «[D]et som interesserte mig mest var at se alle de store godseiere ‘haciendados’ – flere hundrede – som var mødt frem ridende på sine elegante heste og i sine maleriske dragter» (Lie 1929: 137). Plahtes brev vitner om at hun oppfatter Mexicos indianere som «noble sava- ges» – primitive, harmløse naturmennesker med få eller ingen bekymringer:

Det er forresten noget rørende ved disse indianere. De har ikke store fordringer til livet og det er neppe heller så stort tap for dem at miste det. De lægger sig rolig hen og dør, omtrent som vilddyrene i skogen (Lie 1929: 232).

Det brøt imidlertid ut en revolusjon i Mexico kort tid etter at ekteparet Lie kom til landet. Dette rystet Maggie Plahtes verden. Da opprørerne nådde Mexico By, fikk hun modifisert sitt romantiske bilde av de vennligsinnede “indianerne”. Hun la nå til beskrivelser av uberegnelige og voldelige indianere i brevene sine. «De er nemlig vilde disse revolutionære, som nu alle har ‘viva Madero’ i hatten og bærer på store og små faner og flag», skriver hun når de revolusjonære inntar hovedstaden i 1911. «Kommer indianerne først ut av balance er det ikke godt at vite hvad de finder på» (Lie 1929: 165). Og under den kaotiske seremonien i forbindelse med innsettelsen av Madero som president senere det året ble hun tydelig opprørt over «indianerne»:

Det reneste virvar. Ingen myndighet, alle “like”. Vi ønsket at vi var vel hjemme igjen. Tilsidst vilde folkemængden tvinge vor auto, en stor åben automobil, væk. De hang sig på bilen, pep og råbte i ansigtet på os: “Fuera los gringos” (væk med utlænderne). [...] Efter en stunds forløp, hvorunder vi hadde de vildest utseende indianere i trængsel omkring os, og endog oppe på stigebrettet, fik denne deputerede åbnet vei for os, så vi til nød kom op trappen. [...] Oppe på galeriet var det pakkende fuld av indianere som klappet vildt (Lie 1929: 178–179).

Den meksikanske revolusjon varte i alle de ti årene ekteparet Lie bodde i Mexico. Plahte skrev mye om hendelsene rundt konflikten, om de forskjellige presidentene og de revolusjonære lederne hun ble kjent med, og hvordan revolusjonen påvirket hennes og mannens liv og arbeid i den meksikanske hovedstaden. Hun uttrykte gjentatte ganger sin bekymring for norske handels- og shippinginteresser i landet (Lie 1929: 174, 196, 239). Mens hun tidligere hadde holdt politiske saker på avstand, fant hun et eget språk for å beskrive og analysere meksikansk politikk for familien hjemme i sine «brev fra revolusjonen» (Neyens, 2017).

Plahtes reisebrev fra Mexico har en sterkt informerende komponent. De fremstår som sannferdige redegjørelser over en helt ukjent virkelighet for leseren. Som de siterte eksemplene viser, oppnår hun denne sannferdigheten gjennom tallrike referanser til navn, steder og tider, bruk av meksikansk terminologi og originalsiter fra samtidig politisk diskurs og standardiserte beskrivelser av steder og folk. De opprinnelige brevene har sannsynligvis også inneholdt mer personlige avsnitt, men det var vanlig på den tiden at familiesladder og personlige, mer sensitive detaljer ble redigert vekk når privat korrespondanse ble klargjort for utgivelse (Earle 1999: 3–4).

Plahtes brev avslutter denne første perioden av norske reisebeskrivelser fra Mexico. Lumholtz og Lykke-Seest hadde som mål for reisene å innhente ny innsikt og nye fakta om «ukjente» sider ved Mexico. De tre forfatterne fra denne perioden gjør utstrakt bruk av saklig språk, formodentlig objektive kategorier og referanser til den virkeligheten de bevitnet, på ifølge forfatterne en ikke forutinntatt måte. Redegjørelsene ble ikke skrevet inn i et sammenhengende plott da de ble gitt ut i bokformat. Mer fragmenterte øyevitnereportasjer stemte nok bedre med en objektiv, informativ beskrivelse av meksikansk virkelighet. Forfatterne fra denne perioden har i tillegg det til felles at de reiste og bodde i Mexico i en institusjonalisert sammenheng. De var der som medlemmer av og representanter for vitenskapelige eller statlige organisasjoner. Tekstene gjenspeiler disse institusjonelle bindingene, selv i Plahtes tilfelle, siden de publiserte brevene har fremstått som hennes manns profesjonelle selvbiografi *Fra mit liv som diplomat*, og dermed blitt presentert som en redegjørelse av hans karriere som statsmann. Som underliggende motiv for oppholdene og beskrivelsene til Lumholtz, Lykke-Seest og Plahte kan vi ane en paternalistisk og utilitaristisk retorikk: En tilstedeværelse av «siviliserte» utlendinger (inklusive nordmenn) i

Mexico, det være seg vitenskapsfolk, forretningsfolk eller diplomater, var fordelaktig for alle parter.

Eventyrlige fortellinger, 1936–2012

Nordmenns reiser og reiseskildringer fra Mexico fra 1930-årene og fremover skiller seg fra skriftene som ble presentert i forrige avsnitt på fire måter: For det første har de reisende i denne perioden ingen institusjonelle tilknytninger. De reiser på eget initiativ og med egne penger. For det andre handler tekstene om reiser i en mer spesifikk forstand: Forfatter-fortellerne refererer til seg selv som «reisende», de er hele tiden på farten, og oppholdene deres i Mexico er relativt korte. For det tredje fokuseres det på de reisende selv og deres opplevelser fra Mexico, et Mexico «slik de levde det», mer enn et Mexico «slik det (angivelig) er». Sånn sett blir den informative siden av tekstene mindre viktig. Sist, men ikke minst forandret denne utviklingen mot det mer subjektive også tekstenes stil mot et mer litterært språk. Reiseskildringer fra denne perioden ble stadig oftere utgitt i form av romaner, eller «romaniserte» reisememoarer, med et velutviklet, lineært plott og en dynamikk i de fremstilte karakterene.

Den første norske reiseforfatteren som skriver fra Mexico på denne mer skjønnlitterære måten, er Per Imerslund (1912–1943), en ekstremt høyrevridd aktivist med en fundamentalistisk nasjonalsosialistisk ideologi.⁷ I 1927 emigrerte han med familien sin til Mexico. Da var han bare 15 år. Både ulykker og morens død kort etter ankomsten til Mexico fikk Imerslund til å vende tilbake til Norge allerede året etter. Faren ble i Mexico, og sønnen besøkte ham to ganger, i 1930–1931 og 1938. Det er fra disse reisene Imerslund skriver den reiseskildring-liknende dannelsesromanen *Hestene står salet* (1936) og en rekke kortere reiseskildringer som ble gitt ut etter hans død som *Videre i passgang: Opplevelser i Mexico og Spania* (1944).

Til forskjell fra de andre forfatterne fra denne perioden reiste ikke Imerslund til Mexico for å skrive om landet. Han hadde ingen planlagt reiserute, heller ikke noen hjemreisedato. Som nevnt reiste han hovedsakelig av familiegrunner. Han bodde sammen med faren mesteparten av tiden, hjalp til på gården og brukte fritiden til å utforske omgivelsene og fra tid til annen lete etter graver

⁷ Se Emberland og Roughthvedts biografi (2004) og Emberland (2003) for beretninger om Per Imerslunds liv og politiske aktivisme.

fra perioden før den spanske erobringen av landet. Under et opphold i 1931 tjente han i noen måneder til livets opphold som cowboy og *arriero* – en reisende selger. Disse mer «mundane» sidene av reisene sine til Mexico nevner han imidlertid bare så vidt i det han skriver. Faren og reisekameratene hans er helt fraværende i fortellingene. Han fremstiller seg selv som den ensomme eventyrer blant de innfødte. Selv i de avsnittene som omhandler den tiden han jobbet for å tjene penger, nedtoner han hverdagens normalitet mens han romantiserer vandreren i seg selv:

Vi levde livet på hesteryggen. Vi red over høyslettene, vi klatret møysommelig fram gjennom fjellene, og vi slet ondt i hete og feber nede ved palmekysten. Landet var vårt. Vi kjente alle stier, hver ranch, hver by og landsby (Imerslund 1944: 24).

Imerslunds Mexico er et eksotisk fjelland. «Det bærer opp mot sletten som kranses av vulkaner. En folkevrimmel av stammer og indianerspråk. Hvilket land er mer eventyrlig enn dette?», jubler han i skildringen av sin siste tur (Imerslund 1944: 230–231).

Imerslund understreker stadig sin egen posisjon: Han ble kjent med det ekte, autentiske Mexico, »[d]et Mexico turistene kanskje drømmer om, men aldri finner, fordi de da må bort fra autostradaene og amerikanske hoteller, fordi de må forlate alle vante bekvemmeligheter og sove på en sivmatte i esel- og hesteherbergene for reisende bønder og handelsmenn» (1944: 235). Her knytter han den autentiske meksikaner til det røffe folkelivet på landsbygda. »Landets vesen åpenbarer seg i rytteren med pistolen og indianeren med oxen og ploegen» (s. 230), skriver han i 1939. Først når man er langt borte fra sivilisasjonen, får den reisende innsikt i det virkelige Mexico med sine tradisjoner og sine «gamle» kulturuttrykk, ofte helt fra kolonitiden (hester, spansk folke-musikk, kolonial arkitektur):

Mexico er et hesteland og et syngende land. Kjenner man den meksikanske folkediktning og folkemusikk, så kjenner man også meksikaneren (Imerslund 1944: 19).

Sayula er en vakker by. Alle hus er bygget i den vakre kolonialstilen. Arkitekturen blir praktfullere etter hvert som vi nærmer oss plazaen. Men den såkalte sivilisasjonen har satt sine merker også her. Kjøp Pierce-Oil-Companys produkter. Kjøp Standard-Oil-Companys produkter. Det står med kjempeskrift på de gamle, vakre husfasadene.

En del rutebiler viser enda tydeligere at her marsjerer “the civilisation” fram (Imerslund 1944: 30–31).

Imerslunds Mexico har vakre naturomgivelser, gamle kulturer og tradisjoner. Fortellingene hans skiller seg fra Lumholtz, Lykke-Seests og Plahtes ved at de ikke beskriver byen som et godt sted der den siviliserte reisende kunne trekke seg tilbake og komme til seg selv med god mat, et godt bad og velutdannede mennesker. Til forskjell fra nordmennene før ham er ikke Imerslund ute etter å samle ny kunnskap om Mexico. Han er ute etter nye opplevelser. Det er Mexicos vulkaner, palmestrender og kolonilandsbyer i fjellene som danner grunnlaget for hans eventyr som streifende turist.

Imerslund var profesjonell i den forstand at han skrev for å publisere. Likevel reiste han ikke til Mexico spesielt for å skrive, og han skrev heller ikke fra andre steder i verden. Tekstene hans inneholder både korte fortellinger med varierende grad av fiksjon og en reiseskildring-liknende dannelsesroman. Derfor kan vi se på ham som en overgangsforfatter i denne perioden preget av den moderne reisefortellingen. I likhet med tekstene til forfatterne vi nå skal over til, handler Imerslunds skildringer om å gjengi erfaringene fra det han selv karakteriserer som det autentiske Mexico.

Forfatterne av de tre reisebøkene fra Mexico etter andre verdenskrig reiste for å skrive, og skrev for å selge. De skrev også reiseskildringer fra andre steder før de dro til Mexico.⁸ Bøkene deres er skildringer av reisen fra Norge til Mexico og hjem igjen langs en på forhånd planlagt rute. Titlene på bøkene antyder allerede fokuset: den reisendes egen utforskning av seg selv som utenlandsfarer. Med *Moro i Mexico* understreker Greta Molander fritidsaspektet ved reisene; Marit Walles *Med Marit på loffen i Mexico* tar leseren med på reisen, og Morten Strøksnes fremstiller sine skildringer i en privat dagbok med tittelen *Tequiladagbøkene*.

Den svensk-norske rallykjøreren og produktive reiseforfatteren Greta Molander reiser alene til Mexico i 1960. I en ironisk, ofte overbærende tone forteller hun i *Moro i Mexico* om en biltur gjennom de store metropolene, de små landsbyene, fjellene, strendene og ørkenene, om indianere og meksikanere, men like mye om andre turister, gringoer og skandinaver hun møter på reisen. Sitatet nedenfor fra begynnelsen av reisedagboken setter tonen:

---

8 Se Molander (1942, 1943, 1945, 1948), Walle (1997) og Strøksnes (2001, 2004, 2005, 2006, 2009). Noen av Molanders reiseskildringer ble også gitt ut i Sverige.

I Mexico har tåpelige konvensjoner og frosne forskrifter aldri hatt en sjanse. Det kommer av klimaet. Århundreders solskinn og den herlige, tynne luften har tært såpass meget på livskraftene, at menneskene har lært å konsentrere seg om det vesentlige i livet: mat, drikke, søvn, skjønnhetssans og forplantning. Dette er altsammen ting som meksikanerne hengir seg til av fullt hjerte og uten noensomhelst kontroll (Molander 1960: 29).

Molander aksepterer riktignok at folk i Skandinavia «har det bedre», men livene deres er standard, kjedelige og stressende. »Alt dette maset og alle disse tekniske fremskrittene har bare gitt oss [skandinaver] problemer» (s. 29), mener hun. Til tross for fremgangen har «vi [...] ennå langt igjen før vi har lært å slappe av og bli livskunstnere» (s. 29).

Denne forherligelsen av den sanselige og irrasjonelle meksikanske livsstilen forhindrer likevel ikke Molander fra å fremstille mange av de lokale meksikanerne som naive, late og primitive. Når hun er ute med en svensk venninne og handler på de lokale markedene, for eksempel, nekter «en gammel, stoisk indianerkvinne» å la dem kjøpe alle de kyllingene hun har igjen, «for da har hun ikke mere igjen å selge!» (s. 64). Molander sier, «jeg prøver å følge tankegangen – kvinnen vil heller bli sittende lenger på markedet enn å starte på den lange hjemveien». Dette er ikke den eneste gangen hun forsøker å lese tankene til dem hun beskriver. Ved et annet tilfelle møter hun en mann på et esel. En tydelig sliten kvinne går bak ham. Når Molander spør hvorfor han ikke lar kvinnen få ri på eselet, svarer han at hun ikke har noe esel å ri på. «Så enkelt var det», kommenterer Molander ironisk,

[d]et oversteg mine sproglige evner å antyde at det kanskje kunne gå an å dele. Rent bortsett fra at han sikkert ikke hadde kunnet begripe slik tankegang (s. 79).

Selv om hun villig innrømmer at hennes egne spanskkunnskaper er begrenset til de uttrykkene hun finner i lommeparløren sin og noen improviserte «liksom»-setninger (for eksempel «Por favor fixar el Duano» [Vær snill og fiks grensekontrollen] (s. 24)), tillater hun seg også å latterliggjøre meksikanernes engelskuttale. I eksemplet nedenfor fra en tur til et lokalt marked i Mexico City understreker hun hvor vanskelig det er å kommunisere med meksikanere (i tillegg til sin egen språklige overlegenhet ved å legge til den korrekte engelske formen for sine lesere):

Jeg fant et armbånd i sølv, det var riktig pent. – Feefty pesos, señorita, sa mannen og snøt seg i halstørkleet. – Verri schipp (very cheap) (s. 50).

Oppsummert kan vi si at *Moro i Mexico* bekrefter mange stereotypier som eksisterte – og fortsatt lever i beste velgående – om Mexico og den meksikanske

befolkning. I Molanders øyne er de meksikanske fjellene og strendene et paradis på jord – hun bruker en tredjedel av boken sin på sine dager i Acapulco. Mexico By, derimot, har ikke mye å by på, advarer hun. Den er for lik enhver annen storby i verden: «Man får ikke inntrykk av hverken land eller folk» (s. 51). Som i Imerslunds tekster blir det «virkelige» Mexico redusert til det «gamle» Mexico. Innbyggerne blir ofte beskrevet som fargerike, imøtekommende og resignerte overfor det livet som ble dem til del, selv om den reisende på et punkt innser at det pittoreske Mexico kanskje er noe iscenesatt: »Befolkningen oppdager at det er pokker så mye lettere å leve av turistene enn å dyrke jorden og drive håndverk. Så begynner de å oppføre seg som maleriske operetteartister for å gi turistene den atmosfære de betaler for å oppleve» (s. 71).

Fargerike eller ei, ifølge Molander er meksikanske menn utro machoer («landet vimler av hankatter som stenger sine egne kvinnfolk inne og driver klappjakt på turistene», s. 73); og selv om hun aldri traff noen, forestiller hun seg stadig at fjellene er bebodd av banditter. Beskrivelsene av indianerne handler mest om kvinnene – uvanlige, hekse-liknende *indígenas*, ofte med en sterk trang til alkohol.

[E]n gammel indianerkjerring [...] kommer bærende på en diger kvistbør. Hun går tvekroket og er så rynket av alder og sol, at hun ser ut som et toårs vintereple i ansiktet. Hun blir stående og stirre på bilen og meg med små, svarte pepperkornsoyne. [...] Jeg går utifra at rødvin er litt for spede saker for en innbitt, gammel fjellbu, og heller opp et digert glass rom for henne. [...] Hun gurgler det i seg med en rutine som kunne få Kolingen til å blekne av misunnelse, slår seg på sitt hule bryst, blottes en brun tannstump, slikker seg rundt munnen og holder glasset frem. En til, takk! Hun er sikkert bestemor til hver eneste banditt i hele omegnen, så jeg gir henne en klunk til (s. 34–35).

De to siste reiseforfatterne, Marit Walle og Morten Strøksnes, gir også stereotype bilder av det de oppfatter som det «ekte» Mexico. De skiller seg riktignok fra Molander ved at de ikke har den gjennomgående, noe hånende tonen overfor meksikanerne og deres levemåter som hun har. Walle og Strøksnes (og Molander for den saks skyld) følger en på forhånd opptegnet rute, og reiser for å skrive om det. Tekstene deres inneholder derfor mange klare referanser til de praktiske sidene ved reisen, som guidebøker, navn på hoteller, kart over reiseruten og så videre. Walles og Strøksnes' beretninger inneholder også noe nytt, idet de reflekterer over de reisendes og reiseforfatterens rolle i Mexico.

Marit Walles *Med Marit på Loffen i Mexico* fra 1997 er en personlig beretning fra en reise hun gjorde sammen med tre andre »middelaldrende

damemennesker med ryggsekk” (Walle 1997: 7). Walle legger her ut om damenes personligheter og særegenheter og tar med detaljerte anekdoter om deres daglige små og store oppgaver, fra dusjen i loslitte hoteller til innkjøp av dopapir, pruting på markedene og hvordan man kommer seg fra typiske turist-sykdommer. Som Imerslund gjør Walle et poeng av at hennes og hennes venninners reise skiller seg fra den vanlige turists ferietur. Hun forteller at hun og de andre damene bevisst unngår steder som Acapulco og Cancun – ”ingen av oss var videre interessert i masseturisme” (s. 9). De dro riktignok til San Cristóbal de Las Casas, fortsetter hun nesten unnskyldende. Der er det horder av turister, men heldigvis ”druknet de i mengden av fargerike indianere og meksikanere, store markeder, imponerende katedraler og lave hus i rosa, blått, gult og hvitt” (s. 9).

For Walle, er det den selv-organiserte ”frie reisen” på lav-budsjett som tillater middeladrende reisende ”som er lei av å reise på Sydenferier” å ”gjøre det samme som ungdommene, pakke sekken og loffe” (s. 8). Det gir også en bedre opplevelse av Mexico. Her skriver hun fra et heller rufsete hotell i Zacatecas:

Vi fikk to dobbeltrom ut mot gata. De luktet sterkt av insektmidler, sikkert noe mot kakerlakker, og var meget enkle. To breie senger, to grovt utskårne stoler, et bord og ei lypære i taket. Klesskapet besto av noen knagger på veggen og et par hyller, en ikke helt uvanlig anretning i dette landet. Det var ikke ofte vi fikk klesskap med dør. Døra til badet var nesten oppspist av råte, og dusjen var noe rakkerverk som var festet til et lealøst rør som sto og svaiet i trekken fra vinduet. [...] Vi lot blikket gli over de ujevne veggene, de hjemmelagede stolene med utskjæringer på ryggen, den oppflisete badedøra med jordslag og de vevde blå gardinene, og kjente gleden krible i magen, dette var Mexico! Vi hadde aldri fått denne kriblingen i et smakfullt møblert hotellrom med TV og minibar (Walle 1997: 41–42).

Igjen blir det virkelige Mexico assosiert med en gammel, lite sofistikert livsstil, og slett ikke moderne komfort og smak. Og igjen får landets hovedstad liten oppmerksomhet i beretningen.

I forordet til boken sin nevner Walle en tredje god grunn til å reise billig i et fattig land: Det føles rett og slett riktigere. «Jeg kan [...] ikke få meg til å spise dyr mat når fattige mennesker stirrer på meg med sultne øyne, jeg er altfor bløthjertet. Jeg bor og spiser så rimelig som mulig, det føles riktigere liksom, sjøl om det er en illusjon. Hjemme har jeg jo mye mer enn disse fattige menneskene noen gang klarer å begripe» (s. 9). Her gir Walle uttrykk for

sin bevissthet om at valget om å reise enkelt hjelper på samvittigheten. På denne måten tar hun også opp et etisk spørsmål omkring reisene og reise-skildringene fra Mexico: Er det riktig at en privilegert person reiser til et fattig land mest for å ha det gøy og mest for å skrive en bok om det? Walle er den første av de omtalte forfatterne som indirekte og forsiktig stiller spørsmål ved sin egen rolle som reisende forfatter. Mange av de hittil omtalte forfatterne beskriver de fattige menneskene de treffer, men Walle er bevisst sin egen privilegerte stilling vis-à-vis dem: ”[vi] delte ut noen pesos her og noen der og følte oss råtne tvers igjennom som ikke ga alt vi eide” (s. 6); “Det er ikke lett å reise i fattige land. En har ikke annet å gjøre enn å gi tiggerne penger, det er systemet» (s. 192). Hun kommenterer også kort sin rolle som sannferdig reporter, både når det gjelder det vakre og det elendige i Mexico: ”Skal jeg skrive om en reise i Mexico, vil jeg av til dumpe bort i vonde ting også” (s. 7). Til tross for denne bevisstheten, tar hun bilder av mennesker som selv er motvillige til å bli fotografert:

Vi spurte om å få fotografere et praktksempel som satt og solgte cowboyhatter på fortauskanten, men han ble så forlegen at han fniste og så ned på skotuppene sine. Nå kunne ikke Ruth og jeg spansk, men vi var veldig gode til å mime, så vi maste alt vi kunne med talende bevegelser, og til slutt ga han seg (s. 45).

Et ektepar som satt og hakket kaktus, gikk motvillig med på å bli fotografert, de var tydeligvis ikke vant til turister og lurte nok på om vi hadde ærlige hensikter eller om vi var ute for å rane kaktusene deres (s. 52).

Til tross for denne bevisstheten om sin egen rolle som reiseforfatter utfordrer ikke Walle de vanlige stereotypene av Mexico i denne boken. De farlige bandittene og de «rare» meksikanerne er til stede overalt i fortellingene. Hun skriver blant annet at de var heldige som ikke ble robbet: ” [vi] kom fra vår seks ukers lange reise uten å få en eneste geværmunning mot tinningen” (s. 6). Men akkurat som Molander traff damene på loffen aldri noen virkelig banditt. Indianerne i Mexico beskrives som reserverte, fargerike og pittoreske, helt på linje med andre forfatterne. Det sørlige Mexico er et «eventyrland» (s. 112), og San Cristóbal de las Casas er «en skattkiste full av funkende edelsteiner i de vakreste farger» (s. 136), mens mayaindianerne defineres som «det gåtefulle folket» (s. 137). Om anekdotene om de middeladrende damene er originale og morsomme, så er beskrivelsene av de «typiske» meksikanerne heller gjentakende.

«Gåtefulle indianere» er det også mange av i den siste reiseskildringen fra Mexico: Morten Strøksnes' *Tequiladagbøkene* fra 2012. Strøksnes er en erfaren og respektert reiseforfatter som følger Carl Lumholtz' fotspor fra den sørlige delen av Arizona til Mexico City. *Tequiladagbøkene* inneholder alle de ingrediensene man kan finne i den prototypiske moderne reiseboken. Her får vi den enslige reisende som søker seg vekk fra dagliglivet og lengter etter frihet og opplevelser. Strøksnes beretter om narkotikakrigen i nord, om kystbyene på Stillehavskysten og om høydepunktene for turistene i hovedstaden, men beskrivelsene av reisen gjennom Sonoraørkenen og Sierra Madre-fjellene utgjør kjernen i boken.

For Strøksnes betyr det å reise også å lide for å oppleve sjeldne steder, å være alene i naturen og å kjenne på friheten. «Stillheten og renheten gjør ørkenen til en plass hvor man kan tenke fritt», forklarer han, «[ø]rkenen får fram ønsket i meg om å bo i telt og ikke eie noe, bortsett fra min egen frihet» (Strøksnes 2012: 20). I Paquimé i nordstaten Chihuahua husker han at den viktigste motivasjonen bak reiselysten er ønsket om å oppleve det uvanlige, det ukjente:

Sola er i ferd med å komme opp over horisonten. I et par timer vil verden ha myke farger. Elva Casas Grandes sildrer sakte forbi hundre meter unna. Langs bredden står det store grønne løvtrær. Greinene vibrerer av hyperaktive små fugler, og kvitringen er det eneste som bryter stillheten. Lufta er sval og klar. Jeg er helt alene, og stedet minner meg på hvorfor jeg for lenge siden begynte å reise. Det var for å oppleve øyeblikk som dette, på sjeldne steder som man ikke ville kommet til uten en viss innsats (Strøksnes 2012:120).

Som Lumholtz før ham reiser Strøksnes for å frigjøre seg fra det behagelige livet sitt hjemme. Han beskriver turene i ørkenen og fjellene som å komme bort fra sivilisasjonen (s. 43, 195). Når han kommer til Mexico By, synes han det er vanskelig å komme tilbake til sivilisasjonen:

Jeg kjenner lite glede ved å være tilbake i «sivilisasjonen». Det har vært harde marsjer gjennom et nådeløst og farlig terreng. Men for et terreng. Og for noen folk. Sierra Madre-fjellene byr ennå på eventyr, villskap og noe som ikke er en del av den globaliserte kulturen (Strøksnes 2012: 313–314).

I likhet med mange av de andre forfatterne som tas opp her, setter også Strøksnes fokus på oppfatningen av Mexico som et land med naturlig overflod, med en vill og ren natur. Beskrivelsene byr på estetiserte landskapsbilder, som

i denne passasjen fra vandringen mot «Skatten i Sierra Madre» som han kaller den hellige dalen i indianernes Huichol:

Utsikten til Rio Chapalagano [sic] et par tusen meter under oss ligner mer på en tegning enn virkelighet. Mot toppen av fjellene på den andre siden kan vi så vidt skimte Santa Catarina. I solnedgang får fjellene en dyp rosa glød. En varm vind presser seg fra dypet av juvet og opp langs fjellsiden. I takt med mørket kommer en blodrød måne opp bak de samme fjellene. Det er som et postkort i full størrelse (Strøksnes 2012: 282).

Landskapet står som uvirkelig, som en «tegning» eller et «postkort». Vi får en liknende beskrivelse fra bussen som tar den reisende gjennom Chihuahuaørkenen. Her er landskapet som en «barnebok» med «unaturlige» farger (Strøksnes 2012: 159–160).

Gjennom hele *Tequiladagbøkene* blir Mexico beskrevet som et sted som ikke er helt virkelig, et sted som på sett og vis ligger på grensen til det virkelige slik vi kjenner det. Mysteriene regjerer i Mexico, det er hemmeligheter overalt. På en lokal brytekamp en gang kommenterer Strøksnes at «grensene mellom fiksjon og virkelighet er overlappende» (s. 221). Andre eksempler er beskrivelsen av Pinacate-ørkenen som en «fremmede planet» (s. 48) og ørkenbyen Real de Catorce som «en verden full av hemmeligheter,» hvor «noe spesielt ligger i lufta» (s. 240). Han refererer også til Sierra Madre-fjellene som «mytiske» og understreker det «uvirkelige» ved Mexico. Fra Arizona-ørkenen der han startet reisen, skriver han: «Om to måneder skal jeg etter planen ankomme Mexico City, etter å ha reist gjennom dette grenselandet og de ville og mytiske Sierra Madre-fjellene» (s. 19). De mytiske Sierra Madre-fjellene er et bilde han trolig har lånt fra Lumholtz. Det gjentas på bokens bakside og på forlagets web-side. Hvorfor Sierra Madre-fjellene kan sies å være mytiske, eller hva dette adjektivet er ment å referere til, får vi imidlertid aldri vite.

Som nevnt tidligere er det ikke bare den meksikanske naturen som beskrives som rar og full av hemmeligheter. Landets indianere tilkjennes de samme egenskapene. Når han skal i gang på sin vandring inn i dypet av Sierra Madre, tenker Strøksnes på hva han forventer å finne: «I disse fjellene finnes mange isolerte, sky og hemmelighetsfulle indianerfolk med helt særegne kulturer», skriver han, «mange av dem lever fremdeles på tradisjonelt vis» (s. 169). Noen sider lenger ut i boken finner vi følgende beskrivelse av den reisendes første

møte med rarámuri-folket i Sierra Madre – et møte som synes å bekrefte de forventningene han hadde:

Vi [Strøksnes og guiden] gikk forbi en elv. Noen Rarámuri-kvinner i tradisjonelle fargerike klær er i ferd med å krysse. Så snart de blir oppmerksomme på oss, snur de demonstrativt ryggen til, slik de snudde ryggen til Lumholtz da han kom til landet deres for første gang i 1891 (Strøksnes 2012: 174).

Han reiste til Sierra Madre med en viss forestilling om stedet og folket (Lumholtz beretninger bidro nok til det), og han fant det han visste at han ville finne. Her er et annet eksempel fra Strøksnes' møte med rarámuriene – slående likt det forrige:

I en slik trang arroyo møter vi for første gang rarámurier på kloss hold. Vi ser de to mennene langt nede i dalen, men de kommer oppover i stor fart. Begge har fargerike vide skjorter, korte kleder om livet, tynne pannebånd og hjemmelagede sandaler. Vi går til siden på den smale stien, mens de småløper rett forbi oss med raske skritt, uten å si et ord eller på noen måte tilkjenne at de merker vårt nærvær (Strøksnes 2012: 186).

Utover beskrivelsen av rarámuriene som «mystiske», «tradisjonelle» og «fargerike» får vi blant annet vite at de er mindre reservert når de har fått i seg litt alkohol (s. 208), og at de er «fredelige folk» unntatt når de er fulle (s. 208). Mye av det samme får vi vite om huichol-folket som Strøksnes møter i Sierra Madre. De blir også gjentatte ganger beskrevet som «fargerike» (s. 250, 267) og reserverte, men vennlige: «Folk overser oss på en passivt vennlig måte» (s. 267); «Ingen ser på meg» (s. 270); «Kvinnene snur ryggen til når de får øye på oss, som om vi var urene» (s. 289). Og de synes også å ha et vanskelig forhold til alkohol (s. 262, 311).

Huichol-indianerne lot Strøksnes delta på en av sine religiøse feiringer, en opplevelse som utvilsomt forvirrer den hittil allestedsnærværende fortelleren: «Hver gang jeg forsøker å skjønne hvordan noe henger sammen, blir jeg lett eller tungt forvirret», leser vi (s. 277). Videre medgir han: «Jeg skjønner at dette ikke er tiden for dumme, logiske spørsmål om hvordan alt henger sammen» (s. 302). Dypt inne i Sierra Madre og under innflytelse av den psykoaktive kaktusen *peyote*, finner Strøksnes likheter mellom sin egen og huichol-indianernes kultur:

Vår naturvitenskap har sin opprinnelse i det okkulte og i ønsket om å herske over verden. Våre kunstnere og diktere manipulerer tegn, i form av ord og symboler, for å

endre måten vi ser verden på. De beste av kunstnerne våre ligner sjamaner. Ikke nok med det; våre vitenskapsmenn er også en type sjamaner, går det plutselig opp for meg (Strøksnes 2012: 297).

Som de siterte eksemplene viser, er likevel annerledesheten dominerende i Strøksnes' beskrivelser av indianerfolket i Sierra Madre. Det er på et vis ironisk at en forfatter som synes å være seg så bevisst hvordan sjangeren virker, likevel ikke klarer å unngå fallgruvene. Ikke minst når han skriver om tohono-folket i Arizona at «de var verken stridslystne eller maleriske nok til å fange interessen til publikum på Østkysten eller i Europa» (21), virker det som Strøksnes selv synes indianerfolket er interessant bare så lenge de lever eksotisk og tradisjonelt dypt inne i fjellene, hvor ikke mye har forandret seg siden Lumholtz var der. Og mens han nærmest programmatisk hevder at reiseforfattere skal omtale indianerfolket på den måten de selv ønsker å bli omtalt, og at han derfor foretrekker termen «rarámurier» fremfor «tarahumaraer» som andre forfattere gjør (s. 170), bruker han også etniske betegnelser som «indianere», «mestizer», «etniske meksikanere» på en slående ukritisk måte. Til slutt, mens han kritiserer hvordan entusiaster fra USA roste rarámurienes løpekultur opp i skyene og gjorde store penger på filmer, bøker og reklameobjekter uten at rarámuriene selv fikk noen del i det (s. 178), tar ikke boken opp det ansvaret han selv har i denne saken, unntatt kanskje når han nevner at han betaler sin unge huicholske guide: «Bonusen jeg stikker i lomma på ham da vi dagen etter går inn i San Andrés, er stor nok til at han kan gå på skole. Han kommer til å gi dem rett til faren Guadalupe. La oss håpe han ikke drikker dem opp» (s. 310–311). Som Walle er også Strøksnes fanget i fellen til sjangeren han selv fordømmer.

Avsluttende bemerkninger

Norsk reiselitteratur om Mexico siden Lumholtz har gått gjennom store forandringer. Vitenskapelige, kommersielle og politiske analyser har tapt til fordel for sterkt impresjonistiske beskrivelser; fragmenterte fortellinger er blitt borte til fordel for sammenhengende reiseskildringer; og forfattere har blitt mindre opptatt av å informere sine lesere og mer opptatt av å underholde dem. Retorikken om en fredelig erobring og samfunnsmessig forbedring man kunne finne i verkene til Lumholtz, Lykke-Seest og Plahte, har blitt erstattet med nostalgis retorikk. Lumholtz, Lykke-Seest og Plahtes perspektiv var orientert mot fremtiden: Hva Mexico kunne eller burde bli, og hvordan andre, såkalt

moderne land, som Norge, kunne bidra til denne utviklingen. Fra og med Imerslund har fokuset snudd til fortiden – hva Mexico en gang var, og hvor trist det er at dette «autentiske» Mexico er i ferd med å forsvinne.

Det «ekte» Mexico som Imerslund, Molander, Walle og Strøksnes reiste ut for å oppleve og beskrive, er ikke bare forbundet med en idealisert fortid, men paradoksalt nok også med eventyr og myter, med det uvirkelige. I dette eventyrlandet Mexico iscenesetter de reisende seg selv som helteliknende protagonister på en ofte farlig oppdagelsesferd. Dagens norske forfattere er bevisst de etiske dimensjonene ved å representere en fremmed kultur og å reise i et «fattig land», likevel gjentas selv i dag veletablerte stereotyper om landet og folket.

I dette kapitlet vises det at reiselitteratur fra Mexico gir et interessant grunnlag for å studere hvordan nordmenn har konseptualisert såkalt eksotiske folk og steder og sine tilnærminger til dem.

Referanser

- Earle, Rebecca. (1999). Introduction: Letters, Writers and the Historian. I Rebecca Earle (red.), *Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers, 1600–1945* (s. 1–14). Aldershot: Ashgate Press.
- Emberland, Terje & Bernt Roughvedt. (2004). *Det ariske idol: Forfatteren, eventyreren og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug.
- Emberland, Terje. (2003). *Religion og Rase: Nyhedenskap og nazisme i Norge (1933–1945)*. Oslo: Humanist forlag.
- Emberland, Terje. (2009). Hvilken pangermanisme? Ragnarok-kretsen, SS og Ahnenerbe. I Terje Emberland & Jorunn Sem Fure (red.), *Jakten på Germania: Fra nordensvermeri til SS-arkeologi* (s. 227–43). Oslo: Humanist forlag.
- Frow, John. (2006). *Genre*. London: Routledge.
- Fussel, Paul. (1980). *Abroad. British Literary Traveling between the Wars*. London, New York: Oxford University Press.
- Hulme, Peter & Youngs, Tim. (2002). Introduction. I Peter Hulme & Tim Youngs (red.), *The Cambridge Companion to Travel Writing* (s. 1–14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Imerslund, Per. (1936). *Hestene står salet*. Oslo: Gyldendal.
- Imerslund, Per. (1944). *Videre i passgang: Opplevelser i Mexico og Spania*. Oslo: Kamban.
- Lejeune, Philip. (1989) [1975]. *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lie, Michael. (1929). *Fra mit liv som diplomat*. Oslo: Gyldendal.
- Lumholtz, Carl. (1903). *Blandt Mexicos indianere: Fem års reise i Sierra Madre og andre lidet kjendte dele af det vestlige Mexico*. 2 bind. Kristiania: Aschehoug.

- Lumholtz, Carl. (1904). *El México desconocido: Cinco años de exploración entre las tribus de la Sierra Madre occidental; en la tierra caliente de Tepic y Jalisco, y entre los Tarascos de Michoacán*. 2 bind. New York: Scribner.
- Lumholtz, Carl. (1912). *New Trails in Mexico: An Account of One Year's Exploration in North-western Sonora, Mexico, and South-western Arizona, 1909–1910*. London: T. Fisher Unwin.
- Lumholtz, Carl. (2011) [1902]. *Unknown Mexico: A Record of Five Years' Exploration among Tribes of the Western Sierra Madre, in the Tierra Caliente of Tepic and Jalisco; and among the Tarascos of Michoacan*. 2 bind. New York: Scribner.
- Lykke-Seest, Peter. (1909). *Mexico Havana Galveston U.S.A.: A Voyage with the First Steamer of the Norway Mexico Gulf Line*. With Illustrations and Trade Statistics. Kristiania: Cammermeyer.
- Molander, Greta. (1942). – fra øst til Mae West. Oslo: Aschehoug.
- Molander, Greta. (1943). *O-Ko-Le-Hao*. Oslo: Aschehoug.
- Molander, Greta. (1945). *Med Helga til Haifa*. Oslo: Aschehoug.
- Molander, Greta. (1948). *Yam Sing*. Oslo: Mortensen.
- Molander, Greta. (1959). *Ekspedisjon Oskar*. Oslo: Aschehoug.
- Molander, Greta. (1960). *Moro i Mexico*. Oslo: Aschehoug.
- Neyens, Mieke. (2016). *The Mexican Experience Brought Home. Norwegian Travel Writing of Mexico, 1905–1945*. Upublisert PhD-avhandling, Universitetet i Oslo.
- Neyens, Mieke. (2017). Writing the Revolution, Performing the Self. A Norwegian Diplomat in Mexico, 1910–1920, i Leonor Taiano Campoverde & Wladimir Chávez Vaca (red.), *Finisterre: En el último lugar del mundo. Migraciones en la cultura y literatura hispanoamericanas* (s. 74–103). Mexico DF: Editorial Destiempos.
- Plahte, Margaret Ann. (2010). *Indómíta: Cartas a Noruega sobre la Revolución Mexicana*. Mexico City: Conaculta.
- Pratt, Mary Louise. (2008) [1992]. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge.
- Sæther, Steinar Andreas. (2015). Explorando pasados exóticos: El trabajo académico noruego sobre América Latina antes de 1960, i Benedicte Bull (red.), *Pensamiento social noruego sobre América Latina* (s. 39–55). Buenos Aires: Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (CLACSO).
- Strøksnes, Morten. (2001). *Hellig grunn. En reiseskildring fra Midtøsten*. Oslo: Kagge.
- Strøksnes, Morten. (2004). *Snøen som falt i fjor*. Oslo: Kagge.
- Strøksnes, Morten. (2005). *Automobil – Gjennom Europas Bakgård*. Oslo: Kagge.
- Strøksnes, Morten. (2006). *Hva skjer i Nord-Norge?* Oslo: Kagge.
- Strøksnes, Morten. (2009). *Rett vest – Cape Cod til Big Sur*. Oslo: Kagge.
- Strøksnes, Morten. (2012). *Tequiladagbøkene: Gjennom Sierra Madre*. Oslo: Kagge.
- Thompson, Carl. (2011). *Travel Writing*. London: Routledge.
- Tusvik, Sverre. (1994). Bestseljarar 1900–1993: Tåketale med opplagstal. I Sverre Tusvik (red.), *Bestseljarar* (s. 26–143). Oslo: Noregs Forskningsråd.

Walle, Marit. (1997). *Med Marit på loffen i Malaysia*. Stathelle: Moria forlag.

Walle, Marit. (1997). *Med Marit på loffen i Mexico*. Skien: Moria.

Youngs, Tim. (2013). *The Cambridge Introduction to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.

4

Norske økonomiske forbindelser med Latin-Amerika fra 1945 til i dag. Fra handel til norske investeringer i latinamerikanske naturressurser

Tor Opsvik

Dette kapitlet har som formål å gi en oversikt over Norges økonomiske forbindelser med Latin-Amerika i etterkrigstiden, med fokus på Norges rolle. Hvorfor har Latin-Amerika blitt mindre viktig som handelspartner i denne perioden, til tross for at globaliseringen har redusert avstandene? Og hvilken betydning har den kraftige økningen i norske investeringer i latinamerikanske naturressurser de siste 20 årene hatt for Norges forbindelser til regionen?

Norges økonomiske forbindelser med Latin-Amerika er i stor grad Norges økonomiske forbindelser med Brasil. Landet har rundt en tredjedel av regionens innbyggere, men over halvparten Norges handel og investeringer i Latin-Amerika går til Brasil. Denne teksten fokuserer likevel på hele Latin-Amerika som region. Teksten er tredelt. Handel og investeringer er temaene for de to første bolkene, mens den siste delen har som hensikt å problematisere Norges voksende investeringer i latinamerikanske naturressurser.

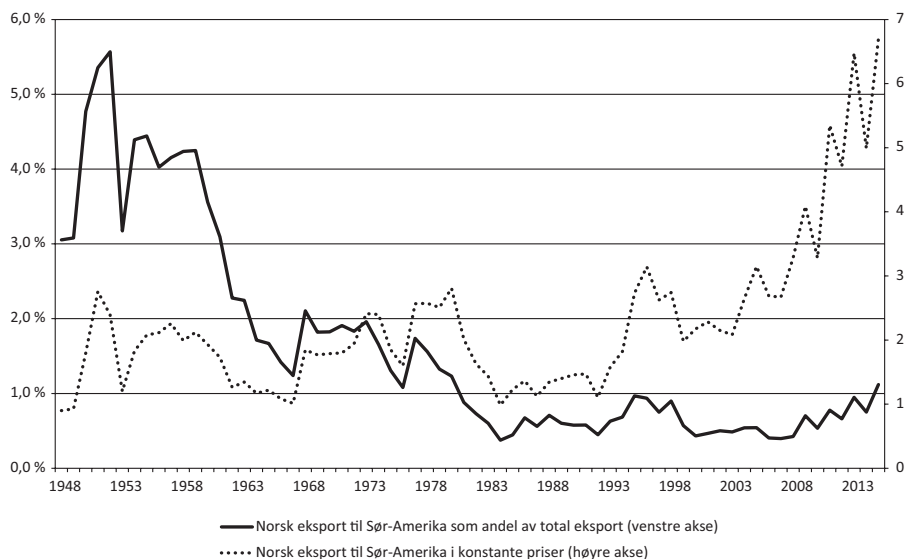
Handel

Det finnes noen lange linjer i Norges økonomiske forbindelser med Latin-Amerika som strekker seg fra slutten av 1800-tallet og fram til i dag. Skipsfart og klippfisk er to sentrale norske næringer som går enda lengre bakover i tid, men som i Latin-Amerika begynte å gjøre seg gjeldende på midten av 1800-tallet (Sæther 2015; Sæther kapittel 2). Allerede på 1840-tallet drev norske båter handel i Karibiamed utgangspunkt i havnen Charlotte Amalie.¹ Og på slutten av 1800-tallet hadde den norske handelsflåten flere hundre båter som årlig la til ved latinamerikanske havner. Disse fraktet hovedsakelig varer mellom ulike amerikanske havner, og i mye mindre grad mellom Norge og Latin-Amerika. Det var også i andre halvdel av 1800-tallet at norske handelsmenn begynte å skipe klippfisk direkte til latinamerikanske havner (Sæther 2015: 35). Denne handelen hadde høy risiko, og varierer veldig fra år til år i tilgjengelig handelsstatistikk. I årene rundt Norges selvstendighet (1901–1908) er det Mexico (inkludert Mellom-Amerika) og Argentina som er de største mottakerne av norske varer, mens Brasil spiller en ganske perifer rolle, som mottaker av 5 % eller mindre av den norske eksporten til regionen.

Hvis vi ser på Norges handel med Sør-Amerika siden andre verdenskrig, er det mest oppsiktsvekkende den markerte relative nedgangen. Figur 4.1² viser at verdien av norsk eksport til Sør-Amerika i konstante kroner, til tross for tydelige svingninger, holder seg rundt 1–2 milliarder 1998-kroner fra 1948 fram mot årtusenskiftet. Deretter ser vi en tydelig økning, som har pågått i ti år og derfor begynner å ligne en vedvarende tendens. Når det gjelder perioden sett under ett, har økningen av norsk eksport til Sør-Amerika vært betydelig mindre enn økningen av Norges totale eksport, noe som innebærer en relativ nedgang i eksporten til Sør-Amerika. Figuren viser således hvordan norsk eksport til regionen gradvis har falt fra over 4 % av Norges totale eksport på 1950-tallet til under 1 % etter 1980. Den nevnte økningen etter årtusenskiftet er synlig, men langt mindre tydelig, når vi ser på andel av total eksport.

1 På den tiden den viktigste byen i Dansk Vestindien. Den ligger på øya St. Thomas, i dag en del av De amerikanske Jomfruøyene.

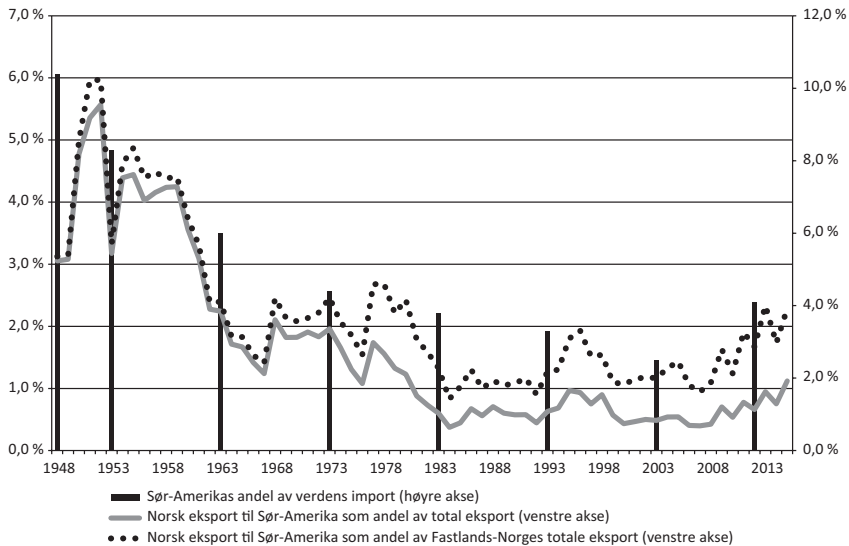
2 Tallene i figuren og tall i teksten hvor kildehenvisning ikke er oppgitt, er hentet fra SSB. For perioden 1988–2014 fra tabell o8804 (SSB 2016a) og for perioden 1948–1987 fra digitaliserte statistiske publikasjoner (SSB 2016b). For beregning av konstante kroner har jeg brukt SSBs konsumprisindeks, 1998=100 Tabell: o3013.

Figur 4.1 Norsk eksport til Sør-Amerika 1948–2015 (i 1 mrd NOK, Konstante 1998 kroner) og som andel av Norges totale eksport (Kilde: SSB).

Den relative nedgangen av norsk handel med Sør-Amerika i andre halvdel av 1900-tallet samsvarer dårlig med ideen om at ”verden har blitt mindre”. Med utgangspunkt i globalisering, internasjonale institusjoner for å fremme handel og nedgang i transportkostnader (Levinson 2006; Fouquin & Hugot 2016) kunne vi ha forventet at betydningen av avstand ble mindre, og at Norges handel med Sør-Amerika derfor ville øke relativt sett. Hvorfor har det motsatte skjedd? Svaret er sannsynligvis å finne i Latin-Amerika og den såkalte ISI-politikken (Importsubsituerende Industrialisering). Børskrakket i 1929 og den påfølgende globale økonomiske krisa markerte startskuddet for denne proteksjonistiske dreiningen i økonomisk politikk i Latin-Amerika, hvor en gryende industrisektor skulle beskyttes og stimuleres gjennom økte tollsatser og en aktiv stat. Det tok imidlertid tid før ISI-politikken ga fullt utslag på handelsstatistikken. Dette har også sammenheng med at andre verdenskrig medførte økende etterspørsel etter råvarer fra Latin-Amerika, og at det først var i etterkrigstiden at ISI ble til en koherent utviklingsmodell. CEPAL, opprettet i 1948, ble da en arena hvor nytenkende latinamerikanske økonomer kunne arbeide fram et teoretisk fundament for ISI-politikken (Bielschowsky 2009).

Figur 4.2 Norsk eksport av varer til Sør-Amerika (1948–2015) og Sør-Amerikas andel av verdens totale import (Kilde:SSB og WTO).

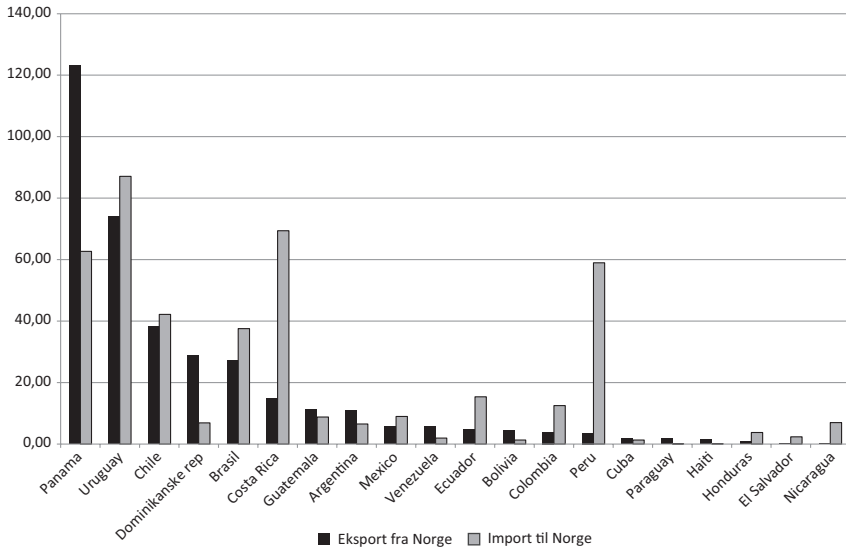
Som vi ser av figur 4.2,³ sank Sør-Amerikas andel av verdens totale import fra over 10 % i 1948 til rundt 4 % i 1983. ISI-politikken ble forlatt etter gjeldskrisa i 1982, til fordel for en nyliberal bølge hvor frihandel var en av hjørnesteinene. På samme måte som det tok tid før ISI-politikkens konsekvenser ble tydelige i handelsstatistikken, fikk heller ikke åpningen av de latinamerikanske økonomiene noen umiddelbar effekt på Sør-Amerikas andel av verdenshandelen. Denne fortsatte å falle fram til 2003, og det er uklart i hvilken grad det var råvareboomen eller handelsliberaliseringen som var hovedårsaken til den påfølgende økningen (Tussie 2011). Nedgangen i norsk eksport til Sør-Amerika går altså parallelt med nedgangen i Sør-Amerikas andel av verdens import. Vi ser også at den oppadgående tendensen etter årtusenskiftet sammenfaller med en økning av Sør-Amerikas andel av verdenshandelen.

3 Grunnen til at denne og foregående figur ser på eksport til Sør-Amerika og ikke Latin-Amerika, er at utviklingen av Mexicos handel er utypisk for Latin-Amerika, blant annet grunnet nærheten til USA. Mens Mexico mottar under 10 % av norsk eksport, står landet for rundt 40 % av Latin-Amerikas handel. ISI-politikkens betydning for handelen med Norge blir derfor bedre representert gjennom å utelukke Mexico og resten av Mellom-Amerika og bare se på Sør-Amerika. Statistikk over Sør-Amerikas andel av verdenshandelen er hentet fra WTO (2013).

Det er i denne sammenheng verdt å merke seg at norsk utenrikshandel med varer lå på et stabilt nivå på mellom 16 % og 19 % av BNP fra krigens slutt fram til oljeinntektene begynte å strømme inn på 1970-tallet. Eksporten steg da kraftig, til mellom 25 % og 40 % av BNP, avhengig av oljeprisens svingninger. Hvis vi holder olje og gass utenfor, viser det seg imidlertid at Fastlands-Norge fortsatte å eksportere omtrent samme andel av BNP, rett under 15 %. Det er derfor i figur 4.2 inkludert en linje som viser Norges eksport til Sør-Amerika som andel av Fastlands-Norges totale eksport.⁴ Ikke overraskende blir nedgangen da noe mindre, og sammenfallet med tendensene i Sør-Amerikas andel av verdens import blir enda tydeligere.

Norsk eksport til Latin-Amerika på 1950-tallet kan veldig forenklet oppsummeres som klippfisk, papir og skip. Hvis vi bruker året 1954 som eksempel, ser vi at skip utgjorde over to tredjedeler av norsk eksport til Costa Rica, Panama og Mexico. Og med få unntak utgjorde klippfisk og papir til sammen over halvparten av norsk eksport til de øvrige landene i Latin-Amerika. Sett med et latinamerikansk perspektiv var importen av papir fra Norge et typisk mål for imports substituerings. Det var et industriprodukt hvor både ressursgrunnlag og teknologi lå til rette for at de latinamerikanske landene kunne produsere det på egen hånd. I statistikken framkommer det også at de mest industrielt utviklede landene i regionen, som Mexico og Argentina, allerede i 1954 delvis importerte «Sulfittcelulose til framstilling av papir og papp» fra Norge, i stedet for papir. ISI oppmuntret også til såkalt tariff jumping, det vil si at utenlandske bedrifter investerte i produksjon i et latinamerikansk land, for slik å hoppe over tollbarrierene på grensen ved å produsere og selge i samme land (Reyes & Sawyer 2016: 174). Norske investeringer var en del av denne prosessen når det gjaldt nettopp papirproduksjon i Brasil, med Erling Lorentzens oppstart av Aracruz Celulose i 1968 og Borregaards investering samme år (Amdam 2009). Nedgangen i importen av papir fra Norge var således et tilsiktet resultat av ISI-politikken i Latin-Amerika. Klippfisk derimot er et klassisk eksempel på et absolutt og komparativt fortrinn i handelen, og er fortsatt den norske enkeltvaren som innbringer størst inntekter i Latin-Amerika. Fram til 2010 utgjorde klippfisk over 20 % av Norges totale eksport til regionen.

4 Ettersom Fastlands-Norges eksport har vært så stabil i hele etterkrigstiden, vil utviklingen av andelen av Norges eksport som går til Sør-Amerika i stor grad samsvare med denne eksportens andel av BNP, og således viser den stiplede linjen også utviklingen i betydningen eksport til Sør-Amerika har for norsk økonomi som helhet.

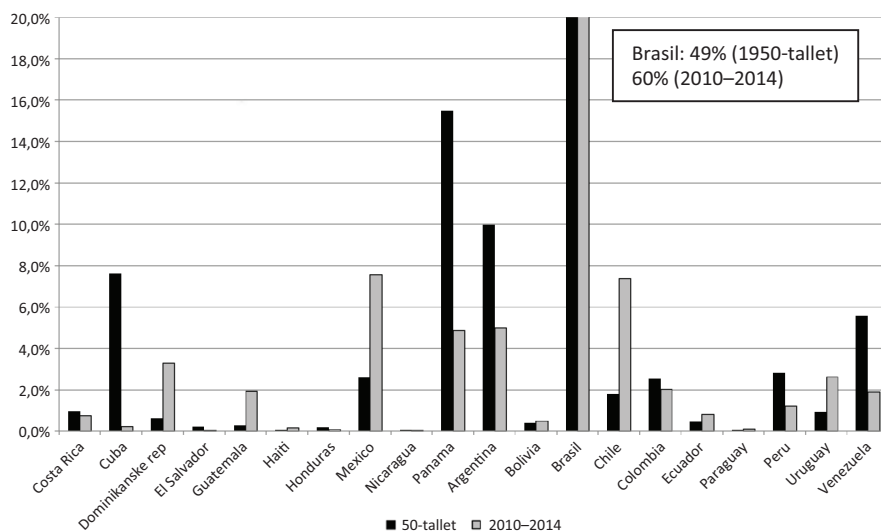
Figur 4.3 Norsk eksport til/import fra Latin-Amerika i NOK per capita i hvert land. Gjennomsnitt for 2010–2014 (Kilde:SSB).

Et annet framtrepende trekk ved Norges handel med Latin-Amerika er den store variasjonen mellom land.⁵ Brasil innehar klart hovedrollen og mottar rundt 60 % av norsk eksport til Latin-Amerika, samtidig som over halvparten av Norges import fra regionen også kommer fra Brasil (for perioden 2010–2014). Men det er også store variasjoner blant de spansktalende landene. De viktigste landene i så måte er Mexico (8 %), Chile (7 %), Argentina (5 %), Panama (5 %), Den dominikanske republikk (3 %) og Uruguay (3 %). De store variasjonene når det gjelder handel med Norge kommer imidlertid tydeligere fram hvis vi også tar innbyggertallet i landene med i regnestykket. Figur 4.3 viser verdien av norsk eksport per person i mottakerlandet, og at i halvparten av de latinamerikanske landene ligger norsk eksport på under fem kroner per innbygger. Panama skiller seg klart ut som det beste markedet for norske varer i forhold til folketallet, men det er uklart hva som skjuler seg bak disse tallene. På 1950-tallet mottok Panama rundt 15 % av Norges eksport til Latin-Amerika, hvorav en stor andel var skip. Mange av kjøperne av disse skipene var etter alt å dømme norske redere som hadde flagget ut til Panama. På midten av 1990-tallet var antallet norskeide skip registret i Panama fallende, men utgjorde

5 Det er gjennomsnittet for perioden 2010–2014 som er tallgrunnlaget for beskrivelsen av dagens situasjon, og hvis ikke annet er oppgitt, er dataene hentet fra SSB tabell o8804 (2016a).

fremdeles rundt 10 % av utenlandskregistrerte skip (SSB 1996). Det er også mulig å se at Norge har et klart handelsunderskudd med Latin-Amerika, hvorfra importen ligger nesten 50 % over Norges eksport. Peru og Costa Rica skiller seg ut i så måte. Den økonomiske relasjonen til Norge er dog i begge tilfeller preget av den råvareavhengigheten nevnte ISI-politikk prøvde å bøte på. I Perus tilfelle utgjør fiskemel/fiskeolje over 80 % av eksporten til Norge, og i Costa Ricas tilfelle er det i all hovedsak frukt.

Kontinuiteten i Norges handel med Latin-Amerika er synlig i statistikken både når det gjelder hva som eksporteres, og hvem det eksporteres til. Dette tyder på at teorier som vektlegger sosiale nettverk og historisk utvikling, kan være godt egnet hvis man vil prøve å forklare utviklingen av Norges handel med Latin-Amerika. Figur 4.4 illustrerer dette ved å sammenstille de siste årenes tall med norsk eksport på 1950-tallet. Brasils dominans har vært en konstant faktor i hele etterkrigstiden, og kontinuiteten er synlig også for mange av de andre landene. Argentina, Venezuela og Peru er tre store land som var langt viktigere markeder for norske varer på 1950-tallet. På den annen side har Chiles andel firedoblet seg. Mexicos andel har fordoblet seg, men den er fremdeles relativt beskjeden sammenlignet med folketall og BNP, særlig med tanke på at landet var Norges viktigste handelspartner i Latin-Amerika på

Figur 4.4 Norsk eksport til enkeltland som andel av Norges totale eksport til Latin-Amerika 1950-tallet og 2010-2014 (Kilde:SSB).

begynnelsen av 1900-tallet. Vi ser også noen helt klare brudd i figuren. Blant annet har Den dominikanske republikk overtatt Cubas rolle som Karibias hovedimportør av norsk klippfisk.

Norske investeringer

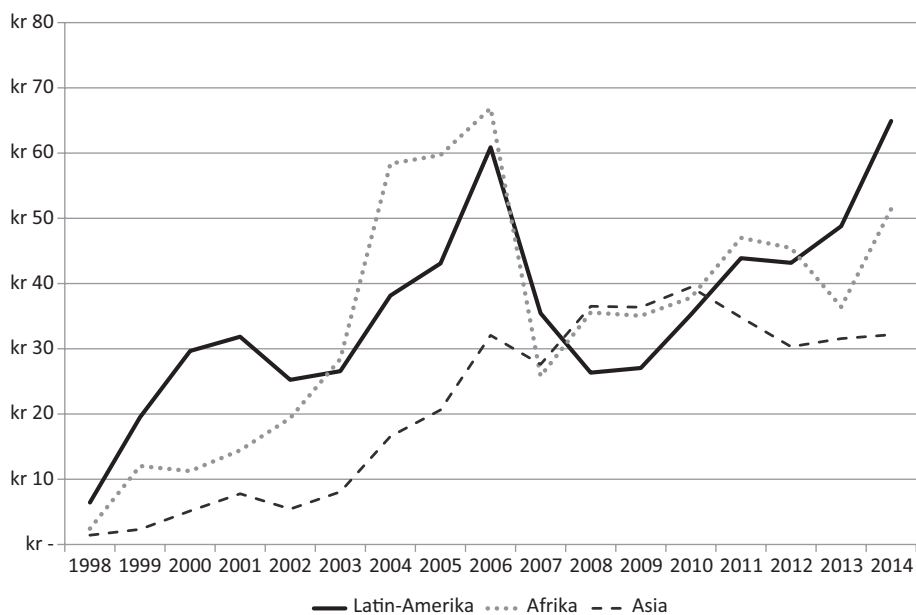
Mens statistikken over Norges utenrikshandel er pålitelig, selv langt tilbake i tid, er situasjonen en ganske annen når det gjelder tilgjengelig statistikk for norske investeringer i utlandet. Dette er ikke noe særtilfelle for Norge. Statistikk over utenlandsinvesteringer er generelt sett en hengemyr, hvor nitid gransking av ulike definisjoner og metoder er nødvendig, men på ingen måte tilstrekkelig, for å oppnå noenlunde pålitelige tall. For eksempel byr forskjellen mellom beholdninger og transaksjoner ("stocks and flows") ofte på problemer. I vårt tilfelle ble SSBs statistikkserie over transaksjoner nedlagt fra og med 2011, "grunnet alvorlige kvalitetsproblemer i datamaterialet" (SSB 2016c), mens de mest pålitelige kildene for direkte utenlandsinvesteringer i Latin-Amerika, Verdensbanken og CEPAL, begge har fokus på nettopp transaksjonene og ikke beholdningene. På den ene side gjelder det altså å ha dataenes ringe kvalitet i bakhodet når vi vurderer statistikken over utenlandske direkteinvesteringer (DUI), men på den annen side har økningen, både ut av Norge og inn i Latin-Amerika, vært så kraftig at slingringsmonnet uansett blir betydelig.

Den offisielle statistikken over norske utenlandsinvesteringer før 1998 er dessverre ikke lenger tilgjengelig (Stråtveit 2015: 16). Det finnes imidlertid flere arbeider som tar for seg utviklingen av norske utenlandsinvesteringer før årtusenskiftet (Selfors 1999; Kvinge 1996; Benito 1998; Amdam 2009; Grünfeld 2005, Stråtveit 2015). Statistikken fra før 1990 setter fokus på antallet direkteinvesteringer eller datterselskaper, og gjør i mye mindre grad forsøk på å anslå beløp. Den viser at det var en sterk vekst på både 1970-tallet og 1980-tallet (Amdam 2009; Kvinge 1996). Sistnevnte tiår markerer også et politisk skifte hvor norske bedrifters DUI blir aktivt oppmuntret av myndighetene (NOU 1981). Men ettersom utgangspunktet var såpass beskjedent, tok det lang tid før norske DUI utgjorde en betydelig andel av BNP, og først i 1994 utgjorde norske investeringer i utlandet et større beløp enn utenlandske investeringer i Norge (Hveem 2009).

Når det gjelder studier fra før 1998, havner Latin-Amerika stort sett i kategorien «Resten av verden». De gangene Brasil, Sør-Amerika eller «øvrige Amerika» dukker opp i dataene, kan det se ut som norsk DUI til Latin-Amerika

utgjorde en andel som ikke skiller seg så altfor mye fra andelen etter årtusen-skiftet (Kvinge 1996; Benito 1998). I perioden 1948–69 foretok 84 bedrifter sin første utenlandske direkteinvestering, og syv av disse var i Sør-Amerika (Amdam 2009). Norske direkteinvesteringer i Latin-Amerika er således ikke et nytt fenomen, men tilgjengelig datamateriale er ikke tilstrekkelig for å kvantifisere omfanget før 1998. Deretter viser SSBs data en kraftig og vedvarende økning.

Fra 1990 til 2010 steg norske DUI fra 64,3 milliarder til 1052 milliarder NOK⁶ (Kvinge 1996; Stråtveit 2015; SSB 2016d). Den såkalte tredje verden – Afrika, Asia og Latin-Amerika – har siden 1998 mottatt mellom en fjerdedel og en femtedel av norske DUI. Mer enn halvparten av disse investeringene går til Asia, mens Afrika mottar en fjerdedel, og de resterende 12 % går til Latin-Amerika. Men hvis vi tar hensyn til den store forskjellen i befolkningstallene i de tre regionene, ser vi i figur 4.5 at norske DUI har fordelt seg ganske jevnt

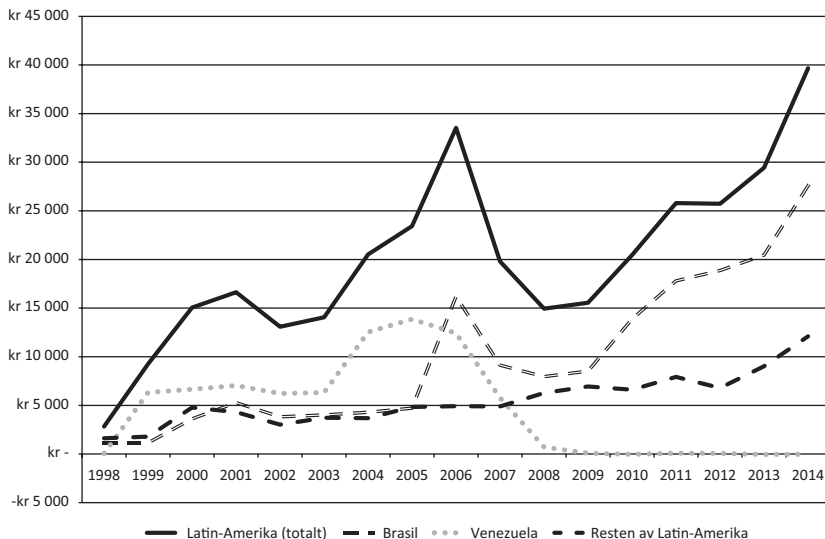

Figur 4.5 Norges direkte utenlandsinvesteringer per innbygger i Latin-Amerika, Afrika og Asia (kilde:SSB tabell O4837).

6 Statistikk som anslår den totale beholdningen av norske investeringer i utlandet foreligger fra og med 1990. Fra 1998 foreligger det også statistikk over DUI-beholdningen fordelt på mottakerland (2016d).

mellom Afrika, Asia og Latin-Amerika og ligget i området 30–60 kr per innbygger siden 2006. Vi ser en veldig kraftig økning av norske DUI i den tredje verden i perioden 1998–2006, men denne undersøkelsen har ikke funnet noen forklaring på den markerte toppen i 2006 for Afrikas og Latin-Amerikas del. Mellom 2008 og 2014 har økningen av norske investeringer vært betydelig større i Latin-Amerika, men det gjenstår å se om denne tendensen vil utvikle seg til en permanent forskjell i forhold til Afrika og Asia. Felles for de tre regionene er at noen få enkeltland mottar brorparten av de norske investeringene. Singapore mottar over halvparten av investeringene som går til Asia, men det er uklart i hvor stor grad Singapore her fungerer som mellomland, noe som igjen understreker nevnte svakheter med statistikken. India på den annen side mottok under 1 krone per innbygger fram til 2013. I Afrika er rundt halvparten av norske DUI plassert i Angola. Statoils aktiviteter gir med andre ord store utslag i statistikken, noe vi også vil se når det gjelder Latin-Amerika. I Latin-Amerika er det Brasil som mottar over halvparten av investeringene.

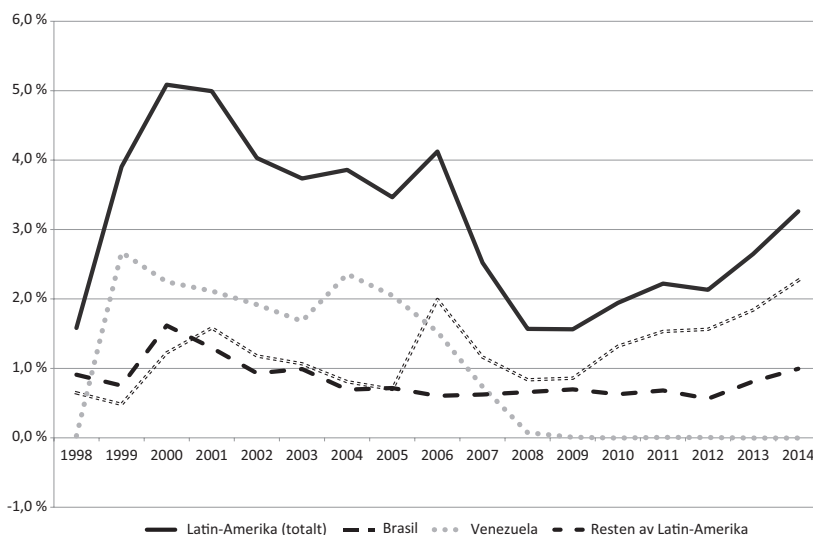
Figur 4.6 viser den kraftige økningen av norske DUI i Latin-Amerika siden 1998. Retter vi blikket mot fordelingen mellom land, blir det på ny tydelig hvor stor rolle Statoil spiller. På slutten av 1990-tallet utpekte Statoil Venezuela som ett av tre internasjonale satsingsområder, noe som ikke er vanskelig å få øye på

Figur 4.6 Norske direkte utenlandsinvesteringer i Latin-Amerika (i millioner NOK) (kilde:SSB).

i figuren. Vi ser videre at Brasil også inntar en dominerende rolle når det gjelder norske investeringer. Statoil spiller også her en framtrødende rolle, som et av få utenlandske oljeselskaper i Brasil. De har utvunnet olje på Peregrino-feltet siden 2011, og Stavanger Aftenblad anslår investeringene til 33 milliarder kroner (Fosse 2014). Det vil si 5 milliarder mer enn den samlede beholdningen av norske investeringer i Brasil registrert i SSBs statistikk. Hydros oppkjøp av aluminiumsvirksomheten til Vale S.A. i Brasil i 2011, estimert til 5,3 milliarder dollar, er rangert som historiens nest største utenlandske oppkjøp i Latin-Amerika (CEPAL 2016: 108). Ifølge tall fra CEPAL er Norge det åttende største opprinnelseslandet når det gjelder direkteinvesteringer i Brasil (CEPAL 2016: 81). Det er imidlertid viktig å huske på at beholdningen av norske DUI i denne perioden vokser raskt også i andre deler av verden. Figur 4.7 viser hvordan bildet endrer seg hvis vi sammenligner med totalen av norske DUI.

I 2014 ga den norske ambassaden i Brasil og Innovasjon Norge ut en rapport som kartla norske investeringer i landet⁷ (Innovasjon Norge 2014; 2015). I tillegg til å gi en verdifull oversikt, viste rapporten også hvor stor usikkerheten er

Figur 4.7 Norske direkte utenlandsinvesteringer i Latin-Amerika som prosentandel av Norges totale DUI (direkte utenlandsinvesteringer) (kilde:SSB).

7 En ny rapport kom ut i 2015. Den bekrefter tendensene fra forrige rapport og inneholder utfyllende data og informasjon, men er mindre omfattende enn rapporten fra 2014.

når det gjelder statistikk vedrørende norske direkteinvesteringer i utlandet. Mens SSB anslår en beholdning av norske investeringer på 8,5 milliarder kroner i 2009 som øker til 27,5 milliarder i 2014, kommer denne rapporten fram til tall som ligger over tre ganger så høyt.⁸ Selv om begge anslår en økning på litt under 200 %, er dette voldsomme avvik som viser hvor stor usikkerhet det er heftet til de offisielle tallene fra SSB vedrørende Norges DUI. Rapporten argumenterer overbevisende for at valgte metode gir langt bedre anslag enn SSBs statistikk over beholdninger, og påpeker at avvikene i stor grad skyldes at en stor andel av norske DUI blir kanalisert til Brasil gjennom selskaper i ”holdingvennlige” land. At tre små øystater i Amerika – Bermuda, Caymanøyene og De britiske jomfruøyene – ifølge SSBs statistikk har større beholdning av norske investeringer enn hele Latin-Amerika i perioden 2008–2013, har utvilsomt en sammenheng med dette (SSB 2016d). Men akkurat hvordan det henger sammen, er langt mer uklart. Den nevnte rapporten illustrerer også et annet metodeproblem. Til tross for at de som står bak undersøkelsen er de to organisasjonene som antakelig nyter størst tillit blant norske bedrifter og daterselskaper i Brasil, den norske ambassade og Innovasjon Norge, oppnådde man kun en svarprosent på 55 % (Innovasjon Norge 2014: 12).

De tre store norske i Brasil og resten

Rapporten fra Innovasjon Norge understreker to helt sentrale trekk ved norske investeringer i Latin-Amerika. For det første at selskaper helt eller delvis eid av den norske stat spiller en dominerende rolle. Fem av de åtte største bedriftene i Brasil er heleid eller deleid av den norske stat: de tre store norske, Statoil, Norsk Hydro og Yara, samt Aker Solutions og SNP/Statkraft. De tre store står for hele 75 % av den samlede omsetningen til de åtte største norske selskapene i Brasil. For det andre viser rapporten at en stor andel av investeringene er knyttet til utvinning av naturressurser, spesielt i bedrifter med statlig eierskap. Av de fem nevnte norske selskapene i Brasil, er kontroll over naturressurser selve grunnlaget for virksomheten til Statoil (olje og gass), Hydro (bauksitt) og SNP/Statkraft (vann).

8 Det vil si 29 mrd. i 2009 og 105 mrd. i 2014 (omregnet fra USD til NOK, inkludert oppdaterte tall fra Innovasjon Norge 2015). Hvis vi også regner med ”asset transfers”, fartøyer og andre kapitalvarer som har blitt flyttet til Brasil og reinvestering av overskudd, kommer vi ifølge rapporten fra Innovasjon Norge opp i hele 161 mrd. NOK for 2014.

Statoil, med en statlig eierandel på 67 %, hadde i 2014 en omsetning på 622 milliarder kroner, noe som tilsvarer nesten 20 % av Norges BNP⁹. Da Statoil i 2006 solgte sin 27 prosents eierandel i oljefeltet i Maracaibosjøen til det statlige venezuelanske PdVSA, hadde selskapet allerede sikret seg 50 % av Peregrino-feltet i Brasil. Venezuela skulle erstattes av Brasil som satsingsområde. Statoil har nå operatørskap og en 60 % eierandel på feltet. Dette er således ett av kun to oljefelt utenfor Norge hvor Statoils eierandel overstiger 50 % (Statoil 2016b), og det anslås å stå for omkring 12 % av Statoils internasjonale produksjon (Holm 2015). Statoil rapporterer ikke på den geografiske fordelingen av de økonomiske resultatene i selskapet, men oppgir utvinningstakt fra de ulike feltene de er deleiere i. I 2014 produserte Peregrino-feltet i gjennomsnitt 75 000 fat olje per dag, noe som skulle tilsvare en årlig markedsverdi for Statoils andel på 8,4 milliarder¹⁰ (Statoil, 2016b). Dette tallet viser seg å ligge ganske nær anslaget på 7,9 milliarder kroner i omsetning i 2011 gjort av Innovasjon Norge (2014: 33). På tross av store investeringer og stor omsetning har ikke Statoil mer enn rundt 300 ansatte i Brasil, noe som er under 10 % av antallet ansatte Hydro og Yara har i Brasil. Veldig høye verdier for omsetning per ansatt bekrefter at dette er en ressursintensiv virksomhet.

Selskapets satsing på Latin-Amerika ser på ingen måte ut til å avta. Statoils investeringer i Brasil, som tidligere ble anslått til i overkant av 30 milliarder, økte betraktelig da Statoil i juli i 2016 kjøpte Petrobras' eierandel på 66 prosent i lisens BM-S-8 i Santos-bassenget utenfor kysten av Brasil for rundt 21 milliarder. Selskapet har også investert i letelisenser i Colombia i 2014, i Nicaragua i 2015 og i to blokker i Uruguay og to i Mexico i 2016. Og det har også beholdt en eierandel på 9,67 % i Petrocedeno i Venezuela.

Hydro, med en statlig eierandel på 34,3 %, hadde i 2015 en omsetning på 88 milliarder kroner.¹¹ Hydro har utvidet sin virksomhet i Latin-Amerika kraftig de siste årene, og hadde i 2015 flere ansatte i Brasil (4817) enn i Norge (3687). Gjennom oppkjøp av aluminiumsvirksomheten til brasilianske

9 Med mindre noe annet er oppgitt, kommer tall og opplysninger fra Statoils Årsrapport 2015 (Statoil 2016a) eller nettsiden www.statoil.com.

10 Summen er basert på 60 % eierandel, gjennomsnittlig oljepris på 96,3 USD, gjennomsnittlig dollarkurs på 6,3 og 15 % reduksjon i oljeprisen på grunn av kvaliteten på oljen. Fosse i Stavanger Aftenblad (2014) anslår en omsetning på 16 milliarder kroner årlig, men tar utgangspunkt i 100 000 fat per dag og ser ikke ut til å ta Statoils 60 % eierandel med i betraktningen.

11 Hvis ikke annet er oppgitt, er data og opplysninger hentet fra Hydros Annual Report 2015 (Hydro 2016).

Vale S.A. for rundt 30 milliarder i 2011 fikk Hydro kontroll over bauksittgruven Paragominas og aluminaraffineriet Alunorte. For å si det enkelt, aluminium framstilles av alumina (aluminiumoksid), og Hydro produserer sin alumina i Brasil. Ifølge Hydros årsrapport for 2015 genererte «Bauksitt og Alumina» en total omsetning på 22 milliarder NOK, og det er derfor nærliggende å tenke seg at dette tilsvarer Hydros omsetning i Brasil¹². I likhet med Statoil er Hydros virksomhet i Brasil først og fremst basert på tilgang til naturressurser, i dette tilfellet bauksitt og delvis også energi til en konkurransedyktig pris.

Også Yara har økt sin aktivitet i Latin-Amerika kraftig de siste årene.¹³ Selskapet har en statlig eierandel på 36,2% og en omsetning på 108 milliarder i 2015. Mellom 2011 og 2015 vokste Yaras produksjon av kunstgjødsel med 36 %. Praktisk talt hele denne økningen skyldtes en økning på 180 % av produksjonen i Latin-Amerika. I 2015 stod Latin-Amerika for en tredjedel av Yaras omsetning, 26,4 milliarder NOK i Brasil og 9,6 milliarder i Latin-Amerika for øvrig. Dette gjør Yara til den største norske aktøren i Latin-Amerika hvis vi ser på omsetning, men ikke når det gjelder investert kapital. Yara står også for en stor andel av økningen av ansatte i norske bedrifter i Brasil siden 2012 (Innovasjon Norge 2015: 13).

Yaras vekst i Latin-Amerika har sammenheng med tre store oppkjøp. I 2012 kjøpte Yara gjødselvirksomheten i brasilianske Bunge for 4,2 milliarder NOK, og i 2014 ble 60 % av aksjene i brasilianske Galvani S.A. kjøpt for rundt 2 milliarder og colombianske OFD Holding for rundt 2,5 milliarder. Sammenlignet med Statoil og Hydro er ikke disse investeringene i samme grad knyttet til kontroll over naturressurser, ettersom kontroll over distribusjonsnettverk og gjødselprodusjon oppgis som viktigste motivasjon. Tilgang til latinamerikanske markeder synes dermed å være viktigere for Yara enn tilgang til latinamerikanske naturressurser. På den annen side er selvsagt kontroll over produksjon og distribusjon av kunstgjødsel også nært knyttet opp mot forvaltningen av naturressurser. Oppkjøpet av Galvani S.A. dreide seg dessuten i stor grad om kontroll over og utvinning av fosfatforekomster.

---

12 På spørsmål fra forfatteren svarer Hydro at dette ikke stemmer av to grunner. 1. «Bauksitt og Alumina» er et forretningsområde, og det er også omsetning innenfor dette forretningsområdet utenfor Brasil (f.eks. R&D). 2. Hydro produserer også primærmetall i Brasil, noe som ikke faller inn under dette forretningsområdet. Vi ser altså at grunn 1. trekker ned og grunn 2. trekker opp, og 22 milliarder blir således uansett det beste anslaget vi har på den årlige omsetningen i Hydros virksomhet i Brasil.

13 Hvis ikke annet er oppgitt, er data og opplysninger hentet fra Yaras Financial Report 2015 (Yara 2016).

De tre store norske i Latin-Amerika, Yara, Hydro og Statoil, underbygger en hypotese om at de norske investeringene i regionen i stor grad er knyttet til utnyttelse av naturressurser. Denne tendensen gjør seg også gjeldende, dog i noe mindre grad, om vi retter blikket mot andre norske selskaper og andre latinamerikanske land.¹⁴ Når det gjelder Brasil, er det særlig viktigheten av oljesektoren som blir tydelig hvis vi utvider blikket. Over 100 norske bedrifter tilknyttet oljenæringen har etablert seg i Brasil, og to tredjedeler av de norske investeringene i landet har gått til denne sektoren (Leira 2015; 2012). I de andre latinamerikanske landene er det maritime en veldig tydelig fellesnevner. I Mexico leverer 13 av 24 norske selskaper registrert av den norske ambassaden tjenester til oljeutvinning utenfor Mexicos kyst. I Argentina har seks av ni selskaper aktiviteter på sjøen, fordelt mellom oljesektoren, fiske og skipstransport. Fisk står også sentralt når det gjelder norske selskaper i Peru og Chile. I Peru er fiskemelprodusenten Austral Group SA¹⁵ den største norske aktøren. Ifølge et peruansk tidsskrift hadde selskapet i 2014 38 fiskefartøyer og elleve fabrikker i landet (Semana Económica 2014). Betydelige investeringer i vannkraft, og tidligere også i oljeutvinning, tyder på at norsk næringsliv i Peru er relativt sterkt knyttet opp mot kontroll over naturressurser. Når det gjelder Chile, er det lakseoppdrett som dominerer den norske næringsvirksomheten i landet. Norskeide Marine Harvest og Cermaq, solgt til Mitsubishi i 2014, er blant de største lakseoppdrettselskapene i Chile, og elleve av 17 norske selskaper i Chile leverer varer eller tjenester til lakseoppdrettsnæringen.

Gjennomgangen av norske investeringer i Latin-Amerika har vist at usikkerheten omkring tilgjengelig statistikk er svært stor, og det ville således gi liten mening å oppsummere funnene i eksakte tall. Noen tendenser har imidlertid avtegnet seg, og selv om de ikke kan kvantifiseres, er de ganske klare og tydelige. Det har vært en kraftig økning i norske investeringer i Latin-Amerika det siste tiåret, som sammenfaller med en kraftig økning i norske investeringer i utlandet generelt. I perioden etter 2008 har økningen i Brasil stått i en

14 Ifølge SSB, tabell 09827, var det 172 norske foretak i Latin-Amerika, hvorav 46 % var i Brasil og 48 % i følgende land: Mexico, Chile, Argentina, Colombia, Peru og Panama. De resterende landene utgjør knapt 5 %. De norske ambassadene har utarbeidet lister over norsk selskaper i Mexico, Chile, Argentina og Peru (Colombia og Panama kan således betraktes som huller i datamaterialet), og det er disse listene som er utgangspunktet for dataene som er samlet inn til denne oppsummeringen.

15 Austral Group er eid av Austevoll Seafood, som i sin tur er en del av Møgster-gruppen. Denne gruppen eier også DOF, med en omsetning på over 3,5 milliarder NOK i Brasil i 2011 (Innovasjon Norge 2014) og innbringende kontrakter med franske Total i Argentina.

særstilling, og har overgått økningen i norske DUI generelt. Samlet sett preger oljesektoren i stor grad Norges DUI i Latin-Amerika. Statoil er kanskje den eneste norske aktøren som direkte kontrollerer oljeforekomster,¹⁶ mens en stor andel av de norske bedriftene leverer tjenester til oljesektoren, særlig i Latin-Amerikas to største land, Brasil og Mexico.

Utenlandske investeringer fra et latinamerikansk perspektiv

Vi har sett at Norges økonomiske forbindelser i perioden fra 1945 til i dag har vært preget av en gradvis, men markant relativ nedgang i handel, mens norske investeringer i Latin-Amerika har økt kraftig siden årtusenskiftet. Den gjenstående delen av denne teksten søker å problematisere denne utviklingen. En underliggende antakelse er at investeringer, og særlig investeringer tilknyttet naturressurser, griper inn i utviklingen i de latinamerikanske landene på en langt mer omfattende måte enn det handel gjør.

Det kan derfor være på sin plass å se litt nærmere på utenlandske investeringer i naturressurser fra et latinamerikansk perspektiv. Massedemokratiets inntrøden i regionen på 1900-tallet sammenfalt i stor grad med en bølge av økonomisk nasjonalisme hvor nettopp kontroll over naturressursene stod sentralt. Makten og betydningen til noen av de mest sentrale presidentene i denne prosessen, Hipólito Yrigoyen, Getulio Vargas, Lázaro Cárdenas og Victor Paz Estenssoro, hang direkte sammen med nasjonalisering av oljeutvinningen. Forholdet til USA har også vært preget av nettopp kontrollen over naturressurser. Som Noel Maurer har vist i boka *The Empire Trap* (2013), intervenerte USA hyppig, og med mange ulike strategier, i Latin-Amerika for å beskytte private investeringer fra USA, helt fra slutten av 1800-tallet og fram mot 1990-tallet. Særlig interessant er det at USA sluttet å intervensere direkte på 1990-tallet fordi det ikke lenger var nødvendig. Internasjonale institusjoner, blant annet investor-stat tvistedomstoler, tillot investorer fra USA å forsvare sine investeringer mot ekspropriasjon eller annen uønsket statlig innblanding uten å be sin egen regjering om hjelp. Det synes å være relevant også for norske investeringer i Latin-Amerika at den internasjonale institusjonelle konteksten

---

¹⁶ Unntak kan være Discover Petroleum og InterOil Exploration, som begge nå ser ut til å ha trukket seg ut av Peru.

som gjør at private utenlandske selskaper kan forsvare sine interesser og investeringer uten betydelige utenrikspolitiske muskler fra sitt hjemlands regjering i ryggen, ikke er mer enn 25 år gamle. Hvordan oppstod disse institusjonene, og ut fra hvilke maktforhold?

Den latinamerikanske gjeldskrise i 1982 markerte slutten på ISI-perioden og starten på en nyliberal kursendring i Latin-Amerika. For det første ble troen på nasjonal kontroll over ressurser og kapitalstrømmer erstattet av troen på markedskrefter og internasjonal handel som viktigste drivkraft for økonomisk utvikling. En annen sentral endring var at utenlandske investeringer overtok for utenlandsgjeld som viktigste mekanisme for å få tilgang til kapital fra de rike landene. Latin-Amerika opplevde i den sammenheng en voldsom økning i DUI, som kan deles opp i to markerte bølger, en nyliberal bølge på 1990-tallet og en råvaredrevet bølge etter årtusenskiftet (Ferraz, Mortimore & Tavares 2011). Den første bølgen hadde, som sagt, direkte sammenheng med denne nyliberale kursendringen, hvor privatisering og deregulering skapte nye investeringsmuligheter for utenlandske investorer. Det var særlig privatiserte statlige tjenester som telefoni, strøm, vann, pensjoner og helse som tiltrakk seg utenlandske investorer. Men også statsbedrifter som kontrollerte utvinningen av naturressurser, ble privatisert.¹⁷ Den kraftige økningen i norske investeringer begynte ikke før helt på slutten av denne bølgen og var i liten grad rettet mot privatiserte offentlige tjenester.

Utenlandske direkteinvesteringer har klare fellestrekk med utenlandsgjeld. I likhet med renter på et utenlandslån, vil overskuddet fra de utenlandske investeringene regelmessig bli overført til utlandet. Fra en latinamerikansk synsvinkel dreier det seg om å få tilgang på utenlandsk kapital og samtidig flytte risiko fra egne statsfinanser til de utenlandske investorene. I motsetning til ved et utenlandslån, vil det ved DUI være selskapet som foretar investeringen, som også må bære mye av tapet hvis investeringen går med underskudd eller på annen måte mislykkes. For å godta og bære denne risikoen vil investorer ofte ha et ønske om å kontrollere faktorer som er avgjørende for lønnsomheten. Å signalisere villighet til å avstå suverenitet og å begrense framtidig politisk handlingsrom ble således en sentral strategi for å tiltrekke seg utenlandske

---

17 Ifølge Verdensbanken innbrakte privatiseringene i Latin-Amerika i perioden 1990–99 hele 180 milliarder dollar. Dette er nesten tre ganger så mye som i Øst-Europa og Sentral-Asia, som i denne perioden gikk over fra kommunisme til markedsøkonomi (Chong & López-de-Silanes 2005: 5).

investeringer i Latin-Amerika, særlig etter 1990 (Rodrik 2011). Dette innebar også ulike reformer og tiltak for å innføre varige begrensninger i statens fullmakter når det gjaldt kontroll over utnyttelse av naturressurser (Bebbington & Bury 2013: 45). Det handlet om å ta på seg «den gylne tvangstrøya» som «øker veksten og minsker politikken», for å bruke globaliseringsentusiasten Thomas Friedmans metafor (1999).¹⁸

Skuffende resultater var en av grunnene til at denne nyliberale politikken mistet mye av sin oppslutning i Latin-Amerika rundt årtusensskiftet. Den nye venstreølgen skyllet over kontinentet, og rundt regnet halvparten av landene fikk nye regjeringer som la om den økonomiske kursen (se Bull, kapittel 6). Men selv om motstanden mot nyliberalismen var stor, viste det seg av ulike grunner å være vanskelig å slå inn på en alternativ kurs, og mange av de nyliberale reformene ble stående. I tillegg til økt vekt på omfordeling og sosial likhet, var det særlig når det gjaldt privatisering og kontroll over naturressurser at venstreregjeringene la om kursen (Stallings & Peres 2011). Og det var en kraftig global prisøkning for naturressurser, den såkalte råvareboomen, som var bakgrunnen for den andreølgen med utenlandske investeringer i Latin-Amerika i perioden 2003–2008 (Ferraz, Mortimore & Tavares 2011). Og det var nettopp i denne andre investeringsølgen, en råvareboom som sammenfalt med økt nasjonal bevissthet om eierskap til egne naturressurser, at norske selskapers investeringer tilknyttet latinamerikanske naturressurser økte kraftig.

Avveiningen mellom suverenitet og politisk handlingsrom på den ene siden og tilgang til kapital og tillit i internasjonale markeder på den andre siden har vært en sentral politisk konfliktlinje i Latin-Amerika siden 1800-tallet, og med den nye venstreølgen avtegnet den seg på nytt i regionens politiske geografi. De fire landene som inngår i Stillehavsalliansen (Alianza del Pacífico), Chile, Peru, Colombia og Mexico, har videreført 1990-tallets fokus på å tiltrekke seg utenlandske investorer. De har i stor grad beholdt «den gylne tvangstrøya» på. På den andre siden har man en langt mer heterogen gruppe som etter årtusensskiftet i større grad har vektlagt nasjonalt økonomisk handlingsrom og

---

18 Ideologen bak Argentinas utenrikspolitikk under Carlos Menem, Carlos Escudé kalte den argentinske versjonen av denne strategien for «realismo periférico» (1992). Land i periferien burde ifølge Escudé ta utgangspunkt i sin mangel på makt og ressurser og signalisere villighet til å oppgi suverenitet, for slik å tiltrekke seg utenlandske investeringer og skape økonomisk vekst. Ifølge en konservativ demokrati-forståelse som legger vekt på begrensninger i statens maktutøvelse og minoriteters beskyttelse mot majoritetens tyranni, vil en slik innskrenkning av politisk handlingsrom også kunne innebære en utvidelse av demokratiet.

kontroll over naturressursene: Brasil, Venezuela, Bolivia, Ecuador og Argentina. Stillehavsalliansens land er alle medlemmer Verdensbankens voldgiftsdomstol, ICSID. Når det gjelder den andre gruppen, er Brasil ikke medlem og har inngått svært få BITs, mens Bolivia, Ecuador og Venezuela trakk seg ut i henholdsvis 2007, 2009 og 2012. Argentina er fortsatt medlem, men har siden krisa i 2001 inntatt en hard linje overfor domstolen og i flere tilfeller nektet å etterkomme dens avgjørelser (Maurer 2013: 435–447; ICSID 2016). Ingen av disse landene har frihandelsavtaler med EU eller USA, mens alle Stillehavsalliansens land har bilaterale frihandelsavtaler med både EU og USA (OAS 2016).

Det er ingen automatikk i at nasjonal kontroll over naturressurser medfører beskyttelse av miljøet eller lokalbefolkningens rettigheter. Politisk handlingsrom kan selvsagt også brukes til å svekke slik beskyttelse for å øke utvinningen av naturressurser. På tvers av eksisterende utviklingsmodeller i Latin-Amerika er situasjonen i stor grad at institusjonene som skal gi beskyttelse til miljø og lokalbefolkning, er mangelfulle og svake. Eduardo Gudynas (2016) understreker at venstrebølgen har medført noen viktige framskritt i forvaltningen av miljø og naturressurser, slik som økt deltakelse fra grasrota. Han ender dog opp med å betegne Latin-Amerikas nye venstreregjeringer som «progressiv ekstraktivisme», og beskriver det som en modell bygd på økt råvareavhengighet, miljøproblemer og kommodifisering av både samfunn og natur. Ekstraktivisme er således et fellestrekk i regionen, både til høyre og til venstre. I den velkjente avveiningen mellom vekst og vern er det i overveiende grad vekst som blir prioritert på bekostning av vern og lokalbefolkningens rettigheter.¹⁹

Norske investeringer, interesser og forestillinger

Denne bokas undertittel setter fokus på forholdet mellom forbindelser og forestillinger. Norske selvbilder er preget av ideen om ideelle motiver i vår

19 Særlig nedslående er det at det i 2014 ble registrert 88 drap på miljøaktivister (Environmental Human Rights Defenders) i Latin-Amerika, 75 % av det totale antallet registrerte slike drap i verden (Article 19, 2016: 35; Global Witness 2015). Honduras er det verste landet, med tolv drepte i 2014, men også Colombia, Peru, Brasil og Guatemala skiller seg ut i negativ forstand. Nesten halvparten av ofrene er urbefolkning, og kvinner utgjør også en spesielt utsatt gruppe. Mange av drapene og rettighetsbruddene har bakgrunn i konflikter rundt utvinning av naturressurser, særlig store vannkraft- og gruveprosjekter, hvor internasjonale investorer og selskaper er sentrale aktører (Article 19, 2016: 26).

samhandling med andre deler av verden (se f.eks. Tvedt 2009). Norge ser på seg selv som en fredsnasjon (Nissen, kapittel 7), en gavmild bistandsaktør og en forkjemper for FN og derigjennom en demokratisering av verdensordenen (Leira 2007). Sentralt står også ideen om at ”Norges idealer og interesser sammenfaller slik at Norge tjener allmenntjenesten ved å forfølge sine egeninteresser” (Leira 2007: 9; Nissen, kapittel 7).

Som vi har sett, kontrollerer Norge, gjennom statlig og privat eierskap, betydelige naturressurser i Latin-Amerika og tjener gode penger på denne kontrollen og den utvinningen den muliggjør. Disse investeringene griper ofte direkte inn i pågående politiske kamper i Latin-Amerika om forvaltning og fordeling av ressurser, og norske aktører kan utnytte svake institusjoner, deriblant mangler ved miljølovgivning, arbeiderrettigheter og håndhevelsen av menneskerettigheter, til å øke egen fortjeneste. Følgelig er det ikke vanskelig å se at norske investeringer i naturressurser i Latin-Amerika kan komme i konflikt med selvbildet av «Norge som en altruistisk eller uegennyttig stat» (Leira 2007: 10). Det er for eksempel vanskelig å tenke seg at betydelige norske investeringer i latinamerikansk oljeutvinning og -leting kan være i samsvar med norske målsettinger om å være en pådriver for en bærekraftig utvikling. Skal man unngå at oppvarmingen av kloden overstiger 2 grader, må størsteparten av disse fossile ressursene bli liggende under jorden. Oljen Statoil utvinnet på Peregrino-feltet i løpet av et år generer et CO₂-utslipp på rundt 7 millioner metriske tonn, som er på størrelse med samlet utslipp fra land som Uruguay og Costa Rica og selskapet Hydros samlede utslipp (Hydro 2016).²⁰ Et annet eksempel er den kontroversielle fjerningen av Brasils folkevalgte president, Dilma Rouseff, i 2016, som har medført en klar dreining av brasiliansk politikk i favør av kapitaleiernes interesser. På den ene siden er den norske stat og private norske selskaper betydelige kapitaleiere i Brasil, og kan således forvente å tjene på denne utviklingen.²¹ På den andre siden har kapitaleierne blant annet brukt sin politiske innflytelse til å svekke vernet av regnskogen i Amazonas betraktelig, direkte i strid med en av Norges viktigste interesser i forholdet til Brasil.²²

20 I anslaget er det brukt en standardverdi på 0,43 metriske tonn CO₂ per fat olje.

21 I tv-programmet Urix den 31. mars 2016 uttrykte Jens Ulltveit-Moe sin klare støtte til fjerningen av Dilma Rouseff, begrunnet med en forventning om at dette ville medføre bedre vilkår for investeringer og næringsliv.

22 Dette avstedkom et varselbrev fra miljø- og klimaminister Helgesen som Regnskogsfondet beskrev som ”usedvanlig klart og sterkt”, og en offentlig advarsel fra Erna Solberg under president Temers besøk i Norge i juni 2017 (VG, 23. juni 2017).

Vi har sett at den kraftige økningen i norske investeringer i Latin-Amerika sammenfalt med den nye venstrebevegelsen og dermed også to ulike utviklingsmodeller. Land som Brasil, Ecuador, Bolivia, Venezuela og Argentina vektla nasjonal kontroll over naturressurser og kapitalstrømmer, mens landene i Stillehavsalliansen i stor grad videreførte 1990-tallets nyliberale politikk. Ifølge sistnevnte vil markedets usynlige hånd sørge for at de utenlandske investorenes interesser i stor grad sammenfaller med interessene til befolkningen i motakerlandet. Det er ikke vanskelig å se at en utviklingsmodell hvor norske investorer anses å ”tjene allmenntjenesten ved å forfølge sine egeninteresser” (Leira 2007: 9), passer godt inn i gjeldende norske selvbilder. På den annen side er det en utviklingsmodell som avviker betydelig fra den Norge selv satset på da vi hadde naturressurser, men manglet kapital.

Sett i forhold til disse to utviklingsmodellene framviser ikke Norges økonomiske forbindelser med Latin-Amerika noe entydig mønster. Brasils dominerende rolle har ingen direkte sammenheng med at landet ble en del av venstrebevegelsen i 2003. Landets ganske moderate økonomiske nasjonalisme synes heller ikke å ha vært til hinder for økende aktivitet fra norsk næringsliv. Et eksempel i så måte kan være Brasils krav til lokalt innhold i oljesektoren (Melby 2015; Kasahara & Botelho 2016), et virkemiddel som også ble brukt på norsk sokkel, men som for eksempel Colombia har avstått fra i den nylig signerte frihandelsavtalen med Norge (Lundeberg, Bank & Holguín 2009). Venezuelas økonomiske nasjonalisme derimot var til direkte hinder for Statoils videre satsing i landet (se figur 4.6 og Bull, kapittel 6).

Samtidig ser vi at Norge de siste årene har styrket forbindelsene til Stillehavsalliansen og dermed også ”den gylne tvangstrøya” som utviklingsmodell. Vi har handelsavtaler med alle de fire landene i Stillehavsalliansen og er part i investeringsavtaler med Peru og Chile. Utover Stillehavsalliansen er Norge kun part i handelsavtaler med Costa Rica, Panama og Guatemala, det vil si tre land som samlet sett ikke overgår Peru i folketall. I 2014 besøkte statssekretær Høglund og utenriksminister Brende alle de fire landene i Stillehavsalliansen (UD 2014), og året etter gjentok de satsingen på alliansen i en nyhetssak fra Utenriksdepartementet. «Dette er land som Norge prioriterer høyt, og de er sentrale i vårt arbeid med å fremme norske næringsinteresser», uttalte Brende (UD 2015). Etter søknad fikk Norge også observatørstatus i Stillehavsalliansen i 2016 (UD 2016: 188). Hvis vi ser på oljefondets investeringer, som er åpent tilgjengelige for perioden 2011–2015, ser vi at aksjeinvesteringene i

Stillehavsalliansen har økt fra 8,6 til 25,7 milliarder, det vil en tredobling, mens investeringene i resten av Latin-Amerika – i praksis Brasil – har gått ned fra 33,3 til 22,1 milliarder. Når det gjelder rentepapirer, har oljefondet foretatt en 20-dobling i beholdningen av rentepapirer i land fra Stillehavsalliansen, fra 5,3 milliarder til 115 milliarder, hovedsakelig i Mexico. Dette i kontrast til en økning på under 10 % i Latin-Amerika utenfor Stillehavsalliansen.²³

Økonomen Dani Rodrik hevder at Stillehavsalliansens økonomiske modell «havner i konflikt med demokratiet av den enkle årsak at dens formål er å tiltrekke seg kommersielle og finansielle interesser som søker markedsadgang til lave kostnader, og ikke å forbedre og utvide demokratiet. Det innebærer å omfavne en fortelling som setter behovene til multinasjonale selskaper, store banker og investorer over andre sosiale og økonomiske målsetninger» (Rodrik 2011: 206). Representanter for frivillige organisasjoner har således et viktig poeng når de understreker at Norge gjennom handels- og investeringsavtaler krever at latin-amerikanske land gir avkall på bruken av en økonomisk verktøykasse som den norske stat selv har brukt flittig for å oppnå dagens økonomiske velstand (Bank 2010; Lundeberg 2015). Man bør imidlertid være forsiktig med å overdrive Norges innflytelse. Landene i Stillehavsalliansen har allerede gitt avkall på denne verktøykassen som en bevisst strategi for å tiltrekke seg utenlandsk kapital. Det er uansett interessant at Norge her trekkes mot en utviklingsmodell som er såpass forskjellig fra den vi selv brukte på omtrent samme utviklingsstadium. I hvilken grad er det norske økonomiske aktørers strategier og kalkyler eller utenrikspolitikken som er drivkraften her, og hvordan formes dette samspillet?²⁴

Norske investorer i Latin-Amerika er ikke prisgitt betingelsene i landet de investerer i, men tar også selvstendige valg når det gjelder beskyttelse av miljø og forholdet til lokalbefolkning og ansatte. Et relevant spørsmål blir derfor i hvilken grad det norske samfunnet skaper føringer som får næringslivet til å ta ansvar for å redusere skadevirkningene og å fordele nytten til flest mulig når det

23 En økning på 20 milliarder i Brasil blir i stor grad oppveid av en nedgang på 19 milliarder i Argentina.

24 For å trekke nok en parallell til USAs investeringer i Latin-Amerika, kan følgende sitat fra Albert Hirschmann om forholdet mellom omfordeling og investeringer i USAs politikk overfor Latin-Amerika på 1960-tallet være relevant: "The continued presence and expansion of our private-investment position and our insistence on a 'favorable investment climate' decisively undermined, from the outset, the credibility of our Alliance for Progress proposals. Land reform and income redistribution through taxation are so obviously incompatible, in the short run, with the maintenance of a favorable investment climate for private capital that insistence on both could only be interpreted to signify that we did not really mean those fine phrases about achieving social justice through land and tax reform" (Hirschmann 1969: 324).

investerer i Latin-Amerika. Et sentralt begrep i så måte er næringslivets samfunnsansvar, ofte forkortet til CSR (Corporate Social Responsibility). Gjølberg (2010) har konkludert med at CSR i Norge (og Sverige) skiller seg ut internasjonalt ved at det har et normativt internasjonalt fokus. Det vil si at CSR først og fremst står i fokus når norsk næringsliv opererer i utlandet, mens det i stor grad oppfattes som overflødig på hjemmebane. Og videre at hovedbegrunnelsen for CSR ikke er lønnsomhet, men etiske og moralske begrunnelser som er knyttet til Norges humanitære utenrikspolitiske ambisjoner (Gjølberg 2010: 220).

I denne sammenhengen er det således nærliggende å tenke seg at nordmenns oppblåste og selvgoede forestillinger om egen rolle i verden kan ha positive konsekvenser, i den forstand at de kan fremme norsk næringslivs villighet til å ta samfunnsansvar utenfor landets grenser. For det første kan denne særegne norske identiteten gi grunnlag for motivasjon og overbevisning hos norske bedriftsledere når det gjelder næringslivets samfunnsansvar. For det andre vil omdømmetapet for et norsk selskap om menneskerettighetsbrudd eller miljøkriminalitet i utlandet skulle bli avslørt, være større jo mer det strider mot norske selvbilder av Norges internasjonale rolle. Og for det tredje vil avstanden mellom norske selvbilder og realitet når det gjelder norske forbindelser med omverdenen, motivere aktører til å arbeide for å avdekke og dokumentere dette spriket.

Det er ikke mulig å trekke noen klar konklusjon når det gjelder i hvilken grad dette har medført et større samfunnsansvar hos norsk næringsliv i Latin-Amerika, blant annet fordi det er svært ressurskrevende og metodisk vanskelig å evaluere konsekvensene av norske bedrifters virksomhet i regionen.²⁵ Etter Framtiden i våre hendes opprettelse av Norwatch i 1995, har det vokst fram et bredt, mangfoldig og også litt uoversiktlig nettverk av frivillige organisasjoner og gravende journalister som legger ned et betydelig arbeid i å prøve å holde norsk næringsliv i den tredje verden i ørene.²⁶ Samarbeid med lokale organisasjoner i områdene

25 Se Fig (2008) for en diskusjon omkring dette når det gjelder Aracruz Celulose. Undertegnede medvirket i en evaluering av det norskeidde lakseoppdrettsselskapet CERMAQ i 2012 (Bastías & Opsvik 2013), og bruker denne erfaringen som empirisk grunnlag for hvor arbeidskrevende det er å vurdere de sosiale og miljømessige konsekvensene av norske investeringer i Latin-Amerika.

26 Det dreier seg om organisasjoner som Foreningen for Internasjonale Vannstudier (FIVAS), Framtiden i våre hender (FIVH), Initiativ for Etisk Handel (IEH), Kirkens Nødhjelp / Changemaker, Latin-Amerikagruppene (LAG), LO/Fellesforbundet, Norges Naturvernforbund, Norsk Folkehjelp, Regnskogsfondet, Studentenes og Akademikernes Internasjonale Hjelpfond (SAIH), Spire og WWF, med ForUM i en mer koordinerende rolle. I arbeidet med dette kapittelet intervjuet jeg fem representanter for frivillige organisasjoner. Disse eksplorative intervjuene er en del av det empiriske materialet.

hvor norske selskaper opererer, har vært viktig i dette arbeidet, og et sterkt sivilsamfunn i Latin-Amerika har bidratt til at mye av fokuset på norske selskapers praksis i den tredje verden har vært rettet mot denne regionen. Til tross for at mulighetene for å stille selskaper til ansvar innenfor det eksisterende internasjonale rammeverket har vist seg å være begrensede (OECD Watch 2015), bør man ikke undervurdere betydningen av dette arbeidet.

Den kraftige økningen i norske investeringer i Latin-Amerika kan også ses i sammenheng med næringslivets økende rolle i norsk bistand, slik den er beskrevet i stortingsmeldingen ”Sammen om jobben” (UD 2015). På den ene siden kan dette tenkes å medføre et skudd for baugen for det Terje Tvedt har kalt godhetsregimet²⁷ i norsk bistand. Næringslivets fokus på egen nytte, bunnlinje og inntjening kan vanskelig forenes med godhetsregimets vektlegging av sinnelagsetikk og ideelle motiver. Men det er også en mulighet at næringslivet søker tilgang til bistandsfeltets godhetskapi tal, for slik å styrke eget omdømme og verne seg mot avsløringer og kritikk.²⁸ I den grad norske selskapers virksomhet i Latin-Amerika unnsli pper kritisk og undersøkende journalistikk, er det ikke helt usannsynlig at deres utvinning av latinamerikanske naturressurser nærmest umerkelig sklir inn i fortellingen om Norges utrettelige bidrag til velstand og utvikling i Sør.

Kapittelet «En hvit flekk på kartet» i denne antologien dokumenterer to tendenser som kan gi grunn til bekymring i så måte: at de kningen av norsk

27 Terje Tvedt har hatt stor innflytelse på debatten om norske selvbilder. Hans argument er blant annet at en sentral del av norske forestillinger om egen rolle i verden er godhetsregimet som preger bistandsfeltet (2009). Godhetsregimet administreres, ifølge Tvedt, av det sørpolitiske system, som sysselsetter flere tusen byråkrater, politikere, forskere, informasjonsmedarbeidere og ansatte i frivillige organisasjoner. Samrøre oppfattes innenfor dette systemet som nærmest uproblematisk, fordi alle arbeider sammen for den gode sak, og det finnes ingen interessekamp. Godhetsregimet innebærer en definisjonsmakt som ofte likestiller kritikk av aktører, prosjekter eller beslutninger innen bistandssektoren med en generell motstand mot altruisme og godhet. Ifølge Tvedt preger godhetsregimet på denne måten norsk identitetskonstruksjon og lykkes i stor grad å gjøre seg immun mot kritikk.

28 Hvis vi sammenligner stortingsmeldingene ”Sammen om jobben” (Meld. St. 35 (2014–2015)) og ”Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi” (Meld. St. 10 (2008–2009)), er det lett å se at den førstnevnte i langt mindre grad problematiserer forskjellen mellom økonomisk lønnsomhet og sosial nytte. For å ta et veldig konkret eksempel, slår ”Næringslivets samfunnsansvar” allerede i tekstens andre avsnitt fast at ”det finnes eksempler på at bedrifter er lønnsomme i økonomisk forstand, men at deres lønnsomhet samtidig kan skade både arbeidstakere og nærmiljø”. I ”Sammen om jobben” kommer første erkjennelse av at næringsvirksomhet kan ha negative konsekvenser, først på side 47: «Funn av olje og gass er ingen garanti for en vellykket sosial og økonomisk utvikling. Inntektene fra olje og gass kan medføre uønskede effekter som overoppheting av en svak økonomi, korrupsjon, økte forskjeller og miljøødeleggelser.»

næringsliv i Latin-Amerika i Urix på NRK er preget av et harmoniperspektiv, og at der er en markert nedgang i den totale pressedekningen av regionen de siste fem årene (Greger et al., kapittel 9). En kraftig økning i norske investeringer i Latin-Amerika ser altså ut til å gå hånd i hånd med en betydelig reduksjon i kritisk pressedekning av disse. De siste årenes mer diffuse grenser mellom norsk bistand og norsk næringslivs investeringer og utvinning av naturressurser i Latin-Amerika, krever en styrking av vaktbikkje-funksjonen som frivillige organisasjoner, gravende journalister og forskere har klart å etablere. Etterspørselen etter denne kritiske funksjonen er imidlertid langt fra tilstrekkelig til at den kan finansiere seg selv. Den er avhengig av midler fra den norske stat, blant annet gjennom forskningsmidler, pressestøtte og Norads informasjonsstøtte.

Konklusjon

Vi har i dette kapitlet sett at en relativ nedgang i Norges handel med Latin-Amerika i etterkrigstiden står i kontrast til en markert økning i norske investeringer i regionen de siste 15 årene. Mens norsk bistand har preget norske forestillinger om vårt forhold til Latin-Amerika, er det i hovedsak næringslivets investeringer som har preget pengestrømmene og de økonomiske forbindelsene.

At Norge høster betydelige økonomiske gevinster ved å kontrollere og utvinne latinamerikanske naturressurser, trenger ikke nødvendigvis være negativt for miljø og befolkning i Latin-Amerika. Men det pålegger det norske samfunnet et ansvar, i det minste for å gjøre seriøse forsøk på å finne ut om og i så fall i hvilken grad norske investeringer i Latin-Amerika skader miljø og befolkning i regionen. Det er noe som krever ressurser til miljøer, personer og organisasjoner som følger de norske næringslivsaktørene, statlige og private, med kritisk distanse og engasjement, og kommuniserer med latinamerikanske organisasjoner som representerer dem som blir berørt. Et tema hvor norske miljøer har levert god forskning, er nettopp Latin-Amerikas naturressurser og konflikter knyttet til utvinningen av disse. Med så mange norske selskaper involvert i slik ressursutvinning, er det mulig, og kanskje også interessant, å undersøke hva som kjennetegner norske selskapers møter med latinamerikanske ressurskonflikter. Fører norsk eierskap og norske sjefer til særegne fellestrekk?

Videre viser dataene som har blitt presentert i dette kapitlet, at Latin-Amerika ser ut til å spille en hovedrolle og sette mange av betingelsene for

Norges økonomiske forbindelser med regionen. ISI-politikken begrenset mulighetene for norsk eksport, mens den påfølgende tilbakevendingen til eksportorientert ekstraktivisme åpnet muligheter for norske investeringer. En case det kunne vært interessant å forske på i så henseende, er Norges økende tilknytning til Stillehavsalliansen og en økonomisk modell som kan se ut til å ligge fjernt fra vår egen. Skyldes det en bevisst strategi fra norske investorer og en borgerlig norsk regjering, eller er det betingelsene og initiativene i de latinamerikanske landene som er hovedårsaken? I hvilken grad trekkes norske aktører, statlige og private, mot land som imiterer USAs og EUs institusjoner, sammenlignet med land hvor institusjonelle løsninger vektlegger nasjonalt politisk handlingsrom og nasjonal suverenitet?

Referanser

- Amdam, R. P. (2009). The internationalisation process theory and the internationalisation of Norwegian firms, 1945 to 1980. *Business History* 2009, vol. 51:3, s. 445–461.
- Article 19 (2016). *A Deadly Shade of Green Threats to Environmental Human Rights Defenders in Latin America*. London: Article 19 - ISBN: 978-1-910793-37-4. Hentet fra https://www.article19.org/data/files/Deadly_shade_of_green_A5_72pp_report_hires_PAGES_PDF.pdf
- Bank, H. (2010). Interessekonflikter mellom Norge og Latin-Amerika. I *Gull og grønne skoger. Latin-Amerikaboken*. Oslo: Latin-Amerikagruppene.
- Bastías, M. & Opsvik, T. (2013). *Mainstream/Cermaq's progress in contributing to sustainable salmon aquaculture in Chile*. Oslo: ForUM. Hentet fra <http://www.forumfor.no/assets/docs/Cermaq-study.pdf>
- Bebbington, A. & Bury, J. (2013). *Subterranean Struggles: New Dynamics of Mining, Oil, and Gas in Latin America* (Peter T. Flawn Series in Natural Resources). University of Texas Press.
- Benito, G. R.G. (1998). Utvikling av norske direkte utenlandsinvesteringer. I: Glimstedt, Henrik og Lange, Even (red.), *Globalisering – drivkrefter og konsekvenser*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Bielschowsky, R. (2009). Sesenta años de la Cepal: Estructuralismo y neoestructuralismo. *Revista De La Cepal*, N° 97, 173–194.
- CEPAL (2016). *Foreign Direct Investment in Latin America and the Caribbean 2015*. Santiago de Chile: CEPAL.
- Chong, A. & Lopez de Silanes, F. (2005). The truth about privatization in Latin America. In Chong & Lopez de Silanes (eds.), *Privatization in Latin America : myths and reality*. Palo Alto: Stanford University Press.

- Escudé, C. (1992). *Realismo periférico: Fundamentos para la nueva política exterior argentina*. Buenos Aires: Planeta.
- Ferraz, J. C., Mortimore, M. & Tavares, M. (2011). Foreign Direct Investment in Latin America. I José, A. O., In Jaime, R., João, C. F., Michael, M., & Márcia, T. (eds), *The Oxford Handbook on Latin American Economics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fig, D. (2007). Questioning CSR in the Brazilian Atlantic Forest: The Case of Aracruz Celulose SA. *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 4, pp. 831–849.
- Fosse, D. H. (2014, 29. november). *Statoils pengemaskin i Brasil*. Stavanger Aftenblad.
- Fouquin, M. & Hugot, J. (2016). *Globalization in the last two centuries*. Hentet fra <http://voxeu.org/article/trade-globalisation-last-two-centuries>
- Friedman, T. (1999). *Lexus and the Olive Tree*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Gjølberg, M. (2010). Varieties of corporate social responsibility (CSR): CSR meets the “Nordic Model”. *Regulation & Governance*, 4, 2, 203–229.
- Global Witness (2016). *On dangerous ground*. ISBN 978-0-9933597-4-3. Hentet fra <https://www.globalwitness.org/en/reports/dangerous-ground/>
- Grünfeld, Leo A. (2005). Kapitalens utvandrere: Norske investeringer og aktiviteter i utlandet. *Økonomisk forum*, årgang 59, nr. 4, 2005, s. 7–19.
- Gudynas, E. (2016). Beyond varieties of development: disputes and alternatives. *Third World Quarterly*, 37:4, 721–732.
- Hirschman, A. O. (1969). How to divest in Latin America, and why. Princeton, N.J: *International Finance Section*, Princeton University.
- Holm, M. (2015, 4. august). *Statoil har produsert 100 millioner fat i Brasil*. SyslaGrønn. Hentet fra http://syslagronn.no/2015/08/04/oljeenergi/statoil-har-produsert-100-millioner-fat-i-brasil_56174/
- Hveem, Helge (2009). Norske utenlandsinvesteringer og norsk (utenriks)politikk: dårlig forbindelse? *Internasjonal politikk*, årgang 67, nr. 3, 2009, s. 381–412.
- Hydro (2016). *Annual Report 2015*. Hentet fra http://www.hydro.com/upload/Annual_reporting/annual_2015/downloadcenter/Reports/01_Annual_Report_2015.pdf
- Innovasjon Norge (2014). *Norwegian Investments in Brazil*. Norwegian Embassy, Innovation Norway & Norwegian Consulate General. Rio de Janeiro, June 2014.
- Innovasjon Norge (2015). *Norwegian Investments in Brazil*. Norwegian Embassy, Innovation Norway & Norwegian Consulate General. Rio de Janeiro, November 2015.
- Kasahara, Y. & Botelho, A. J. J. (2016). Catching up and Falling behind: An Appraisal of Brazilian Industrial Policy in the Twenty-First Century. *ERLACS*, (101), 97–109.
- Kvinge, Torunn. (1996). *Norske foretaks investeringer i utlandet*. Oslo: FAFO.
- Leira, H. (2007). *Norske selvbilder og norsk utenrikspolitikk*. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- Leira, T. (2012, 19. juni). *Forvandlingen 2: Gigantiske oljefunn*. Hentet fra <http://brasileira.no/forvandlingen-2-gigantiske-oljefunn/>
- Leira, T. (2015, 9. februar). *Norge investerer massivt i Brasil*. Hentet fra <http://brasileira.no/norge-investerer-massivt-i-brasil/>

- Levinson, M. (2006). *The box: How the shipping container made the world smaller and the world economy bigger*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Lundeberg, H, Bank, H. og Holguin, A. (2009). *Frihet for hvem? Frihandelsavtalen mellom Colombia og EFTA*. Hentet fra www.handelskampanjen.no
- Lundeberg, H. (2015, 31. Juli). *Dei urimelige utviklingslanda*. NRK Ytring. Hentet fra <https://www.nrk.no/ytring/dei-urimelege-utviklingslanda-1.12479002>
- Maurer, N. (2013). *The empire trap: The rise and fall of the U.S. intervention to protect American property overseas, 1893–2013*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Melby, M. (2015). *Beyond the low-skill equilibrium? A case study of the local content policy in the Brazilian oil and gas industry* (Masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Meld. St. 35 (2014–2015). *Sammen om jobben — Næringsutvikling innenfor utviklingssamarbeidet*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-35-20142015/id2423253/>
- Meld. St. 10 (2008–2009). *Næringslivets samfunnsansvar i en global økonomi* Hentet fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/samfunnsansvar_kortversjon/id575547/
- NOU (1981). *Behovet for internasjonalisering av norsk næringsliv*. Oslo: NOU 1981:47.
- OAS (2016). SICE, Foreign Trade Information System. Organization of American States. Hentet fra http://www.sice.oas.org/tpd_e.asp
- OECD Watch (2015). *Remedy Remains Rare*. Hentet fra http://www.oecdwatch.org/publications-en/Publication_4201
- Reyes, J. A. & Sawyer, W. C. (2016). *Latin American economic development*. London: Routledge.
- Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. New York: W.W. Norton & Co.
- Selfors, Ingvild. (1999). *Norwegian Multinationals: Who, where and why*. SNFRapport, nummer 53. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Semana económica (2014, 8. april). *Austral Group S.A.A.: del mar peruano para el mundo*. Hentet fra <http://semanaeconomica.com/escala-global/2014/04/08/austral-group-s-a-a-del-mar-peruano-para-el-mundo/>
- Stallings, B. & Peres, W. (2011). Is Economic Reform Dead in Latin America? Rhetoric and Reality since 2000. *Journal of Latin American Studies*, Vol. 43(4), pp.755–786.
- Stråtveit, T. (2015). *Norge ut i verden. En kartlegging av norsk utgående direkteinvestert kapital 1990–2012* (Masteroppgave). Bergen: Universitetet i Bergen, <http://bora.uib.no/>
- SSB (1996). Ukens statistikk nr. 11, 1996: Panama får mindre betydning. Hentet fra https://www.ssb.no/a/ukens_statistikk/utg/9611/6.html https://www.ssb.no/a/ukens_statistikk/utg/9611/6-1t.txt
- SSB (2016a). *Utenrikshandel med varer*. Tabell 08804 Utenrikshandel med varer, hovedtall, etter land/handelsområde/verdensdel og Tabell 08809: Utenrikshandel med varer, etter varegruppe (en- og tosfret SITC) og land/handelsområde/verdensdel. Hentet fra <https://www.ssb.no/utenriksokonomi>

- SSB (2016b). *Utenrikshandel (External Trade), Fortegnelse over utgitte og digitaliserte publikasjoner 1828–1976*. Hentet fra <http://www.ssb.no/a/histstat/publikasjoner/histemne-08.html>
- SSB (2016c). *Direkteinvesteringer, transaksjoner (opphørt), 1998–2010* Hentet fra <http://www.ssb.no/utenriksokonomi/statistikker/dit/aar/2012-01-26>
- SSB (2016d). *Tabell 04837: Direkteinvesteringer, beholdninger og avkastninger*. Hentet fra <https://www.ssb.no/utenriksokonomi>
- Statoil (2016a). *Årsrapport 2015*. Hentet fra http://www.statoil.com/no/InvestorCentre/AnnualReport/AnnualReport2015/Documents/DownloadCentreFiles/01_KeyDownloads/Aarsrapport_2015.pdf
- Statoil (2016b). *Production per field (3Q 2016 – 4Q 2007)* xls-fil hentet fra <http://www.statoil.com/no/investorcentre/analyticalinformation/productionhistory/Pages/default.aspx>
- Sæther, S. A. (2015). Making Sense of a Minor Migrant Stream. I S. A. Sæther (ed.), *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Tussie, D. (2011). Latin America in the World Trade System. I José, A. O., In Jaime, R., João, C. F., Michael, M., & Márcia, T. (eds.), *The Oxford Handbook on Latin American Economics*. Oxford: Oxford University Press.
- Tvedt, T. (2009). *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt*. 2. utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- UD (2014). *Norske muligheter i latin-amerikanske vekstøkonomier*, Nyhet 14.03.2014. Hentet fra https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/reise_chile/id753116/
- UD (2015). *Norge ønsker tettere økonomisk samarbeid med latinamerikanske land*. Nyhet 05.11.2015. Hentet fra https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/allianse_samarbeid/id2460241/
- UD (2016). *Prop. 1 S (2016–2017) For budsjettåret 2017 — Utgiftskapitler: 100–172 Inntektskapitler: 3100* Hentet fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-1-s-ud-20162017/id2513642/sec2?q=Stillehavsalliansen#match_0
- WTO (2013). *International Trade Statistics 2013*. Hentet fra https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_toc_e.htm
- Yara (2016). *Financial Report 2015*. Hentet fra http://yara.com/investor_relations/latest_annual_report/

5

Norsk bistand til Latin-Amerika

Einar Berntzen

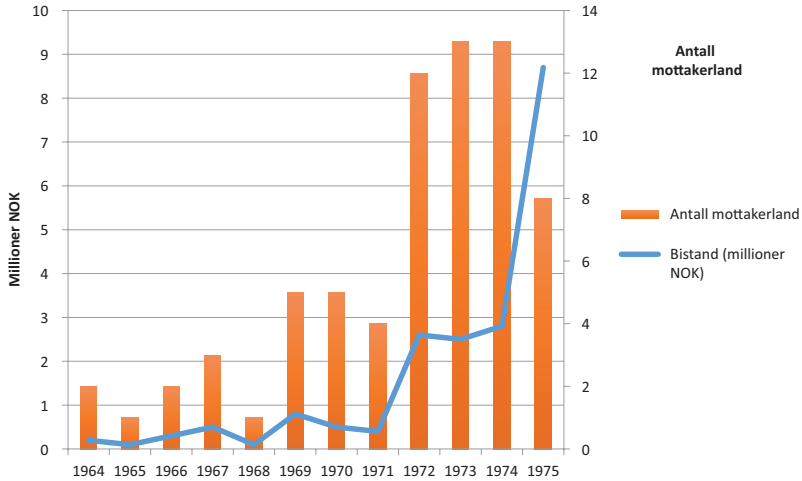
Dette kapitlet gir en oversikt over norsk bistand til land i Latin-Amerika fra 1960-tallet fram til i dag. Målet er å avdekke, drøfte og forklare visse mønstre og tendenser i norsk bistand til Latin-Amerika. Finnes det noen klar «linje» eller «tendens» i norsk bistand til Latin-Amerika? Eller er mønsteret av land og bistandsområder snarere uttrykk for ad hoc-messige «idiosynkrasier» og «tilfeldigheter», som reflekterer tilstedeværelsen av visse koblinger og allianser mellom norske frivillige organisasjoner og miljøer og sentrale innflytelsesrike politikeres personlige engasjement i og for visse land i Latin-Amerika? Avtegner profilen i norsk bistand til Latin-Amerika en proaktiv policy-tilnærming, eller følger bistanden et mere reaktivt mønster i forhold til lokale hendelser og skifter i regionen? Gjennom dette kapitlet vil vi forsøke å besvare disse spørsmålene.

I det følgende skal vi starte med å gi en kort oversikt over norsk bistands- og utenrikspolitikk overfor Latin-Amerika i tiden før militærkuppet i Chile i 1973. Videre skal vi ta for oss Norges engasjement og mer kontroversielle Latin-Amerika-politikk i kjølvannet av radikaliseringen av den norske bistandsideologien fra 1970-årene. Deretter drøfter vi i to korte avsnitt norsk støtte til minoriteter og urbefolkninger og norsk bistand gjennom frivillige organisasjoner før vi viser hvordan Norges engasjement i fredsforhandlinger er med på å utløse bistand til og forbindelser med to borgerkrigsherjede land i regionen: Guatemala og Colombia. Siste avsnitt behandler den rød-grønne regjeringens Latin-Amerika-politikk, før kapitlet avsluttes med en oppsummerende diskusjon.

Latin-Amerika i norsk utenriks- og bistandspolitikk før kuppet i Chile i 1973

Midten av 1960-tallet representerer et skifte i norsk bistandspolitikk, en endring fra bilateral til multilateral bistand. Norsk bistand var fram til 1960 dominert av Kerala-prosjektet i India (Eriksen & Pharo 1997: 381). Opprettelsen av Norsk Utviklingshjelp i 1962 (fra 1968 Direktoratet for utviklingshjelp, NORAD) var det viktigste uttrykket for en utvidet norsk innsats. I tillegg ble Fredskorpset opprettet i 1963. På dette området fulgte Norge direkte i amerikanernes fotspor. USA opprettet Peace Corps i 1961. Den delen av bistanden som ble kanalisert gjennom internasjonale organisasjoner (flersidig eller multilateral bistand), utgjorde i 1965 rundt 70 % av totalen. Det representerte en betydelig og tilsiktet vridning bort fra tosidig bistand. Denne endringen i norsk politikk skyldtes at det hadde vist seg langt vanskeligere å drive tosidig bistand enn det regjeringen og initiativtakerne til Indiafondet hadde forestilt seg i 1952. Dessuten hadde knapphet på kvalifiserte eksperter vært et gjennomgående problem i Kerala-prosjektet.

Hva var kriteriene for hvilke land Norge skulle gi bistand? Dette har endret seg over tid. Hovedinnsatsen var stort sett konsentrert til et relativt begrenset antall land. Ordningen med *hovedsamarbeidsland* som ble innført på 1960-tallet, var et uttrykk for denne begrensningen. Disse landene var ved inngangen til 1970-årene: Bangladesh, India og Pakistan i Sør-Asia og Kenya, Tanzania, Zambia og Botswana i det østlige og det sørlige Afrika. Men «særlige hensyn» kunne tilsi at det ble gitt bistand til andre land enn hovedsamarbeidslandene. I tillegg kunne støtte til frivillige organisasjoner gis til land utenom hovedsamarbeidslandene. Willoch-regjeringens bistandsmelding fra 1984 gjorde det klart at konsentrasjonsprinsippet vedtatt av Stortinget i 1967 (Simensen 2003: 119) besto, men den samme meldingen fortsatte med å utpeke nye regioner som interessante for norsk bistand. Dette gjaldt bl.a. Mellom-Amerika. I løpet av 1980-årene kom i tillegg kategorien «andre viktige land». Her inngikk blant annet Nicaragua (Engelsen & Alsaker 2003: 229–230). I første halvdel av 1990-årene var det imidlertid andre land som fikk mye bistand. Flere fikk faktisk vel så mye bistand som hovedsamarbeidslandene, som i 1992 fikk betegnelsen programland. Guatemala kom inn som en del av den nye samarbeidsregionen for Mellom-Amerika, opprettet i 1992 (Engelsen & Alsaker 2003: 206). I 2002 gikk NORAD igjen tilbake til

Figur 5.1 Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1964–1975. Kilde for figur 5.1 og påfølgende tabeller: NORAD, «Norsk bistand i tall». Tilgjengelig på <https://www.norad.no/om-bistand/norsk-bistand-i-tall/> (all statistikk hentet 19.oktober 2016).

betegnelsen *hovedsamarbeidsland*, som det nå ble sju av: Tanzania, Mosambik, Uganda, Zambia, Malawi, Bangladesh og Nepal. Til gjengjeld var det nå hele 17 såkalte *andre samarbeidsland og -områder*, bl. a. Mellom-Amerika: Guatemala og Nicaragua (Liland & Alsaker 2003: 207).

Men hvis vi går tilbake til perioden fra midten av 1960-årene til midten av 1970-årene, ser vi av figur 5.1 at Latin-Amerika ligger totalt utenfor nedslagsfeltet for norsk bistand, men at det fra 1972 kom en drastisk økning i midler, selv om disse ikke oversteg 9 millioner totalt til hele regionen, og i antallet mottakerland. For alle landenes vedkommende er bistanden enten totalt fraværende eller svært ubetydelig og marginal.

Fram til kuppet i Chile i 1973 ble Latin-Amerika viet svært liten oppmerksomhet i norsk utenrikspolitikk. Det som først brakte Latin-Amerika inn i norsk politikk, var en skandale knyttet til ulovlig våpeneksport til Cubas diktator Fulgencio Batista i 1958 (se også Bull, kapittel 6).

Utviklingen på Cuba skapte fra slutten av 1950-tallet store problemer i norsk politikk. Første gang det skjedde, var i forbindelse med norsk våpeneksport til Cuba mot slutten av borgerkrigen mellom Batista-regimet og Fidel Castros geriljastyrker. Våpensalget skjedde ikke ut fra noe ønske om å

støtte Batista-regimet, men for å trygge utsatte arbeidsplasser på Raufoss. Opprinnelig var Utenriksdepartementet innstilt på å avslå søknaden om våpeneksport under henvisning til en bestemmelse fra 1935 som forbød eksport av våpen og ammunisjon til land i krig eller borgerkrig. Men etter press fra industrien og Handelsdepartementet åpnet allikevel Utenriksdepartementet døren på gløtt for eksport, og 4. desember 1958 vedtok regjeringen i stats- og utenriksministerens fravær å innvilge søknaden. Da saken ble offentlig kjent i februar 1959, reagerte de borgerlige partiene med å framsette mistillitsforslag mot regjeringen Gerhardsen.¹ Situasjonen ble ikke bedre for regjeringen da det ble kjent at den ammunisjonen det konkret gjaldt, var hentet ut fra et NATO-lager, og at leveransene til slutt havnet hos Castros styrker, som før våpenlasten var kommet fram hadde inntatt Havanna 1. januar 1959.²

Selv om Norge som NATO-land i stor grad fulgte USAs linje i utenrikspolitikken, var utenriksminister Hallvard Lange svært kritisk til den amerikanske sanksjonspolitikken overfor det nye regimet på Cuba. Sammen med den franske utenriksministeren Couve de Murville advarte han våren 1961 USA både mot å isolere Castro og mot å gi kommunistene skylden for alle problemer i den tredje verden. Lange fryktet at boikottlinjen ville drive Castro i armene på Sovjetunionen. I 1964 opprettholdt Lange kritikken av USA på et rådsmøte i NATO. Han gjorde det klart at boikotten av Cuba manglet hjemmel i FN-pakten, og at den ble iverksatt uten vedtak i Sikkerhetsrådet (Eriksen & Pharo 1997: 393). Når det gjelder Latin-Amerika, ser vi altså at Norge tidlig valgte en linje i utenrikspolitikken som gikk på tvers av USAs interesser, særlig overfor venstreorienterte regimer, og vi kan kanskje allerede her se kimen til den senere norske støtten til Chile og Nicaragua. Dette synes i størst grad å gjelde Latin-Amerika, men ikke utelukkende, siden Norge også var det første NATO-landet som anerkjente Nord-Vietnam i 1971 og etter våpenhvilen i 1973 innledet et ordinært bistandssamarbeid med Vietnam. Norge støttet også motstanden mot apartheid i Sør-Afrika og frigjøringsbevegelsene i de portugisiske koloniene i Afrika (Simensen 2003: 253).

1 For en svært grundig analyse av Cuba-saken, se Wahl (2011).

2 Konsekvensen av skandalen var at en uvanlig irritert statsminister Gerhardsen umiddelbart innskjerpet prosedyrene og bestemmelsene for våpeneksport.

Radikalisering av den norske bistandsideologien fra 1970-årene: engasjement og kontroversiell politikk overfor Latin-Amerika

Stortingsmelding nr. 29 fra februar 1972 formulerte en ny grunnlov for norsk bistandspolitikk, idet den utmyntet hovedprinsippene for norsk bistandspolitikk i praktiske retningslinjer. Bistanden skulle nå bidra til å fremme en «jevne inntektsfordeling» ved å vektlegge tiltak som var egnet til å nå direkte fram til de bredere befolkningslagene i mottakerlandene. Videre skulle man gjøre økt bruk av de frivillige organisasjonene i bistandsarbeidet. I valg av samarbeidsland burde Norge prioritere land der myndighetene førte en «utviklingsorientert og sosialt rettferdig politikk»,³ en formulering som senere kom til å følge norsk bistandspolitikk (Simensen 2003: 243). At Høyre ikke var med i Korvald-regjeringen (1972–73), samt det faktum at sentrale bistandspolitikere som Gunnar Stålsett og Kjell Magne Bondevik nå var blitt statssekretærer, kan forklare at Stortingsmelding nr. 29 beholdt sin radikale profil.

Manglende suksess med bistandsideologien fra 1950- og 1960-tallet, troen på at virkningene av økonomisk vekst gradvis ville spre seg til alle samfunnslag og redusere fattigdommen i u-landene, la grunnlaget for en endring av målene for den norske bistanden i retning av «vekst med velferd» og «sosialt rettferdig fordeling». Denne radikale dreiningen i den norske bistandsideologien må ses i lys av den allmenne politiske radikaliseringen som fant sted i Vesten på denne tiden. Det var ikke bare bistandspolitikken som ble preget av den radikale bølgen, den påvirket også utenrikspolitikken generelt, som i sin tur ga føringer for bistandspolitikken. Den utenrikspolitiske ledelsen lanserte i disse årene den såkalte engasjementspolitikken som kom til å føre Norge inn på et spesielt utenrikspolitisk spor, der man bl.a. ønsket å føre en mer aktiv politikk til fordel for u-land, vel å merke under forutsetning av at en slik politikk ikke kom på tvers av norske interesser.⁴ Viktig for å forstå den radikale dreiningen av utenrikspolitikken rundt 1970 var situasjonen i Arbeiderpartiet med det evig problematiske forholdet til venstresiden. Etter det katastrofale valgresultatet i

3 Det var et vendepunkt i bistandshistorien da den tverrpolitiske enigheten om u-hjelpen ble brutt ved at Høyres medlemmer i utenrikskomiteen (Willoch, Syse og Thyne) dissenterte på at det skulle stilles politiske betingelser for bistanden («utviklingsorientert og sosialt rettferdig politikk») (Simensen 2003: 248).

4 Grunntrekkene i dette mønsteret er trukket opp av Rolf Tamnes i bind 6 av *Norsk utenrikspolitikks historie*.

1973 da DNA måtte forholde seg til det nystiftete Sosialistisk Venstreparti (SV), kunne engasjementspolitikken overfor den tredje verden virke samlende. Det var den samme logikken som da Indiahjelpen ble satt i gang i 1952.

Engasjementspolitikken, med bistand som et viktig instrument, ble understøttet av de nye oljeinntektene. Et uttrykk for radikaliseringen var at omfanget av bistanden nå ble et hovedtema. Partiene konkurrerte om å overby hverandre. De samlede bistandsbevilgningene økte fra 272 millioner NOK i 1970 til 960 millioner i 1975. Andelen NORAD skulle forvalte gjennom direkte, bilateral hjelp, økte i samme periode fra 104 til 482 millioner, langt på vei en femdobling (Simensen 2003: 250).

Chile

Det norske engasjementet i Chile begynte da sosialisten Salvador Allende ble valgt til president i 1970. Han fikk straks mange sympatisører i Norge. Fra første stund bidro USA aktivt til å undergrave Allendes regjering, og i 1973 begikk han selvmord da presidentpalasset ble angrepet med kampfly under general Augusto Pinochets blodige kupp. Det svært brutale og blodige militærkuppet utløste sterke protester i mange land, også i Norge.⁵ Det vakte derfor pressestorm da den norske ambassaden i Santiago, i sterk kontrast til den svenske, til å begynne med nektet å gi asyl til flyktninger. Norges ambassadør Julius August Fleischer ble anklaget for å være sympatisk innstilt til militærregimet og for å ha utvist manglende dømmekraft.

Knut Frydenlund, som overtok som utenriksminister i Trygve Brattelis andre regjering i oktober 1973, utnevnte derfor Frode Nilsen som spesialutsending til Santiago de Chile for å «bistå ambassadøren i asylsaken». I 1975 vendte Frode Nilsen tilbake til landet som ambassadør, og han kom til å arbeide med Latin-Amerika generelt og Chile spesielt helt fram til 1992. Nilsen gjorde en stor innsats for å hjelpe politisk forfulgte, blant annet ved å sørge for at et stort antall chilenerne kom seg ut av landet. Motstandere av militærregimet som hadde fått særlig strenge straffer, ble brakt til Norge. Nilsens oppgave var i sin natur humanitær, men det dreide seg også om å gjenopprette Norges ære og renommé i spørsmål som gjaldt menneskerettigheter. Statsminister Bratteli var i 1974 stemt for å bryte de diplomatiske

5 For en interessant diskusjon av det norske solidaritetsarbeidet overfor Chile, se Godbolt (2014).

forbindelsene med Chile, men Nilsen bidro til å forhindre dette, fordi det ville ha skadet hjelpearbeidet. Nilsen baserte seg mye på det stille diplomati som strategi og metode overfor makthaverne. For ikke å undergrave hans arbeid valgte derfor Norge til tider å dempe sin kritikk av militærregimet. Frydenlund la således bånd på seg, og ambassadør Ole Ålgård unngikk i sitt virke i FN å utfordre generalene. På tross av at venstresiden så på dette som uttrykk for norsk unnfalighet, ga den chilenske motstandsbevegelsens koordineringskomité i utlandet støtte til Nilsens linje. Mens den krevde at andre vennligsinnede land brøt forbindelsene med Chile, var det annerledes med Norge på grunn av Frode Nilsens enestående innsats for menneskerettighetene i landet (Godbolt 2014: 288).

Forholdet til Chile og Norges solidaritet og støtte til motstanderne av Pinochet-regimet var dessuten forankret på det personlige plan gjennom Reiulf Steen, leder av Arbeiderpartiet (1975–81), gift med visejustisministerminister i Allendes regjering Inés Vargas og senere (1992–96) ambassadør i Chile. Etter at en demokratisk valgt regjering hadde overtatt makten i Chile i 1990, besluttet Norge å yte hjelp for å bidra til å stabilisere det nye demokratiske regimet. I årene 1991–93 bisto Norge med i alt 90 millioner NOK til et chilensk solidaritetsfond for fattigdomsbekjempelse (se tabell 5.2).⁶

Den norske støtten til regimemotstanderne og demokratiforkjemperne i Chile var ukontroversiell og hadde allmenn og solid politisk oppslutning. Den norske støtten til Cuba, Jamaica og Nicaragua ble derimot mye mer kontroversiell.⁷

6 Til sammenligning støttet den svenske regjeringen etter valget av Patricio Aylwin til president i 1990 den chilenske regjeringen med rundt 300 millioner SEK til demokratiassistanse og sosial boligbygging (Nilsson 1991: 174).

7 Selv om det ikke gjelder Latin-Amerika, kan vi nevne det mest spektakulære norske engasjementet i den amerikanske regionen: det som var rettet mot Jamaica i Michael Manleys tid som statsminister (1972–80). Det nære samarbeidet oppstod da Manley besøkte Norge i oktober 1977. Arbeiderpartiets ledelse, og aller mest statsminister Oddvar Nordli, skal ha blitt fascinert av Manley og oppfattet ham som en ekte sosialdemokrat som stod for en utviklingsrettet demokratisk sosialistisk politikk. Regjeringen Nordli la opp til et ambisiøst økonomisk samarbeid med Jamaica, som omfattet både bistand og samarbeid om skipsfart. Et motvillig norsk næringsliv ble instruert om å samarbeide om prosjekter som gjaldt aluminium, Jamaicas viktigste eksportvare. Næringslivssamarbeidet lyktes imidlertid ikke, og i 1980 kom en mer USA-vennlig regjering under Edward Seaga (1980–89) til makten i landet. Det karibiske fyrårnet sluknet, og det samme gjorde den norske interessen (Engelsen & Alsaker 2003: 231).

Cuba

USAs dominerende posisjon i Latin-Amerika gjorde at det norske engasjementet i Latin-Amerika måtte forholde seg til USAs politikk i regionen.⁸ Engasjementet og den norske politiske bistanden kom derfor i perioder til å belaste forholdet til USA (Tamnes 1997: 351). Norges forhold til Cuba ble et eksempel på dette. Hjelpen til Fidel Castros Cuba ble satt i gang i 1972. Forholdet til Cuba var vanskelig pga. USAs embargo av landet. Det ble allikevel gitt bistand, noe som hadde kommet i stand ved en *tilfeldighet*. Et åpent tilbud fra Norge til alle utviklingsland om faglig bistand innenfor sjøtransport førte til en avtale om bistand til havneutbygging i 1972 (Simensen 2003: 95), og den ble utvidet til en større rammeavtale i 1975, mot de borgerliges stemmer. Cuba-bistanden ble således svært kontroversiell fra første stund. Amerikanerne henvendte seg til det norske UD og protesterte mot et slikt samarbeid, men fikk til svar at det noen ganger var både nødvendig og riktig å innta standpunkter på tvers av amerikanske interesser (Engelsen & Alsaker 2003: 233).

Men også den interne politiske motstanden mot regjeringens Cuba-bistand var sterk. Valget av Cuba som mottaker av norsk bistand ble heftig kritisert i leserbrev, avisartikler og innlegg i stortingsdebattene, der landet ble stemplet som et kommunistisk diktatur. Andre støttet bistanden til Cuba og viste til landets store framskritt når det gjaldt helsevesen og utdanning, jordreformer og nedbygging av klasseskiller, som ble framstilt som eksempler til etterfølgelse for andre latinamerikanske land. Regjeringen la opp til en forlengelse og utvidelse av bistanden til Cuba. Om bistanden hadde skapt strid fra første dag, ble spørsmålet særlig betent da Cuba i 1976 sendte soldater til Angola for å støtte MPLA i borgerkrigen i landet. De to andre væpnede deltakerne i borgerkrigen, UNITA og FLNA, var begge støttet av Sør-Afrika og indirekte av USA. Det hersket derfor ingen tvil om at Cuba i den kalde krigen plasserte seg som en aktiv motstander av amerikanske interesser. De borgerlige partiene anført av Høyre forlangte at bistanden til Cuba måtte avsluttes, men regjeringen ønsket å være mer forsiktig (Engelsen & Alsaker 2003: 234).

---

8 Utenriksledelsen var særlig kritisk til visse sider ved amerikansk politikk i Latin-Amerika. På NATOs rådsmøte våren 1965 refset Norge med støtte fra enkelte andre land USA for intervensjonen i Den dominikanske republikk i april 1965 (Eriksen & Pharo 1997: 392).

Et problem var at flere av Norges samarbeidsland lå i konflikt med sine naboer. Indonesia hadde nylig okkupert Øst-Timor, og India hadde medvirket til at Bangladesh rev seg løs fra Pakistan. Skulle alle slike handlinger føre til stans i bistanden? Utenriksminister Frydenlund mente at å bryte bistandsengasjementet var uegnet som utenrikspolitisk virkemiddel. Regjeringen ønsket derfor ikke å bruke bistanden som politisk pressmiddel, men ble til slutt tvunget til i hvert fall delvis å gi etter for presset fra opinionen da bistandsarbeidet som sådant stod i fare for å bli kompromittert og miste oppslutning. Regjeringen falt til slutt ned på en mellomløsning, som senere ble betegnet som «Cubaformelen»: Der hvor politiske forhold endret betingelsene for hjelp, ville Norge overholde inngåtte forpliktelser og avtaler, men si tydelig ifra politisk og stoppe videre hjelp. Det vil si at prosjekter som allerede var igangsatt skulle fortsette til de var avsluttet, samtidig som avtaler om nye prosjekter på Cuba ikke skulle inngås (Engelsen & Alsaker 2003: 234). Cuba-bistanden pågikk lenge til tross for et visst press i opinionen, motstand fra USA og deler av Stortinget. Situasjonen endret seg imidlertid med Cubas deltakelse i borgerkrigen i Angola, som førte til at støtten fra mellompartiene forsvant. Hensynet til opinionen ble viktigere, selv om den ikke var viktig nok til at bistanden ble avsluttet brått.⁹

Nicaragua

Det skjellsettende vendepunktet i nyere nicaraguansk historie var revolusjonen i 1979, da diktator Anastasio Somoza Debayle flyktet til Miami og sandinistene inntok Managua. USA hadde under president Carter inntatt en nølende holdning til sandinistene, men under president Reagan kom USA til å oppfatte sandinistene som en hovedmotstander i Mellom-Amerika og motarbeidet dem med harde midler. Nicaragua ble derfor på 1980-tallet en arena for storpolitisk strid. USA engasjerte seg indirekte og senere med direkte støtte til kampen mot sandinistene. Ikke minst støttet USA de såkalte *contras*-styrkene med penger og våpen.

9 Da den norske bistanden til Cuba ble avsluttet i 1980, var arbeidet med Sone 6 i havnen i Havanna nesten ferdig. Til tross for at bistanden opphørte, greide cubanerne å opprettholde det planlagte nivået for godstrafikken fram til sammenbruddet i handelen med Øst-Europa. I tillegg ble Sone 6 også brukt som modell for utvikling og modernisering av andre havner på Cuba (Engelsen & Alsaker 2003: 236).

Selve revolusjonen i 1979 fikk liten oppmerksomhet i Norge. Allikevel eksisterte det et visst Latin-Amerika-engasjement på venstresiden i norsk politikk, organisert i Latin-Amerika-gruppene (LAG). Disse ble dannet i 1977 som resultat av et engasjement i hovedsak for Chile og hadde oppslutning særlig blant studenter. Revolusjonen i Nicaragua utløste mobilisering blant disse gruppene, og engasjementet vokste ganske raskt. Fra 1982 stod Latin-Amerika-gruppene for organiseringen av såkalte kaffebrigader, der deltakerne som en solidaritetshandling selv betalte reisen til Nicaragua for å være med på kaffeinnhøstingen (Engelsen & Alsaker 2003: 239). I oppmerksomhet og engasjement ble Nicaragua et symbol: på amerikansk imperialisme, på nord-sør-konflikten, på demokrati mot diktatur og på den gode revolusjon. Nicaragua kom derfor også til å engasjere utenfor tradisjonelle aktivistmiljøer. Den politiske viljen til å markere en holdning *mot* USA og *for* sandinistene stod således sterkt i opinionen.

Det tok imidlertid i underkant av et par år før de politiske partiene fanget opp denne utviklingen. På tidspunktet for revolusjonen var regjeringen og det politiske miljøet for øvrig lite engasjert. Dette stod i en viss kontrast til oppmerksomheten som sandinistene fikk fra andre europeiske land og internasjonale organisasjoner som Sosialistinternasjonalen, hvor Arbeiderpartiets formann Reiulf Steen var nestleder. Den norske anerkjennelsen av det nye regimet kom sent, og bistanden var svært begrenset (se tabell 5.1). Den norske regjeringen stilte seg positiv til sandinistene, men viste ikke den samme entusiasmen som den svenske regjeringen under statsminister Olof Palme. Da sandinistregjeringens utenriksminister Miguel D'Escoto besøkte Norge i 1981, uttrykte utenriksminister Frydenlund en viss forsiktig vilje til å øke bistanden, men uten at det ble allment kjent i det politiske miljøet (Engelsen & Alsaker 2003: 239).

Arbeiderpartiets forsiktige linje skyldtes at øst-vest-spørsmålet var svært brennbart i norsk og internasjonal politikk da D'Escoto besøkte Norge bare måneder før valgkampen i 1981. I forbindelse med valget hadde DNA et programforslag om en atomvåpenfri sone i Norden, som det stod stor strid om også internt i partiet. DNA ble i valgkampen av Willoch anklaget for å være «på glid» i utenrikspolitikken. Høyre og Willoch red på høyrebølgen, og DNA ønsket derfor å unngå å skape ytterligere tvil om partiets utenrikspolitiske profil. Som kjent tapte DNA stortingsvalget i 1981, og Nicaragua kom til å bli en av de sakene partiet søkte å vinne tilbake tapt terreng på. Nicaragua var en

Tabell 5.1 Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1976-1985.

	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Panama	-	-	-	-	-	0,0	-	-	0,6	-
Costa Rica	-	0,2	0,4	-	0,1	0,5	0,2	0,2	4,6	1,8
Nicaragua	-	-	-	4,7	2,5	2,5	13,7	16,8	46,7	42,9
Honduras	-	-	-	-	-	0,0	3,5	1,9	2,9	1,9
El Salvador	-	-	-	-	0,1	-	7,9	1,9	4,3	2,5
Guatemala	6,0	1,2	-	-	0,2	0,0	0,1	2,8	5,0	5,2
Dom. Rep.	-	-	-	-	3,0	3,0	0,1	4,1	0,1	3,7
Haïti	-	0,1	-	-	0,1	-	0,1	-	-	-
Cuba	12,1	20,1	6,5	4,6	1,0	0,2	0,3	0,1	-	0,0
Mexico	-	-	-	-	-	0,2	1,4	0,8	0,7	6,9
Colombia	-	0,1	-	-	-	0,2	0,1	0,5	0,1	5,0
Venezuela	-	-	-	-	-	0,0	-	-	-	0,0
Ecuador	0,7	-	-	-	-	2,6	3,3	3,0	1,5	1,9
Peru	0,4	0,4	0,4	1,9	3,7	3,7	11,4	1,8	4,9	4,7
Bolivia	-	-	-	-	1,5	1,9	2,4	9,8	16,5	12,2
Paraguay	0,3	0,3	-	-	0,1	0,2	0,2	0,1	-	-
Chile	-	0,2	-	-	0,1	0,1	0,5	0,1	0,4	7,0
Argentina	-	-	-	-	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4
Uruguay	-	-	-	-	-	-	-	-	0,2	0,4
Brasil	-	0,1	-	-	0,3	0,3	0,8	0,6	2,4	2,9
Sum pr. år	19,5	22,7	7,3	11,2	12,8	15,5	43,5	44,6	91,1	99,4
Ant. land pr. år	5	9	3	3	13	13	17	16	16	15

«god sak» i den forstand at den engasjerte visse aktive miljøer. Bare kort tid etter DNAs valgnederlag fikk Latin-Amerika-aktivistene høsten 1981 Thorvald Stoltenberg med på en erklæring til støtte for sandinistene i Nicaragua og FMLN-geriljaen i El Salvador. Han stilte i demonstrasjoner og holdt appeller mot USAs politikk i Latin-Amerika. Vegard Bye, selv blant de ledende aktivistene, beskrev Stoltenberg som en partistrateg på jakt etter en sak som kunne mobilisere ungdommen i partiet (Bye 2016: 64). I mars 1982 stilte alle

ungdomspartiene-unntatt Unge Høyre og FrPU-seg bak en felleserklæring der de ønsket seg Latin-Amerika og Karibia som nye norske bistandsområder og at Nicaragua skulle gjøres til et hovedsamarbeidsland. Dagen etter denne erklæringen skulle Stortinget behandle norsk bistand. Bistandsdebatten i mars 1982 ble derfor i stor grad en utenrikspolitisk debatt om Mellom-Amerika. Selv om Nicaraguas støttespillere i Stortinget fremdeles var i mindretall, var det skapt økt interesse for landet. I april 1982 fremmet DNAs sentralstyre krav om at Nicaragua skulle gjøres til et hovedsamarbeidsland. Andre partier fulgte etter, og høsten 1982 krevde Stortinget økt samarbeid med Nicaragua. Høyre stod isolert, mens mellompartiene under ledelse av KrFs Jakob Aano var klare i sin støtte.

I 1983 fikk Thorvald Stoltenberg en oppfordring fra Willy Brandt om å engasjere seg som Sosialistinternasjonalens representant i Latin-Amerika, spesielt i Nicaragua. I 1984 deltok således Stoltenberg på Sosialistinternasjonalens vegne som fredsmegler mellom sandinistene og opposisjonen i Nicaragua. Meglingen fant sted i forbindelse med opptakten til det omstridte valget av president og parlament, som det regjerende sandinistpartiet vant. Stoltenberg fortsatte i dette skytteldiplomatiet i Latin-Amerika inntil han ble utenriksminister våren 1987 (Tamnes 1997: 363).

Det virkelige gjennombruddet i norsk bistand til Nicaragua kom i 1984, i kjølvannet av en rekke hendelser. Etter at utenrikskomiteen i januar 1984 hadde foretatt en reise til Mellom-Amerika, inkludert Nicaragua, fremmet Arbeiderpartiet i mars 1984 et forslag i Stortinget om å gjøre landet til et norsk hovedsamarbeidsland. Forslaget ble avvist, men det som til slutt skulle komme til å slå en sprekke i Willoch-regjeringens motstand, var en uheldig bemerkning utenriksminister Sverre Stray kom med i Stortinget i april 1984. Under en redegjørelse om Norges holdning til at CIA i hemmelighet hadde minelagt den nicaraguanske havnen i Corinto, påstod Stray at det ikke fantes noe bevis på at det var CIA som stod bak. Han lovet allikevel å ta saken opp med amerikanerne fordi USA gjennom sin politikk i Mellom-Amerika hadde et særlig ansvar for det som skjedde. Men han la til at om USA hadde et ansvar, måtte landet også ha «en slags rett til å blande seg inn» i forholdene i regionen (Engelsen & Alsaker 2003: 241). Denne siste formuleringen brakte opposisjonen i harnisk, og ble av politiske motstandere og utlagt som «Stray-doktrinen». Stray og Høyre fikk sin posisjon betydelig svekket av episoden. To dager senere vedtok regjeringen et forslag fra det KrF-styrte (Reidun Brusletten)

bistandsdepartementet om å gi 10 millioner ekstra til Nicaragua (Engelsen & Alsaker 2003: 241).

Etter episoden med Stray var norsk Nicaragua-politikk i stor grad styrt fra Stortinget, av mellompartiene og Arbeiderpartiet. Noen uker etter uttrykte Stortinget at det var bred enighet om Norges politikk overfor Mellom-Amerika. Et utslag av denne enigheten var beslutningen om å sende et fredsskip til Nicaragua sommeren 1984 (Engelsen & Alsaker 2003: 241).

Fredsskipet var et ekstravagant symbolprosjekt som gikk ut på at et spesialskip skulle lastes i Norge med varer (som inkluderte mat, medisiner og papir) som skulle gis i bistand til Nicaragua. Fredsskipet fraktet også private gaver, ikke minst avispapir fra en lang rekke norske aviser av de fleste politiske avskygninger til *La Prensa*, den eneste nicaraguanske avisen som ikke var under sandinistisk kontroll. Avispapiret var ment å skulle bidra til å styrke den politiske pluralismen i landet på et tidspunkt da Nicaragua var i gang med å forberede seg til sitt første demokratiske valg i november 1984. Dermed ble fredsskipet ikke bare bistand til sandinist-regjeringen, men også en håndrekning til demokratiet i Nicaragua. Den øremerkede «folkegaven» til *La Prensa* utgjorde imidlertid bare 90 tonn av en samlet statlig gave på vel 1300 tonn avispapir.

Siste akt i dramaet om Nicaragua i norsk politikk gjaldt spørsmålet om å sende fredskorpsdeltakere til landet. Dette var en idé fra Bruslettens tid som Arbeiderpartiet grep tak i etter at partiet dannet regjering igjen i 1986. Ved flere anledninger hadde USA protestert mot det norske engasjementet i Nicaragua, som for eksempel i 1982, da Thorvald Stoltenberg hadde deltatt i et demonstrasjonstog mot USAs støtte til *contras*-styrkene. Like etter at Stortinget hadde klarert fredskorpsere til Nicaragua, kom således USAs FN-ambassadør Vernon Walters til Norge i 1987 med advarsel om at norske fredskorpsere kunne risikere å komme i kryssild mellom sandinister og *contras*-styrker. I tillegg ga han uttrykk for at norske fredskorpsere i Nicaragua ville bli en belastning for og svekke samholdet i NATO. Da saken ble behandlet i Stortinget i juni 1987, gikk Høyre, som var lydøvert overfor USAs argumenter, mot å sende fredskorpsere til Nicaragua. Press fra USA og Høyres motstand var allikevel ikke nok til å stå imot markeringsønsket. Men som et kompromiss skulle den norske fredskorpsinnsatsen rettes mot Mellom-Amerika som region ved at også Costa Rica ble tilgodesett. I tillegg ble også fredskorpsinnsatsen øremerket for flyktningarbeid (Engelsen & Alsaker 2003: 243). Bistanden ble trappet opp

da Arbeiderpartiet kom tilbake i posisjon i 1986: fra 43 millioner NOK i 1985 til 85 millioner i 1986 (se tabell 5.2). I gavnet, om ikke i navnet, ble Nicaragua nå et hovedsamarbeidsland.

Norges Nicaragua-entusiasme var reell nok, men noe sendrektig. Sandinistene hadde god kontakt med europeiske sosialdemokratiske partier gjennom Sosialistinternasjonalen, som holdt sin årlige kongress i Managua allerede i 1981, og som mottok støtte og bistand fra land som Sverige, Frankrike, Vest-Tyskland, Østerrike og Nederland lenge før Norge kom på banen. I 1984 ble dessuten Sveriges statsminister Olof Palme den første vesteuropeiske regjeringssjef som besøkte Nicaragua etter revolusjonen i 1979 (Nilsson 1991: 185). Sverige var mye tidligere ute enn Norge i sin uforbeholdne støtte til sandinistene og hadde et relativt omfattende bistandssamarbeid med landet allerede før 1982.¹⁰ I Norges tilfelle startet den tosidige bistanden i det små under Arbeiderparti-regjeringen i 1981 (se tabell 5.1 og 5.2).

Men til tross for sendrektigheten i starten: Hvorfor fikk Nicaragua etter hvert så bred støtte i det politiske miljøet i Norge? Enkeltpersoner og grupper utenom de tradisjonelle aktivismiljøene spilte en stor rolle når det gjaldt å få Nicaragua på dagsordenen i Norge. Utenom Latin-Amerika-gruppene bidro ikke minst kristne miljøer (se Tafjord, kapittel 8) til å skape en bredere oppslutning om Mellom-Amerika og Nicaragua. En viktig faktor var at Kirkens Nødhjelp lenge hadde vært engasjert i Latin-Amerika. Kirkens Nødhjelps mann i Guatemala, Petter Skauen, var en viktig kilde til informasjon og veiledning for utenrikskomiteens leder Jakob Aano fra KrF og andre i kristne organisasjoner i Norge. For Kirkens Nødhjelp var de humanitære behovene viktigst, men i likhet med mange andre var organisasjonen oppmerksom på den rollen som de kristne spilte i revolusjonen og i regimet gjennom den såkalte frigjøringssteologien. Noen av de katolske prestene som tilhørte denne retningen, deltok til og med som medlemmer av sandinistregjeringen: Miguel D'Escoto som utenriksminister (1979–90) og Ernesto Cardenal som kulturminister

---

10 Bare en måned etter revolusjonen 19. juli 1979 ga det svenske sosialdemokratiske partiet (SAP) sandinistene en gave på 25 millioner SEK. I 1980 donerte den svenske fagbevegelsen 50 000 oljelamper til sandinistregjeringen som bidrag til sandinistens kampanje for å utrydde analfabetismen i landet. Men også den svenske Folkparti-regjeringen under Ola Ullsten (1978–79) gikk inn for å bistå Nicaragua i gjenoppbyggingen av landet ved etter at sandinistene hadde vunnet makten å gi ytterligere 25 millioner SEK som nødhjelp i tillegg til de 11 millioner SEK i humanitær hjelp som sandinistene hadde fått i 1978 (Nilsson 1991: 176). Fra 1979 til 1989 beløp Sveriges totale bistand til Nicaragua seg til rundt 1000 millioner SEK (Nilsson 1991: 187).

(1979–87) (Berntzen 2012: 165). Ifølge Ernesto Cardenal var sandinistrevolusjonen den første revolusjon i verden hvor de kristne har spilt en aktiv og viktig rolle. Hans oppfordring til de kristne om også å spille en tilsvarende rolle i gjenoppbyggingen vant gjenklang også hos de kristne i Norge. Å bistå trenge og velmenende mennesker i en vanskelig tid var et kall. Jakob Aano medga at sandinist-regimet i Nicaragua ikke var perfekt, men heller ikke bare kritikkverdigg, og mente at sandinistene ble svært urettferdig behandlet av Reagans Nicaragua-politikk. For ham var fredsskipet en åpen protest mot USAs politikk i Mellom-Amerika (Engelsen & Alsaker 2003: 244).

Reagan-administrasjonens kontroversielle støtte til *contras*-styrkene var avgjørende for å skape den brede oppslutningen. Det var som USAs terroriserte, men heltemodige motstander at Nicaragua fikk symbolstatus. Men da sandinistene tapte valget i 1990 og Violeta Barrios de Chamorro og den demokratiske opposisjonen (UNO) kom til makten, ble de diplomatiske forbindelsene til USA normalisert. Dermed ble Nicaragua avmystifisert som bare nok et fattig land i den tredje verden, og de hjemlige sosialisters radikale glød avtok påtakelig. Også de norske bistandsbevilgningene til Nicaragua gikk ned fra 219 millioner i toppåret 1990 til 125 millioner i 1993 (se tabell 5.2).

Etter 1990 da Nicaragua i praksis var blitt et hovedsamarbeidsland, ble raskt menneskerettigheter og demokratisk utvikling satsingsfelt. Sandinistene med Daniel Ortega i spissen hadde kastet det diktatoriske regimet til Anastasio Somoza Debayle i 1979, men hadde ikke etablert et demokrati til erstatning før i 1984. Også etter at sandinistene tapte valget i 1990, var demokratiutviklingen i landet svært skjør. Norge ønsket blant annet å styrke Nicaraguas valgprosedyrer. Landets øverste valgdomstol, *Consejo Supremo Electoral* (CSE), fikk derfor fra 1989 til 1999 vel 40 millioner NOK i støtte. Mellom 1994 og 1996 utgjorde støtten til CSE hele 60 prosent av den totale støtten til landet. Bistanden gikk til utstedelse av ID-kort, modernisering av folkeregisteret og tiltak for å spre informasjon om sivile rettigheter. I tillegg arbeidet NORAD for å få etablert en ombudsmann for menneskerettigheter og å få laget et forslag til en lov om barns rettigheter (Liland & Alsaker 2003: 118).

Den norske beslutningen om mottakeransvar, dvs. om å legge ansvaret for gjennomføringen av bistandsprosjektene til nicaraguanske myndigheter, var urealistisk pga. mangel på administrativ kapasitet og evne. Selv om for eksempel generell budsjettstøtte var helt i mottakeransvarets ånd, var både Norge og Verdensbanken i 1992 i tvil om hvorvidt Nicaragua kunne håndtere slik støtte.

Tabell 5.2 Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1986-1995.

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Panama	0,9	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Costa Rica	2,1	1,3	1,9	3,2	1,4	3,8	3,1	3,3	5,6	8,3
Nicaragua	84,7	96,7	130,4	153,6	219,3	174,8	162,4	124,4	142,9	176,4
Honduras	0,8	2,9	2,1	3,6	5,8	4,5	4,2	4,6	6,8	5,7
El Salvador	7,4	10,5	6,1	18,1	12,2	11,4	29,5	25,4	14,3	13,4
Guatemala	3,7	8,1	8,5	13,1	16,1	16,9	21,5	29,2	56,3	74,7
Dom. Rep.	0,9	6,2	1,2	1,2	2,1	1,7	1,8	1,9	1,8	2,3
Haïti	0,1	0,3	3,1	0,5	1,0	0,5	0,6	1,3	9,7	6,8
Cuba	4,7	3,6	-	0,3	0,3	3,0	-	0,6	2,7	3,5
Mexico	3,7	0,2	0,8	1,2	1,1	0,7	2,0	-	2,5	2,1
Colombia	1,5	0,9	1,5	0,5	2,6	1,9	1,7	1,4	3,7	6,0
Venezuela	0,3	-	-	-	-	0,3	0,5	0,1	-	-
Ecuador	3,7	7,1	1,7	1,6	3,5	5,0	3,1	4,7	3,4	5,6
Peru	8,7	5,4	5,8	4,9	8,9	7,7	10,0	8,7	13,1	14,6
Bolivia	16,2	15,0	15,9	11,7	15,9	19,9	21,6	21,3	15,8	14,9
Paraguay	-	-	0,8	0,7	0,7	2,4	3,9	3,6	3,3	4,6
Chile	4,9	2,3	6,0	17,4	38,2	59,9	55,9	18,9	21,8	9,7
Argentina	1,2	0,9	0,6	-	-	0,1	0,1	-	0,2	0,1
Uruguay	1,3	0,8	0,6	0,1	0,3	0,8	1,6	0,6	1,0	1,1
Brasil	2,5	0,7	3,7	3,4	3,7	4,2	9,5	9,2	12,5	13,0
Sum pr. år	149,3	163,0	190,7	235,1	333,1	319,5	333,0	259,2	317,4	362,8
Ant. land pr. år	19	18	17	17	17	19	18	17	18	18

Begge gikk derfor imot president Violeta Barrios de Chamorros klart uttrykte ønske om å få enda mer generell budsjettstøtte enn det landet allerede mottok, som for Norges del var en ganske stor andel av den totale bistanden (Liland & Alsaker 2003: 148).

Til tross for at Norge etter hvert fikk en viss erfaring med og ekspertise på Nicaragua, ble bistanden gradvis nedtrappet mot slutten av 1990-årene. Årsakene var flere, blant annet et ønske om å prioritere engasjementet i

freds- og forsoningsprosessene i Guatemala og Colombia. Hovedgrunnen var nok allikevel en sviktende norsk tillit til den nye regjeringen som ble valgt i 1996 (Liland & Alsaker 2003: 148). Norge støttet revisjonsmyndighetene i enkelte mottakerland, som ett av flere tiltak mot korrupsjon som NORAD satte inn, særlig fra slutten av 1990-årene. Fra 1998 fikk den nicaraguanske riksrevisjonen støtte til et antikorrupsjonsprosjekt gjennom et nordisk samarbeid. Men en konflikt mellom president Arnaldo Alemán og den nicaraguanske riksrevisoren (*Contralor General de la República*), Augustín Jarquín, endte i januar 2000 med en grunnlovsendring som endret statuttene for riksrevisjonen. Fra å være en institusjon med en riksrevisor og en viseriksrevisor ble riksrevisjonen et kollegium på fem partipolitisk valgte personer. I en slik situasjon hadde rammene for den nordiske støtten blitt så forandret at Norge valgte å fryse støtten (Liland & Alsaker 2003: 157).

Nicaragua falt i unåde fra slutten av 1990-årene på grunn av korrupsjon og dårlig styresett, og det ble vedtatt at bistanden til landet gradvis skulle fases ut (Liland & Alsaker 2003: 207).

Norsk støtte til urbefolkninger

Norge var relativt tidlig ute med å inkludere urfolk i bistanden. Norge hadde gjennom 1970-årene ytt ad hoc-messig støtte til de to internasjonale urfolksorganisasjonene *International Work Group for Indigenous Affairs* (IWGIA) og *World Council for Indigenous Peoples* (WCIP) før Utenriksdepartementet og NORAD i 1980 formelt vedtok å øke bistanden til urfolk, noe som resulterte i at IWGIA og WCIP mottok årlig støtte fra Utenriksdepartementet til sin kjernevirksomhet. Fra 1983 vektla norske bistandsmyndigheter økt samarbeid mellom NORAD og urfolksorganisasjonene. Den økonomiske støtten ble således gitt til urfolkenes egne organisasjoner, og den søramerikanske regionale organisasjonen *Consejo Indio de Sud América* (CISA) ble den første urfolksorganisasjonen i Latin-Amerika til å motta midler fra NORAD. Den økonomiske støtten fra NORAD gikk uten unntak til latinamerikanske urfolksorganisasjoner i etableringsfasen 1980–86 (Stige 2016: 86). Den norske urfolksbistanden var radikal i den forstand at den brøt med prinsippet om ikke-innblanding, dvs. kravet om at myndighetene i de aktuelle landene måtte godkjenne prosjektene (Stige 2016: 85). Bistanden var unik, da Norge var den første til å gi denne typen bistand.

Siden 1983 har NORAD gjennom urfolksprogrammet støttet urfolksorganisasjoner i fem latinamerikanske land: Paraguay, Chile, Brasil, Peru og Guatemala (Daudelin 1998: 7). I 1998 utgjorde NORADs totale støtte til urfolk over 82 millioner NOK. Urfolksprogrammet utgjorde den største enkeltposten, med 19 millioner fordelt på 39 ulike organisasjoner og 43 prosjekter i u-land. 17 norske og en internasjonal frivillig organisasjon fikk til sammen 52 millioner NOK, og ca. 90 % av denne støtten gikk til prosjekter i Latin-Amerika (Liland & Alsaker 2003: 214). NORADs urfolksbistandsprogram ble overført til forskningsstiftelsen FAFO i 1991, før det igjen ble tilbakeført til NORAD i 2000. I 2003 ble det besluttet å avvikle programmet og legge det ut til aktuelle ambassader og organisasjoner (Stige 2016: 88).

Norsk bistand gjennom frivillige organisasjoner

Nicaragua gjorde sitt til at Mellom-Amerika ble et nytt innsatsområde for norsk bistand i 1980-årene. Mye av bistanden til Nicaragua ble også gitt i form av støtte til en mengde nicaraguanske frivillige organisasjoner som arbeidet med demokrati og menneskerettigheter. I 1999 var det registrert mer enn 50 slike i Nicaragua. NORAD støttet også norske frivillige organisasjoner som drev med demokrati- og menneskerettighetsarbeid i u-land (Liland & Alsaker 2003: 118–119). De frivillige organisasjonene ble til en hovedkanal for norsk bistand etter 1975. Så mye som en tredjedel av den totale norske bistanden til Mellom-Amerika var i 1980-årene kanalisert gjennom frivillige organisasjoner. Så mange som 15 forskjellige norske frivillige organisasjoner var involvert i bistand til Mellom-Amerika i begynnelsen av 1990-årene (Bye 2016: 66).

De ovennevnte eksemplene fra Nicaragua og Mellom-Amerika må her ses i sammenheng med generelle trender i bistandspolitikken. Mellom 1987 og 1999 skjedde det en kraftig endring av de norske frivillige organisasjonenes rolle i bistanden, både kvantitativt og kvalitativt. De frivillige organisasjonenes andel av norsk bistand økte fra 5,6 % i 1981 til 23 % i 1999. I 1998 gikk 2355 millioner NOK den veien, hvorav halvparten gikk via NORAD (Bye, Jansen & Salvesen 2000: 7). I 2002 gikk ca. 25 % av de tosidige bevilgningene gjennom frivillige organisasjoner (Simensen 2003: 215). Bevilgningene steg fra 14 millioner NOK i 1974 til 400 millioner NOK i 1987.

1980-årene er beskrevet som «de frivillige organisasjonenes tiår». Antallet norske frivillige organisasjoner som fikk offentlig støtte til sitt

utviklingsengasjement, økte fra 20 i 1975 til 98 i 1991. Antallet prosjekter som disse organisasjonene stod for, økte fra 273 i 1981 til 1058 i 1991 (Engelsen & Alsaker 2003: 200). Organisasjoner i mottakerlandene mottok også økende norsk og internasjonal støtte, noe som bidro vesentlig til «organisasjonsrevolusjonen» i utviklingssamarbeidet.

Samarbeidet ble ytterligere styrket ved at det ble inngått rammeavtaler mellom NORAD og enkelte frivillige organisasjoner. Den første avtalen med Kirkens Nødhjelp for Sør-Sudan-programmet ble inngått i 1974 og dannet grunnlag for flere tilsvarende avtaler. KrF stod naturlig særlig misjonen nært. Med regjeringsskiftet i 1981 og særlig med regjeringsutvidelsen i 1983 og opprettelsen av et eget bistandsdepartement, fikk KrF, partiet med klarest bistandsprofil, betydelig innflytelse. I bistandsmeldingen fra 1984 ble frivillige organisasjoner behandlet i et eget kapittel. Organisasjonenes muligheter for å gå utenom den offentlige forvaltningen i mottakerlandene ble understreket. For bistandsminister Reidun Brusletten var økt støtte til frivillige organisasjoner «en prinsipp sak» (Engelsen & Alsaker 2003: 204). Blant de fire norske organisasjonene som mottok mest bistand totalt både i 1981 og i 1991, var Kirkens Nødhjelp, Norges Røde Kors, Redd barna og Norsk Folkehjelp (Engelsen & Alsaker 2003: 211). Som nevnt ovenfor, stod frivillige organisasjoner i 1980-årene for en tredjedel av den totale norske bistanden til Mellom-Amerika.

Fredsforhandlinger og bistand

I dette avsnittet skal vi vise hvordan Norges bidrag til fredsprosessene i Guatemala og Colombia var med på å utløse bistand og vedvarende forbindelser med disse landene. For en nærmere og mer detaljert analyse av fredsprosessene i de to landene, se Ada Nissens kapittel i denne boken.

Guatemala

Fred, demokrati og respekt for menneskerettigheter i u-land ble helt sentrale elementer i norsk bistandspolitikk i 1990-årene.¹¹ Det tette samarbeidet

---

11 Tildelingen av Nobels fredspris til Costa Ricas president Oscar Arias Sánchez i 1987 for hans innsats for å skape fred i Mellom-Amerika og tildelingen av Nobels fredspris til maya-lederen Rigoberta Menchú i Guatemala i 1992 for hennes kamp for urfolks rettigheter i Latin-Amerika fremmet Norges profil som «fredsnasjon».

mellom frivillige organisasjoner og Utenriksdepartementet som er beskrevet ovenfor, kom til å bli kjent som den norske modellen (se Nissen, kapittel 9), et uformelt og flytende partnerskap mellom frivillige organisasjoner og UD, der førstnevnte var operatør, «mens vi betaler», som statssekretær i UD Jan Egeland sa det (Liland & Alsaker 2003: 251). Den norske modellen var i høy grad virksom innenfor nødhjelp, men den kom kanskje klarest til uttrykk innenfor freds- og konfliktløsningsarbeid. Erfaringene fra fredsarbeidet i Guatemala la mye av grunnlaget for den norske modellen i andre konfliktsammenhenger.

Norges engasjement i fredsprosessene var sterkt personavhengige. I 1989 var Gunnar Stålsett, generalsekretær i Det lutherske verdensforbund, en internasjonal sammenslutning av nasjonale og internasjonale lutherske kirker, på delegasjonsreise til Guatemala og skaffet seg gode kontakter med regjeringen og spesielt med geriljaen. Høsten 1989 ringte så Stålsett til statssekretær i Utenriksdepartementet Knut Wollebæk (KrF) med bønn om politisk og økonomisk støtte til å få i gang nye fredssamtaler (Nissen 2010: 30). Deretter tok Stålsett kontakt med Petter Skauen, Kirkens Nødhjelps stedlige representant i Guatemala (1976–99), som gjennom sin langvarige virksomhet i landet hadde opparbeidet seg svært gode kontakter innenfor statsapparatet, og ba ham finne representanter for regjeringen til samtaler med geriljaen (Liland & Alsaker 2003: 252). Dermed kom Kirkens Nødhjelp til å spille hovedrollen i å engasjere det offisielle Norge i konflikten i Guatemala. Med politisk ryggdekning og finansiell støtte fra utenriksminister Kjell Magne Bondevik og hans statssekretær Knut Wollebæk, kunne Stålsett og Skauen fortsette sin tilretteleggende virksomhet. UDs positive holdning skyldtes dels de personlige forbindelsene mellom Stålsett, Skauen, Bondevik og Wollebæk og de felles visjoner disse personene delte, men også at Stålsetts henvendelse kom på et tidspunkt da UD hadde ferdigstilt en utredning om Norges forhold til Mellom-Amerika, som konkluderte med at et hovedmål for norsk politikk skulle være å støtte integrasjons- og fredsprosesser i regionen. Initiativet fra Det lutherske verdensforbundet gjennom Stålsett passet derfor den nye regionale dagsordenen som fot i hose (Nissen 2010: 32). Oslo-avtalen av 30.mars 1990 etablerte en norsk rolle i prosessen.

Norges involvering i fredsprosessen gjorde det viktig å trappe opp bistanden til landet. Norge hadde i mai 1994 opprettet fredspakken: bistandsmidler til støtte for demokratiutvikling og urfolks rettigheter. I midten av 1995

var Norges bistand til Guatemala nådd 67,5 millioner NOK. Dette var en relativt beskjeden sum, men allikevel egnet som press- og lokkemiddel (Nissen 2010: 92). Å bruke bistand som belønning eller straff i fredsprosessen stod helt sentralt i UD's tenkning: Det norske bistandsengasjementet i Guatemala var betinget av en positiv utvikling i fredsprosessen, og ville bli trappet raskt ned ved et eventuelt forhandlingsbrudd (Liland & Alsaker 2003: 254). Norge trappet opp sin bistand som en del av en internasjonal bistandspakke i tilknytning til fredsavtalen (se tabell 5.2, 5.3 og 5.4). Norge er fortsatt forholdsvis sterkt engasjert når det gjelder bistand til Guatemala, men nedleggelsen av ambassaden i 2016 har ført med seg en endring i det norske engasjementet, og organisasjoner som Kirkens Nødhjelp har ikke lenger stedlig representasjon.

Colombia

Den konservative presidenten Andrés Pastrana (1998–2002) tok i 1998 et nytt fredsinitiativ overfor FARC. For å lokke FARC til forhandlingsbordet gikk Pastrana i denne forbindelse med på å trekke regjeringsstyrkene ut fra et stort område på størrelse med Sveits sør i Colombia (San Vicente del Caguán, 42 000 kvadratkilometer) og overlate dette til FARC. For å legitimere fredsprosessen fikk FN mandat som megler og tilrettelegger for fredssamtalene som fulgte. Det var på dette tidspunktet at Norge for første gang kom inn i bildet, da FNs generalsekretær Kofi Annan i 1999 utpekte tidligere statssekretær i Utenriksdepartementet (1990–97) Jan Egeland til FNs Colombia-utsending og spesialrådgiver for fred i Colombia.

Som de to tidligere, falt også dette tredje forsøket på fredsforhandlinger med geriljaene i Colombia i fisk, men gjennom spesialrådgiver Egelands arbeid etablerte Norge seg i colombianernes bevissthet og fikk kanaler inn til sentrale aktører i konflikten. Som i tilfellet Guatemala var nettverksbygging og innsats fra enkeltpersoner aller viktigst. I Colombia er Norges rolle som tredjepart tett forbundet med personen Jan Egeland.

På samme måte som i Guatemala utløste Norges fredsengasjement i Colombia bistand og etablerte vedvarende forbindelser med landet. Fra 1992 til 2000 økte bistanden til Colombia fra 1,7 millioner NOK til 51 millioner NOK i året. I 2001 var bistanden steget til vel 66 millioner NOK, og den holdt seg omtrent på dette nivå fram til 2010, da bistandsbeløpet steg til 86 millioner

Tabell 5.3. Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 1996-2005.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Panama	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1
Costa Rica	4,2	13,8	2,6	2,0	5,1	3,7	4,0	-	-	33,4
Nicaragua	155,1	137,0	126,5	132,2	116,5	126,2	71,5	89,7	84,6	90,1
Honduras	7,7	14,2	35,1	28,9	17,3	196,3	7,0	11,5	12,4	10,9
El Salvador	21,1	15,9	16,0	12,9	10,9	23,1	13,3	8,0	7,3	13,6
Guatemala	97,6	107,6	86,7	102,8	73,4	93,2	94,1	89,9	87,4	135,0
Dom. Rep.	3,1	2,7	5,7	2,7	1,9	3,8	3,4	3,3	4,3	3,1
Haïti	6,9	6,6	8,9	9,4	15,3	18,7	13,3	14,4	46,9	32,1
Cuba	11,2	7,7	6,6	8,9	7,1	15,5	9,5	12,2	30,1	8,9
Mexico	2,4	1,7	7,3	5,0	3,9	3,6	3,1	0,6	2,4	3,4
Colombia	15,2	39,1	48,1	51,0	51,0	66,3	61,5	66,0	57,3	58,3
Venezuela	0,1	0,6	0,0	-	2,9	1,0	0,5	1,1	1,7	2,6
Ecuador	10,4	11,0	19,6	15,5	18,5	24,5	18,0	19,0	16,2	11,2
Peru	14,5	16,9	15,4	12,9	12,2	19,3	11,4	61,8	8,4	21,5
Bolivia	19,4	27,1	30,2	27,0	24,6	28,9	26,3	26,8	22,8	23,8
Paraguay	4,4	4,4	6,5	11,1	25,4	5,8	5,0	4,8	3,9	4,3
Chile	8,7	8,5	8,4	4,7	5,7	6,8	3,7	4,5	1,6	101,6
Argentina	0,1	-	0,0	0,1	0,1	0,4	0,7	2,6	0,2	-
Uruguay	0,3	0,1	0,3	0,4	0,2	0,1	-	-	-	-
Brasil	13,5	13,3	15,9	15,2	20,3	21,4	22,7	27,5	20,6	18,2
Sum pr. år	392,9	428,2	439,8	442,7	412,3	658,6	369,0	443,7	408,4	572,4
Ant. land pr. år	19	18	17	18	19	19	18	17	17	18

NOK (se tabell 5.2–5.4). Økningen i bistanden skyldtes i stor grad konfliktens negative utvikling og Norges rolle i vennegruppen (Norge, Cuba, Spania, Frankrike og Sveits). Dette trakk Norge inn i prosessen i en slik grad at den norske regjeringen til slutt bestemte seg for å åpne en ambassade i Bogotá.

Jan Egelands arbeid i Colombia var trolig avgjørende for at Norge, sammen med Cuba, ble engasjert som tilretteleggere i det fjerde forsøket på fredsforhandlinger i Colombia. Forhandlingene startet i Norge i oktober 2012 og

fortsatte i Havanna på Cuba fram til 24. august 2016. I denne forbindelse må det nevnes at Norges rolle som tilrettelegger sammen med Cuba også har gitt seg utslag i økt bistand til Cuba, som fra 8,5 millioner NOK i 2011 økte til vel 27 millioner NOK i 2012 (se tabell 5.4).

Den endelige fredsavtalen ble undertegnet i Cartagena de las Indias 26. september 2016. Avtalen ble imidlertid avvist med knapt flertall i en folkeavstemning 2. oktober 2016, få dager før president Juan Manuel Santos ble tildelt Nobels fredspris for 2016 for sin innsats for å skape fred i Colombia. Partene gjenopptok imidlertid forhandlingene, og en ny avtale ble undertegnet i Bogotá den 24. november 2016. Denne ble ikke lagt ut til folkeavstemning, men ble i stedet vedtatt av Senatet den 30. november og av Representantenes Hus i parlamentet den 1. desember. Colombias regjering og landets nest største geriljagruppe ELN ble 30. mars 2016 enige om å starte offentlige fredsforhandlinger. Norge skal være tilrettelegger også i denne prosessen, sammen med Brasil, Chile, Cuba, Ecuador og Venezuela.

Den rød-grønne regjeringen (2005-13) og Latin-Amerika

Dette temaet er gjenstand for et eget kapittel i denne boken (Bull, kapittel 6). Derfor skal vi her bare nøye oss med hovedpunktene, med hovedvekt på hvordan personavhengigheten igjen kom til å sette sitt preg på bistanden rettet mot Latin-Amerika.

Den såkalte venstre-bølgen i Latin-Amerika (se detaljert oversikt i kapittel 6) dannet en del av bakgrunnen for at Latin-Amerika ble viet større oppmerksomhet av den rød-grønne regjeringen. Latin-Amerika-seksjonen i Utenriksdepartementet fikk derfor i oppdrag å utforme en egen Latin-Amerika-strategi. Stoltenberg-regjeringens proaktive Latin-Amerika-strategi var basert på en fortsettelse av Norges tradisjonelle strategier i regionen med fokus på alle kjerneelementene i «engasjementspolitikken»: menneskerettigheter, urfolksrettigheter, likhet mellom kjønnene og miljø, men disse elementene ble nå reformulert som Norges «strategiske interesser». Forholdet mellom Norge og land i Latin-Amerika skulle ses på som et forhold mellom likeverdige parter med felles interesser (Bull, kapittel 6 i denne boken). Stoltenberg-regjeringenes nye «Latin-Amerika-politikk» innebar også et økt fokus på Sør-Amerika.

Ett av punktene i Latin-Amerika-strategien var næringslivets sosiale ansvar og modeller for samarbeid mellom næringsliv, fagbevegelse og myndigheter. I 2009 ble det etablert et norsk-brasiliansk forum for sosial dialog for å oppmuntre til samarbeid mellom fagbevegelser og arbeidsgiverorganisasjoner med LO-NHO på norsk side og CUT og CNI på brasiliansk side (Bull, kapittel 6). I oktober 2009 ble det avholdt en stor konferanse i Brasilia med formål å drøfte hvordan erfaringer fra den norske samarbeidsmodellen i arbeidslivet kan brukes i Brasil.¹²

Den norske regjeringen finansierte også dannelsen av Det Økonomiske og Sosiale Råd (*Consejo Económico y Social*) i El Salvador for å styrke den sosiale dialogen mellom arbeidsgivere, regjeringen og andre sosiale aktører etter at Mauricio Funes vant presidentvalget i El Salvador i 2009 med støtte fra FMLN, som lenge hadde vært SVs søsterparti. Et «olje for utvikling»-program, et teknisk samarbeid med sikte på å overføre kunnskap om forvaltningen av olje- og gassressurser i utviklingens tjeneste basert på Norges suksess på dette området, ble etablert med Bolivia. I 2011 ble det etablert et eget program for Cuba (Bull, kapittel 6).

Også budsjettmessig ble den nye politikken fulgt opp. Tidligere hadde bistanden til Latin-Amerika utgjort omtrent 165 millioner NOK fordelt på Nicaragua, Guatemala og en regional bevilgning til Mellom-Amerika. I budsjettet for 2007 var postens navn endret fra Mellom-Amerika til Latin-Amerika og økt til 246 millioner. Det var en økning på nærmere 50 % (Bull, kapittel 6). Utviklingsminister Erik Solheims bruk av bistand som et politisk markeringsverktøy kom til uttrykk i budsjettet for 2007, det første budsjettet som han selv hadde forberedt, der han «belønnet» venstrebølgen i latinamerikanske land ved omtrent en dobling av bistanden til kontinentet (Eggen 2013: 424).¹³

12 Tilfeldighetene ville det slik at Berge Furres klassiske lærebok for norske historiestudenter, «*Norsk Historie 1905–1990*» var blitt oversatt til portugisisk! Boken ble først utgitt i gjennomillustrert bokform i 2006: «*História da Noruega-Da independência ao Estado de Bem-Estar Social*», men Tarso Genro, tidligere borgermester i Porto Alegre, hadde åpenbart hatt tilgang til deler av manuskriptet. Berge Furres historieskrivning ble dermed en direkte inspirasjonskilde for president Lula i Brasil. Lula, «Brasils svar på Johan Nygårdsvold» ifølge Berge Furre, ble begeistret for «o modelo norueguês». Lula ga ansvaret for å lære mer systematisk av de nordiske erfaringene som han hadde slik sans for, til Tarso Genro (Bye 2015).

13 Bistanden til Haïti har også vært betydelig siden 2010. Dette skyldes det katastrofale jordskjelvet som rammet det luftfattige landet i januar 2010. Bistanden til Haïti, som var høyest i jordskjelvåret 2010 (se tabell 5.4), består således av ren nødhjelp, hvor Kirkens Nødhjelp spiller en sentral rolle i bistandsarbeidet.

Budsjettet ble holdt på omtrent det samme nivået i 2008 og 2009. Allikevel representerte ikke den samlede bistanden til Latin-Amerika mer enn knapt 6 % av det totale bistandsbudsjettet og bare ca. 10 % av bistandsbevilgningene til Afrika. Fra 2008 kom i tillegg bevilgninger over Miljøverndepartementets budsjett til det brasilianske Amazonas-fondet, hvilket etter hvert gjorde Brasil til den største mottaker av norske bistandsmidler til Latin-Amerika siden man hadde fått aksept for å inkludere midlene til skogsatsingen i bistandsregnskapet (Bull, kapittel 6). Fra 2008 til 2009 økte således bistanden til Brasil fra 34 millioner NOK til 185 millioner NOK (se tabell 5.4).

Brasil

Etter hvert ble det Brasil som kom til å stå i fokus for Latin-Amerika-satsningen gjennom lanseringen av en særskilt Brasil-strategi i 2011. Da Jens Stoltenberg lanserte sitt klima- og skoginitiativ under FNs klimakonferanse på Bali i 2007, ga det ham og Norge stor internasjonal oppmerksomhet. Under klimatoppmøtet på Bali forpliktet Norge seg til å bidra med opp til tre milliarder NOK årlig i kampen for å hindre regnskogsødeleggelse og redusere klimagassutslippene (Leira 2013: 45). Høsten 2008 inngikk Norge og Brasil en intensjonsavtale om regnskogsamarbeid. Norge lovet å bidra med inntil 1 milliard USD til Brasils Amazonas-fond fram til 2015, dersom Brasil lyktes med å redusere avskogingen i Amazonas. Norge var første bidragsyter til Amazonas-fondet som blir styrt fra Brasil og forvaltes av den brasilianske utviklingsbanken (BNDES). Størrelsen på bidragene fra Norge til Amazonas-fondet bestemmes av hvor mye Brasil reduserer avskogingen (året før). Jo lavere avskoging, desto mer utbetalt. Norge er Amazonas-fondets klart største bidragsyter. Storparten av norske bistandsmidler går derfor nå til Brasil. Bistanden til Brasil var i 2012 på vel 1248 millioner NOK, mens den nådde et foreløpig høydepunkt med nesten 4000 millioner NOK i 2013 (se tabell 5.4). Bistanden til Brasil gjennom Amazonas-fondet er et uttrykk for Stoltenberg-regjeringens vektlegging av norske «strategiske interesser» (i dette tilfellet klima-politikken) som grunnlag for norsk bistand til land i Latin-Amerika.

Det var ikke bred politisk enighet om den rød-grønne flertallsregjeringens nye satsing på Latin-Amerika. I sitt alternative statsbudsjett for 2012 sa Høyre klart fra om at de «i tråd med prioriteringer gjennom flere år vil avslutte norsk bilateral bistand til land i Latin-Amerika». Gjennom den markerte

Tabell 5.4 Norsk bistand i tall (millioner NOK): Mellom-Amerika, Karibia, Mexico og Sør-Amerika 2006–2015.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Panama	-	-	-	-	14,3	38,8	9,4	11,7	0,8	-
Costa Rica	0,6	1,9	2,6	4,4	3,1	13,5	-0,8	38,9	4,5	1,0
Nicaragua	161,8	116,0	114,1	112,1	116,0	102,1	89,1	107,6	72,5	57,3
Honduras	10,1	8,7	9,1	8,9	9,0	8,6	25,8	67,2	11,6	10,4
El Salvador	3,1	4,0	3,4	3,2	6,8	11,8	3,6	13,3	14,8	9,6
Guatemala	95,8	87,1	64,7	48,4	56,7	62,0	51,1	72,8	79,9	75,6
Dom. Rep.	5,1	2,3	1,9	1,8	1,6	1,6	1,5	1,7	1,6	1,4
Haïti	51,3	45,1	59,1	26,9	403,6	135,2	129,3	83,6	89,3	66,9
Cuba	6,3	7,0	14,5	5,0	6,6	8,5	27,1	21,0	20,9	27,8
Mexico	-	-	0,7	0,1	0,3	45,9	1,9	9,5	41,2	23,1
Colombia	63,7	78,4	62,4	72,8	85,8	68,5	86,0	97,3	115,5	131,9
Venezuela	1,2	1,8	0,3	0,2	0,4	0,8	0,8	-0,2	-	-
Ecuador	12,2	13,1	17,3	10,3	18,4	16,3	13,1	14,1	14,3	15,1
Peru	9,1	838,0	1,7	-45,6	22,9	19,9	30,0	32,6	41,1	39,3
Bolivia	23,3	28,7	36,6	40,2	35,4	32,6	31,7	45,5	31,7	29,0
Paraguay	5,0	6,5	6,6	5,7	6,3	7,1	6,7	7,1	6,6	6,7
Chile	91,3	135,1	199,7	83,4	79,0	-66,7	188,2	56,3	1,2	-
Argentina	0,2	0,2	0,6	0,3	0,6	0,3	0,3	0,0	0,7	-
Uruguay	-	10,0	-	1,1	0,6	0,2	0,3	-0,2	0,1	-
Brasil	18,0	55,3	33,9	185,0	226,2	406,6	1248,1	3988,8	882,6	1267,7
Sum pr. år	559,9	1439,2	629,2	564,2	1093,6	913,6	1943,2	4668,6	1430,9	1762,8
Ant. land pr. år	17	18	18	19	20	19	19	17	19	15

nedgangen i bistanden til Latin-Amerika i den blå-blå regjeringens budsjett for 2016, er dette nå i ferd med å skje. Budsjettet innebærer en omfattende nedtrapping av Norges engasjement i regionen gjennom en reduksjon av bistanden til Latin-Amerika over den såkalte regionalbevilgningen. Et talende eksempel er utviklingen av Norges eneste gjenværende ambassade i Mellom-Amerika, Guatemala.

Konklusjon

En gjennomgående tendens er at norske forbindelser og bistand til Latin-Amerika er kommet i stand som en reaksjon på politisk viktige konkrete hendelser og begivenheter i visse latinamerikanske enkeltland. Således innebar den rød-grønne regjeringens initiativ overfor de nye venstre-regjeringene, hovedsakelig i Sør-Amerika, i kjølvannet av den såkalte venstre-bølgen ikke noe nytt. Mer enn et brudd, representerte denne reaksjonen på «venstre-bølgen» i regionen bare en fortsettelse og oppfølging av hovedtendensen i norsk bistand til Latin-Amerika over tid. At den norske støtten til de radikale «venstre-bølgelandene» også i dette tilfellet avvek fra USAs politikk overfor de samme landene, bekrefter en annen hovedtendens i Norges forbindelser og bistand til Latin-Amerika: villigheten til å gå på tvers av USAs interesser i regionen. Selv om avviket mellom en viss «venstredreining» i norsk bistandspolitikk og USAs utenrikspolitiske interesser er et særtrekk ved Norges forbindelser til Latin-Amerika, gjelder det ikke utelukkende for Latin-Amerika. Tilsvarende avvik gjaldt også i Norges forhold til Nord-Vietnam, Sør-Afrika og frigjøringsbevegelser i de portugisiske koloniene i Afrika. Etter den kalde krigens slutt er denne motsetningen forsvunnet, samtidig som Norge kanskje beholder et visst «venstre-fokus» i bistandspolitikken, i hvert fall retorisk, om ikke reelt.

Siden 1970-tallet har bistanden vært konsentrert til følgende land: Cuba, Nicaragua, Guatemala, Colombia og Brasil. Det var først med den rød-grønne regjeringen (2005–13) at man for første gang forsøkte å få til en samlet strategi overfor Latin-Amerika som helhet og ikke overfor de tradisjonelle bistandslandene i Mellom-Amerika. I denne perioden utviklet Utenriksdepartementet for første gang en tilsynelatende proaktiv Latin-Amerika-strategi, og regjeringen vedtok endog en egen Brasil-strategi. Men også denne mer helhetlige Latin-Amerika-strategien var reaktiv i den forstand at den kom i stand som en reaksjon på et forutgående regionalt politisk fenomen: «venstre-bølgen». Men det var Brasil som etter hvert ble det generelle fokuset for Latin-Amerikasatsingen. Brasils lansering av Amazonas-fondet og Norges Klima- og skoginitiativ passet som hånd i hanske. Det som står igjen i dag etter regjeringsskiftet i 2013, er en videreføring av Brasil-strategien som ble igangsatt i 2011 under Stoltenberg-regjeringen, i tillegg til engasjementet i fredsprosessene i Colombia. Dialogen mellom USA og Cuba siden desember 2014 har gjort at

forholdet til Cuba har mistet sin tidligere kontroversielle karakter. Med Trump-administrasjonen er det dog en mulighet for at dette kan endre seg.

Gjennomgangen av hovedtrekkene i den norske bistanden til Latin-Amerika har vist betydningen av institusjonelle koblinger mellom norske frivillige organisasjoner og sentrale betydningsfulle politikeres personlige engasjement. Slike koblinger og det personlige engasjementet har spilt en sentral rolle i valget av hvilke land bistanden har vært rettet inn mot. Personlig engasjement og tilknytning har således vært med på å prege profilen på Norges tilstedeværelse i Latin-Amerika: Reiulf Steen i Chile i 1990-årene, Torvald Stoltenberg og Vegard Bye i Nicaragua i 1980-årene, Petter Skauen i Guatemala fra 1970-årene, Jan Egeland i Colombia i 1990-årene og Solheim på 2000-tallet. Hvorvidt dette idiosynkratiske personpreget er et spesielt og unikt særtrekk ved bistandssamarbeidet med Latin-Amerika sammenlignet med Afrika og Asia, er vanskelig å si. En nærmere undersøkelse av dette spørsmålet faller utenfor rammene for det foreliggende kapitlet, men utgjør en interessant problemstilling som kunne gjøres til gjenstand for videre forskning på dette området.

Referanser

- Berntzen, Einar. (2012). Religion and Politics in Nicaragua: What Difference Does A Revolution Make? *Iberoamericana, Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, XLII (1–2), 159–182.
- Bull, Benedicte. (2016). Norwegian Social Thought on Latin America. Between Autonomy and the 'Geopolitics of the Weak'. I Benedicte Bull (Ed.), *Norwegian social thought on Latin America* (s. 9–35). Buenos Aires: CLACSO.
- Bye, Vegard, Ingvill Jansen & Hilde Salvesen. (2000). *En kartlegging av erfaringer med norsk bistand gjennom frivillige organisasjoner 1987–1999*. Evalueringsrapport 4/2000, Det kongelige Utenriksdepartement.
- Bye, Vegard. (2015). Berge Furre og Brasil. Hentet fra <http://www.dagsavisen.no/berge-furre-og-brasil-1.676118>
- Bye, Vegard. (2016). Studies of the Latin American Left from a Norwegian Perspective. I Benedicte Bull (Ed.), *Norwegian social thought on Latin America* (s. 53–80). Buenos Aires: CLACSO.
- Daudelin, Jean. (1998). *Investing in the Future. Lessons from Norway on Foreign Aid and Indigenous Peoples*. The North South Institute, Norwegian Ministry of Foreign Affairs.
- Eggen, Øyvind. (2008). Virker bistand? Ulike bidrag til de siste års bistandsdebatt. *Internasjonal Politikk*, 66 (1), 209–222.

- Eggen, Øyvind. (2013). Bistand som politisk markering. *Internasjonal Politikk*, 71 (3), 421–429.
- Engelsen Ruud, Aril & Kirsten Alsaker Kjerland. (2003). *1975–1989: vekst, velvilje og utfordringer, bind 2 i Norsk utviklingshjelps historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eriksen, Knut Einar & Helge Øystein Pharo. (1997). *Kald krig og internasjonalisering 1945–1965, bind 5 i Norsk Utenrikspolitikks Historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Godbolt, James. (2014). Solidaritet med Chile – frå motstandskamp til menneskerettighetsengasjement. *Historisk tidsskrift*, 93, 277–298.
- Leira, Torkjell og Regnskogfondet. (2013). *Menneskerettigheter og ressurskonflikter i Amazonas*. Regnskogfondet.
- Liland, Frode & Kirsten Alsaker Kjerland. (2003). *1989–2002: på bred front, bind 3 av Norsk utviklingshjelps historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nilsson, Ann-Sofie. (1991). Swedish Social Democracy in Central America: The Politics of Small State Solidarity. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 33 (3), pp. 169–199.
- Nissen, Ada Elisabeth. (2010). *Et historisk bidrag? Norsk fredsdiplomati i Guatemala 1989–1997* (Masteroppgave i historie). Institutt for arkeologi, konservering og historie, Humanistisk fakultet, Universitetet i Oslo 14.05.2010.
- Simensen, Jarle. (2003). *1952–1975: Norge møter den tredje verden», bind 1 av Norsk utviklingshjelps historie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Stige, Solveig. (2016). *Norsk bistand til urfolk, 1970–86* (Masteroppgave i historie). Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Tamnes, Rolf. (1997). *Oljealder 1965–1995, bind 6 i Norsk Utenrikspolitikks Historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wahl, Peder. (2011). *Politisk ammunisjon. En analyse av Cuba-saken 1958–1960* (Masteroppgave i historie). Universitetet i Bergen.

6

Norsk utenrikspolitikk og den latinamerikanske «venstrebølgen»: mellom ideologi og realpolitikk

Benedicte Bull

En vårkveld i 2011 stod ikke mindre enn fem ministre samtidig på podiet på Litteraturhuset. De overgikk hverandre i superlativer for å beskrive betydningen av samarbeidet med et latinamerikansk land. Anledningen var lanseringen av regjeringens nye Brasil-strategi. Daværende utenriksminister Jonas Gahr Støre skrev at: «Hvorfor skal Norge satse på Brasil? Kortversjonen er at økt tilstedeværelse i dette nye maktsenteret er i vår egen interesse og i vår felles interesse. Brasil-strategien er ikke bare regjeringens strategi, den er blitt til i tett samspill med alle interesserte i Norge – fra næringsliv til kultur, fra akademia til frivillige organisasjoner og urfolks organisasjoner. Dermed er dette Norges strategi for norske aktører og interesser med nedslagsfelt i Brasil. Vår ambisjon er å bli en foretrukket og naturlig samarbeidspartner for Brasil» (Støre 2011: 57).

Brasil-strategien kom fem år etter Utenriksdepartementets første Latin-Amerika-strategi. I løpet av de fem årene hadde statsministeren og ulike ministre vært i hektisk reisevirksomhet til regionen, mens fire presidenter og en rekke ministre på den latinamerikanske venstresiden hadde kommet den

andre veien.¹ Mens Latin-Amerika historisk verken hadde hatt særskilt stor politisk eller økonomisk betydning for Norge, hadde regionen plutselig krabbet oppover på den norske utenrikspolitiske agendaen.

Opposisjonen hevdet at Latin-Amerika-satsingen var et resultat av en ideologisk basert nyorientering mot en region som hadde tatt et klart skritt til venstre. Allerede i en utviklingspolitisk debatt i 2006 sa Høyre-leder Erna Solberg at: ”Norge er ikke tjent med ideologisk basert støtte til autoritære regimer i Latin-Amerika. Dette må ikke gå ut over de aller fattigste landene som trenger bistanden mest”, mens Høyres Finn Martin Vallersnes fulgte opp med å spørre: ”Kan vi være trygge på at Arbeiderpartiet fortsatt vil beholde fattigdomsfokuset i bistanden og ikke la seg rive med til fordel for mellominntektsland i en slags ideologisk beruselse?”²

Men var egentlig den rød-grønne politikken overfor venstreregimene preget av ideologi? I dette kapitlet tar jeg for meg perioden mellom 2005 og 2013 da det tilsynelatende ble gjort en betydelig endring i utenrikspolitikken overfor en relativt fjern verdensregion, Latin-Amerika. Jeg argumenterer for at selv om man retorisk la vekt på de nye regjeringenes utspring fra folkelige bevegelser og politikk for å minske ulikheter og styrke fellesskapet i tråd med en venstreorientert ideologi, lå det realpolitiske interesser og en politikk som hadde bred tverrpolitisk oppslutning bak de tyngste satsingsområdene: økonomiske forbindelser (først og fremst til Brasil) og skogsatsingen. I tillegg var Latin-Amerika-politikken basert på en videreføring og utdypning av «engasjementspolitikken» som hadde spilt en viktig rolle i Norges utenrikspolitikk siden 1990-tallet.

Det som skjedde mellom 2006 og 2013, var snarere at Latin-Amerika-politikken ble innlemmet i en generell utenrikspolitisk orientering. Latin-Amerika-politikken har alltid vært noe annerledes enn utenrikspolitikken generelt. Den har samtidig vært marginal og mer autonom enn politikken overfor andre områder. Den har også vært mer påvirket av ikke-statlige aktører, først og fremst NGO-er. Mens NGO-innflytelsen fortsatte på 2000-tallet, ble den utfordret av næringslivsinteresser, samtidig som det ble gjort et forsøk

---

1 Presidentene som var i Norge, var Brasils president Luiz Inacio ”Lula” da Silva (2007), Chiles president Michelle Bachelet (2007), Bolivias president Evo Morales (2010) og Uruguays president José ”Pepe” Mujica (2011). Venezuelas president Hugo Chávez var på norgesbesøk allerede i oktober 2002, under Kjell Magne Bondevik (KrF) sin andre regjering.

2 http://www.rorg.no/Aktuelt/Latin_Amerika/Debatt_i_Stortinget/index.html

på å innlemme det som hadde vært et utenrikspolitisk sidespor, i en mer generell «mainstream» strategi. I dette kapitlet setter jeg Latin-Amerika-politikken under venstrebølgen i en historisk kontekst, før jeg går igjennom endringene mellom 2006 og 2013 og til slutt diskuterer dilemmaene som denne politikken medførte.

Latin-Amerika i norsk utenrikspolitikk: marginal, kontroversiell og gradvis mindre autonom

Utenrikspolitikk generelt og norsk utenrikspolitikk i særdeleshet blir gjerne sett på som noe som ligger svært stabilt over tid. Det har med internasjonale strukturelle forhold å gjøre – Norge er et lite land, med et relativt begrenset bevegelsesrom – og det har å gjøre med eksistensen av en grunnleggende (om enn ikke altomfattende) konsensus i norsk utenrikspolitikk omkring NATO-medlemskap og tette bånd til USA. Som et lite land med historisk tette bånd til USA, har Norges utenrikspolitikk ofte dreid seg om å finne roller som gir rom for personlig og partipolitisk initiativ, deltakelse og innflytelse fra det sivile samfunnet og næringslivsinteresser uten å gå på tvers av det overordnede samarbeidet med USA. Endringene som har funnet sted i utenrikspolitikken, har først og fremst vært et resultat av endringer i den geopolitiske konteksten – slutten på den kalde krigen, Sovjetunionens fall, styrkingen av EU, og senere styrkingen av Kina og veksten i en rekke andre «fremvoksende økonomier». De mindre endringene har vært et resultat av endret partitilhørighet hos regjeringspartier og sammensetningen av Stortinget, påvirkning fra sivilt samfunn (NGO-er) og næringsliv samt personlige preferanser hos utenriksministeren. Sistnevnte har betydning på tross av innenrikspolitiske begrensninger: regjeringens parlamentariske plattform; hvorvidt det er en ettpartiregjering eller en koalisjonsregjering; flertallsregjering versus mindretallsregjering og forholdet til embetsverket. Som vist av Neuman, er det også en tendens over tid til at Statsministerens kontor har tatt over mer av utenrikspolitikken, noe som kan ha hatt betydning for visse endringer (Neuman 2010).

Fra konform og marginal til kontroversiell

Latin-Amerika-politikken har siden 1970-tallet stått i en slags særstilling i norsk utenrikspolitikk. Frem til kuppet i Chile i 1973 var Latin-Amerika viet

svært begrenset oppmerksomhet, og norsk politikk fulgte i stor grad USAs linje. Midt i den cubanske revolusjonen ble våpeneksport til Cubas diktator Fulgencio Batista godkjent på tross av et forbud fra 1935 mot våpeneksport til land i krig eller borgerkrig. Det er lite som tyder på at våpeneksporten var motivert av press fra USA. Snarere var den et resultat av press fra tidligere forsvars- og justisminister Jens Chr. Hauge og hensynet til arbeidsplasser på Raufoss.³ I så måte var våpeneksporten til Cuba snarere et uttrykk for at man ga innenlandske hensyn (og muligens hensynet til samarbeidspartnere) forrang fremfor både internasjonalt regelverk og ideologi i Latin-Amerika-politikken. Heller ikke de første reaksjonene etter det Pinochet-ledede kuppet mot Salvador Allende 11. september 1973 ga signaler om en klar linje i Latin-Amerika-politikken. Den daværende norske ambassadøren, Julius August Fleischer, bifalt langt på vei kuppet, på tross av klare brudd på menneskerettighetene.

Dreiningen i norsk Latin-Amerika-politikk kom imidlertid relativt raskt etter. Den 11. september 1973 satt den kortvarige Lars Korvald-regjeringen, med den relativt uerfarne Dagfinn Vårvik som utenriksminister.⁴ Da Knut Frydenlund overtok som utenriksminister med Trygve Brattelis andre regjering bare en måned senere, ble det på mange måter innledningen til en ny periode. Frydenlund utnevnte Frode Nilsen til spesialutsending og senere ambassadør i Chile, med et klart mandat til å la politiske opposisjonelle bruke ambassaden som tilfluktssted, og han reddet livet til hundrevis av fengslede og forfulgte. I motsetning til revolusjonen på Cuba vakte kuppet i Chile stor oppmerksomhet i norske media. Allendes brede folkevalgte koalisjon ble sett på som langt mer i tråd med norske tradisjoner enn Castro-regimet på Cuba, og overgrepene under Pinochet ble utgangspunktet for en

3 Det er betydelig uenighet om hva som egentlig lå bak våpeneksporten. Vegard Bye og Dag Hoel hevder at våpeneksporten i stor grad var Jens Chr. Hauges verk som nestleder i styret for Raufoss Ammunisjonsfabrikker og med generelt tette bånd til norsk våpenindustri, samt en nøkkelrolle i Arbeiderpartiet og gode kontakter i USAs administrasjon (Bye og Hoel 1996; Bye 2009). Peder Wahl aviser dette og peker på et generelt press fra industrien og Handelsdepartementet som argumenterte for eksporten av hensyn til arbeidsplasser på Raufoss (Wahl 2011). Som en skjebnens ironi kom ikke våpenlasten frem til Cuba før 21. januar 1959, og den ble derfor mottatt av Castros styrker, som var begeistret, men noe overrasket over at kassene hadde USAs flagg (Bye 2009).

4 Revolusjonen på Cuba skjedde under Gerhardsens andre regjering, mens kuppet i Chile kom dagen etter stortingsvalget i 1973. Valget førte til at Korvald-regjeringen, som hadde sittet siden EF-folkeavstemningen i 1972, måtte gå og ble erstattet den 16. oktober med Trygve Brattelis andre regjering.

bred solidaritetsbevegelse med forgreininger langt inn i ledelsen i det dominerende norske Arbeiderpartiet.⁵

Motsetningen mellom Norges Chile-engasjement og USAs politikk var tydelig. Spenningene mellom å være på den ene siden en nær USA-alliert og på den andre siden en demokrati- og menneskerettighetsforkjemper i Latin-Amerika, ble enda tydeligere etter revolusjonen i Nicaragua i 1979 og borgerkrigen i El Salvador (1980–1992). Nicaragua-engasjementet i AUF, ledet an av Jens Stoltenberg, tvang etter hvert Arbeiderpartiet til å ta et klarere standpunkt mot USAs Nicaragua etter at partiet mistet regjeringsmakten i 1981, enn det hadde gjort tidligere. Endringene kom i form av støtte til ulike solidaritetsbevegelser og arbeid i utenrikskomiteen. En reise til Mellom-Amerika i 1983 overbeviste utenrikskomiteen om at USAs politikk hadde gått for langt i menneskerettighetsovergrep og manglende sosial rettferdighet, og i 1984 gikk den til det symboltunge skrittet å sende et fredsskip til Nicaragua. Selv om verken utenriksminister Sverre Stray eller statsminister Kåre Willoch var særlig begeistret for det, gikk det igjennom, ikke minst på grunn av en allianse mellom Arbeiderpartiet og KrF (Bye 2014). Da Arbeiderpartiet kom tilbake til makten i 1986, ble deres tilnærming til Nicaragua offisiell politikk, og i 1989 ble Nicaragua et hovedsamarbeidsland for Norge.

Kombinasjonen av opposisjon mot USAs politikk i Mellom-Amerika og en nær USA-tilknytning i den generelle forsvars- og utenrikspolitikken er blitt forklart med et slags kompromiss innad i Arbeiderpartiet. Siden Latin-Amerika-politikken ble sett på som såpass marginal for Norges kjerneinteresser, innebar det ikke stor risiko å følge en mer venstreorientert linje overfor Chile og Nicaragua, på tross av at en av Reagans nærmeste medarbeidere uttalte at han var sjokkert over Norges samarbeid med det som ble sett på som kommunistland (Bye 2014).

---

5 Den viktigste arbeiderpartipolitikeren med tilknytning til Chile var Reulf Steen, formann i Arbeiderpartiet 1975–1981 og sentralstyremedlem i 25 år, som var gift med Inés Vargas, visejustisminister i Allendes regjering frem til kuppet, og var ambassadør i Chile 1992–1996. Raymond Johansen ble senere gift med Vargas' datter. Solidaritetskampanjen med Chile (Chile-aksjonen) var utgangspunktet for det som i dag er Latin-Amerikagruppene (LAG).

Latin-Amerika og engasjementspolitikken: Fred, bistand og business

Murens fall brakte åpenbare endringer i perspektivene for norsk utenrikspolitikk. Fra å ha sett på seg selv om en brobygger under den kalde krigen, ble en ny rolle utformet knyttet til fredsbygging, menneskerettigheter, miljø og fattigdomsreduksjon. Jan Egeland argumenterte allerede i 1988 for at Norge hadde spesielle karakteristika som gjorde det egnet for å bidra til å gjøre verden til et bedre og mer rettferdig sted, inkludert et positivt globalt image, et økende bistandsbudsjett, få utenrikspolitiske interesser i konflikt med menneskerettigheter og en stor grad av konsensus i utenrikspolitikken (Egeland 1988). I tillegg kom det tette samarbeidet med norske sivilsamfunnsorganisasjoner som ofte satt med både inngående kjennskap til og forankring i lokalmiljøer i ulike deler av verden (Skånland 2009). Snarere enn kun å være basert på idealisme, kom dette til å bli et ledd i «de svakes geopolitikk»: et forsøk på å utvide statenes «lebensraum», ikke ved å drive maktpolitikk, men ved å bidra til å sikre en mer fredelig verden (Tunander 2008). Fra 1990 til 1997 satt Jan Egeland som statssekretær i Utenriksdepartementet og ble en av «engasjementspolitikken» fremste talsmenn.

Politikken overfor Latin-Amerika var på samme måte et typisk uttrykk for denne «engasjementspolitikken» og noe litt særegent. Rollen man spilte i fredsprosessen i Guatemala fra tidlig på 1990-tallet, var et klart uttrykk for dette blikket for «muligheter». Norge hadde opparbeidet seg en rolle i Guatemala gjennom frivillige organisasjoners tilstedeværelse – først og fremst Kirkens Nødhjelp, men også Norsk Folkehjelp. Støtten til Esquipulas-prosessen og fredsprisene til Oscar Arias (1987) og Rigoberta Menchú (1992) styrket også Norges image som en fredsnasjon. Samtidig var USA blitt stadig mer kritisk til guatemalanske myndigheters menneskerettighetspolitikk, og så positivt på en fredsprosess. På en måte som det kanskje ikke var blitt gjort på før, ble bistanden brukt som en viktig døråpner og et virkemiddel (se Nissen, 2010 og kapittel 7).⁶

6 I perioden 1991–1996 ga Utenriksdepartementet vel 7 millioner kroner i støtte til Kirkens Nødhjelps arbeid som tilrettelegger i fredsprosessen. Norge stilte umiddelbart etter undertegningen av fredsavtalen 23 mill. kroner til disposisjon for demobiliserings-, rehabiliterings- og reintegreringstiltak. Senere har om lag 80 % av den norske bistanden på ca. 100 mill. kroner per år gått til tiltak for å fremme fred, respekt for menneskerettighetene, demokrati og godt styresett. Det er også gitt betydelige norske midler til FNs verifikasjonsteam for implementering av fredsavtalen (MINUGUA). Støtte til gjennomføring av fredsavtalen omfatter bidrag til sosial og økonomisk utvikling; fred, demokrati og menneskerettigheter og støtte til kvinner og likestilling. Norge var også en av de viktigste bidragsyterne til arbeidet til Sannhetskommisjonen, som la frem sin rapport den 25. februar 1999.

Like viktig for Latin-Amerika-politikken på 1990-tallet var den alliansen som ble skapt mellom KrF og venstresiden i norsk politikk på 1980-tallet med fokus på bistand. Siden man gjennom 1990-tallet hadde to arbeiderpartiregjeringer og en sentrumsregjering (Gro Harlem Brundtland, 1990–1996, Torbjørn Jagland, 1996–1997, Kjell Magne Bondevik, 1997–2000), er det kanskje ingen stor overraskelse. Det er imidlertid tydelig at det var liten opposisjon mot denne linjen, også blant opposisjonspartiene på Stortinget.

Hovedsamarbeidslandene var Guatemala og Nicaragua, og i bistandsbudsjettet var Latin-Amerika ensbetydende med Mellom-Amerika. Statssekretær Jan Egeland hadde imidlertid lenge også hatt et engasjement for Colombia, der han hadde vært utvekslingsstudent og jobbet i en frivillig organisasjon (se Nissen, kapittel 7). Det var gjennom Egeland at Norge ble invitert til å involvere seg i fredsprosessen i Colombia. Henvendelsen gikk direkte til Regjeringen/Utenriksdepartementet allerede før Andrés Pastrana, som senere skulle lede fredsprosessen der Jan Egeland var involvert som spesialutsending fra FN, ble valgt som president (den såkalte Caguán/Pastrana-prosessen, 1999–2002).

Samtidig lanserte Næringsdepartementet en Latin-Amerikaplan i 1996, under Torbjørn Jaglands regjering. Utgangspunktet for planen var samlingen av ansvaret for de næringspolitiske virkemidlene i ett departement, inkludert støtteordningene i SND og Forskningsrådets virksomhet, til garantiordningene i GIEK, NORTRAS markedsføring av Norge som reisemål og Eksportrådets tjenesteytelser og eksportfremmeordninger. Sentral var også etableringen av Norfund som en spydspiss i Norges investeringer i utviklingsland i 1997. Dette skulle ifølge daværende næringsminister Grete Knutsen legge til rette for utviklingen av et «team Norway». Bakgrunnen for å fokusere på Latin-Amerika var at dette var sett på som et relativt uutnyttet marked, som bare stod for rundt 2 prosent av Norges handel, men med et langt større potensial. Målsettingen var følgende: *”Latin-Amerikaplanen skal bidra til å styrke de økonomiske forbindelsene mellom Norge og Latin-Amerika på en slik måte at de samtidig bidrar til økt verdiskapning og en bærekraftig utvikling i Norge og samarbeidslandene.”* De prioriterte sektorene var i første omgang maritim sektor, dvs. varer og tjenester knyttet til skipsfart og fiskeri, petroleumssektoren, vannkraftsektoren og fisk og fiskeprodukter.⁷

7 Knutsen, Grete, presentasjon av Latin-Amerikaplanen. Tale til Seminar om Latin-Amerika, Hotel Bristol, Oslo, 30.01.97, nærings- og handelsminister Grete Knutsen.

Handels- og næringsdepartementets Latin-Amerika-plan var den første helhetlige næringslivssatsingen i Latin-Amerika. Selv om en næringslivssatsing kunne forstås som et brudd med strategien som ble utmeislet på 1980-tallet til støtte for folkelige bevegelser og venstreorienterte regjeringer, så ble den heller en del av en utenrikspolitisk strategi der støtte til demokrati, menneskerettigheter, urfolk, miljø og norsk næringsliv ble fremstilt som ulike sider av samme sak. Det ble fulgt opp da Kjell Magne Bondevik tok over og Strategien for næringsutvikling i Sør ble lansert.⁸ Som et ledd i den gikk Norge i 1998 inn i Det interamerikanske investeringsselskapet (IIC), som er Den interamerikanske utviklingsbankens organisasjon for stimulans av private investeringer i Latin-Amerika. Samme år ble det inngått en femårig MoU mellom Olje- og energidepartementet og det venezuelanske departementet for energi og gruve-drift.⁹ Latin-Amerika ble sett på som en ny region av muligheter i en globalisert verden. Som Bondevik uttrykte det under en middag under et besøk av daværende president i Argentina i 1998: «Etter mange år som mulighetenes og morgendagens kontinent, opplever Argentina og Latin Amerika i dag en dynamisk utvikling. For Argentina og Latin Amerika betyr dette øket velstand og fremtidstro for nye befolkningsgrupper. For oss betyr det ikke bare nye handels- og investeringsmuligheter, men et Latin Amerika som med stigende styrke og autoritet inntar sin rettmessige plass i det mellomfolkelig samkvem. Det vinner vi alle på.»¹⁰

Denne forestillingen om harmoni mellom norske næringsinteresser og interessene ikke bare til «Latin-Amerika» som en helhetlig størrelse, men også enkeltgrupper som urfolk og sosiale bevegelser, så ikke i utgangspunktet ut til å skape store motsetninger. Latin-Amerika-politikken ble på mange måter sett på som en del av bistandsporføljen og etter hvert også næringspolitikken, men etter den kalde krigens slutt var den ikke noen sentral del av utenrikspolitikken som sådan. Latin-Amerika fortsatte å være på sidelinjen. Det skulle imidlertid endre seg etter som omfanget av engasjementet økte.

8 <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/strategi-for-stotte-til-naringsutvikling/id277101/>

9 Den ble imidlertid ikke fulgt opp i praksis, verken fra venezuelansk eller norsk side.

10 Kjell Magne Bondevik, tale ved middag på Akershus festning, 28.5.1998.

Tabell 6.1 Tiltredelse av venstreorienterte presidenter i Latin-Amerika.

Årstall	Land	President
1999	Venezuela	Hugo Chávez
2000	Chile	Ricardo Lagos
2001	Venezuela	Hugo Chávez
2003	Brasil	Luiz "Lula" da Silva
2003	Argentina	Nestor Kirchner
2005	Uruguay	Tabaré Vázquez
2006	Bolivia	Evo Morales
2006	Chile	Michelle Bachelet
2006	Brasil	"Lula"
2007	Ecuador	Rafael Correa
2006	Honduras	Manuel Zelaya
2007	Nicaragua	Daniel Ortega
2007	Venezuela	Hugo Chávez
2007	Argentina	Cristina Fernández
2008	Guatemala	Álvaro Colom
2008	Paraguay	Fernando Lugo
2009	Bolivia	Evo Morales
2009	El Salvador	Mauricio Funes
2010	Uruguay	José "Pepe" Mujica
2011	Brazil	Dilma Rouseff
2011	Peru	Ollanta Humala
2012	Argentina	Cristina Fernández
2013	Venezuela	Hugo Chávez
2013	Venezuela	Nicolás Maduro
2013	Ecuador	Rafael Correa
2014	Chile	Michelle Bachelet
2014	El Salvador	Salvador Sánchez S.
2014	Costa Rica	Luis Guillermo Solís
2014	Bolivia	Evo Morales
2015	Uruguay	Tabaré Vázquez
2017	Ecuador	Lenin Moreno

Den norske Latin-Amerika-politikken og venstrebløgen

Bondevik, Lula og Chávez

Det kan diskuteres når den såkalte venstrebløgen i Latin-Amerika begynte. Noen setter valget av Hugo Chávez som president i Venezuela i 1998 som skillet. Det var imidlertid få som i 1998 så valget av Chávez som noe tegn på at en venstrebløge var i emning. På tross av sin anti-elitistiske retorikk og løfter om sosiale reformer, hadde han som et uttalt mål å søke en «tredje vei» for Venezuela. For mange var han i større grad en representant for Venezuelas militære styrker enn en sosialist. Valget fikk derfor liten oppmerksomhet i det norske politiske miljøet. At Ricardo Lagos fra sosialistpartiet overtok som president i Chile, ble langt på vei sett på som en videreføring av politikken som var ført siden Pinochets fall i 1990, siden han var en del av koalisjonen som hadde styrt siden den gang med kristendemokrater i presidentstolen. Den store oppmerksomheten omkring en «venstrevind» i Latin-Amerika kom derfor ikke før tidligere skopusser og metallarbeider Luiz Inácio "Lula" da Silva ble valgt som president for det brasilianske arbeiderpartiet (PT) i Brasil i 2002.

Det var derfor Kjell Magne Bondeviks andre regjering (2001–2005) som ble den som først egentlig befattet seg med venstrebløgen, uten at man hadde noen klar politikk overfor Latin-Amerika som region. Overfor Venezuela var det de økonomiske forbindelsene som ble sterkest vektlagt. Statoil fikk i 2003 tildelt gasslisenser i tillegg til oljelisensene selskapet allerede hadde (gjennom selskapet Sincor, der også PDVSA og franske Total var medeiere). I tillegg til Hydro og Statoil, var norsk næringsliv representert i Venezuela gjennom blant andre Det Norske Veritas, Aker Kværner, Yara og Nera.¹¹ Handel var også høyest på agendaen da Bondevik i juli 2003 møtte Lula i Rio de Janeiro. Årsaken til at Bondevik fikk møte Lula, hadde imidlertid med hans egen versjon av «engasjementspolitikken» å gjøre: etikkinitiativet. I 1998 hadde Bondevik nedsatt en såkalt verdikommisjon som skulle «bidra til en bred verdimesig og samfunnsetisk mobilisering for å styrke positive fellesskapsverdier og ansvar for miljøet og fellesskapet». På tross av mye intern kritikk av nytten av den,

11 Dagens Perspektiv, 29.06.2004. <http://www.dagensperspektiv.no/nyheter/neringsliv/fokus-venezuela-oljekjempe-med-potensial->

fikk den en del internasjonal oppmerksomhet. Da Den interamerikanske utviklingsbanken (IDB) sin direktør, Enrique Iglesias, var på besøk i Norge i 1998, fattet han interesse for Verdikommisjonen og ba Norge om å finansiere et initiativ om etikk og utvikling i Latin-Amerika.¹² Under ledelse av Bernardo Kliksberg ble det satt i gang et arbeid i IDB med deltakelse av flere norske akademikere. Det viktigste var organiseringen av store konferanser, mange med flere tusen deltakere, hvor temaer som frivillighet i utviklingsprosesser, næringslivets samfunnsansvar samt etikk ble diskutert. Begrepet sosial kapital stod også sentralt.¹³

På mange måter var initiativet et forsøk på å bringe sosiale temaer inn i politikken, men samtidig å avpolitiserer samfunnsansvaret som næringsliv og politikere har. En av adressatene var det man så som en stadig sterkere polarisering av politikken i Latin-Amerika. Det var derfor ikke tilfeldig at et av de første arrangementene fant sted i Venezuela, med åpning ved president Hugo Chávez og med en rekke andre samfunnsstopper og internasjonale akademikere og toppolitikere til stede i februar 2001.¹⁴ Kontakten som Bondevik knyttet til Chávez gjennom etikk- og utviklingsinitiativet, resulterte i et statsbesøk av Hugo Chávez til Norge i oktober 2002. Mellom etikkseminaret og norgesbesøket hadde det imidlertid vært både et kuppforsøk og en generalstreik i oljeselskapet PVDSA i Venezuela, og situasjonen var naturlig nok blitt langt mer spent. Det var derfor betydelig kritikk av statsbesøket, særlig i venezuelanske eksilmiljøer i Norge, som huset mange tidligere PVDSA-arbeidere. Chávez møtte imidlertid både Bondevik, Kong Harald og Statoil-sjef Olav Fjell som alle la vekt på videre samarbeid på tross av politisk uro. Mest oppmerksomhet fikk det uansett i media at Chávez valgte å endre landingssted på vei hjem fra Norge etter en påstand om forsøk på å skyte ned flyet han kom med.¹⁵

Etikk-initiativet var forløperen til det «engasjementspolitikken» etter hvert i større og større grad gjorde: å bidra til å gi verden rundt oss en sjanse til å bli

12 http://www.dagen.no/Innenriks/Eksporterer_Verdikommisjonen-30261

13 Blant de store konferansene var følgende: "Volunteerism and social responsibility of private enterprises". Universidad Padre Hurtado in Santiago de Chile, 22–23 May 2002; Ethics and Civil Service, July 2002, Rio de Janeiro, Brazil; Social Capital, Ethics, Development and the University, Universidad Nacional de Buenos Aires, Argentina, August 2002.

14 República Bolivariana de Venezuela, Vice-presidency of the Republic, Institutional Relations Coordination, Forum, 22–23. februar, 2001.

15 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/10/21/351738.html>

som Norge. Etikk-initiativet speilet i stor grad Verdikommisjonen i Norge som av Bondevik og andre ble fremhevet gang på gang i ulike taler. En avpolitisert etikk-tilnærming ble imidlertid også kritisert, og vakte liten entusiasme under møtet med Lula. Lula benyttet snarere sjansen til å be om Norges støtte til Brasils kandidatur i FNs sikkerhetsråd.¹⁶ Som et resultat av møtet takket han også ja til invitasjonen til å delta på Bondeviks anti-terror forum i New York i september 2003 (O'Neill 2003). Lula deltok, men forumet som var arrangert i «etikk-kommisjonens ånd» med Eli Wiesel i spissen, endte i kringel mellom partene i Midtøsten-konflikten og ble sett på som relativt mislykket.¹⁷

De rød-grønne og Latin-Amerika

Årsakene til dreiningen

På tross av disse initiativene fra Bondevik er det liten tvil om at Latin-Amerika lå langt nede på prioriteringslisten i utenrikspolitisk sammenheng, særlig etter terrorangrepene i 2001 og krigen i Irak. Det så ut til å begynne å endre seg da Stoltenberg II-regjeringen overtok i oktober 2005 med SV og Senterpartiet på laget. Da hadde også Argentina og Uruguay gått til venstre med valget av henholdsvis Nestor Kirschner fra venstrefløyen i Peronistpartiet (tiltrådte i mai 2003) og Tabaré Vázquez for venstrekoalisjonen Frente Amplio (tiltrådte i mars 2005). To valg som fulgte like etter, ble likevel enda viktigere. I Bolivia vant kokabonden og aymara-indianeren Evo Morales presidentvalget i desember 2005, og i Chile vant Michele Bachelet presidentvalget i januar 2006. Dermed hadde Bolivia fått sin første urfolkrepresentant i presidentembetet, og Chile hadde fått sin første kvinne, som også var knyttet til demokratibevegelsen som hadde hatt sin klare norske avlegger i det chilenske eksilmiljøet.

Man kan peke på i alle fall fem hovedårsaker til at Latin-Amerika ble viet større oppmerksomhet av den rød-grønne regjeringen. Den første var en ideologisk samhörighet med de nyvalgte regjeringene. I den utviklingspolitiske redegjørelsen for Stortinget i mai 2006 sa utviklingsminister Erik Solheim at: "Det feier en venstrevind over kontinentet. Gjennom demokratiske prosesser er representanter for fagbevegelsen, urfolk og tidligere opprørsbevegelser valgt

16 <http://www.eluniverso.com/2003/07/03/0001/14/460E8884F26341748D99883163D45180.html>

17 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/krigen-mot-terror/bondeviks-terrorkonferanse-endte-i-krangel/a/77361/>

inn i regjering i mange av landene. Dette er nye og viktige signaler fra et kontinent som har vært kjent for sin elitistiske maktstruktur og sine enorme sosiale forskjeller. Bak de nye lederskikkelsene står folkelige og politiske bevegelser som trenger hjelp for å lykkes i å skape demokrati og mer rettferdig fordeling. Det er ønskelig å styrke disse bevegelsene gjennom å utveksle erfaringer med oss om vår nordiske velferdsmodell og hvordan vi regulerer bruk av våre naturressurser.»¹⁸ Av alle de tungt symbolske skiftene som fant sted i Latin-Amerika, var det imidlertid Evo Morales' styre i Bolivia som ble tyngst vektlagt av Solheim, siden han hadde både urfolks- og fagforeningsbakgrunn og var kommet seg opp fra svært vanskelige kår.¹⁹

Den andre faktoren var regjeringens mer offensive rolle overfor multilaterale institusjoner og en endret global politikk. Regjeringsplattformen «Soria Moria-erklæringen» nevner ikke Latin-Amerika eller noen annen spesiell region (bortsett fra Nordområdene). Den legger imidlertid opp til en ambisiøs global politikk som også innebærer en venstredreining overfor globale institusjoner. I større grad enn tidligere snakket man om rettferdighet og fordeling, og man gikk eksplisitt ut mot markedsorientering og de globale finansinstitusjonenes kondisjonalitetskrav.²⁰ I dette så man i flere regjeringer i Latin-Amerika som klare allierte, særlig etter at ideen om en egen utviklingsbank styrt fra Latin-Amerika (Banco del Sur) ble lansert i 2004, og man jobbet hardt for en endring i strukturen av både Verdensbanken, IMF og FN. At arbeidet for en mer rettferdig global struktur fikk så stort gjennomslag, var utvilsomt relatert til at SV var kommet inn i regjering, og ikke minst deres langvarige nære forhold til ulike frivillige organisasjoner. Koblingen til NGO-ene ble også viktig for Latin-Amerika-strategien.

Den tredje faktoren var personlige preferanser og kontakter. Det er tvilsomt om man hadde fått en Latin-Amerika-satsning uten Erik Solheim i regjeringen. Selv om SV hadde vennskapsbånd til flere partier som nå satt med regjeringsmakt, skriver Solheim i sin memoarbok: «Da jeg ble Utviklingsminister i 2005 så kom jeg med en klar forståelse av at Latin-Amerika var kontinentet jeg ikke brydde meg stort om.» Han skriver videre: «... Men Vegard Bye, en gammel Latin-Amerika ekspert, fikk meg til å tenke annerledes. Han ba meg om å

18 <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utviklingspolitisk-redegjorelse-i-storti/id273494/>

19 Dette kommer frem både ved å se på hans taler og i intervjuer med nære medarbeidere i UD.

20 Soria Moria-erklæringen: Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005–09.

åpne øynene” (Solheim 2013: 295). Erik Solheim var derfor svært viktig for at Latin-Amerika-strategien fikk gjennomslag. Det var imidlertid klart at det var utenriksminister Jonas Gahr Støre som var den ledende kraften i Norges utenrikspolitikk. Mens han viste begrenset interesse for Latin-Amerika som sådant, var han tydelig på å ønske seg Brasil som en sentral samarbeidspartner. Statsminister Jens Stoltenberg på sin side hadde et spesielt forhold til Latin-Amerika etter å ha fått sin politiske oppvåkning gjennom solidaritetsarbeid i Nicaragua. Han var også styremedlem i «Chileaksjonen» og hadde deltatt som valgobservatør under folkeavstemningen om demokrati i Chile i 1988.²¹

De ledende figurene i norsk utenrikspolitikk hadde dermed alle en viss personlig interesse i Latin-Amerika, selv om interessene var nokså ulike. At satsingen på Latin-Amerika ble så stor, kan imidlertid ikke forstås uten å se på to mer generelle endringer i norsk utenrikspolitikk knyttet til definering av kjerneinteresser og endringer i den globale økonomiske strukturen: for det første klimapolitikken og skogsatsingen og for det andre Brasils vekst og de store norske investeringene i Brasil. Latin-Amerika fikk en stor rolle i skogsatsingen på grunn av Amazonas og det enorme potensialet reduksjon av avskoging i Amazonas har for å redusere klimautslipp. St.meld. nr. 13 (2008–2009) peker på at skogsatsingen finner sin plass innenfor arbeidet for å sikre globale fellesgoder: «Norges initiativ spiller en viktig katalytisk rolle gjennom å påvirke de multilaterale organisasjonene og andre land til å bidra til et nødvendig, globalt fellesløp for å forebygge klimaendringer.» Dette var en del av oppfølgingen av det tverrpolitiske klimaforliket i Stortinget fra januar 2008 hvor bare Frp ikke var med. Å bidra til å redusere klimaendringer kan sies å være helt i tråd med tenkningen omkring «de svakes geopolitikk» og engasjementspolitikken: Det vil være i vår langsiktige interesse å bidra til reduserte klimautslipp. Latin-Amerika ble en viktig samarbeidspartner i så henseende, og Norge fikk en rolle å spille særlig på grunn av stadig økte statlige inntekter grunnet oppsvinget i oljeprisen.

Satsingen på å styrke samarbeidet med Brasil ble av Jonas Gahr Støre begrunnet med at Brasil var blitt et av Norges viktigste investeringsområder og derfor måtte regnes om et av våre «nærområder» selv om det fysisk lå langt borte: «Men vi kommer ikke unna at Norges tradisjonelle utenriks- og sikkerhetspolitikk også må fokusere på der vi ligger og krever et fokus på det

---

21 Jens Stoltenberg, middagstale ved president Michelle Bachelets besøk i Norge, 31.05.2007.

som er nær oss. Nederland er Norges fjerde største handelspartner. Norge eksporterer for 15 milliarder kroner i året til Tsjekkia. Og selv om mange ikke er opptatt av Tsjekkia, er tanken på at vi dropper Praha for å styrke oss i Bangalore en tanke som ikke tar hensyn til materielle forhold. Her ser vi også et kraftig økende norsk nærvær i Brasil som også medfører økt interesse rundt Brasil. UD følger dette opp med økt nærvær og tilstedeværelse gjennom diplomatiske ressurser» (Jonas Gahr Støre i Røen et al. 2010).

Med andre ord var det som etter hvert ble kritisert av opposisjonen for å være en ideologi-basert politikk for å knytte seg til likesinnede regimer, i stor grad motivert ut fra utenrikspolitiske og økonomiske interesser som det var bred politisk enighet om: klima- og skogsatsingen og norsk økonomisk engasjement i fremvoksende økonomier. Det var først da disse politikkområdene kom i konflikt med andre politiske prioriteringer, at ting begynte å bli komplisert.

Latin-Amerika-satsingen tar form

Selv om man hadde en fornyet interesse for Latin-Amerika, lå det i utgangspunktet ingen strategisk tenkning omkring hvordan man skulle tilnærme seg regionen, til grunn. Latin-Amerika-seksjonen i UD fikk derfor i oppdrag å utarbeide en Latin-Amerika-strategi ved inngangen til 2006. Deres grep for å gjøre det var å sammenkalle representanter fra det «sivile samfunn»: NGO-er, akademikere og næringslivsrepresentanter, for å gi innspill. Mange var blant lederne av solidaritetsbevegelsen som jobbet med Latin-Amerika på 1970- og 1980-tallet. Å basere strategiarbeidet på anbefalingene til en sammenkalt gruppe av eksterne var i seg selv i tråd med «engasjementspolitikken». Gruppens anbefalinger var også med videreutviklingen av engasjementspolitikken under den rød-grønne regjeringen. Det ble vektlagt at man nå hadde flere likesinnede land å samarbeide med i Latin-Amerika, men også at man burde satse på sektorer der Norge hadde spesielle fortrinn, som olje, gass og vannkraft, og at man burde styrke arbeidet for sivilsamfunn, gjennomføre tiltak for sosial dialog og trepartssamarbeid og bidra til å bygge opp en bedre statlig forvaltning (Utenriksdepartementet 2006). Dette var klart i tråd med en stadig mer dominerende tanke om å bruke egen samfunnsstruktur som modell for engasjement i andre land.

I motsetning til tidligere ble også kunnskapsoppbygging vektlagt. Det ble sett på som en viktig begrensning i utarbeidelsen av en Latin-Amerika-politikk at forskning og undervisning om Latin-Amerika var svært begrenset i Norge. Å bygge opp et «varig kunnskapsmiljø» ble derfor en sentral

målsetting. Uten at det var klart uttalt, ville etablering av et slikt kunnskapsmiljø også etablere en ny pressgruppe som kunne skape et større mangfold i innspill og balansere ofte motstridende syn mellom grupper som Latin-Amerikagruppene, Norsk folkehjelp, Kirkens Nødhjelp og andre på den ene siden og næringslivet på den andre. Jobben med å utrede modeller for kunnskapsoppbygging ble gitt til konsulentfirmaet Agenda og gjennomført i samarbeid med representanter fra universitetene i Oslo og Bergen. Det ble vurdert ulike modeller, inkludert å etablere et Latin-Amerika-institutt, men man falt til slutt ned på å etablere et Latin-Amerika forskningsnettverk og et finansieringsprogram for Latin-Amerika-forskning i Forskningsrådet og å styrke utvekslingen med latinamerikanske universiteter, særlig i Argentina, Brasil og Chile. Det siste ble nedfelt i Kunnskapsdepartementets Latin-Amerika-strategi (Kunnskapsdepartementet 2009).

Sammenhengene i Latin-Amerika-politikken ble oppsummert som følger av Erik Solheim under et debattmøte i 2008:

Da jeg kom inn som statsråd mente jeg at vi måtte åpne opp for alt det positive som var i ferd med å skje i Latin-Amerika. Vi hadde hatt et sterkt Latin-Amerika-engasjement knyttet til kampen mot diktaturene i Chile og Argentina, men dette hadde svunnet hen i takt med den positive utviklingen. Engasjementet og den politiske kontakten var blitt svært begrenset. I skyggen av dette hadde det skjedd mye annet. Mange norske ungdommer hadde begynt å studere spansk. Næringslivet hadde oppdaget Latin-Amerika, først og fremst Brasil og Chile. Det vi trakk som konklusjon var at vi må heve kunnskapsnivået om regionen og det bidrar vi til gjennom styrket forskningsinnsats. Videre har vi definert tre innsatsområder for vårt engasjement i regionen. Vi er små i regionen og det er liten gjensidig kjennskap. Vår innsats må derfor spisses rundt noen få innsatsområder. Disse er regnskogsbevaring og miljø, da i første rekke med Brasil. Det andre er forvaltning av olje- og gassvirksomheten. Det tredje er næringslivets sosiale ansvar og modeller for samarbeid mellom næringsliv, fagbevegelse og myndigheter (Erik Solheim, tale på debattmøte med Mauricio Rojas (medlem av Sveriges Riksdag), Civita 4. mars 2008).

Vridningen mot en politikk som var rettet mot Norges interesser, vakte imidlertid etter hvert reaksjoner også innenfor UD som så med bekymring på at Norge forlot sin tidligere rolle som støttespiller for sivilsamfunn og urfolk i de fattige mellomamerikanske landene. Derfor ble det også bestilt en utredning om Norges interesser i Mellom-Amerika for å se om man kunne klare å

omdefinere samarbeidet med den gamle bistandsregionen innenfor den nye rammen. Konsulentgruppen fant relativt begrensede direkte interesser utover skipsfartsinteresser i Panama og muligheter for vannkraftutbygging. Man baserte derfor tenkningen om interesser på et svært utvidet interessebegrep som inkluderte interessene i levende urfolkskulturer og fattigdomsreduksjon (Bull et al. 2008).

Flere av punktene fra Latin-Amerika-strategien ble raskt fulgt opp. Initiativet for å styrke dialogen mellom partene i arbeidslivet og å styrke næringslivets samfunnsansvar i Brasil var allerede under utredning parallelt i en rapport om mulighetene for å styrke sosial dialog i Brasil. Dette arbeidet resulterte i en rekke Corporate Social Responsibility-prosjekter samt et samarbeid mellom fagforeninger og arbeidsgiverorganisasjoner i Norge og Brasil (LO-NHO og CUT-CNI) (se Opsvik, kapittel 4) og etableringen av et norsk-brasiliansk forum for sosial dialog (i 2009). I oktober 2009 ble det avholdt en stor konferanse i Brasilia med formål å drøfte hvordan erfaringer fra den norske samarbeidsmodellen i arbeidslivet kunne brukes i Brasil. En brasiliansk delegasjon besøkte Norge i mai 2010. En annen oppfølging av tanken om å støtte sosial dialog ble satt i gang etter at Mauricio Funes vant presidentvalget i El Salvador i 2009 med støtte fra den tidligere geriljabevegelsen, nå et venstreorientert parti, FMLN, som lenge hadde vært SVs søsterparti. Det utfordret det hegemoniet det elite-styrte høyrepartiet ARENA hadde etter å ha styrt El Salvador i 20 år, men det var et ekstremt polarisert land som Funes-regjeringen overtok. Da den salvadoranske regjeringen i 2010 etablerte et økonomisk og sosialt råd (Consejo Económico y Social) med representasjon fra alle partier og ulike sivile samfunnsaktører, gikk derfor den norske regjeringen inn og støttet dette finansielt og organiserte en reise for dem til Europa (inkludert Norge) i august 2010.

Også budsjettmessig ble den nye politikken fulgt opp. Tidligere hadde bistanden til Latin-Amerika utgjort omtrent 165 millioner kroner fordelt på Nicaragua, Guatemala og en regional bevilgning til Mellom-Amerika, i tillegg til det som ble kanalisert gjennom frivillige organisasjoner og ulike andre ordninger. I budsjettet for 2007 var postens navn endret fra Mellom-Amerika til Latin-Amerika, og bistanden var økt til 246 millioner.²² Det var en økning på nærmere 50 prosent. Budsjettet ble holdt på omtrent det samme nivået i de to kommende årene. Samtidig falt Guatemala ut som samarbeidsland, noe som

22 For budsjettall over norsk bistand til Mellom- og Sør-Amerika, se Berntzen kapittel 5.

gjorde at potten for nye initiativer ble økt. Samlet sett stod likevel ikke Latin-Amerika-potten for mer enn i underkant av seks prosent av det totale bistandsbudsjettet og kun rundt ti prosent av det som ble bevilget til Afrika. Fra 2008 kom i tillegg bevilgninger over Miljøverndepartementets budsjett til det brasilianske Amazonasfondet, som etter hvert gjorde Brasil til Norges største bistandsmottaker siden man hadde fått aksept for å inkludere midlene til skogsatsingen i bistandsregnskapet.

Programmet for å styrke samarbeidet med Bolivia innenfor forvaltning av gassressursene som var eksplisitt foreslått i arbeidsgruppens rapport (Utenriksdepartementet 2006), ble igangsatt under programmet Olje for utvikling. Herunder ble også et LO-ledet prosjekt med fagforeningene innledet. Den lokale partneren var olje- og gassarbeiderforbundet FSTPB (Federación Sindical de Trabajadores Petroleros de Bolivia), og temaene for samarbeidet var åpenhet, antikorrupsjon og ressursforvaltning. Erik Solheim hadde Bolivia på programmet for sin første reise til Latin-Amerika i august 2008, da han var i Brasil, Bolivia og Peru. Det ble den første av syv reiser til Latin-Amerika som Solheim gjorde i løpet av sine syv år som minister: først to år (2005–2007) som miljø- og utviklingsminister og deretter (2007–2012) som bare utviklingsminister. De hyppigst besøkte landene var Bolivia og Brasil.

Brasil, Brasil, Brasil

Selv om Bolivia var Solheims yndlingsland, var det Brasil som ble det hyppigst besøkte reisemålet for regjeringen, og landet var generelt i fokus for satsingen. Det var det, som skissert over, to hovedårsaker til. På klimamøtet på Bali i 2007 lanserte Brasil sine ideer om et Amazonasfond, samtidig med at Norge la frem sine planer om Klima- og skoginitiativet. Norges ønske om å bidra til reduserte klimautslipp ved å hindre avskoging globalt, passet dermed som hånd i hanske med Brasils vilje til å bremse avskogingen i sitt eget land. Statsminister Stoltenberg ga under sitt besøk til Brasil i september 2008 tilsagn om finansiering på opp til en milliard US dollar innen 2015 dersom Brasil kunne levere tilfredsstillende resultater for avskogingen i Amazonas. Avtalen mellom UD og den brasilianske utviklingsbanken BNDES ble undertegnet i mars 2009. Norge forpliktet seg der til å bidra med 700 millioner kroner for 2009. Norge har senere forpliktet seg til 850 millioner kroner for 2010 og 750 millioner kroner for 2011. Det ble i 2010 vedtatt i Regjeringen å bruke ordningen med gjeldsbrev, og 1,2 milliard ble avsatt til BNDES gjennom den ordningen.

Samtidig vokste de norske investeringene i Brasil eksponentielt (se Opsvik, kapittel 4). Økningen begynte for fullt i 2006 og fortsatte etter en nedgang i forbindelse med finanskrisen. De totale norske investeringene i Brasil hadde seksdoblet seg mellom 2005 og 2011 da veksten flatet noe ut. De totale norske investeringene var på over over 24 milliarder dollar i 2014, og det var 130 norske selskap etablert i landet (Inventure Management 2015).

Dette var noe av bakgrunnen for at regjeringen satte i gang arbeidet med en Brasil-strategi i 2010. I motsetning til ved arbeidet med Latin-Amerika-strategien var det nå en samlet regjering som stod bak og fem departementer som var sentrale: Utenriksdepartementet, Miljø- og klimadepartementet, Olje- og energidepartementet, Næringsdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Tanken var å bygge de sterke norske interessene inn i en mer overordnet plan der ikke bare næringslivsinteressene og klimasamarbeidet stod sentralt. Planen hadde derfor fire punkter: 1) næringslivssamarbeid, handel og investeringer, 2) klima, miljø og bærekraftig utvikling, 3) globale utfordringer, 4) kunnskapssamarbeid og samfunnsutvikling. I delen om globale utfordringer var menneskerettighets-spørsmål, global helse, reform av globale institusjoner, fredsbevarende styrker og humanitære spørsmål inkludert (Regjeringen 2011).

Brasil-planen ble på mange måter et uttrykk for den nye engasjementspolitikken som ikke bare ble begrunnet med et globalt ansvar, men i like stor grad med egeninteresser. Samarbeidet med Brasil var helt klart i Norges egeninteresse, men ble definert vidt til å inkludere humanitære spørsmål, fred og miljø. Igjen ble et bredt utvalg av samfunnsaktører innkalt for å utarbeide strategien i en gruppe på 30–40 medlemmer. I tillegg ble det arrangert åpne møter underveis for å få innspill. Mange berørte parter ble inkludert, fra næringsliv, frivillige organisasjoner og akademia, samt representanter fra alle de berørte departementene. Næringslivsaktørene var nok likevel i klart flertall.

Brasil-strategien ble først undertegnet i Brasilia i mars 2011 med tilstedeværelse av både Jonas Gahr Støre og Erik Solheim og på den andre siden Brasils utenriksminister Antonio Patriota. I etterkant kom lanseringen i Norge som beskrevet innledningsvis.

Norge så ut til å være på god vei til å bli en foretrukket partner for Brasil, på tross av at implementeringen av strategien gikk så trått at UD hyret inn eksterne konsulenter for å lage en plan for implementeringen som skulle gjelde alle departementene som var involvert. Den ble imidlertid dårlig mottatt av flere av de andre departementene, som så den som en utidig innblanding i deres

arbeidsrytme fra UD's side, og implementeringsplanen ble derfor heller ikke implementert.²³

Men samtidig som Brasil var det forjettede landet, var det tegn som tydet på at resten av Latin-Amerika falt ut av fokus. Ett uttrykk for det var at regionalbevilgningen til Latin-Amerika gikk jevnt nedover fra en topp i 2008, og den var på god vei ned mot det nivået den hadde vært på før den rød-grønne regjeringen overtok, allerede før regjeringsskiftet i 2013 (se figur 6.1).

Ikke bare harmoni

Det kom etter hvert stadig flere tegn på at forholdet mellom den rød-grønne regjeringen og ulike venstreorienterte regjeringer i Latin-Amerika ikke bare var harmonisk. Det som på mange måter kunne se ut som en spagat mellom realpolitiske og økonomiske interesser, en sterk forpliktelse til å jobbe gjennom de eksisterende multilaterale institusjonene og solidaritet med de nyvalgte venstreorienterte regjeringene, fikk flere uventede utslag.

En situasjon som viste spenningen med all tydelighet, var da Evo Morales kom på Norgesbesøk i 2010. Det skjedde kort tid etter at Norge i 2008 hadde

Figur 6.1 Regionalbevilgning Latin-Amerika (i tusen NOK).

²³ Dette er basert på informasjon fra de involverte. Undertegnende var også konsulent i saken.

tatt initiativet til REDD (FNs klima- og skogprogram) for å koordinere og intensivere innsatsen på klima- og skogområdet i de tre FN-organisasjonene FNs miljøprogram (UNEP), FNs utviklingsprogram (UNDP) og FNs mat- og landbruksorganisasjon (FAO). REDD var en av Solheims aller viktigste satsinger. REDD innebærer imidlertid bruk av markedsmekanismer for å kompensere fattige land for å la skogen bli stående eller på andre måter å bidra til reduserte klimautslipp. Morales på sin side hadde bare en måned før norgesbesøket (i april 2010) talt til det alternative klimatoppmøtet i Cochabamba, Bolivia, og avvist enhver form for markedsmekanismer i forsvaret av Moder Jord (Pacha Mama) og kampen mot klimaendringer. Morales ytret i tillegg ønske om å delta på et åpent møte om klimaendringer under norgesbesøket, og det var stor frykt i UD for at han skulle bruke en slik plattform til å skyte ned Norges klimaflaggskip, REDD. Løsningen var å arrangere et åpent møte på Universitetet i Oslo der både Morales og Solheim skulle delta.²⁴ Møtet forløp uten store skandaler, men det var åpenbart at de to hadde ulik agenda, og at Solheims interesse for Bolivia og Morales' politiske prosjekt ikke ble gjengjeldt av gjesten. Morales snakket først og fremst til sitt hjemmepublikum og ikke som en global leder, og det ble etter hvert også tydelig at personkjemien mellom Morales og den stort sett så blide og joviale Solheim heller ikke helt stemte. Forholdet til Bolivia ble ikke bedre etter landets opptreden under klimaforhandlingene i København og senere Cancún, der Bolivia ble sett på som en lite konstruktiv kritiker som igjen tenkte mest på sitt bolivianske hjemmepublikum og langt mindre på å få til en avtale. Etter hvert ble også Olje for utvikling-programmet i Bolivia avvirket på grunn av manglende oppfølging fra boliviansk side.²⁵

Venezuela var ett av landene som Utenriksdepartementets arbeidsgruppe hadde utpekt som et mulig samarbeidsland, i tillegg til Brasil, Bolivia, Peru og Uruguay. Det samarbeidet ble det imidlertid aldri særlig mye av. En viktig årsak var at Statoil ble stadig hardere presset av Chávez-regimet. I utgangspunktet fikk Statoil en noe annen behandling enn andre selskaper, siden det var delvis statseid og en del av en norsk modell som vakte interesse også i Venezuela. I 2007 måtte imidlertid Statoil, sammen med medeierne franske

24 *Visions for solutions to the climate crisis*, åpent møte med Evo Morales og Erik Solheim, 20. mai 2010, Universitetet i Oslo.

25 Samtaler med ulike representanter for Latin-Amerika-seksjonen i Utenriksdepartementet.

Total og venezuelanske PVDSA, gi fra seg kontrollen over sin del av Orinoco-feltene i Venezuela til venezuelanske myndigheter, og det ble stadig vanskeligere å operere i landet. En annen årsak var at man både i embetsverket i UD og i politisk ledelse så med bekymring på den dreiningen regimet i Venezuela tok, samt Venezuelas innblanding i andre land, ikke minst Bolivia.²⁶ Regjeringen ble også utsatt for et stadig sterkere press fra den hjemlige opposisjonen om å ta til motmæle mot menneskerettighetssituasjonen i Venezuela. Svarene gikk i stor grad ut på å peke på formaliteter og ellers ligge lavt og understreke at man ikke ga noen form for støtte til venezuelanske myndigheter. Da Jonas Gahr Støre ble utfordret på situasjonen i blant annet Venezuela under den utenrikspolitiske debatten i Stortinget 15. februar 2007 (etter utenriksministerens redegjørelse 13. februar 2007), svarte han: «Så blir det fra flere hold, også fra representanten Gundersen, gjort et poeng av dette: Hva med disse farlige radikale regimene i Latin-Amerika? Jeg fikk dessverre ikke tid til å komme mye inn på Latin-Amerika i min redegjørelse. Jeg gikk inn på det ved å vise til at Brasil er en av våre partnere når det gjelder mange forskjellige initiativer, helse og utenrikspolitikk, og også i WTO-sammenheng. Men det er altså ikke slik at Norge gir støtte til Venezuela. Utviklingsministeren viser til at vi skal komme med en viss type utviklingsstøtte for å oppmuntre positive prosesser, f.eks. i Chile, Brasil og Bolivia.»²⁷

Også Solheim viste begrenset begeistring for Chávez. På et debattmøte allerede i 2008 sa Solheim med referanse til ikke bare Venezuela, men flere av landene i regionen at: «En annen svakhet er den ekstremt sterke tendensen til konfrontasjon i politikken. Venezuela er stjerneeksempelet på det. Både Chávez og opposisjonen søker konstant konfrontasjon. Det er ingen forsøk på å finne løsninger som kan være til nasjonens beste. Dette er dessverre en tendens som preger mange av landene i regionen.»²⁸

Samtidig ble støtten til Nicaragua under Daniel Ortega gradvis avvirket. Det hadde mer med en redusert tilstedeværelse i Mellom-Amerika å gjøre, enn en reaksjon mot Ortega, men det var også vanskelig å spore noen begeistring på norsk side for den gamle kommandantens regime.

26 Oversiktsrapport Bolivia, juli 2006.

27 <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Referater/Stortinget/2006-2007/s070215.pdf>

28 Debattmøte med Mauricio Rojas (medlem av Sveriges Riksdag), Civita 4. mars 2008.

Ecuador var et av de nye venstreorienterte landene som aldri egentlig kom på agendaen. Ecuador var ikke nevnt i arbeidsgruppens dokument, og det var heller ikke lange tradisjoner for samarbeid med landet. Den største saken i forhold til Ecuador var den ecuadorianske regjeringens forsøk på å samle støtte til sitt prosjekt for å la oljeressursene (antatt i størrelsesorden 846 millioner fat olje) i de sårbare områdene i nasjonalparken Yasuni-ITT (Ishpingo-Tambococha-Tiputini) i Yasuni nasjonalpark i Amazonas ligge. Det ville tilsvare 20 prosent av landets kjente oljereserver. For å få til det trengte staten at det internasjonale samfunnet bidro med 3600 millioner dollar, noe som ville tilsvare halvparten av inntektene Ecuador ville fått dersom oljen ble utvunnet. Det ville ikke bare bevare artsmangfoldet og mange urfolks levekår, men også redusere klimautslipp med 407 millioner CO₂, ifølge beregningene. Da representanter fra prosjektet hadde samtaler med miljøvernminister Solheim høsten 2008, ble de imidlertid møtt med en kald skulder og beskjed om at de rundt 28 millionene kroner årlig som det ble bedt om, var et altfor stort bidrag for Norge å komme med for vern av en enkelt nasjonalpark.²⁹ Det var midlertid minst to andre argumenter som også var tungtveiende. Det første var at det ville være inkonsekvent å støtte dette prosjektet mens Norge var midt oppe i en vanskelig debatt om oljeutvinning i Lofoten, Vesterålen og Senja, og hvor deler av regjeringen var for. Et like viktig argument var nok at Norges klimapolitikk var fokusert på skog, snarere enn å la oljen ligge, og at man heller ville støtte Ecuador gjennom flaggskipet REDD. I tillegg var det flere som ga uttrykk for usikkerhet omkring hele prosjektet og manglende tillit til at det ville bli gjennomført. Støtte til skogsatsing i Ecuador kom på plass noen år senere,³⁰ men Yasuni-ITT oppnådde ikke tilstrekkelig støtte og ble skrinlagt i august 2013.

Samarbeidet med Uruguay som var skissert i den opprinnelige planen, ble det heller ikke stort av, men det gjorde det derimot med Peru på tross av at Humala-regjeringen som i arbeidsgruppens dokument fra 2006 ble omtalt som venstreorientert, viste få tendenser til det i etterkant. Årsaken var igjen at det var betydelige økonomiske interesser i Peru, men samtidig en oppblomstring av konflikter mellom naturressursutvinning og miljø og urfolksrettigheter. Det var også en økning av norske investeringer i Peru. Selv om antallet bedrifter

29 <http://www.latin-amerikagruppene.no/noop/page.php?p=Artikler/12423.html&d=1>

30 https://www.nrk.no/urix/norge_-tyskland_-ecuador-og-colombia-inngar-regnskog-samarbeid-1.12089401

eller størrelsen på investeringene ikke er i nærheten av det man så i Brasil, var Norge til stede i både fiskeri og fiskeprodukter, vannkraft, olje, gruvedrift og fornybar energi.³¹ Peru ble også et viktig samarbeidsland under skoginitiativet, selv om den konkrete avtalen om støtte til Peru på 1,8 milliarder frem til 2020 for å bevare skog, ikke ble underskrevet før etter at de rød-grønne måtte vike plassen for Solberg-regjeringen.³² I motsetning til Bolivia, viste også Peru seg som en pålitelig samarbeidspartner i globale klimaforhandlinger (og etter hvert som vertsland for klimatoppmøtet i Lima, 2014). Samtidig støttet regjeringen tiltak for å redusere konfliktnivået omkring naturressursutvinning og for å styrke implementeringen av ILO-konvensjon 169. Igjen viste altså økonomiske interesser og engasjementet og forpliktelsene når det gjaldt klimapolitikk og skogsatsing seg som viktigere enn forsøk på å støtte regjeringer ut ifra ideologiske høyre-venstre-preferanser.

En venstreorientering – til slutt?

I mars 2012 måtte Erik Solheim gå av som utviklingsminister etter en intern lederstrid i SV, og ble byttet ut med Heikki Holmås. Et halvt år etter ble Jonas Gahr Støre byttet ut med Espen Barth Eide som utenriksminister. Dermed var tospannet som hadde ledet Norges Latin-Amerika-satsing ute. Spesielt tapet av Erik Solheim, som var den som hadde holdt Latin-Amerika-fanen høyst internt i UD, ble sett på med bekymring i Latin-Amerika-kretser. Heikki Holmås var imidlertid opptatt av å sette sitt preg på politikken den korte tiden som var igjen før stortingsvalget, og valgte en flaggsak som naturlig brakte ham til Latin-Amerika og i dialog med de venstreorienterte regjeringene, nemlig ulikhet. Mens temaet ulikhet var et tabu i utviklingskretser i alle fall frem til 2010, fikk det stor interesse etter publikasjonen av en rekke bøker som fikk global oppmerksomhet (Wilkinson and Pickett 2009; Stieglitz 2012; Piketty 2014). Fokus på ulikhet var i tråd med SVs ideologi, og Holmås satte snart etter sin tiltreden i gang med sin «ulikhetsmelding» (Stortinget 2013). I det arbeidet ble han gjort oppmerksom på fremskrittene som var gjort når det gjaldt inntekstulikhet i Latin-Amerika. FNs økonomiske kommisjon for Latin-Amerika var på det tidspunktet i en prosess med å «mainstreame» kampen mot ulikhet som et gjennomgangstema i alle sine avdelinger, og den andre

31 http://www.noruega.cl/Global/SiteFolders/websan/Norske_selskaper_i_Peru_2012.pdf

32 <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-utbetaler-50-regnskogmillioner-til-peru/id2501902/>

rapporten i det som ble kalt «ulikhetstriologien», en serie med flaggskipsrapporter, var nylig publisert. I januar 2013 dro Heikki Holmås på sin såkalte fordelingsreise til fire land i Latin-Amerika: Brasil, Chile, Guatemala og El Salvador, for blant annet å diskutere samarbeid om en videre ulikhetsreduksjon. Her ble det blant annet foreslått å samarbeide tettere med det relativt nylig etablerte Fellesskapet av latin-amerikanske og karibiske stater (CELAC) og styrke organisasjonens fokus på fordeling. Dette skulle blant annet gjøres ved å opprette en «vennelandsgruppe» i Latin-Amerika med Brasil som hovedaktør for å fremme en regional fordelingsagenda, i tillegg til å jobbe med ulike nasjonale tiltak for å sikre en bedre fordeling i forvaltningen av naturressurser. I Chile besøkte Holmås hovedkvarteret til FNs økonomiske kommisjon for Latin-Amerika og Karibia (CEPAL) for å underskrive en samarbeidsavtale som omfattet støtte til forskning, men også støtte til større seminarer der forskningen om ulikhet skulle formidles til politiske miljøer i Latin-Amerika.

Holmås fikk imidlertid liten tid til å følge opp planene ettersom regjeringen måtte gå etter stortingsvalget i september 2013. Samarbeidet med CEPAL fortsatte, det gjorde også et relatert akademisk samarbeid med Universitetet i Oslo.³³ Norge ble i etterkant medlem av CEPAL (2014) for første gang. Vennelandsgruppen for fordeling ble det imidlertid aldri noe av, og det samme gjaldt i betydelig grad oppfølgingen av CELACs arbeid for fordeling. Derimot fikk Norge senere observatørstatus i Stillehavsalliansen (Alianza del Pacífico) – en sammenslutning av land (Chile, Peru, Mexico og Colombia) som ble sett på som mer frihandels- og høyreorienterte enn kjernelandene innenfor de venstreorienterte regimene. Likevel kan det sies å ha vært en videreføring av ønsket om å spille en rolle i Latin-Amerika og kombinere økonomiske og politiske interesser.

Kritikken på hjemmebane ble samtidig stadig sterkere ettersom korrupsjonsskandaler samt autoritære trekk hos flere av de venstreorienterte regjeringene kom til å dominere nyhetsbildet. Fra 2015 gikk en rekke land i Latin-Amerika mot høyre, samtidig som fokuset ble vendt mot innenlandske problemer snarere enn et felles utenrikspolitisk prosjekt. Donald Trumps valgseier og Kinas nye, omfattende Latin-Amerika-strategi var i ferd med å snu

---

33 UNFAIR (Understanding the Factors of Inequality Reduction) som var et samarbeid mellom ESOP (the Centre for the Study of Equality Social Organization and Performance) og SUM (Senter for Utvikling og Miljø), begge ved Universitetet i Oslo.

opp ned på den internasjonale politiske konteksten. Norges prioritet i regionen var imidlertid bemerkelsesverdig lik den den hadde vært for ti år siden: investeringer (mest i naturressurser), klima og skog og fred, demokrati og menneskerettigheter.

Konkluderende bemerkninger

De rød-grønnes Latin-Amerika-satsing var på mange måter unik i norsk historie. Man forsøkte for første gang å få til en samlet strategi overfor en region som aldri hadde vært særlig annet enn et skyggeland i norsk politikk (Bull 2010). Ideene som lå bak, fokuserte for første gang på Latin-Amerika som helhet og ikke på de tradisjonelle bistanlandslandene i Mellom-Amerika. Tanken var å skape samarbeidsrelasjoner med land som hadde både økonomiske og politiske ressurser å tilby – som var sentrale i en verden med totalt endrede maktforhold.

Latin-Amerika-satsingen ble kritisert for å være ideologisk motivert. I dette kapittelet har jeg argumentert for at den var like mye realpolitisk motivert, i tillegg til at den kan forstås som en videreføring av engasjementspolitikken som ble utviklet på 1990-tallet. Motivet for å fokusere på Latin-Amerika var å sikre økonomiske egeninteresser og nye strategiske allianser i en verden preget av endrede maktforhold. Egeninteresser var imidlertid vidt definert i tråd med engasjementspolitikken til å omfatte klima- og skogsatsingen og forsøk på å gjøre verden til et fredeligere og mer demokratisk sted. Det nye var også at Latin-Amerika ble innlemmet i en generell utenrikspolitikk og ikke lenger var et avvikende appendiks.

Latin-Amerika-politikken under venstrebølgen gir viktig innsikt i utfordringene som ligger i å føre en konsekvent utenrikspolitikk overfor en dypt splittet region. Da latinamerikansk enhet i internasjonal politikk så ut til å være historisk sterk på slutten av 2000-tallet, med nye regionale organisasjoner med felles from mot USAs Cuba-linje, dekket det over dype motsetninger internt og politisk polarisering i mange land. Norges måte å forholde seg til splittelsene på har vært å insistere på dialog, men den har også vært et diplomatisk «ja takk, begge deler» idet man har forsøkt å balansere mellom støtte til sosiale bevegelser, næringsliv, demokrati, menneskerettigheter, fordeling, naturressursutvinning og miljø. Motsetninger og utfordringer som den politikken har skapt i ulike lokale kontekster, har vi bare så vidt begynt å se resultater av.

Referanser

- Agenda (2007). *Utredning av modeller for etablering av permanent kunnskapsmiljø på Latin-Amerika i Norge*. Agenda Utredning & Utvikling, på oppdrag fra Utenriksdepartementet.
- Bull, Benedicte, Borchrevink, Axel, Øi, Vibeke og Stølen, Kristi Anne (2008). *Norway's Strategic Interests in Central America*, SUM Report, 2008: 15. Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs. Oslo: Centre for Development and the Environment, University of Oslo.
- Bull, Benedicte (2010). Fra skyggeland til samarbeidspartner. I *Gull og Grønne Skoger: Norske Interesser i Latin-Amerika*. Oslo: Solidaritet Forlag, s. 28–33.
- Bye, Vegard (1997). Norge og Latin-Amerika. I Knutsen, Thorbjørn L., Sørbø, Gunnar og Gjerdåker, Svein (red.), *Norges Utenrikspolitikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, s. 206–425.
- Bye, Vegard (2009). *Hauges skjulte Cuba-aksjon*. Kronikk, Ny Tid, 6.1.2009, <https://www.nytid.no/kronikk-hauges-skjulte-cuba-aksjon-2/>
- Bye, Vegard (2014). Estudios sobre la izquierda latinoamericana desde una perspectiva noruega. I Benedicte Bull (red.), *Pensamiento social Noruego sobre América Latina*. Buenos Aires: CLACSO, s. 57–88.
- Egeland, Jan (1988). *Impotent Superpower — Potent Small State: Potentials and Limitations in the Human Rights Objectives in the Foreign Policies of the United States and Norway*. Oslo: Oslo University Press.
- Inventure Management (2015), *Norwegian Investment in Brazil: 2015*, Rio de Janeiro: Innovation Norway/Norwegian Embassy/Norwegian Consulate General, <http://nbcc.com.br/wp-content/uploads/2016/10/norwegian-investments-in-brazil-2015.pdf>
- NAVF (1990). *Norsk Latin-Amerika forskning: Status og styrkning. Instilling frå et utval under Nasjonal komité for utviklingsforskning*.
- Neuman, Iver (2010). Utenriksministerens spillerom, 1972–2010. *Internasjonal politikk*, Vol. 68, No.1: 115–230.
- Nissen, Ada (2010). *Et historisk bidrag? : norsk fredsdiplomati i Guatemala 1989–1997*. Oslo: University of Oslo, Department of Anthropology.
- Norad (2012). Tax for Development. Norad Report, at <http://www.norad.no/globalassets/import-2162015-80434-am/www.norad.no-ny/filarkiv/vedlegg-til-publikasjoner/tax-for-development.pdf>.
- NOU (2008). Coherent for development? – How coherent Norwegian policies can assist development in poor countries, p. 14.
- O'Neill, William G.O. (2003). Fighting Terrorism for Humanity: A forum on the roots of evil, Organized by the International Peace Academy and the Government of Norway, New York 23. September 2003, Conference Report.
- Regjeringen (1987). *St.meld. nr. 42 (1987–1988)*.
- Regjeringen (1989). Om utviklingstrekk i det internasjonale samfunn og virkninger for norsk utenrikspolitikk. *Report to the Storting N° 11 (1989–1990)*.

- Regjeringen (2008). Interests, Responsibilities and Opportunities – The main features of Norwegian foreign policy. *Report to the Storting N° 15 (2008–2009)*.
- Regjeringen (2011). Regjeringens Brasil strategi: nye perspektiver på et tradisjonsrikt forhold, at https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/ud/vedlegg/naeringsliv/280311brasilstrategi_webn.pdf.
- Regjeringen (2012). Sharing for Prosperity: Promoting democracy, fair distribution and growth in development policy. *Report to the Storting N° 25 (2012–2013)*.
- Skånland, Øystein Haga (2009). Norsk utenrikspolitikk i fredens tegn: en diskursanalyse. *Internasjonal Politikk*, Vol. 67, N° 3: 321–348.
- Stieglitz, Joseph (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York: W.W. Norton & Company.
- Stortinget (2013). *Dele for å skape*. Innst. 420 S (2012–2013). Innstilling til Stortinget fra utenriks - og forsvarskomiteen, Meld. St. 25 (2012–2013).
- Tunander, Ola (2008). Geopolitics of the North: Geopolitik of the Weak: A Post-Cold War Return to Rudolf Kjellén. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol. 43, N° 2: 164–184.
- Utenriksdepartementet (2006). *Latin-Amerika: Utenriksdepartementets arbeidsgruppes rapport*
- Wahl, Peder (2011). Politisk ammunisjon: En analyse av Cuba-saken 1958 – 1960, Masteroppgave i Historie. Universitetet i Bergen.
- Wig, Ståle (2014). *Seierherren: En autorisert biografi om Jonas Gahr Støre*. Oslo: Kagge forlag.
- Wilkinson, Richard and Kate Pritchett (2009). *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London: Penguin Books.

7

“La firma no es la paz” norske bidrag til fred i Guatemala og Colombia

Ada Nissen

”La firma no es la paz!” Undertegnelsen sikrer ikke freden. Padre Alberto Franco fra menneskerettighetsorganisasjonen Comision Intereclesial de Justicia y Paz (CIJP) lente seg fremover i stolen. Det var april 2016, og det fjerde forsøket på fredsforhandlinger mellom den colombianske regjeringen og geriljaorganisasjonen Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (FARC) hadde pågått siden oktober 2012. Alt tydet på at prosessen hadde nådd et gjenombrudd, men Padre Franco var skeptisk. Sammen med flere andre menneskerettighetsforkjempere var han på besøk i Norge for å delta i en debatt om fredsprosessen. ”Det blir ingen fred før volden og drapene opphører”, understreket han med trykk på hvert enkelt ord. ”Uten sosial rettferdighet er freden ingenting verdt. Menneskerettighetssituasjonen i Colombia er veldig alvorlig.”¹

Fire måneder senere, den 24. august 2016, sprakk en verdensnyhet i Colombia. Etter over femti år med krig hadde FARC og den colombianske regjeringen signert en endelig fredsavtale. I Norge gikk telefonene i både Utenriksdepartementet og nyhetsredaksjoner varme. Norske diplomater hadde for andre gang spilt rollen som tilretteleggende megler i en latinamerikansk fredsprosess, og kanskje var dette den eneste fredsprosessen der Norge virkelig hadde lyktes med sitt oppdrag. Forrige gang Norge meglet i Latin-Amerika, var i Guatemala på begynnelsen av 1990-tallet, en prosess som til slutt ble brakt i havn ikke av Norge, men av FN. Den norske regjeringen samarbeidet med Kirkens Nødhjelp

---

¹ Padre Alberto Franco (CIJP), seminar i Oslo 21. april, 2016.

om å tilrettelegge for forhandlinger mellom den guatemalanske regjeringen og geriljaorganisasjonen Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca (URNG). I seks år, fra 1990 til 1996, jobbet en liten og eksklusiv norsk gruppe for å få på plass en politisk løsning på en konflikt som hadde vart i over tretti år. Etter iherdig innsats og god drahjelp fra FN de siste to årene kom et omfattende avtaleverk bestående av ni delavtaler til slutt på plass.

Da colombianske myndigheter nesten femten år senere spurte om Norge ville prøve seg som fredsmegler igjen, denne gangen i et fjerde forsøk på en fredsprosess mellom FARC og den colombianske regjeringen, kom svaret raskt: Ja! Norge hadde vært involvert i fredsarbeid i Colombia helt siden Jan Egeland ble FNs spesialutsending for fred på slutten av 1990-tallet, og UD mente at norske diplomater hadde gode muligheter til å lykkes (Dag Nylander, intervju, 16. august, 2016).

Men hva gjorde egentlig norske meglere for å bidra til fred i Guatemala og Colombia? Hadde norske diplomater, politikere og bistandsarbeidere virkelig det som skulle til for å løse konflikter med dype, strukturelle røtter, og i Colombias tilfelle et tilsynelatende viltvoksende narkoproblem? Hvordan tenkte norske aktører om fredsmegling i Latin-Amerika? Og kunne de bruke erfaringer fra Guatemala underveis i arbeidet med Colombia-prosessen? Dette kapittelet svarer på disse spørsmålene ved hjelp av arkivmateriale fra Utenriksdepartementet, intervjuer med nøkkelaktører, forfatterens doktoravhandling og annen relevant litteratur. Det er imidlertid viktig å understreke at kildesituasjonen er mer utfordrende når gjelder Colombia enn når det gjelder Guatemala, ettersom fredsprosessen i Colombia helt nylig er avsluttet. Når dette er sagt, gir kapittelet likevel et innblikk i mulighetene og utfordringene Norge møtte som fredsmegler i begge land. Først blir de to konfliktene forklart i svært korte trekk. Deretter forklares opptakten til fredsprosessene, hvorfor partene i begge land ønsket Norge velkommen som meglere, samt hva som motiverte Norge til å påta seg rollen som fredsmegler basert på drivkrefter i norsk utenrikspolitikk. Videre følger en diskusjon om forhandlingsoppsett, hovedutfordringer og hvilke muligheter og utfordringer fredsmegleren Norge møtte på i Latin-Amerika.

Konflikter med dype røtter

Konfliktene i Guatemala og Colombia har en rekke likhetstrekk. Begge konfliktene brøt ut på 1960-tallet, og en av de grunnleggende årsakene var skjev fordeling av jord og påfølgende stor sosioøkonomisk ulikhet. Etter frigjøringen fra

Spania i henholdsvis 1821 og 1819, overtok lokale spanskættede eliter brorparten av den dyrkbare jorda fra spanske koloniherrer.² De bredere lag av folket, hovedsakelig bønder med og uten urfolksbakgrunn, fikk få eller ingen rettigheter til jord (Skidmore & Smith 2005). Ettersom politiske og sosiale rettigheter fulgte med jorda, hadde store deler av befolkningen liten innflytelse over samfunnsutviklingen. De økonomiske og politiske elitene i begge land kontrollerte alle statsinstitusjoner, og fordelte byrder og goder etter egen interesse. I Guatemala fulgte det ene autoritære regimet det andre, i Colombia preget en langvarig maktkamp mellom landets to første og største politiske partier – det konservative partiet og det liberale partiet – dagsorden. En serie med opprør og borgerkriger fulgte utover 18- og 1900-tallet før feiden i 1948 kulminerte i en fullskala borgerkrig der rundt 300 000 mennesker døde. Etter krigen sluttet de to partiene fred, men fortsatte å dominere politisk gjennom en maktfordelingsavtale kalt Nasjonal Front (Skidmore og Smith 2005).

I begge land sørget en betydelig militær og konservativ arv for at opposisjonell politisk og sosial organisering slått hardt ned på. Dette var sterkt medvirkende til at unge intellektuelle og politisk aktive bønder etablerte geriljaorganisasjoner og startet opprør mot statsmakten på 1960-tallet. I Guatemala brøt borgerkrigen ut i 1960, i Colombia skjedde det samme i 1964. På dette tidspunktet kontrollerte to prosent av befolkningen over 60 prosent av all dyrkbar jord i Guatemala. I Colombia var fordelingen tilnærmet lik. I 1960 eide 1,7 prosent av alle landeiere 55 prosent av den dyrkbare jorda, mens 62,5 prosent av colombianske bønder livnærte seg på mindre enn én prosent av den samme jorda (Leech 2011: 19).

I Guatemala fulgte krigsutbruddet i kjølvannet av en amerikanskregissert CIA-operasjon som i 1954 styrtet Guatemalas andre demokratisk valgte president, den sosialistisk-inspirerte Jacobo Arbenz. Årsaken var at Arbenz iverksatte en stor jordreform som skulle sikre jevnere fordeling. I tillegg legaliserte han Guatemalas kommunistparti. Dette var mer enn hva amerikanerne, som var preget av den kalde krigens ideologiske dragkamp med Sovjetunionen, kunne tåle. USA innsatte derfor en ny militærregjering. Men etter bare seks år forsøkte en liten

---

2 Colombias selvstendighet var en lang og konfliktfylt prosess. Den kortvarige republikken Gran Colombia bestående av dagens Colombia, Venezuela, Ecuador og Panamá i tillegg til deler av Costa Rica, Peru, Brasil og Guyana, erklærte seg uavhengig i 1819 som et resultat av Simón Bolívars uavhengighetskamp. I 1829 raknet Gran Colombia, og i 1830 ble det nåværende Colombia utskilt som en egen stat under navnet Nueva Granada. I 1858 fikk denne staten navnet Colombia.

gruppe guatemalanske offiserer å styrte regjeringen. Offiserene var inspirert av revolusjonen på Cuba i 1959 og ønsket endring i Guatemala. Kuppet lyktes ikke, men ble kimen til de tre geriljaorganisasjonene *Fuerzas Armadas Rebeldes* (FAR), *Organización del Pueblo en Armas* (ORPA) og *Ejército Guerrillero de los Pobres* (EGP) som skulle kjempe mot regjeringssiden helt fram til 1996 med hovedkrav om mer rettferdig fordeling av land. I Colombia regnes startpunktet for borgerkrigen mellom geriljaen og regjeringssiden å være 1964. Dette året etablerte en gruppe bevæpnede bønder under ledelse av kommunisten Manuel Marulanda geriljaorganisasjonen *Bloque Sur* (sørblokken) og formulerte et program for jordreform. Samme år etablerte en gruppe urbane intellektuelle organisasjonen *Ejército de Liberación Nacional* (ELN), inspirert av utviklingen på Cuba hvor et kommunistisk styre nå var etablert. I 1966 skiftet *Bloque Sur* navn til *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* (FARC), og i 1972 kom geriljagruppen M-19 til. Organisasjonene hadde ulikt utspring, men omfordeling av jord og politisk makt stod øverst på agendaen til samtlige (Skidmore & Smith 2005; Leech 2011).

Både i Guatemala og Colombia svarte regjeringssiden med intensivert bekjempelse av geriljaen. Harde motkampanjer ble iverksatt. Geriljamedlemmer, medlemmer av kommunistpartiene, fagforeningsledere og aktivister, men også sivile borgere anklaget for å stå i ledtog med geriljaen ble trakassert, bortført eller drept. Etter hvert ble konfliktene tydelige ressurs- og klassekonflikter. I begge land foregikk krigene primært på landsbygda, og mens bønder levde med konflikten daglig forholdt de urbane elitene seg i liten grad til konflikten (Skidmore & Smith 2005; Leech 2011).

På et viktig punkt skiller imidlertid de to konfliktene seg fra hverandre. Da kokain utover 1970- og 1980-tallet ble uhyre populært i vestlige land økte Colombias narkotikaproduksjon og –transport. Dette skjedde ikke i Guatemala. Det fantes riktignok mektige narkokarteller i Guatemala som blant annet drev med transport, men narkotrafikken og produksjonen ble aldri like stor som i Colombia hvor store kvanta ble eksportert illegalt til det nordamerikanske markedet. Etter hvert filtret narkotrafikken seg sammen med konflikten om jord og ressursfordeling. Både den colombianske statens maktmonopol og FARCs posisjon ble utfordret fordi narkoprodusenter og –trafikanter fikk mer politisk og økonomisk makt. Narkobaroner kjøpte opp store landarealer og sikret seg beskyttelse gjennom allianser med mektige landeiere og høyreorienterte paramilitære grupper med bånd til de colombianske regjeringsstyrkene. Etter hvert dannet de også forbindelser til den økonomiske og politiske eliten i landet.

For di det var store penger å tjene på kokainproduksjon slo også bønder som tidligere hadde drevet tradisjonelt jordbruk inn på dyrking av kokablader. Andre fikk jobb på produksjonsanlegg eller raffinerier. FARC, som i motsetning til geriljaorganisasjonene i Guatemala var forankret i bondebefolkningen og hentet sin primære støtte derfra, ble raskt involvert i narkotrafikken. Dette skyldtes ikke minst at FARC kontrollerte store områder sør i Colombia der jordbruk var hovedaktiviteten til befolkningen (Leech 2011).

Konfliktens narkodimensjon førte til at USAs interesse for Colombia økte. Amerikanerne hadde av ideologiske grunner støttet den colombianske regjeringens kamp mot FARC siden 1964, men da narkotrafikken eksploderte på 1970- og 80-tallet, bestemte regjeringen i Washington seg for å iverksette et enda sterkere amerikansk engasjement. Den amerikanske regjeringen ønsket å slå ut FARC militært, innføre markedsliberalisme og stanse flyten av narkotika inn til USA. Amerikansk etterretning begynte derfor å samarbeide tett med colombianske myndigheter og bevilget Colombia utallige milliarder dollar i militærbistand. Fra år 2000 ble militærbistanden trappet ytterligere opp gjennom den såkalte ”Plan Colombia”, et omstridt samarbeid mellom USA og colombianske myndigheter. Nærmest over natten tredoblet den økonomiske støtten seg og Colombia ble verdens tredje største mottaker av amerikansk militærbistand, kun forbigått av Israel og Egypt. I perioden fra 2000 til 2008 mottok Colombia i snitt 540 millioner dollar årlig i militærbistand fra USA. Dette innebar blant annet at kokaplantaser ble frysprøytet med plantegift og militært personell opp trent til å bekjempe narkotikaproduksjonen. Planen ble opprinnelig presentert som en ”fredspakke”. Den oppnådde i stor grad målet om å svekke FARC militært, men bidro samtidig til å forsterke konflikten mellom geriljaen og colombianske myndigheter. Slik sett var planen med på å sette rammen om rollen Norge skulle spille først som dialogskaper og senere som formell tilrettelegger for fredsprosessen mellom FARC og den colombianske regjeringen fra midten av 2000-tallet og fremover (Leech 2011; United States Government Accountability Office 2008).

Hvorfor Norge?

Guatemala

Det var Det lutherske verdensforbundet (LVF), en internasjonal sammenslutning av lutherske kirker, som var opphavet til det norske fredsinitiativet i

Guatemala. LVF hadde lenge drevet arbeid for internasjonal fred og forsoning og i 1988 hadde forbundet opprettet et fond for konfliktløsning i Midtøsten og Mellom-Amerika (Tønnessen 2007: 178–179). I 1989 bestemte LVFs generalsekretær Gunnar Stålsett, norsk teolog og tidligere senterpartipolitiker, at pengene skulle brukes på en serie møter mellom LVF, geriljatopper, politiske og militære ledere i Guatemala. Stålsett hadde gode kontakter i norsk politikk og samfunns- liv, og tok etter hvert kontakt med Kirkens Nødhjelps representant i Mellom-Amerika, Petter Skauen. Skauen hadde drevet hjelpearbeid i Guatemala siden 1976 og hadde gode kontakter i sivilbefolkningen, geriljaen og regjeringen. Han var ikke sen om å takke ja da Stålsett foreslo et samarbeid om en dialogprosess. Hvis Skauen kunne ta en prat med sine kontakter på regjeringssiden ville Stålsett snakke med geriljaen. Relativt raskt klarte Stålsett og Skauen å overbevise URNG og den guatemalanske regjeringen om å gi et mer organisert dialoginitiativ en sjanse. Fordi utviklingen i regionen gikk i retning av fred – både Nicaragua og El Salvador – var i gang med fredsforhandlinger, og fordi URNG i realiteten var nedkjempet militært trengte partene liten betenkningstid (Nissen 2011: 53–57).

Nordmennene virket dessuten harmløse, oppriktige og uten mulighet til å volde noen aktører i Guatemala stor skade. Norge hadde minimale historiske, politiske, økonomiske forbindelser til Guatemala og lå dessuten milevis unna. Stålsett og Skauen ønsket å arrangere et første formelt møte i Norge. Men før dialogen kunne settes i gang måtte de ha politisk klarering. De to initiativtakerne ringte til utenriksminister Kjell Magne Bondeviks (KrF) kontor fra et hotellrom i Guatemala By. De fikk grønt lys (Nissen 2015: 65). Norge skulle gjøre et forsøk på å få slutt på en over tretti år lang konflikt i et land kommende statssekretær Jan Egeland mente mange nordmenn, inkludert politikere og diplomater i utenriksdepartementet, tenkte på som «bananrepublikken Guatemala» (Jan Egeland, intervju, 15. januar, 2010). Et halvt år senere, i mars 1990 møttes to delegasjoner, en fra URNG og en fra regjeringens forsoningskommisjon (CNR), i Heftyevillaen på Frognerseteren i Oslo. Dette var begynnelsen på en fredsprosess som skulle vare i seks år.

Hvorfor sa den norske regjeringen ja til Skauen og Stålsetts forslag med en gang? Svaret finnes i en blanding av omfattende endringer i internasjonal politikk, regionale endringer i Mellom-Amerika og en ny vending i norsk utenriks- politikk. Da den kalde krigen tok slutt rundt 1990 gjorde Sovjetunionens fall og USAs unilaterale triumf at små stater som Norge fikk større internasjonalt handlingsrom. Den norske regjeringen måtte ikke lenger ta hensyn til det bipolare spenningsforholdet mellom verdens to supermakter og det åpnet seg nye

dører for norsk aktivitet internasjonalt. Norge var dessuten ikke medlem av EU og dette utenforskapet bidro til at norske regjeringer måtte finne alternative måter å drive utenrikspolitikk på for at Norge ikke skulle bli marginalisert i viktige internasjonale spørsmål. Raskt seilte engasjement for fred, menneskerettigheter og demokrati opp som et politikkområde Norge hadde mulighet til å utmerke seg. De store oljefunnene i Nordsjøen hadde gitt Norge økonomisk ryggrad til å bære et stort bistandsbudsjett som også inkluderte fred- og forsøringsarbeid. Det politiske argumentet for denne politikken var at både bistand og fremme av fred- og forsøring bar i seg typisk norske verdier og idealer som Norge ikke bare burde, men pliktet å fremme. I tillegg var bistand og fredsarbeid en nisje der Norge fikk mulighet til å profilere seg, noe som i sin tur ga tilgang til viktige internasjonale aktører og fora. Fredsmegling var med andre ord en mulighet til å gjøre seg synlig på den globale arena (Tamnes 1997). I 1990 fikk Norge en ny Arbeiderpartiregjering. Thorvald Stoltenberg ble utenriksminister, og unge statsviteren og organisasjonsmannen Jan Egeland hans statssekretær. Med Stoltenberg og Egeland i førersetet skjøt den norske fredspolitikken virkelig fart. Spesielt Jan Egeland ble en viktig pådriver for engasjementet i Guatemala (Liland & Kjerland 2003: 83).

Utviklingen internasjonalt og hjemme i Norge sammenfalt med viktige endringer i Mellom-Amerika. Under den kalde krigen hadde flere av de mellom-amerikanske landene vært plaget av indre konflikt, men på 1980-tallet tok latinamerikanske presidenter flere regionale initiativ for fred. I 1983 dannet Mexico, Venezuela, Colombia og Panama Contadorgruppen som skulle arbeide for politiske løsninger på konfliktene i Nicaragua, El Salvador og Guatemala. I 1986 videreførte Costa Ricas president Oscar Arias arbeidet og satte i gang en ny runde regionale samtaler som resulterte en viktig regional intensjonsavtale om fred. Avtalen innebar økt økonomisk samarbeid, forhandlinger om våpenkontroll, avvikling av støtte til paramilitære styrker, påtrykk for frie valg, og assistanse til flyktninger. Den åpnet også for internasjonal oppfølging av disse punktene (Azpuru 1999: 104). Et mulighetens vindu hadde altså allerede åpnet seg i Guatemala da Norge kom på banen som meglere.

Colombia

I Colombia var situasjonen litt annerledes enn i Guatemala. For det første fantes det ikke noe dragsug fra slutten på den kalde krigen og dermed heller ikke

samme nivå av regionalt påtrykk for fred. For det andre var geriljaen betydelig svekket, men på ingen måte militært nedkjempet og for det tredje var oppløpet til Norges inntreden som formell tredjepart mye lenger enn i Guatemala. Både på 1980- og 1990-tallet ble det gjort flere forsøk på å få til en politisk løsning på konflikten i Colombia. De første forsøkene brøt sammen på grunn av spenninger mellom FARC, paramilitære grupper og narkokarteller. Et tredje forsøk på slutten av 90-tallet hadde bedre prognoser, men også det brøt til slutt sammen.

Forsøket begynte med at den konservative presidenten Andrés Pastrana innledet separate samtaler med FARC og ELN. På dette tidspunktet hadde FARC militære styrke vokst og den colombianske staten var hardt presset. Pastrana fikk derfor massiv amerikansk militærbistand for å holde geriljaen i sjakk mens han forhandlet. Presidenten gikk med på å trekke ut regjeringsstyrker fra et område på størrelse med Sveits sør i Colombia og overlate kontrollen til FARC. For å gi prosessen legitimitet og troverdighet ble FN etter hvert gitt mandat som tilrettelegger for fredssamtalene som fulgte. Og det var på dette tidspunktet, høsten 1999, at Norge for første gang entret fredsme-glingsscenen i Colombia. FNs generalsekretær Kofi Annan utpekte nemlig Ap-politiker og tidligere statssekretær Jan Egeland til spesialrådgiver for fred i Colombia. I arbeidet for FN brukte Egeland i følge seg selv både sine erfaringer fra blant Guatemala og sitt norske nettverk aktivt (Egeland 2007: 81–91). FN og Egeland lyktes ikke i å skape fred. Men gjennom spesialrådgiverens arbeid etablerte Norge seg i colombianernes bevissthet og fikk kanaler inn til sentrale aktører i konflikten. På samme måte som i Guatemala og andre internasjonale fredsprosesser var det viktig at Norge i Colombia fremstod som en ufarlig megler uten vesentlige egeninteresser og med minimale historiske, politiske og økonomiske forbindelser til landet (Nissen & Waage 2015; Nissen 2016). Aller viktigst var imidlertid nettverksbygging og innsats fra enkeltpersoner. Jan Egelands arbeid i Colombia var trolig avgjørende for at Norge i 2010 fikk en formell forespørsel om å megle.

Få planer, betydningsfulle enkeltpersoner

Både i Guatemala og Colombia er Norges rolle som tredjepart tett forbundet med personen Jan Egeland. Som ung hadde Egeland vært frivillig for den katolske organisasjonen El Minuto de Dios i Colombia. Siden hadde både landet og Latin-Amerika som helhet hatt en spesiell plass i hans bevissthet.

I jobben som statssekretær forfulgte han aktivt sin politiske og humanitære overbevisning om at Norge hadde unike muligheter til å bidra som internasjonal fredsmegler, inkludert i Latin-Amerika. Utenriksminister Thorvald Stoltenberg og hans etterfølgere Johan Jørgen Holst og Bjørn Tore Godal, ga alle Egeland stor frihet til å utvikle norsk fredspolitik. Egeland satte i gang en rekke initiativ i ulike land, i stor grad basert på forestillinger om at veien til fred ble til mens man gikk (Nissen 2011; Egeland 1985; Tamnes 1997).

I Guatemala hadde norsk UD ingen klar strategi eller plan. Men Egeland hadde i samråd med LVF og Kirkens Nødhjelp besluttet at Norge skulle være tilrettelegger og ikke blande seg for mye i det substansielle. Målet var å opptre upartisk og dermed ikke ta for sterk stilling i diskusjoner om konfliktens kjerntemaer som var jordfordeling, menneskerettigheter, urfolksrettigheter, militærets rolle, amnesti og flyktninger. Norge skulle derimot bidra til å bygge ned fiendebilder og bygge opp tillit partene i mellom. Før det ble utpekt en formell megler fungerte Petter Skauen som mellommann og tilrettelegger. Han navigerte i stor grad etter det han kalte nestekjærlighetsprinsipper. Medmenneskelighet var Skauens sterkeste kort, ikke diplomatisk kompetanse. Jan Egeland og Rolf Berg som var nærmeste ambassadør i Mexico, hadde det politiske og diplomatiske ansvaret. Gunnar Stålsett var opptatt i sin jobb som generalsekretær, men fungerte som sparringspartner de første årene (Nissen 2015).

Ettersom UD ikke hadde lagt noen detaljert plan for fredsprosessen var det improvisasjon som kjennetegnet de første forhandlingsrundene. URNG ønsket å forhandle om menneskerettigheter, urbefolkningens stilling, hærens rolle, jordfordeling og flyktninger før det ble innført våpenhvile. Regjeringssiden ville ha det motsatt (Hauge 1998; Nissen & Waage 2015). Partene klarte ikke å bli enige og Norge hadde få midler og muligheter til å presse dem. Løsningen viste seg å bli en flaske whisky. Petter Skauen inviterte delegasjonene til et glass på sitt hotellrom og i den uformelle settingen gikk praten uhemmet. Den trykkede stemningen forsvant og etter fire nye dager med forhandlinger var en rammeavtale klar (Nissen 2016). URNG fikk gjennomslag for at forhandlingene skulle deles i to. Først skulle det forhandles om substansielle temaer, deretter om demobilisering og våpenhvile. Geriljaen beholdt med andre ord våpnene, men forlot målet om væpnet revolusjon. Regjeringen aksepterte dette fordi regjeringsstyrkene på dette tidspunktet var totalt overlegne. Den peruanske diplomaten Javier Pérez de Cuéllar fikk rollen som observatør for FN,

mens Rodolfo Quezada Toruño, som var biskop i Guatemalas katolske kirke og leder av regjeringens forsoningskommisjon, ble utpekt som forhandlingsleder. Petter Skauen fortsatte i en sentral rolle som kontaktskaper, budbringer, samtalepartner og klagemur, mens Jan Egeland styrte det diplomatiske hjemme i UD (Nissen 2011; Jonas 2000).

Den norske modellen for fred?

Guatemala – upartisk tilrettelegger uten egne interesser?

Tilnæringsmåten der utenriksdepartementet samarbeidet med humanitære organisasjoner eller andre ikke-statlige aktører som for eksempel forskere har ofte blitt framstilt som et veloverveid og typisk norsk måte å designe fredsforhandlinger på. I tillegg til å involvere aktører fra ulike institusjoner er den norske stilen dessuten kjent for å være uformell, fleksibel og tillitsskapende. Om dette er en typisk norsk fremgangsmåte er imidlertid diskutabelt. Mange andre aktører tenker og handler i like baner. Det er også grunn til å stille spørsmål ved hvorvidt fremgangsmåten er veloverveid. Til tross for at den av Jan Egeland og flere andre i og omkring utenriksdepartementet ofte har blitt omtalt som «den norske modellen for fred», viser det seg ved nærmere ettersyn at «modellen» er mer av en tilfeldig konstellasjon enn et gjennomdesignet ideal til etterfølgelse. Den norske modellen for fred var rett og slett et fornuftsekteskap. Humanitære organisasjoner samarbeidet med UD fordi de trengte fred for å drive bistand, mens UD samarbeidet med organisasjonene fordi disse ofte hadde tilgang og kunnskap diplomatene manglet. I tillegg kom det at samarbeidet også ofte var et resultat av tilfeldigheter (Lange, Pharo & Østerud 2009: 11–16). I Guatemala hadde Norge ingen diplomatisk representasjon, bortsett fra en lokal generalkonsul som forsvarte militære aksjoner mot mayaindianere og hevdet at ”det knapt begås brudd på menneskerettigheter i Guatemala” (Stortingets spørretime, 12. November, 1992). Det var åpenbart at Petter Skauen måtte bli UD’s mann i Guatemala. Å åpne ambassade i et land man nærmest ikke hadde noen forbindelser til kom ikke på tale, i stedet satte departementet Skauen på sin lønnsliste. Mangelen på diplomatisk representasjon ble etter hvert et savn for Skauen som ble utsatt for både trusler og utpressing på grunn av sitt engasjement i fredsprosessen (Petter Skauen, intervju, 11. februar, 2010; UD 25. 4/54, notat 18. mars, 1991).

Etter at de guatemalanske partene hadde møttes i Norge fortsatte de å møtes jevnlig i Guatemala. Men lite skjedde. Enkelte fremskritt ble gjort, men for hvert skritt framover var det som om prosessen gikk to tilbake. Blant fremskrittene var en rammeavtale om demokratisering signert i Mexico i juli 1991 og tildeling av Nobels fredspris til menneskerettighetsaktivisten Rigoberta Menchú i 1992. Men ingen avtaler om menneskerettigheter, urfolk, jordfordeling eller annet ble inngått. I stedet forverret menneskerettighetssituasjonen seg. Det var lite Norge kunne gjøre for å forhindre dette. Norge kunne bidra med penger, teknisk assistanse, politisk rådgivning og noe internasjonal legitimitet, men Norge hadde få muligheter til å påvirke politisk utviklingen i konfliktområdene eller bevege partene i bestemte retninger. Etter tre år med forhandlinger ble dette svært tydelig i Guatemala. Norsk natur og fulle whiskyflasker kunne ikke løse strukturelle sosio-økonomiske problemer eller skape enighet om urfolks- og menneskerettigheter alene. Ei heller kunne det forhindre innenrikspolitisk turbulens.

Da president Jorge Serrano i 1993 gikk til det radikale skritt å utføre et såkalt selvkupp (*autogolpe*) der han oppløste den guatemalanske nasjonalforsamlingen, ble både de norske meglere og andre internasjonale observatører som fulgte prosessen svært overrasket. Flere menneskerettighetsorganisasjoner hadde advart både mot Serranos fredsstrategi og mot faren for kupp. Likevel hadde de internasjonale aktørene oppfattet Serrano som en medspiller. Norges ambassadør til Mexico hadde sågar hevdet at det var en fordel om Serrano ble mektigere fordi han var blant dem som ”mest ønsker fred” (UD 25. 4/54, 14, Mexico City til Oslo, 21 juli, 1992). Serrano hadde gått til valg på fred, lagt fram en plan om en svært hastig prosess og tatt initiativet til en internasjonal vennegruppe hvor Norge hadde jobbet hardt for å bli medlem. Gruppens medlemmer skulle støtte opp om forhandlingene og overvåke inngåelse og iverksettelse av fredsavtalene. I utgangspunktet bestod den av Mexico, Venezuela, Colombia og Spania som alle var inkludert på bakgrunn av geografiske og kulturelle forbindelser. Men etter kort tid kom også USA og Norge med, begge håndplukket av hver sin part. Regjeringen forventet støtte fra USA, mens URNG forventet støtte fra Norge. Til tross for at Norge hadde arbeidet hardt for å fremstå som upartisk, var Norge nemlig det landet som ga mest penger til URNG (UD 25. 4/54, 16, notat 27. mai, 1993; FN-delegasjonen i New York til Oslo, 22. februar, 1993).

Før Norge ble medlem av vennegruppen hadde norske diplomater arbeidet hardt for en plass. Både Serrano og de fire opprinnelige medlemslandene var

skeptiske til Norges medlemskap som de mente ville ha negative virkinger på framgangen i forhandlingene. Årsaken var at geriljaen oppfattet Norge som sin allierte. Dette kunne gjøre presset på geriljaen mindre, noe som i sin tur kunne bremse forhandlingene. For Norge, som oppfattet seg selv som en viktig drivkraft i prosessen, var det imidlertid uaktuelt ikke å få en plass i gruppen. Da Guatemalas nasjonale forsoningskommisjon (CNR) i mars 1993 søkte norske myndigheter om 100 000 dollar i støtte til fredsprosessen, foreslo derfor ambassadør Rolf Berg at Norge kunne bruke dette beløpet til å skaffe seg medlemskap: ”Ambassaden vil ... anta at det på passende diskret måte bør etableres en link mellom et eventuelt norsk bidrag og den tidligere omtalte støttegruppen av vennligsinnede stater” (UD 25. 4/54, 15, Mexico City til Oslo, 9. mars, 1993). Selv om forslaget aldri ble tatt til følge illustrerer det like fullt deler av tankegangen som var knyttet til norsk fredsengasjement. Å engasjere seg for fred i Latin-Amerika handlet om mer enn bare spredning av det norske politikere, diplomater og bistandsarbeidere oppfattet som gode verdier. Det handlet også om politisk posisjonering og synliggjøring på den internasjonale arena. For et lite land som Norge var fredsmebling i Guatemala en potensiell kilde til innflytelse. Men, skulle Norge kunne oppnå dette potensialet måtte Norge helst lykkes i sin rolle som tilrettelegger. Og for å lykkes måtte Norge fremstå som upartisk.

Dette var ikke helt enkelt. Ifølge Petter Skauen var nemlig de norske tilretteleggerne, —kristne bistandsarbeidere, diplomater og politikere som hørte hjemme i det politiske sentrum og på venstresiden, geriljavennlige «i hjertet». Årsaken var i følge Skauen at geriljaen representerte de undertrykte. Nordmennene støttet ikke alle URNGs metoder og mål, men hadde sympati og forståelse for geriljaens sak (Petter Skauen, intervju, 11. februar, 2010). Det var dessuten URNG Norge opprinnelig hadde hatt best forbindelser til gjennom Gunnar Stålsett og LVFs innledende dialog. Dette var problematisk. For det første etterstrebet jo Norge å være en upartisk megler. For det andre ble nordmennene beskyldt av de militære for å være partiske, noe de opplevde som ubehagelig. For å bøte på inntrykket gikk de inn for å skape og opprettholde gode forbindelser også til medlemmer av regjeringen og representanter for militæret. Petter Skauen ble for eksempel godt kjent med general og senere forsvarsminister Julio Balconi, som han etter hvert hadde regelmessige frokostmøter med (Nissen, 2016).

Etter fire år med forhandlinger nærmest uten resultater ble imidlertid Norge erstattet av FN som meglar. Serranos selvkupp hadde medført en så massiv internasjonal fordømmelse at presidenten raskt flyktet fra sin post. Guatemalas nasjonalforsamling valgte menneskerettighetsombudet Ramiro de León Carpio til president og i januar 1994 overlot de norske initiativtakerne og biskop Quezada meglersansvaret til FN (Jonas 2000; Liland & Kjerland 2003). Det var åpenbart at de norske meglerne følte eierskap til prosessen, men FN hadde høy internasjonal status og en profesjonalitet Norge og forhandlingsleder Quezada manglet. Jan Egeland (intervju, 15. januar, 2010) forklarte:

I begynnelsen eide vi prosessen, men vi var bare proffe nok til å ha en kontaktprosess, ikke en forhandlingsprosess. Derfor forstod vi at FN måtte på banen, og verdensorganisasjonen begynte snart å eie den delen av fredsprosessen som var forhandlingsprosessen.

Med FN i førerretet stod prosessen endelig foran et gjennombrudd. De to neste årene ble elleve delavtaler om alle de substansielle punktene i konflikten signert i raskt tempo. Dette inkluderte avtaler om menneskerettigheter, repatriering av internt fordrevne, urbefolkning, jordspørsmål, demobilisering, grunnlovsreformer, partenes plass i samfunnet etter krigens slutt og våpenhvile. Til slutt ble en endelig fredsavtale signert den 29. desember 1996. Mens disse avtalene ble forhandlet frem fortsatte Norge å reddyke sine egne initiativer, blant annet kontakten med de militære. I UD ble regionalrådgiver Aasheim en del av den norske Guatemala-gruppen, og sammen med Petter Skauen drev han det norske bidraget framover (Nissen 2016: 72–73).

Colombia - se til Skandinavia

Omtrent på samme tid som dette foregikk i Guatemala var statssekretær Jan Egeland på statsbesøk i Colombia. Året var 1995 og Norge, eller rettere sagt Egeland, ble spurt om å megle:

”[President Ernesto Samper og utenriksminister Emma Mejía] hadde hørt om min rolle i fredsprosessene i Guatemala og mellom Israel og PLO, og de visste om min store Colombia-interesse. Spørsmålet deres var enkelt og direkte: Kunne Norge bidra til forhandlingskontakt og en mulig fremtidig fredsprosess med geriljabevegelsene FARC og ELN?” (Egeland 2007: 70)

Egeland, som hadde store ambisjoner på Norges vegne, svarte at ”Norge, som alltid, ville bidra til humanitære avtaler og fredsforhandlinger dersom alle parter ønsket dette” (Egeland 2007: 70). Det var imidlertid langt fra velvilje til faktiske forhandlinger. Egeland inntreden som megler i Colombia ble ikke realitet før i 1998. Dette året ble nemlig den konservative Andrés Pastrana valgt til president. Og i følge Egeland selv ønsket også Pastrana at nettopp Egeland, som noen år tidligere hadde forelest for colombianske regjeringsmedlemmer om ”den norske modellen for fred”, skulle være medhjelper i fredssamtaler. Slik Egeland husker det var presidenten oppsatt på å gjennomføre den såkalte norske modellen: ”Jan, ... nå må du hjelpe meg å realisere fred i dette krigstrette landet. Den norske modellen for fredsforhandlinger som du foreleste om, må vi gjennomføre overfor FARC og etter hvert også ELN” (Egeland 2007: 74).

Norge ble imidlertid ikke engasjert som megler, og den norske modellen ble ikke rammen for det tredje forsøket på fredsforhandlinger i Colombia. Derimot fikk FN mandat til å megle og i 1999 utpekte generalsekretær Kofi Annan Jan Egeland til FNs Colombiautsending. Egeland gikk til verket med stor iver, men oppdraget skulle vise seg å bli vanskelig. Allerede fra begynnelsen kom Pastranas fredsinitiativ skjevt ut. Presidenten hadde som nevnt gått med på å trekke regjeringsstyrkene ut av et stort område i sør og overlate dette til FARC. Dette falt ikke i god jord hos det colombianske militæret. Offiserer og generaler kritiserte Pastrana for å være for myk overfor geriljaen, noe som førte til en krise i forholdet mellom offiserskorpset og presidenten. Da floken til slutt ble løst og fredsforhandlingene endelig skulle innledes med en høytidelig seremoni, var det FARC som satte kjepper i hjulene for prosessen. FARC møtte ikke opp og Pastrana ble sittende alene på podiet foran et stort publikum. Noen innledende samtaler ble likevel holdt etter dette. Men geriljaen var dårlig forberedt og hadde ikke formulert noen konkrete forhandlingsposisjoner. Samtalene ble derfor retningsløse og uten substans. I stedet for å snakke om konkrete måter å løse konflikten på, brukte FARC tiden og sonen de hadde fått tildelt til å styrke sin posisjon gjennom kidnappinger og narkotrafikk (Leech, 2011; Egeland, 2007).

Det hjalp lite at FNs spesialutsending Jan Egeland møtte FARC's leder Marulanda flere ganger, eller at en FARC-delegasjon besøkte Norge og Sverige for ”å lære om den skandinaviske velferdsmodellen” (Egeland 2007: 86) og ”se hvordan venstresiden i Skandinavia hadde realisert revolusjonære

mål gjennom fredelig demokratisk arbeid,” for å bruke den norske spesialutsendings egne ord (Egeland 2007: 88–89). Ei heller hjalp det at geriljamedlemmer ble kurset i demokratisk konfliktløsning av norske militære, kjørte kanefart og hadde snøballkrig i Nordmarka. Det var heller ikke forløsende at USA trådte til og støttet Pastrana med sin omdiskuterte Plan Colombia, eller at Norge dannet en internasjonal vennegruppe for prosessen sammen med Cuba, Spania, Frankrike og Sveits etter mønster fra blant annet Guatemala. Det ble ingen fred. Til det var forhandlingsposisjonene for uklare og frontene for steile. Faktisk forverret konflikten seg mens forhandlingene pågikk. Paramilitære angrep, geriljaoperasjoner og militær aktivitet hadde drevet hundretusener av nye mennesker på flukt. Den optimistiske Egeland måtte til slutt gi opp (Egeland 2007: 86–91). Men Norge hadde på ingen måte utspilt sin rolle.

Colombia – norsk dialog og lokale endringer

Mens Jan Egeland var statssekretær og etter hvert spesialutsending i Colombia økte den norske bistanden sterkt (se også Berntzen, kapittel 4). Fra 1992 til 2000 gikk bidragene til Colombia fra 1,7 millioner kroner til 51 millioner kroner i året, noe som ga et totalbeløp på 217 millioner bistandskroner i denne perioden. Sammenlignet med andre latinamerikanske land var dette imidlertid et relativt beskjedent beløp. Guatemala mottok for eksempel 650 millioner kroner i samme periode. I global sammenheng var andelen enda mindre. De største mottakerne av norsk bistand mellom 1992 og 2000 var Mosambik og Tanzania som hver mottok 3,4 milliarder kroner (Norad, ”Norsk bistand i tall”, udatert). Likevel var den norske bistanden til Colombia betydningsfull, både som politisk signal om engasjement overfor FARC, ELN og regjeringen, og som virkemiddel for å sikre Norges posisjon i Colombia. Bistandsøkningen var i stor grad et resultat av konfliktens negative utvikling og Norges rolle i vennegruppen. Dette trakk Norge inn i prosessen til en slik grad at den norske regjeringen til slutt bestemte seg for å åpne en ambassade i Bogotá. Herfra fulgte norske diplomater utviklingen i konflikten (Dag Nylander, intervju, 16. august, 2016).

Til tross for at det så mørkt ut for freden, fortsatte Norge og resten av den internasjonale vennegruppen å holde dørene til dialog åpne. I 2003 klarte den nyalgte president Alvaro Uribe, en liberal-konservativ hardliner som hadde

gått inn for å knekke ELN og FARC militært, å forhandle fram en avtale om demobilisering med FARCes sterkeste militære motstander, *Autodefensas Unidas de Colombia* (AUC), en paramilitær gruppe med tilknytning til regjeringsstyrkene. FARC og AUC konkurrerte om kontroll over kokaplantaser og narkoruter, sammenstøtene var mange og en avtale mellom de to var derfor kjærkommen. Likevel ble avtalen ingen direkte suksess. Årsaken var blant annet at den bidro til at konkurranse ble til samarbeid om narkohandel mellom FARC og AUC. Dette bidro til en lite konstruktiv utvikling. I denne relativt håpløse situasjonen så norske diplomater det som sin oppgave å holde fredshåpet oppe. Men troen på at Norge og resten av den internasjonale vennegruppen kunne gjøre en forskjell var liten. Til Aftenposten forklarte ambassadør Tom Tyrihjellet at "[v]år oppgave blir å sikre at fredsprosessen ikke sporer av og havner i grøften" (Aftenposten 30. januar, 2004). Personlig mente han imidlertid at det måtte sterkere krefter enn en vennegruppe til for å skape fred i Colombia. Helst burde FN få et fredsmandat til å gå inn og lede forhandlinger.

I påvente av at regjeringen og FARC skulle gjøre et nytt seriøst forsøk på forhandlinger, gjorde Norge flere forsøk på å etablere og utvikle egne dialogspor, først og fremst med ELN. Det første sporet hadde startet som en parallell til de FN-ledete forhandlingene mellom FARC og Pastranas regjering. Deretter fulgte Norge opp med en ny ELN-prosess fra desember 2005 til slutten av 2007, der Norge tilrettela for samtaler mellom ELN og den colombianske regjeringen sammen med Spania og Sveits. Diplomaten Dag Nylander som arbeidet ved den norske ambassaden fra 2006, var sterkt involvert i disse ELN-dialogene (Dag Nylander, intervju, 16. august, 2016). Da Nylander i 2008 reiste hjem til Oslo etter endt opphold i Bogotá, fortsatte han å reise til Colombia og møte ELN-medlemmer og representanter for regjeringen til Uribe, blant annet viseforsvarsminister Sergio Jaramillo og Frank Pearl som var Uribes høykommissær for fred. Tanken var å prøve å få prosessen med ELN inn på et progressivt spor som ville gjøre at FARC etter hvert ble trukket med. Da Juan Manuel Santos så seilte inn som president i 2010, og det raskt ble klart at han ønsket å sette i gang en bedre planlagt og mer omfattende fredsprosess enn noen hadde forsøkt tidligere, registrerte Dag Nylander og hans kollegaer i UD med glede at mange av deres kontakter, blant annet Sergio Jaramillo, fortsatte i Santos regjering. Dette var viktig for Norges muligheter til å spille en videre rolle. Og utenriksdepartementet ville gjerne at Norge skulle bidra som

fredsmegler dersom partene i Colombia ønsket dette (Dag Nylander, intervju, 16. august, 2016). Norge var imidlertid ikke fullstendig uten egeninteresser i Colombia, til tross for at dette gjerne blir trukket fram som en årsak til at Norge ble spurt om å megle. Handelen mellom Norge og Colombia hadde lenge vært minimal. Men i 2008 begynte forhandlinger om en frihandelsavtale mellom Colombia og EFTA. En slik avtale ville gi norske bedrifter, spesielt de som produserte industrivarer og fisk, bedre markedsadgang i Colombia. I tillegg til EFTA-avtalen forhandlet Norge om en bilateral landbruksavtale med Colombia. Norske myndigheter oppfattet potensialet i det colombianske markedet som stort ettersom Colombia var Latin-Amerikas femte største økonomi, og vurderte muligheten for å hevde seg mot internasjonale konkurrenter som for eksempel EU (Nærings og fiskeridepartementet, ”Inngår frihandelsavtale med Colombia”, 20. juni, 2014). Avtalene fikk kritikk fra flere hold, først og fremst fordi de inneholdt svake bestemmelser om arbeidstakerrettigheter. Dette var spesielt problematisk i Colombia hvor omfattende overgrep mot ledere av fagbevegelsen var en del av konfliktbildet. På grunn av dette ble ikke avtalene vedtatt før i 2014 (Norsk Folkehjelp, ”Uheldig frihandelsavtale med Colombia”, 20. februar, 2014). I mellomtiden gikk Norge inn for å etablere seg som fredsmegler.

Høsten 2010 møtte Norges spesialrepresentant for oppgaver tilknyttet fredsprosessen i Colombia, og tidligere chargé d'affaires ved den norske ambassaden i Bogotá, Dag Nylander sin kontakt Frank Pearl i Madrid. Pearl fortalte at den colombianske regjeringen gjerne ville jobbe med Norge i et fjerde forsøk på fredsforhandlinger med FARC, og spurte om det norske utenriksdepartementet ville ta oppdraget. Nylander bekreftet, og fra dette tidspunktet begynte prosessen å rulle. Seksjon for fred og forsoning i UD fikk ansvaret for prosessen og Nylander fikk sammen med en kollega i oppgave å følge de innledende samtaler mellom FARC og den colombianske regjeringen.³ I likhet med i Guatemala var gruppen som på dette tidspunktet fulgte opp fredssporet i Colombia svært liten. Og, i likhet med i Guatemala, var det ikke denne

---

3 Det finnes ingen nøyaktige tall på hvor mange norske diplomater som til sammen har jobbet med fredsprosessen i Colombia. De involverte har skiftet mye både i antall og personer. I følge Dag Nylander var det fra begynnelsen i 2010 kun ham og en annen ikke-navngitt diplomat som utgjorde gruppen. Fra 2012 var det flere, men en oversikt over nøyaktig hvem og hvor mange har det vært vanskelig å oppdrive. Nylander anslår imidlertid at rundt 30–40 diplomater var innom prosessen de fire årene den formelt varte fra 2012 til 2016.

gruppen eller Norges fortjeneste at det åpnet seg en mulighet for å forhandle. Tvert imot skyldtes det innenrikspolitiske forhold i Colombia. Hva hadde skjedd? For det første hadde maktbalansen mellom FARC og regjeringen forandret seg på grunn av kraftige militære tiltak fra den colombianske regjeringen og amerikanernes Plan Colombia. Sammenlignet med tidligere var FARC betydelig svekket. Det samme gjaldt ELN. Geriljaen hadde med andre ord mer å tape på å fortsette krigen enn ved å sette seg ved forhandlingsbordet. Regjeringen så muligheten for å få en fordelaktig avtale. Sterk asymmetri var realiteten både på bakken og ved forhandlingsbordet (United States Government Accountability Office, 2008).

I likhet med i Guatemala var den norske gruppen som jobbet med Colombia svært liten. Men i motsetning til i Guatemala og flere andre prosesser bestod den kun av diplomater. Ingen norske organisasjoner eller forskningsinstitusjoner direkte involvert. Forskeren Jennifer Schirmer ved Senter for utvikling og miljø på Universitetet i Oslo hadde siden 2004 mottatt penger fra UD for å drive en akademisk seminarrekke der representanter fra det colombianske militæret, samt fra den politiske høyre- og venstresiden møtte hverandre og diskuterte mulighetene for fred. Men Schirmer hadde aldri noen formell rolle som rådgiver eller konsulent i fredsprosessen. Det var diplomater i UD som drev det norske bidraget. Årsaken var både at det ikke fantes noen humanitærarbeidere i Colombia som kunne fylle en rolle à la Petter Skauens rolle i Guatemala, og at UD ønsket å ha mest mulig kontroll over prosessen selv. Men hvorfor ville colombianerne egentlig at norske diplomater, og ikke FN skulle megle denne gangen?

Forhandlingsoppsett

FNs rolle

For det første hadde FN og Jan Egeland ikke lyktes særlig godt i sitt forrige forsøk. For det andre var både regjeringen og FARC skeptiske til FN. FN var stort, byråkratisk og ville sannsynligvis ta fullstendig kontroll over fredsprosessen. Dessuten var colombianerne lei av å få kritikk for landets menneskerettighetssituasjon av FN-organisasjoner som UNHCR, WFP og UNICEF. På den positive siden ville et FN-engasjement bety økt profesjonalitet og internasjonal legitimitet, slik det hadde gjort i Guatemala. Men på den negative siden ville

det bety at partene fikk mindre innflytelse over prosessen. I Guatemala hadde spesielt regjeringen, men delvis også URNG, lenge fryktet dette. Det var derfor det tok så mye som fire år før FN kom inn og overtok som megler. Regjeringen i Guatemala fryktet spesielt at den ville komme dårlig ut dersom FN fikk mandat til å kontrollere inngåelse av en avtale om menneskerettigheter og koordinere en sannhetskommisjon (Nissen 2016). Det var bedre å selv ha kontroll over prosessen og hente internasjonal legitimitet fra vennegruppen og en lite mektig tilrettelegger som Norge. Etter fire år med få framskritt var det imidlertid klart at dette opplegget ikke fungerte. Løsningen ble FN. I Colombia valgte partene å ta kontroll selv, engasjere Norge og nabolandet Cuba, og styre helt unna FN. På denne måten ville de sikre seg det som skulle bli selve kjernen i forhandlingsmodellen: lokalt eierskap (Nissen 2015).

Eierskapsmodellen

Fra høsten 2010 til høsten 2012 holdt FARC og den colombianske regjeringen forberedende samtaler, de fleste på grensen mellom Colombia og Venezuela. Da en rammeavtale for forhandlinger endelig kom på plass i august 2012 reiste to delegasjoner til Oslo for å undertegne avtalen, og det ble kjent for en hel verden at Norge og Cuba skulle tilrettelegge for de videre forhandlingene. Etter møtet i Oslo fortsatte forhandlingene i Havanna. Den cubanske hovedstaden ble valgt som forhandlingssted både av logistiske og politiske årsaker. Cuba lå i Colombias geografiske nærområde og det marxistorienterte FARC følte seg tryggere på forhandlinger som foregikk på det sosialistiske Cuba enn andre steder. Norge og Cuba var dessuten en ideologisk miks begge parter kunne akseptere. Norge og Cuba overvar alle møter i Havanna, mens Venezuela og Chile ble utpekt til observatører, også dette på bakgrunn av tanker om ideologisk balanse. I følge den norske spesialutsendingen Dag Nylander skilte prosessen i Colombia seg fra andre fredsprosesser ved at den var ”godt strukturert med klar framdrift og presis og avgrenset agenda” (Bistandsaktuellet 19. april, 2013). Prinsippet om colombiansk ”eierskap” og lokal forankring stod sentralt. Colombianerne hadde selv kontroll over prosessen. Dette betydde imidlertid ikke at de norske tilretteleggerne kun kokte kaffe og satt tause ved bordet i Havanna. I følge Nylander kom de norske tilretteleggerne flere ganger med ”forslag til substans og hvordan forhandlingene [skulle] legges opp”. (Bistandsaktuellet 19. april, 2013.)

På samme måte som i Guatemala var planen at Norge skulle spille rollen som upartisk tilrettelegger og ikke blande seg for mye inn i forhandlingenes substansielle kjerne. Norge skulle være klagemur, postkasse, sendebud og tillitsskaper. I tillegg skulle Norge ha kontakt med det sivile samfunn, andre land, FN og andre internasjonale organisasjoner. Colombianerne skulle forhandle om freden, Norge skulle tilrettelegge og garantere for den. Denne tilnæringsmåten, omtalt av UD som ”eierskapsmodellen” var en metode norske meglere hadde benyttet i stort sett alle fredsprosesser (se for eksempel Goodhand et al. 2011: xvi-xviii, 4, 82–83). I alle fall var det slik på papiret. Tanken var todelt. For det første sikret fremme av lokalt eierskap at Norge respekterte statssuverenitetsprinsippet. For det andre økte sjansene for at prosessen ville lykkes. Dersom partene opplevde forhandlingene som påtvunget utenfra ville freden få dårlige vekstvilkår. Opplevelse av eierskap ville derimot øke partenes ansvarsfølelse og tillit til både tredjeparten og motparten.

Eierskapsmodellen fritar imidlertid ikke tredjeparten for ansvar. Når en stat eller en organisasjon engasjerer seg som megler blir den med en gang del av et konfliktforhold. Dette medfører et stort ansvar for en potensiell fred uansett hvor mye meglere (og partene) eventuelt insisterer på at partene ”eier” og ”driver” prosessen (Bercovitch 2009: 346). Tredjeparten kan ikke løpe fra sitt ansvar for at forhandlingene og avtalene som følger av disse er legitime og rettferdige. Anerkjennelse av dette og åpenhet rundt egen rolle er viktig. Faren ved eierskapsmodellen ligger i at en eller begge partene kan ta fullstendig kontroll over forhandlingene, slik det for eksempel skjedde i Sri Lanka, og at meglere har større mulighet til å flykte fra sitt ansvar dersom presset eller kritikken blir for stor (Goodhand et al. 2011: xvi-xviii).

Eierskapsmodellen var altså rammen rundt Norges meglingsoppdrag i Colombia. I likhet med i Guatemala hadde de norske diplomatene tett kontakt med begge parter i konflikten og pleiet denne med stor omhu. FARC skulle forhandle med regjeringen først, men Norge opprettholdt også en kanal til den mindre organisasjonen ELN som skulle forhandle med regjeringen etter at avtalen med FARC var på plass. I likhet med i Guatemala var de største utfordringene ved forhandlingsbordet knyttet til jordfordeling og rettferdighet, inkludert spørsmål om amnesti, straff, militære, paramilitære og geriljamedlemmers rolle etter konflikten. I tillegg kom repatriering av seks millioner internt fordrevne, kontroll med narkotikaproduksjon og den svarte delen av

colombiansk økonomi, samt utvikling på landsbygda for å svekke FARC's kontroll over lokalbefolkningen. Til forskjell fra den ad-hoc-baserte tilnærmingen i Guatemala hadde de colombianske forhandlingene en tydelig plan strukturert rundt seks hovedpunkter. Først skulle det forhandles om jordspørsmål, deretter om politisk deltakelse, slutt på konflikten og våpennedleggelse, en løsning på narkoproblemet, samt oppreisning for krigens ofre og overgangsrettferdighet. Det siste inkluderte prosesser og initiativer som skulle sikre ansvarlighet for begåtte overgrep i en overgangsfase mellom væpnet konflikt og fred) Til slutt skulle det forhandles om implementering og verifisering av den endelige avtalen (FARC, "General Agreement for the Termination of the Conflict and the Construction of a Stable and Lasting Peace", 2012).

Bilaterale norske spor

Fra 2012 til 2013 førte forhandlingene til mange viktige framskritt som for eksempel en avtale om jord- og landbruksspørsmål og en avtale om politisk deltakelse. Den første skulle sikre jordreform og mer rettferdig distriktpolitikk mens den andre skulle sikre rettigheter for politisk opposisjonelle og legge til rette for at FARC kunne involvere seg politisk i framtiden. En endelig fredsavtale virket innen rekkevidde. Men på bakken murret det. Mens elitene i regjeringen og FARC forhandlet i Norge og på Cuba fortsatte konflikten på den colombianske landsbygda. Bruddene på menneskerettighetene ble stadig fler og tusener av nye mennesker ble drevet på flukt. Paramilitære grupper utgjorde et spesielt stort problem. AUC hadde signert en avtale om å legge ned sine våpen i 2004, men nye grupper hadde overtatt. Disse opererte for private aktører, spesielt landeiere og bedrifter med interesser i ressursrike områder. FARC var på sin side involvert i både narkotikahandel, kidnappinger og ulovlig gullgruvedrift. Flere steder samarbeidet dessuten geriljaen med de militære, paramilitære og det colombianske politiet. Samtlige grupper tjente altså penger på at konflikten fortsatte, og krigen fremsto som kronisk (Leech 2011: 127). Hva kunne de norske diplomatene gjøre med dette? Norge var en relativt maktesløs aktør alene, men både i Guatemala og i Colombia drev Norge egne bilaterale spor for å understøtte den formelle forhandlingsprosessen. I Guatemala var dialog med militæret og næringslivet hovedbeskjeftigelsene, mens i Colombia satset norsk UD på de tre fokusområdene kvinner, overgangsrettferdighet og antipersonellminer.

Hele tiden mens FN meglet i Guatemala fortsatte Norge sitt arbeid i vennelandsgruppen og på egenhånd. Det viktigste bidraget var dialogen og kontakten den norske gruppen opprettholdt med guatemalanske militære. Delegasjoner med offiserer og generaler besøkte Norge flere ganger, og norske delegasjoner besøkte Guatemala. Målet var å lære guatemalanerne om hvordan militæret fungerte i et demokratisk samfunn (Nissen 2011). Norge opprettet også et dialogspor for næringslivet der representanter fra den guatemalanske næringslivsorganisasjonen *Comite de Asociaciones Agricolas, Comerciales, Industriales y Financieras* (CACIF) besøkte Norge for å lære om næringslivets rolle i en velfungerende, demokratisk stat. Tanken var å etablere tillitsforhold slik at gode (sosial)demokratiske verdier fra Norge kunne læres bort og kanskje slå rot hos betydningsfulle aktører. Dette var et viktig tiltak fordi Guatemalas høyreside, spesielt de rike landeierne, var sterke motstandere av fredsprosessen. Disse bidro til å opprettholde konflikten, og Norges ambassadør til México Rolf Berg beskrev dem som ”de gamle dinosaurer” i Guatemalas ”jurapark” (Nissen 2011: 124).

På ett vis traff Berg spikeren på hodet. Høyresiden i Guatemala var virkelig en stor bremsekloss for prosessen. På den annen side er det ikke til å unngå å merke seg at det fantes en viss paternalisme i de norske holdningene og bidragene. Dette var ikke nødvendigvis unikt for Norge. Alle de skandinaviske landene har siden mellomkrigstiden oppfattet seg selv som samfunn med unike evner til å organisere sosialt og politisk liv på en optimal måte. De har ønsket å profilere seg som foregangsland og konkurrert med hverandre om å være best på eksport av fred, demokrati og menneskerettigheter. Men i Guatemala var det altså Norge det gjaldt. Og den norske interessen for å gjøre seg bemerket internasjonalt var tydelig gjennom hele prosessen. For det første prøvde de norske tilretteleggerne flere ganger underveis å få forhandlingsrunder til Norge. Spanske og svenske forsøk på det samme ble ikke godt mottatt av de nordmennene (Nissen 2011). For det andre ønsket den norske regjeringen sterkt at den endelige fredsavtalen skulle signeres i Norge. I forbindelse med dette forklarte norske diplomater guatemalanske politikere at det ”for norske skattebetalere ... var avgjørende at det norske bistandsengasjementet ga resultater” og overfor URNG understreket de hvor inderlig Norge ønsket seg arrangementet (UD 307. 30/624, 5, notat 3. juli, 1995). Slik fortsatte det ved en rekke anledninger helt til det ble klart at fredsavtalen skulle undertegnes i Guatemala. De norske tilretteleggerne aksepterte dette, men var åpenbart lykkelige over at

Oslo i det minste ble tildelt signeringen av den viktige våpenhvileavtalen. ”Ingen gjorde oss rangen stridig,” forklarte diplomaten Arne Aasheim og understreket at arrangementet i Oslo rådhus bare kunne sammenlignes med undertegnelsen av den endelige fredsavtalen i Guatemala City (Aasheim sitert i Nissen 2011: 145).

I Colombia var ønsket om oppmerksomhet mindre uttalt. Norge tonet ned sin egen rolle og betegnet seg som garantist heller enn tilrettelegger. I forhold til i Guatemala drev Norge dessuten mer systematisk med kapasitetsbygging på sine tre fokusområder kvinner, antipersonellminer og overgangsrettferdighet. I kvinnespørsmål, inkludert seksualisert vold, samarbeidet de norske diplomatene med UN Women, FNs organ for kvinner og likestilling. I spørsmålet om antipersonellminer var Norsk Folkehjelp den naturlige samarbeidspartneren, og når det gjaldt overgangsrettferdighet dannet Norge en egen gruppe bestående av 30 internasjonale og colombianske eksperter som senere ble til seks. Gruppen ble opprettet i New York i 2013 og fikk derfor navnet ”New York-gruppen”. Disse tiltakene løp parallelt med de formelle forhandlingene. Formålet var å sikre at de colombianske partene stod best mulig rustet når den endelige fredsavtalen ble signert. Det sterke fokuset på systematisk kapasitetsbygging gjør at prosessen i Colombia skiller seg fra prosessen i Guatemala hvor tilnærming til lokalt eierskap og sivilsamfunn var mye mer ad-hoc og ambivalent.

Ofrenes rettigheter, overgangsrettferdighet og sannhetskommisjoner

Faktisk var det sivile samfunns små påvirkningsmuligheter noe av det mest kritiserte ved fredsprosessen i Guatemala. I 1994 dannet flere frivillige organisasjoner og ulike politiske partier riktignok *Asamblea de la Sociedad Civil* (ASC), et rådgivende organ for prosessen. Men ASC fikk aldri noen formell rolle og deltok ikke i forhandlingene. Norge var i prinsippet positiv til deltakelse fra sivilsamfunnet, og støttet frivillige guatemalanske organisasjoner (Armond, Sieder & Wilson 1997: 84). Men i realiteten fryktet de norske tilretteleggerne at sivilsamfunnsaktører ville spore av forhandlingene. Sosiale organisasjoner og aktivister var ”flinkere til å fordømme enn til å finne pragmatiske politiske løsninger,” het det fra norsk hold (UD 25. 4/54, 18, Mexico City til Oslo, 24. mars, 1993). Dette synspunktet kom tydelig frem da

forhandlinger om en sannhetskommisjon skulle arrangeres i Oslo sommeren 1994. ”Vi var veldig redde for at det skulle sitte sånne små heilagjenger som gjorde at forhandlingene aldri ville bli ferdige og at man ville få urimelige krav i alle mulige retninger”, forklarte daværende statssekretær Jan Egeland (intervju, 15. januar, 2010). Til slutt bestemte UD at tre sivile observatører skulle få sitte på gangen under møtene. ”Gudskjelov får man si – at sivilsamfunnet aldri var noen offisiell part”, oppsummerte ambassadør i Mexico Rolf Berg (intervju, 25. mars, 2009).

Spørsmålet om i hvilken grad representanter fra sivilsamfunnet skal være involvert i fredsforhandlinger går igjen i de aller fleste fredsprosesser. Alle aktører kan ikke sitte ved bordet og forhandle, da blir det aldri noen avtale. De som forhandler må være individer som har legitimitet og makt til å fatte beslutninger på vegne av staten og/eller den gruppen av mennesker de forhandler på vegne av. På grunn av dette får fredsprosesser ofte et elitistisk preg og fredsavtalene skapes ovenfra og ned. Samtidig er det slik at sivilsamfunnsaktører må inkluderes dersom rettighetene til krigens ofre skal ivaretas på en god måte. Hvordan forholdt norske tilretteleggere seg til dette i Guatemala og Colombia?

Den 15. desember 2015, ble en avtale om ofrenes rettigheter signert av partene i Colombia. Avtalen innebærer opprettelse av et eget fredstribunal, en spesialdomstol, som skal straffeforfølge de som har begått alvorlige forbrytelser i løpet av krigen. De som samarbeider med tribunalet og tilstår alvorlige krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten vil få maks åtte års straff i form av frihetsberøvelse med ”spesielle betingelser.” Dette innebærer at de slipper fengselsstraff. Norge har bistått utarbeidelsen av avtalen gjennom den såkalte New York-gruppen, og i følge UD er avtalen sterkere og bedre enn i andre prosesser. Avtalen inkluderer alle som har vært delaktige i krigen, også de som har finansiert den på begge sider. Dette betyr at alle involverte i prinsippet kan straffeforfølges. Men avtalen har også sine utfordringer. For det første er det uklart nøyaktig hva frihetsberøvelse med spesielle betingelser skal bestå i. For det andre er kommandoansvaret på begge sider noe innskrenket i forhold til internasjonal humanitær rett, dette åpner for juridiske smutthull som kan la krigsforbrytere slippe unna (se for eksempel Human Rights Watch, ”Colombia Agreeing to Impunity” 2015).

I Guatemala ble en avtale om oppgjør etter krigen i form av en sannhetskommisjon signert sommeren 1994. Avtalen ble kritisert av sivilsamfunnets forsamling (ASC) og en rekke menneskerettighetsorganisasjoner for ikke å

være menneskerettslig god nok. Årsaken var at kommisjonen skulle avdekke krigens menneskerettighetsforbrytelser, men i motsetning til i Colombia ikke navngi og straffe de skyldige. En slik ordning var i regjeringen og regjeringsstyrkenes interesse ettersom de visste at de var skyldige i et overveldende antall krigsforbrytelser.⁴ URNG, FN og vennelandene, inkludert Norge, ble kritisert for å ha akseptert en avtale på regjeringssidens premisser (Jonas 2000; Whitfield 1999). Amnesti har imidlertid ofte vært prisen befolkningen i postkonflikt-samfunn har måttet betale for fred. Verken i Nicaragua, El Salvador eller Sør-Afrika har sannhetskommisjoner straffeforfulgt krigsforbrytere i utstrakt grad. At det foretas en byttehandel der krigsforbrytere går fri i bytte mot at sannheten om deres forbrytelser offentliggjøres, har nærmest vært en uskrevne regel når det kommer til sannhetskommisjoner. Slik sett var avtalen i Guatemala helt etter normen. Samtidig kunne trolig FN og vennelandene ha gjort mer for å presse regjeringssiden. Forhandlingene om kommisjonen ble preget av hastverk og ønske om å komme i mål. Dette bidro til at geriljaen ble presset til å fravike sitt krav om at krigens forbrytere måtte straffefølges, eller i det minste navngis. Sannhetskommisjonen fikk heller ikke mandat til å gi bindende anbefalinger for den kommende forsoningsprosessen (Oberschall 2007: 215–227). Disse prosessene og initiativene som skulle sikre ansvarlighet for begåtte overgrep og dermed overgangsrettferdighet i overgangen fra væpnet konflikt til fred, fikk betydning for perioden som fulgte etter at den endelige fredsavtalen var signert.

Den vanskelige implementeringen — har Norge et ansvar?

Få krigsforbrytere har blitt straffeforfulgt i Guatemala og menneskerettighetene har generelt dårlige kår. Mot slutten av fredsprosessen opplevde Guatemala en økning i vold, bortføringer og drap på aktivister og menneskerettighetsforkjempere som på ulike måter viste interesse for prosessene. Det samme skjedde i Colombia da fredsprosessen gikk inn i sin avsluttende fase. Håpet er selvfølgelig at dette vil ta slutt når implementeringen av den endelige

---

4 Guatemalas sannhetskommisjon (CEH) slo i 1999 fast at hæren var ansvarlig for 93 prosent av krigsforbrytelsene under borgerkrigen, geriljaen for tre prosent og uidentifiserte for de resterende fire prosent. CEH 1999, punkt 15.

fredsavtalen begynner. Men dersom situasjonen i Guatemala er en indikasjon på hvordan det vil gå kan det se dystert ut.

I sin helhet var avtaleverket i Guatemala grundig utformet. Avtaler om alle viktige punkter i konflikten var inkludert. Likevel viste det seg vanskelig å etablere fred. Hvorfor? ”Demokratiet i Guatemala hadde dårlige vilkår. Derfor ble det ikke så suksessfullt som vi hadde håpet”, forklarte Fredrik Arthur som var chargé d'affaires i Guatemala fra 1994 til 1997 (Fredrik Arthur, intervju, 5. mars, 2010). Tidligere ambassadør i Mexico, Rolf Berg, mente det ikke ble tatt hensyn til at Guatemala var en svak stat da det omfattende avtaleverket ble laget, verken fra norsk eller internasjonalt hold. Kanskje hadde FN og vennelandene vært for optimistiske i sin tro på at Guatemala ville klare å gjennomføre alle forandringene som skulle til. ”Man gikk av skaftet for å sikre freden gjennom en mengde reformer. Det ble for mye. Guatemala er en primitiv stat med mangel på statlige ressurser”, forklarte Berg (intervju, 25. mars, 2009). I tillegg var det i følge den tidligere ambassadøren visse fundamentale ting de norske aktørene glemte da de forsøkte å legge til rette for fred:

Det er et hav av forskjell mellom norsk og guatemalansk kultur. Disse forskjellene forstod man ikke i Norge ... De internasjonale diplomatene som fulgte prosessen undervurderte nok hvor store de strukturelle problemene i Guatemala var. De valgte å stole på at avtalene ville åpne noen veier. Mentaliteten var 'noe må jo disse menneskene for faen klare å gjøre selv'. (Rolf Berg, intervju, 25. mars, 2009).

Dette betyr selvfølgelig ikke at Norge alene bar ansvaret for at fredsavtalene i Guatemala ikke ble suksessfullt implementert eller at menneskerettighetssituasjonen ikke har forbedret seg. Det ansvaret ligger hovedsakelig hos Guatemalas politikere. Men det forteller oss at avtaler som ser gode ut på papir ikke alltid fungerer like godt i praksis, og at Norge kan ha for store forventninger til sin egen rolle som meglere og fruktene som skal kunne høstes av den. Det er ofte vanskelig for en småstat som Norge å endre fastlåste konfliktmønstre i andre stater. Som tredjepart er Norge begrenset av sin egen småstatsstatus, sin tilhørighet til NATO, sin avhengighet av USA og av partenes velvilje. Derfor har ikke Norge mulighet til å øve sterk innflytelse på partene og påvirke avtalenes innhold i utstrakt grad. Norge kan bare legge til rette for at partene kommer sammen, forhandler og signerer avtalene. Dette garanterer på ingen måte bærekraftig fred. Spesielt ikke i samfunn som Guatemala og Colombia der

staten ikke klarer å sikre innbyggernes sosiale og politiske rettigheter på en fullverdig måte.

På den annen side er ikke Colombia samme land som Guatemala. Dessuten finnes det enkelte lyspunkter. Det guatemalanske rettssystemet har blitt mindre korrupt etter årevis med arbeid og påtrykk fra sivilsamfunnsorganisasjoner og den FN-oppnevnte internasjonale kommisjonen mot straffefrihet, CICIG. Norge har bidratt til å finansiere CICIG og tar mål av seg å følge opp avtalene i Colombia med lignende tiltak. Målet er å holde politisk fokus og ikke rote seg inn i en massiv bistandsadministrasjon (Dag Nylander, intervju, 16. september, 2016). Men Guatemala har vist at veien er lang fra fred på papir til fred i praksis. Underveis gjelder det å huske Padre Albertos ord: Underskriften sikrer ikke freden. "La firma no es la paz."

Norge og freden i Latin-Amerika

Hva forteller historiene om fredsengasjementene i Guatemala og Colombia oss om Norges utenrikspolitikk overfor Latin-Amerika? For det første kan vi slå fast at historiene bekrefter noe vi allerede vet. Til tross for at Norge har engasjert seg som fredsmegler er ikke Latin-Amerika noen hovedprioritet i norsk utenrikspolitikk. Til det er de historiske, kulturelle og økonomiske forbindelsene for små sammenlignet med andre områder i verden. Norge har riktignok flere grunnleggende nasjonale interesser knyttet til sitt internasjonale fredsengasjement, både i Latin-Amerika og andre steder. Norge er en liten stat som for å sikre sin egen trygghet behøver en mest mulig fredelig verden basert på en solid og velfungerende internasjonal rettsorden. Fredsmegling kan dermed hevdes å være en norsk egeninteresse utfra et sikkerhetspolitisk perspektiv. I tillegg gir fredsmegling Norge tilgang til den internasjonale maktens kanaler og viktigste beslutningsfora. Dette er viktig når Norge skal sikre sine egeninteresser både i form av menneskerettigheter og bærekraftig rettsorden, og i form av for eksempel økonomiske interesser. Fredsmegling er med andre ord en måte for Norge å markere seg på internasjonalt, også i Latin Amerika.

At Norge har økonomiske interesser i flere latinamerikanske land, blant annet Brasil, Venezuela, Mexico og Colombia betyr imidlertid ikke at fredsengasjementene i Guatemala og Colombia har sprunget ut av økonomiske interesser. Tvert imot skyldes de en blanding av Norges mål om å være en aktiv støttespiller for

internasjonal orden, menneskerettigheter og demokrati, ønsket om å hevde seg som en relevant spiller i internasjonal politikk, enkeltpersoners personlige engasjement, og en rekke tilfældigheter. I Guatemala var Petter Skauen helt sentral for at det norske bidraget kom i gang, og i Colombia ville det kanskje aldri ha vært noen rolle for Norge å spille hvis ikke Jan Egeland hadde tråkket opp stien på forhånd gjennom sine roller som statssekretær og FNs spesialrådgiver for fred.

Disse enkeltpersonenes rolle til tross, myten som oppstod på 1990-tallet om at det finnes en spesiell norsk modell for fred der et trepartssamarbeid mellom UD, frivillige organisasjoner og forskningsinstitutter er bærebjelken, kan nok en gang avkreftes. Måten Norges fredsengasjement er organisert på varierer ut fra omstendighetene. Dette gjaldt også i Guatemala og Colombia. I Guatemala spilte Kirkens Nødhjelp en nøkkelrolle i dialogprosessen gjennom Petter Skauen, i Colombia stod diplomater fra UD for dialogen mens frivillige organisasjoner og forskere kun var involvert som sparringspartnere og bidragsytere innenfor enkelte saksfelt som overgangsrettferdighet og minerydding. I den grad det finnes noe typisk norsk ved måten Norge organiserer fredsmedling på er det at det norske byråkratiet er mindre formelt enn de fleste andre lands byråkratier. Dette gjør veien fra felt til beslutningstaking kortere og fredsdiplomati mer effektivt. I alle fall på papiret. I virkeligheten kan det norske fredsdiplomati se annerledes ut. Noen oppgaver lykkes Norge godt med, andre ikke. Hvorfor det er slik er det blant annet forskernes oppgave å finne ut av. I den nylig avsluttede Colombia-prosessen er mye fremdeles uavklart. Hvordan samarbeidet Norge med internasjonale og colombianske aktører for å få på plass avtalen om overgangsrettferdighet? Hvordan jobbet de norske diplomatene for å inkludere det colombianske sivilsamfunnet i prosessen? Hva med kvinners rettigheter og deltakelse i prosessen? Og hva skjedde egentlig under forhandlingene om den omstridte frihandelsavtalen og den bilaterale landbruksavtalen? Alle disse spørsmålene bør undersøkes grundigere etter hvert som gjennomføringsfasen skrider frem i Colombia og arkiver i Norge og andre steder etter hvert blir tilgjengelige.

Referanser

Armond, J., Sieder R. & Wilson R. (1997). *Negotiating Rights: The Guatemalan Peace Process*. London: Accord Conciliation Resources.

- Azpuru, D. (1999). Peace and Democratization in Guatemala. I C. J. Arnson (red.), *Comparative Peace Processes in Latin America* (s. 97–126). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bercovitch, J. (2009). Mediation and Conflict Resolution. I J. Bercovitch, V. Kremenyuk & I. W. Zartman (Red.), *The SAGE Handbook of Conflict Resolution* (s. 340–357). London: Sage Publications.
- Egeland, J. (1985). *Impotent Super Power, Potent Small State: Potentials and Limitations of Human Rights Objectives in the Foreign Policies of the United States and Norway*. Oslo: PRIO Report.
- Egeland, J. (2007). *Det nytter. Rapport fra frontlinjene*. Oslo: Aschehoug.
- Goodhand J. , Klem B., & Sørbo G., (2011). *Pawns of Peace. Evaluation of Norwegian peace efforts in Sri Lanka, 1997–2009*. Oslo: Norad, 2011).
- Hauge W. (1998). An Evaluation of Norway's Role in the Guatemalan Peace Process. I G. Sørbo (red.), *Norwegian Assistance to Countries in Conflict. The Lessons of Experience from Guatemala, Mali, Mozambique, Sudan, Rwanda and Burundi* (vedlegg 3, s.1–84). Oslo: Utenriksdepartementet, Evaluation Report 11.
- Jonas, S. (2000). *Of Centaurs and Doves. Guatemala's Peace Process*. Boulder: Westview Press, 2000.
- Lange, E., Pharo, H. & Østerud, Ø. (2009). Utenrikspolitikken etter den kalde krigen. I E. Lange, H. Pharo & Ø. Østerud (red.), *Vendepunkter i norsk utenrikspolitikk. Nye internasjonale vilkår etter den kalde krigen* (s. 7-26). Oslo: Unipub.
- Leech, G. (2011). *The FARC*. London & New York: Zed Books.
- Liland F., & Alsaker K. K. (2003). *På bred front. Norsk utviklingshjelps historie, 1989–2002*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lægreid, T. (1996). Den 'nye' utanrikspolitikken: humanitær assistanse som realpolitikk?. I I. B. Neumann & S. Ulriksen (red.), *Sikkerhetspolitikk: Norge i makttriangelet mellom EU, Russland og USA* (s. 287–307). Oslo: Aschehoug.
- Nissen, A. (2011). *Et historisk bidrag? Norsk fredsdiplomati i Guatemala 1989–1997*. Oslo: Unipub Forlag.
- Nissen, A. (2015). *The Peace Architects. Norwegian Peace Diplomacy Since 1989* (Doktoravhandling). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Nissen, A. (2016). Guatemala: Fra norsk-initiert dialog til FN-ledet prosess. I M. Fixdal (red.), *Fredsmegling i teori og praksis* (s 49–83 Oslo, Cappelen Damm Akademisk.
- Nissen, A. & Waage, H. H., 2015). Weak Third Parties and Ripening: Revisiting Norwegian Interventions in Guatemala and the Israel/PLO conflict, *International Negotiations*, 20, (3), 389–413.
- Oberschall, A. (2007). *Conflict and Peace Building in Divided Societies. Responses to Ethnic Violence*. Abingdon: Routledge.
- Skidmore, T. E. & Smith P. H. (2005). *Modern Latin America*. New York: Oxford University Press.

- Tamnes, R. (1997). *Oljealder, 1965–1995, Vol. 6, Norsk utenrikspolitisk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tønnessen, A.V. *Kirkens Nødhjelp - bistand, tro og politikk*. Oslo: Gyldendal.
- Whitfield, T. (1999). The Role of the United Nations in El Salvador and Guatemala: A Preliminary Comparison. I C. J. Arnsen (Red.), *Comparative Peace Processes in Latin America* (s. 257–290). Stanford, CA: Stanford University Press.

Nettbaserte kilder

- Comisión para el Esclarecimiento Histórico (CEH). *Guatemala. Memory of Silence. Report of the Commission for Historical Clarification*. Guatemala City: Oficina de Servicios para Proyectos de las Naciones Unidas, UNOPS, 1999. Hentet 12. august, 2016 fra <http://www.centrodememoriahistorica.gov.co/descargas/guatemala-memoriasilencio/guatemala-memoria-del-silencio.pdf>
- FARC. *General Agreement for the Termination of the Conflict and the Construction of a Stable and Lasting Peace* (2012). Hentet 12. desember, 2016 fra <https://farc-epeace.org/background/item/25-general-agreement-for-the-termination-of-the-conflict-and-the-construction-of-a-stable-and-lasting-peace>
- Human Rights Watch. *Colombia Agreeing to Impunity*, (2015) Hentet 30. september 2016 fra <https://www.hrw.org/news/2015/12/22/colombia-agreeing-impunity>
- Norad. *Norsk bistand i tall*. (udatert). Hentet 12. desember 2016 fra <https://www.norad.no/om-bistand/norsk-bistand-i-tall/>
- Norsk Folkehjelp. *Uheldig frihandelsavtale med Colombia* (20. februar, 2014). Hentet 30. september fra <https://www.folkehjelp.no/layout/set/print/Nyheter/Nyhetsarkiv/2014/Uheldig-frihandelsavtale-med-Colombia>
- Nærings og fiskeridepartementet. *Inngår frihandelsavtale med Colombia* (20. juni, 2014) . Hentet 30. september 2016 fra <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Inngar-frihandelsavtale-med-Colombia/id764134/>
- Stortinget. *Stortingets spørretime 12.november, 1992*. Hentet 12. august 2016 fra <http://www.stortinget.no/no/Saker-ogpublikasjoner/Sporsmal/Sporretimesporsmal/?pid=1992-93&qtid=all&qsqid=all&m=11&page=2>
- United States Government Accountability Office. *Report to the Honorable Joseph R. Biden, Jr., Chairman, Committee on Foreign Relations, U.S. Senate. Plan Colombia* (2008). Hentet 12. desember 2016 fra <http://www.gao.gov/new.items/d0971.pdf>

Arkivmateriale

- UD 25. 4/54, 13, notat 18. desember, 1991.
- UD 25. 4/54, 14, Mexico City til Oslo, 21. juli, 1992.
- UD 25. 4/54, 15, Mexico City til Oslo, 9. mars, 1993.
- UD 25. 4/54, 16, notat 27. mai, 1993; FN-delegasjonen i New York til UD, 22. februar, 1993.
- UD 307. 30/624, 5, notat 3. juli, 1995.

Intervjuer

Intervju med Rolf Berg 25.mars, 2009;

Intervju med Jan Eglund 15. januar, 2010;

Intervju med Petter Skauen 11.februar, 2010;

Arne Aasheim på e-post 8.mars, 2010;

Intervju med Fredrik Arthur 5.mars, 2010.

Intervju med Dag Nylander, 16. august, 2016.

Aviser

Aftenposten, *Mer uforsonlig i Colombia*, 30. januar, 2004.

Bistandsaktuelt, *Fredsforhandlinger på Cuba – krig i Colombia*, 19. april, 2013.

8

Norsk misjon i Latin-Amerika: frå sjømenn og pinsevener til utviklingsprosjekt og politikk

Bjørn Ola Tafjord¹

Norsk misjon i Latin-Amerika er eit mykje meir omfattande og innvikla føretak enn ein kanskje først skulle tru. Verksemdene misjonærane og misjonsorganisasjonane driv dreier seg slett ikkje berre om evangelisering og kyrkjebygging, dei styrer blant anna også med bistands- og utviklingsprosjekt, og mange av dei har tette band til forskings- og utdanningsinstitusjonar. Dei kan også knytast til utanrikspolitikk og diplomati, sjøfart, handel, turisme og migrasjon, ja til det meste som denne boka elles handlar om. Feltet fortener meir merksemd enn det hittil har fått både i forskinga og i den breie offentlegheita, for trass i at det er så omfattande, er det påtakeleg få som har kasta lys over det.

Dette kapittelet skildrar sentrale trekk ved norsk misjon i Latin-Amerika, både historisk og med tanke på tilhøva i dag. Ei slik brei oversikt over norsk misjon i Latin-Amerika finst ikkje frå før. Ved hjelp av døme freistar eg å få fram detaljar og noko av kompleksiteten bak dei generelle tendensane som eg peikar på. Det er viktig å understreke at denne korte framstillinga langt ifrå

---

¹ Takk til Hans Geir Aasmundsen, Live Danbolt Drange, Kjell Jaren og Åse Røsvik de Vargas for oppmuntring og hjelp med opplysningar, kjelder og forskingslitteratur. Takk òg til deltakarane på forskingsseminaret for religionsvitskap og teologi ved Universitetet i Tromsø og til Maren Christensen Bjune for kritiske og konstruktive kommentarar og spørsmål.

er uttømande. Det som er i fokus, er band og førestillingar som norsk misjon i Latin-Amerika har skapt og nytta seg av. Medan dei aller fleste av dei fragmentariske forskarbidraga som tidligare er skrivne om temaet, er førte i pennen av personar som sjølve har eller har hatt ei eiga religiøs og ofte også profesjonell tilknytning til misjonsfeltet, nærmar eg meg det heile utanfrå med religionshistoriske briller.

Som for dei fleste politiske og religiøse prosjekt er den beste måten å analysere misjon på å sjå han i samanheng med andre tema, hendingar, strukturar, aktørar, føretak, relasjonar og interesser. Difor er innhaldet i dei andre kapitla i denne boka viktige kontekstar her. Likeins vil innsikt i verksemdene og nettverka til norske misjonærar og misjonsorganisasjonar i Latin-Amerika og Noreg gi betre forståingar av slikt som er omtala i dei andre kapitla.

Dei som var først ute: slavehandlarar, sjømenn, utvandrarar og pinsevener

Kjelder frå 1700-talet fortel om misjonærar frå Noreg i Dansk Vestindia, altså på dei karibiske øyene som i dag utgjer dei amerikanske Jomfruøyene. Ein av dei var Erich Røring Wold frå Asker, som i 1770 gav ut ein ABC for misjonen og ei salmebok på kreolsk (sjå Donnella 2007). Misjon og kolonialisme har gått hand i hand, også der nordmenn har vore involverte, både før og etter at Noreg vart konstituert som ein eigen nasjon og stat i 1814.

Det vert ofte hevda at Noreg er det landet som har sendt flest misjonærar ut i verda i høve til eige folketal. Den første norske misjonsforeininga, Det Norske Misjonsselskap (NMS), vart stifta i Stavanger i 1842, same år som Konventikkelplakaten vart oppheva slik at det vart lovleg for lekfolk å organisere og leie religionsutøving. Året etter vart Misjonsskolen for utdanning av misjonærar (i dag VID Stavanger) grunnlagt i same by. NMS vende tidleg søkelyset mot det sørlege Afrika, og særleg Madagaskar frå 1866, og sidan mot Kina frå 1902. Latin-Amerika, som vart rekna for å vere katolsk kontrollert område, var ikkje selskapet særleg oppteke av den første tida.

I Latin-Amerika på slutten av 1800-talet var den organiserte norske kristne omsuta først og fremst retta mot nordmenn sjølve. Mange norske sjømenn var innom hamner i Karibia og Mellom- og Sør-Amerika. For å drive indremisjon blant dei vart det i 1888 oppretta ei sjømannskyrkje i Buenos Aires, som skandinaviske sjøfolk då kalla den verste byen i verda om vi skal tru det som står

skrive på nettsidene til Sjømannskirken (Sjømannskirken, udatert b). Seinare har det vore norske sjømannskyrkjer mellom anna på Curaçao og Aruba (Dei nederlandske Antillane) og i San Fernando (Trinidad), Veracruz (Mexico) og Santos (Brasil). Sjømenn ikkje berre frå Noreg, men også frå andre land, har fått kyrkjeleg merksemd der. Nært samarbeid med andre skandinaviske sjømannskyrkjer har vore vanleg. Ved den danske (og seinare svenske) sjømannskyrkja i Callao-Lima (Peru) var det i ein periode på 1960-talet tilsett norsk husmor og assistent (sjå Sjømannskirken, udatert a). I 2014 vart ei ny norsk sjømannskyrkje innvia i Rio de Janeiro etter «økt interesse i norsk næringsliv for investeringar i Brasil» og fordi det var stadig fleire nordmenn som hadde bussett seg i byen (Sjømannskirken, udatert c).

I samband med den omfattande utvandringa til Amerika i siste halvdel av 1800-talet og byrjinga av 1900-talet flytta nordmenn også til Latin-Amerika (Sæther 2015; sjå også Sæther kapittel 2). Somme slo seg ned i byane, medan andre vart kolonistar på det som hadde vore indiansk land – eller «tomt» land, som det gjerne vart kalla. Mange stader oppretta immigrantane eigne kyrkjer. Eg har ikkje funne kjelder som fortel om eigne norske immigrantkyrkjer. Det vanlege ser ut til å ha vore at nordeuropearar frå fleire land samla seg i og kring felles kyrkjer. I dei større byane verkar det som om særleg skandinavar har funne saman (sjå til dømes Iglesia Dinamarquesa, udatert). Eit seinare døme på at ein nordmann har spela ei sentral rolle i opprettinga av ei fleirnasjonal luthersk kyrkje – for skandinavar, sveitsarar, tyskarar og etterkomarane deira – er Odd Knævelsrud, som leia bygginga av Iglesia Evangélica Luterana El Adviento i Quito, Ecuador, mellom 1955 og 1960 (Iglesia Evangélica Luterana 2002).

Tidleg på 1900-talet reiser rett nok fleire frå Noreg til Latin-Amerika også for å drive misjon mot andre grupper. Blant dei tidlegaste norske misjonærene i Sør-Amerika var ekteparet Nils og Marie Gunstad frå Jevnaker og Vennesla. Dei reiste i 1903 til Chile, på vegner av Alliance-misjonen (i dag Misjonsalliansen), fordi Kina, som dei eigentleg skulle til, stengde grensene for innreise på grunn av krig. Dei vart buande i Chile livet ut, først i Ancud og sidan i Pitrufoquén. Marie døydde allereie i 1925, medan Nils levde og verka som misjonær i landet heilt til 1949. Brev frå Marie som vart publiserte i diverse engelskspråklege misjonstidsskrift (sjå Flower Pentecostal Heritage Center, udatert), tyder på at dei snart vart engasjerte i pinserørsla som vaks fram og spreidde seg særleg frå USA like etter at dei var komne til Chile.

Frå Nils finst det brev som han sende heim til familien. I dei fortel han mellom anna at han har preika i metodistkyrkjer, baptistkyrkjer, presbyterianske og anglikanske kyrkjer. Han vart endåtil vald til pastor i metodistkyrkja i Pitrufuén, sjølv om han ikkje var metodist. Han var oppteken av situasjonen til både innvandrarane og mapuche-indianarane (Western 2007).

Den norske misjonæren som sette mest spor etter seg i Sør-Amerika tidleg på 1900-talet, er nok Berger Johnsen frå Staubø utanfor Tvedestrand, også han pinseven. Han reiste først til USA og vart vekt der, før han i 1910 i samarbeid med ein kanadisk misjonær, Alice Wood, reiste til Argentina for eigne midlar. I 1914 etablerte han seg i Embarcación, i provinsen Salta nordvest i Argentina, for å misjonere blant guaraní-, qom- og wichí-indianarane i det området som heiter El Gran Chaco. I 1915 var han heime i Noreg og samla inn pengar, og i åra etter sende folk her små summar til han. Frå 1916 bygde han ei kyrkje i Embarcación (som finst enno og høyrer til ei lokal grein av Asamblea de Dios, leia av Marcos Delgado, barnebarnet til ein av dei første som skal ha vorte omvend der, sjå Solvoll 2012). I Argentina møtte han også Hedvig Berg, svensk misjonær, som han gifta seg med. Misjonsarbeidet vart etter alt å dømme møtt med lite interesse lokalt dei to første tiåra, men i 1933, midt under den blodige Chaco-krigen, skal det brått ha oppstått ei vekking, altså ei bølge av omvendning og religiøs iver, då hundrevis av indianarar oppsøkte misjonærane og for ei tid tok opp somme kristne praksisar. Det skal likevel ha vore mange utfordringar for misjonen også etter dette. Berger Johnsen døydd i Embarcación i 1945 (Iversen 1946; Bundy 2009: 347–350). I dei seinare åra har fleire framheva Berger Johnsen som ein av dei aller første som bringa pinsærsla til Argentina, og norske pinsevenar reknar han i dag som pioneren for misjonsengasjementet deira i Argentina og Sør-Amerika og dermed som ein forgjengar for arbeidet som i dag er organisert gjennom De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon (Pym).

Sjølv om både Gunstad og Johnsen og andre tidlege norske misjonærar i Latin-Amerika (for der var fleire) hadde visse band til særskilde misjonsorganisasjonar, kyrkjer og miljø i Noreg, så opererte dei likevel i stor grad på eiga hand i felten. Eller rettare sagt, dei samarbeidde meir gjennom lokale og internasjonale nettverk enn gjennom norske. Dei vart aktørar i lokale kontekstar der dei slo seg ned, og i ei internasjonal misjons- og vekkingrørsle som dei opplevde å vere del av. Av praktiske årsaker var det krevjande å oppretthalde jamleg kommunikasjon med samarbeidspartnarar og sympatisørar i Noreg.

Pinsevenene var altså tidleg ute, ikkje berre i Chile og Argentina, men også i Paraguay, der Kaleb Hansen var mellom 1936 og 1939, også han mesteparten av tida i El Gran Chaco (Hindar 1996), og i Brasil, nærare bestemt i Mato Grosso, der Frantz Mangersnes arbeidde som misjonær frå 1948. Mangersnes hadde sidan også lengre opphald både i Paraguay og i Argentina (Bjørnevoll 2013). Etter andre verdskrigen vart det lettare å reise, og fleire norske pinsevever var i Sør-Amerika i lengre periodar som misjonærar eller på kortare besøk for å støtte misjonsarbeidet på anna vis. At andre norske kyrkjer og misjonsorganisasjonar ikkje viste interesse for Latin-Amerika i denne perioden, hadde bakgrunn i eit vedtak som vart gjort på ein stor internasjonal protestantisk misjonskonferanse i Edinburgh i 1910. Ifølgje dette vedtaket skulle ein ikkje rekne Latin-Amerika som misjonsmark fordi verdsdelen allereie var kristna av den katolske kyrkja (Stanley 2009; sjå også Aasmundsen 2016: 35).

Luthersk misjon og statsstøtta utviklingsprosjekt frå 1960-åra

Andre norske misjonsorganisasjonar kom ikkje til Latin-Amerika før frå og med slutten av 1960-åra. Dei var då del av ei større bølge av protestantiske misjonsprosjekt frå andre land i Nord-Europa og ikkje minst frå Nord-Amerika. Like før – under og i etterkant av det andre vatikankonsilet (1962–1965) – hadde den katolske kyrkja offentleg slått fast at det framleis stod att mykje misjonsarbeid i Latin-Amerika. I den same perioden, med utgangspunkt i opningar vedtekne under det same konsilet, vart den såkalla frigjeringssteologien utvikla av katolske teologar i Latin-Amerika. At lekfolk sjølve skal kunne samlast for å studere Bibelen, og at dei fattige skal setjast fremst, er grunnprinsipp for denne retninga (sjå til dømes Gutiérrez & Müller 2015). Somme norske misjonærar og kristne leiarar vart etter kvart påverka av ideane og praksisane som frigjeringssteologien forfekta, medan andre såg på denne rørsla med stor skepsis, ettersom dei assosierte føregangsmennene med sosialisme og kommunisme. Den større historiske konteksten var kald krig. Dette var også tida då Noreg og mange andre land i verda for alvor byrja med det som vart kalla u-hjelp. Misjonsorganisasjonar tok også del i dette og fekk slik finansiert, definerert om og utvida delar av verksemdene sine (sjå til dømes Balsvik 2016).

Blant dei lutherske organisasjonane var Santalmisjonen den første som byrja med misjonsarbeid i Latin-Amerika, nærare bestemt i Ecuador i 1966, med

faste misjonærar på plass frå 1968. Med det dei på spansk kalla Misión Luterana Sudamericana de Noruega, ønskte Santalmisjonen å stifte fleire evangelisk-lutherske kyrkjelydar i landet. Særleg ønskte dei å arbeide blant undertrykte minoritetar og «unådde folkeslag». Byen dei fekk best fotfeste i var Cañar, der dei fokuserte på å freiste å omvende kañari- eller kichwa-indianarane. Der starta dei internatskule, helsestasjon og radiostasjon. Også diverse utviklingsprosjekt for jordbruket har dei gjennomført. Og nokre bokutgivingar om kulturen og språket har fått stønad. Opp gjennom åra har Santalmisjonen, eller Normisjon, som organisasjonen vart heitande frå 2001, også arbeidd i og rundt Cuenca, Azogues og Paute, og dessutan i Ambato, Guayaquil og Quito. Normisjon er i dag i ferd med å overlate arbeidet sitt i Ecuador til lokale krefter. I likskap med mange andre misjonsorganisasjonar er dei no sterkt prega av tankar om «sjølvstendigjering» av dei som dei har arbeidd med, også kalla nasjonalisering og lokalt eigarskap. Dei gir i dag økonomisk stønad til Instituto Bíblico Luterano Ecuatoriano, som driv undervisning i teologi, bibelkunnskap og leiarskap for dei lutherske kyrkjene i landet, til to nasjonale lutherske kyrkjer (den kichwa-talande Iglesia Evangélica Luterana Indígena de Ecuador og den spansk-talande Iglesia Evangélica de Confesión Luterana) og til ein skule med evangelisk kristen profil som skal løfte indiansk identitet og kultur. Dei har også engasjert seg i naudhjelpsarbeid og bustadbygging for huslause etter det store jordskjelvet som råka Ecuador i 2016 (Drange 2014; Drange under utg.; Røsvik, pers. komm.).

Kirkens Nødhjelp har arbeidd i Brasil sidan 1967 og i Guatemala sidan 1969. Sjølv om mange ikkje tenker på Kirkens Nødhjelp som ein misjonsorganisasjon, bør han likevel reknast med her. Gjennom styre og leiarskap, religiøs ideologi og økonomisk stønad har Kirkens Nødhjelp nære band ikkje berre til Den norske kyrkja, men også til andre norske kyrkjefamfunn og til organisasjonar som Norsk Råd for Misjon og Evangelisering. Heilt sentralt i arbeidet til Kirkens Nødhjelp, både i einskilde land og internasjonalt, er eit tett samarbeid med og direkte stønad til kyrkjer, kristne organisasjonar og kristne nettverk (sjå Kirkens Nødhjelp, udatert b). Verksemda deira vert som oftast kategorisert som naudhjelp og bistand når dei rettar seg mot den breie sekulære offentlegheita, men som diakoni i kristne samanhengar, noko som er nært knytt til misjon både ideologisk og praktisk. På Cuba, til dømes, der Kirkens Nødhjelp har vore engasjert i fleire periodar sidan 1973, og kontinuerleg sidan 1994, støttar dei mellom anna

studiegrupper for bibellesing blant kyrkjelege leiarar og ungdom (Kirkens Nødhjelp, udatert a).

Misjonsalliansen, ein tverrkyrkjeleg misjonsorganisasjon med basis i Den norske kyrkja, byrja arbeid i Bolivia i 1970 og sidan også i Brasil og Ecuador (Borgejordet 2009: 8). Det Norske Misjonsselskap starta verksemd i Brasil i 1974 då Kazumi og Kjell Nordstokke (som seinare vart professor i diakoni ved Diakonhjemmet og styreleiar i Sjømannskirken) reiste til Campinas (VID 2017).

Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM) etablerte sitt første prosjekt i regionen i 1977. Då vart Kjell og Mette Jaren sende til Peru for å misjonere. Der busette dei seg snart i byen Arequipa og grunnla dermed det som sidan har vore hovudkvarteret til NLM i landet. Oppdraget var å etablere ei luthersk kyrkje og å starte bistandsprosjekt, begge delar særleg retta mot urfolka i landet. Tidleg i 1980-åra starta NLM bibelskule og frå 1994 eit teologisk seminar i Arequipa. Kyrkja som på spansk heiter Iglesia Evangélica Luterana – Perú, vart stifta i 1995. Ho har i dag om lag tretti kyrkjelydar og driv fire barneskular og nokre barnehagar. Misjonærar frå NLM har også vore stasjonerte i høglan- det, i byen Juliaca, der bibelskulen ligg no, og i landsbyen Crucero, der dei i 1980-åra, med stønad frå Norad, bygde ein helsestasjon som det nasjonale hel- sestellet no har teke over. NLM har også vore involvert i utviklingsprosjekt knytte til jordbruk. Med finansiering frå Norad og med rettleiing frå misjo- nærane til NLM, driv den nasjonale kyrkja i dag eit «familieprosjekt» som tek opp tema som vald i nære relasjonar, seksualitet og seksuelle overgrep, krimi- nalitet og rus. For å få budskapet sin ut til fleire har NLM i Peru også satsa mykje på litteratur- og radioarbeid (Jaren, pers. komm.; Norsk Luthersk Misjonssamband 2011).

I 1978 starta NLM også arbeid i Bolivia. Meininga var at alle dei første utsendingane skulle byrje i Peru, men vanskar med visum gjorde at somme valde å reise over grensa til Bolivia, som også var med i planane til organisasjo- nen. Dei første åra retta verksemda seg først og fremst mot landsbyane Tinguipaya og Acacio og bygdene ikring dei. Hovudkontoret for NLM i Bolivia vart etablert i Cochabamba, og i Sucre vart det starta bibelskule og radiosta- sjon. I 1997 vart den nasjonale kyrkja Iglesia Cristiana Evangélica Luterana danna. Også i Bolivia har NLM drive utviklings- og bistandsprosjekt, eller dia- konalt arbeid, som dei gjerne kallar det internt, med stønad frå Norad. Dei seinaste åra har dette vore organisert gjennom den nasjonale kyrkja, som er

avhengig av økonomisk hjelp utanfrå (Jaren, pers. komm.; Norsk Luthersk Misjonssamband 2011).

Vilkåra for dei norske misjonsverksemdene i Latin-Amerika har endra seg mykje med tida. Omfattande politiske og sosiale endringar fann stad frå slutten av 1980-åra og i løpet av 1990-åra. Ei rekke latinamerikanske land innførte då demokrati att etter år med militærdiktatur. Den kalde krigen tok slutt, og fleire regionale og nasjonale konfliktrar fekk ei løysing eller vart skalt ned. Med demokratisering og fredelegare og friare forhold fekk sivilsamfunnet utfalde seg og vekse. Mangfald vart no gradvis meir akseptert i offentlege rom, også religiøst mangfald. Ny-liberalistisk ideologi og politikk førte i mange høve til at private aktørar og ikkje-statlege organisasjonar fekk ta over oppgåver frå eller drive parallelt med statlege institusjonar. Lokalt, nasjonalt og regionalt næringsliv og organisasjonsliv blomstra. Også i Noreg vart statleg utkontraktering vanlegare. Dei norske misjonsorganisasjonane og dei lokale, nasjonale og internasjonale samarbeidspartnarane deira i Latin-Amerika fekk dermed vesentleg større spelerom. Veksande vekt på religionsfridom og aukande sekularisering, samstundes som protestantiske kyrkjer har vorte stadig meir synlege, har gjort at den katolske kyrkja har fått ein gradvis svakare posisjon og ikkje lenger kan hevde einerett på religion i offentlege rom. I seinare år har det berre kome fleire sivilsamfunnsaktørar, også religiøse, som har fått stadig større påverknad både lokalt, nasjonalt, regionalt og globalt. Globalisering er eitt viktig aspekt av dette. Norske misjonsføretak er del av det også.

Mange fleire norske aktørar enn dei eg har nemnt ovanfor, har på ulike tidspunkt og vis delteke i det breie feltet som norsk misjon i Latin-Amerika utgjer. Sterk vekst i oppslutninga om protestantiske kyrkjer i Latin-Amerika dei seinaste tiåra har oppmuntra både norske misjonsorganisasjonar og den kristne grasrota i Noreg. Sjølv om veksten, i Latin-Amerika som i fleire andre delar av verda, først og fremst har funne stad i pinsekyrkjer og pentekostale kyrkjer i vidare forstand (sjå til dømes Pew Research Center 2014), altså i kyrkjer som legg særleg vekt på vekking og verknadane av Den heilage anden, så har også andre protestantiske kyrkjer og kyrkjelydar opplevd det som særst lovande at det katolske hegemoniet i regionen har vorte svekt.

Norsk Råd for Misjon og Evangelisering (NORME) vart stifta i 2001 som ein paraply- og interesseorganisasjon for ei rekke norske protestantiske misjonsorganisasjonar. Tal som NORME har utarbeidd for 2008, viser at heile

ni av (dei då 37) medlemsorganisasjonane deira arbeidde i Bolivia dette året, mot sju i Brasil, noko som plasserte desse to landa på høvesvis femte og sjetteplass på lista over land i verda der det arbeidde flest norske misjonsorganisasjonar. I statistikken over kor mange norske utsendingar/misjonærar det er per land, var Bolivia samstundes heilt oppe på tredjeplass med 34 personar (berre i Japan og Etiopia var det så vidt fleire, 38 og 36), medan Peru var på sjetteplass med 23 personar. Og ser vi på pengebruk, toppa Bolivia lista over land i verda der norske misjonsorganisasjonar brukte mest pengar i 2008 (29 millionar norske kroner), medan Ecuador var på sjetteplass (21 millionar). Av pengane misjonsorganisasjonane brukte i Bolivia, var 13,5 millionar norsk statleg stønad. I Ecuador utgjorde den same stønaden 11 millionar, og i begge tilfella bestod stønaden i all hovudsak av bistandsmidlar. Dette plasserte Bolivia og Ecuador på høvesvis andreplass og fjerdeplass på lista over land i verda der norske misjonsorganisasjonar brukte mest statlege pengar. Kategoriane og tala NORME presenterte for registrerte prosjekt i Latin-Amerika i 2008 etter «arbeidsgreiner» var desse: diakoni 35; opplæring 28; kyrkje/kyrkjelyd 27; diverse 16; kommunikasjon 8 (Norsk Råd for Misjon og Evangelisering 2009b).

Som denne grove historiske gjennomgangen og til slutt statistikken frå NORME for 2008 syner, vart norsk misjon i Latin-Amerika etter kvart ei omfattande verksemd. Først var initiativ frå einskildpersonar med stønad frå einskilde organisasjonar viktigast. Seinare har lokale samarbeidspartnarar i Latin-Amerika og statleg stønad frå Noreg vorte avgjerande for formene misjonen har teke. Politiske og økonomiske vilkår, både i Latin-Amerika og i Noreg, har stimulert, men også delvis styrt ekspansjonen. Dei seinaste åra har veksten i verksemda berre halde fram. Aktørane har vore dyktige til å skipe alliansar, utnytte nettverk og skape rom for arbeidet sitt.

Tilhøva i dag: misjon og bistand hand i hand

Det er ei lang rekke norske misjonsorganisasjonar som opererer i Latin-Amerika i dag. Misjonsalliansen har prosjekt i Bolivia, Brasil og Ecuador, Normisjon på Cuba og i Ecuador, Norsk Luthersk Misjonssamband i Bolivia og Peru, Det Norske Misjonsselskap i Brasil, De Norske Pinsemenighetens Ytremisjon i Argentina, Bolivia, Brasil, Chile, Honduras, Mexico, Paraguay og Peru, De Frie Evangeliske Forsamlinger i Argentina og Brasil,

Misjonskirken Norge (tidlegare Det Norske Misjonsforbund) i Colombia, Kirkens Nødhjelp i Brasil, Cuba, Den dominikanske republikk, Guatemala og Haiti. Katolske Caritas Norge arbeider på Cuba og i Colombia, El Salvador, Ecuador og Honduras. Sjømannskirken held til i Brasil og har i tillegg ein reisande sjømannsprest som dekker Argentina, Bolivia, Brasil, Chile, Colombia, Ecuador, Fransk Guyana, Guyana, Paraguay, Peru, Surinam, Trinidad og Tobago, Uruguay og Venezuela. Utover dette arbeider nordmenn i internasjonale misjonsorganisasjonar, som Frelsesarmeen, Ungdom i Oppdrag og Wycliffe, og i internasjonale nettverk og organisasjonar som legg til rette for misjon, som Kyrkjeverdsrådet, Lausanne-rørsla og Åpne Dører, som alle opererer i Latin-Amerika. Truleg er det også fleire som eg ikkje har fått auge på. Mykje tyder på at misjonsorganisasjonane i dag bruker meir midlar enn nokon gong i denne verdsdelen (sjå til dømes tala frå Misjonsalliansen for 2015 nedanfor).

I dag som tidlegare er mangfaldet blant aktørane stort, både ideologisk og praktisk, sjølv om dei alle arbeider innanfor visse paradigme for religiøs og sosial utvikling, med sin eigen idealiserte versjon av kristendom som det ypparste av religion og med delar av det heimlege samfunnet og organisasjonslivet sitt som modell for det dei førestiller seg som det fremste av sosial orden. Prosjekta dei driv eller på ulike vis er involverte i, spenner særst vidt. Dei dreier seg mellom anna om utdanning, helsetilbod, barnehagar, bibelgrupper, teologistudium, jordbruksprosjekt, organisering av kvinnegrupper, stønad til urfolksorganisasjonar, rettshjelp, mikrofinans, naudhjelp, bustadbygging, kyrkjebygging, seksualopplysning, miljøvern, idrett, planting av nye kyrkjelydar, publikasjonar, stønad til lokale kyrkjer og kyrkjelege organisasjonar, familierådgiving, musikk, drikkevatt, rettleiing av lokale organisasjonar, fredsarbeid, leiarutvikling, rusomsorg, ungdomsleirar og mykje anna.

Evangelisering og diakoni går i mange tilfelle hand i hand, men vekta på det eine eller det andre varierer frå aktør til aktør, frå prosjekt til prosjekt og frå framstilling til framstilling. I praksis verkar den same utsendingen gjerne som misjonær i éin augeblink og som bistandsarbeidar i den neste, og ikkje sjeldan som begge delar samstundes. Døma på dette er mange. For eksempel presentasjonane Norsk Luthersk Misjonssamband sjølve gir av «familieprosjekt» dei driv i Bolivia og Peru, med stønad frå Norad, vitnar om slik overlapping. I nært samarbeid med kyrkjene dei har stifta, underviser

dei barn, ungdom og vaksne om «kristne verdier» knytte mellom anna til kjærleik og seksualitet. På nettsidene deira heiter det: «Målet med familieprosjektene er å forandre samfunnet innenfra, samtidig som man utvikler velfungerende lokalmenigheter» (Norsk Luthersk Misjonssamband, udatert; sjå også Dagsland 2015).

Den tidlegare Bolivia-misjonæren og no NLA-antropologen Asle Jøssang argumenterer for å gi større rom for religion i bistanden, noko han har fremja i samband med doktoravhandlinga si (Jøssang 2010) og seinare som medredaktør og artikkelforfattar i boka *Religionens rolle i bistand og utvikling* (Jøssang & Øyhus 2012). Argumentet er tufta nettopp på ein påstand om at eit skilje mellom bistandsarbeid og kristent arbeid er kunstig og i praksis ofte umogleg i mange samanhengar der det skal implementerast. Truleg er valet av kyrkjer og kristne organisasjonar som næraste samarbeidspartnarar avgjerande for at tilhøva står fram slik for Jøssang og for dei han arbeider for og med. Det kan endåtil vere at det er misjonærane si eiga lære, ei lære som dei naturlegvis har lært vidare til samarbeidspartnarane sine, som ligg til grunn for forståinga til Jøssang. For i all kristen tenking heng misjon og diakoni, eller evangeliserings- og utviklingsprosjekt, tett saman. Til dømes presenterer Misjonsalliansen seg slik på heimesida si:

Misjonsalliansen er en frittstående, norsk misjonsorganisasjon som driver diakonale utviklingsprosjekter i Sør-Amerika, Asia og Afrika. Gjennom arbeidet vårt vil vi at fattige og diskriminerte skal få møte Jesu kjærlighet i ord og handling. Sammen kjemper vi for å utløse de ressurser og muligheter Gud har gitt oss alle (Misjonsalliansen 2014b).

Å drive bistand og misjon ser altså ut til å vere to sider av same sak for dei. Gjennom arbeidet deira skal trengande få møte Jesu kjærleik, både i ord og handling.

Ifølgje årsmeldinga til Misjonsalliansen for 2015 brukte dei over 24 millionar på Bolivia, over 20 millionar på Ecuador og over 3 millionar på Brasil berre det året (Misjonsalliansen 2016). Rekneskapen som følgjer årsmeldinga, syner at offentlege tilskot utgjorde 37,4 prosent av totalbudsjettet til organisasjonen, det vil seie over 41 millionar, og at nesten 40 av desse kom frå Norad via Digni (over 17 millionar av desse igjen var til prosjekta i Bolivia og Ecuador). Digni, som før 2011 heitte Bistandsnemnda, er ein paraply- og interesseorganisasjon for 20 norske protestantiske misjonsorganisasjonar og

kyrkjesamfunn. Etter å ha fått ein rammeavtale på 800 millionar for perioden 2013–2017 har Digni årleg fordelt over 160 statlege millionar frå Norad til medlemsorganisasjonane sine. Digni avgjer kva for prosjekt som skal få stønad, og har også oppgåva med å kvalitetssikre gjennomføringa av desse prosjekta (sjå Digni, udatert).

Misjonsvener i norsk politikk og misjonærer i utanriksteneste

Den posisjonen Kristeleg Folkeparti har hatt i norsk politikk generelt og i Utanriksdepartementet og bistandspolitikken spesielt dei seinaste tiåra, har utvilsamt vore viktig for å sikre den statlege stønaden til dei prosjekta misjonsorganisasjonane driv. Men også kristne krefter i andre parti, kanskje særleg i Arbeiderpartiet, Høgre og Senterpartiet, har sett med positive auge på dette (for meir om kristne aktørar og nettverk i norsk politikk, sjå til dømes Brekke 2002). I 2010 vart mange overraska då utviklingsminister og tidlegare partileiar for Sosialistisk Venstreparti Erik Solheim (som på fleire måtar var mykje meir oppteken av Latin-Amerika enn det som har vore vanleg blant norske ministrar, sjå til dømes Bull, kapittel 6) i ein kronikk i *Aftenposten* med overskrifta «Ta Gud alvorlig» tala for at religion måtte få større plass i diplomatiet og bistanden (Solheim 2010). Det var Bistandsnemnda (no Digni) som hadde teke eit særskilt initiativ overfor Solheim for å få dette på dagsordenen. Talspersonar for misjonsorganisasjonane og diverse kristne dignitarar og akademikarar, deriblant den nemnde Jøssang, kom straks på banen og applauderte framlegget.

Same haust følgde Utanriksdepartementet opp saka med ei større løyving til eit prosjekt som skulle løfte fram tema om religion som dimensjon i utviklingspolitikken og gi innblikk i tilhøve mellom religion og utvikling. Oppdraget med å leie og koordinere dette prosjektet fekk Oslosenteret for fred og menneskerettar, som er stifta og leia av Kjell Magne Bondevik, tidlegare utanriksminister, statsminister og partileiar for Kristeleg Folkeparti (sjå heimesida til prosjektet: Oslosenteret, udatert). Prosjektet hadde fleire dimensjonar, deriblant folkemøte med debatt i fleire norske byar, og skapte mykje blest. Det munna ut i ein fyldig rapport, skriven i hovudsak av kristne akademikarar i tillegg til nokre Oslo-baserte religionshistorikarar, som konkluderer med at religion er viktig og bør få større vekt i norsk utanriks- og utviklingspolitikk

(Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet 2012). Det som opphavleg var etterspurt vart slik stadfesta og vektlagt gjennom noko som snarare enn ein forskingsrapport er ei samling synspunkt og anekdotar frå utvalde aktørar med eigne særinteresser i feltet. Framstillinga i dette politiske bestillingsverket harmonerer godt med ei forteljing som ei lang rekke kristne aktørar har fremja systematisk også internasjonalt dei seinaste åra, om at religion gjennomsyrrer alle delar av samfunnet i ikkje-vestlege land, at sekulære tilnærmingar difor er mangelfulle og ofte feilslåtte, og at religion difor bør få meir rom og meir merksemd i internasjonale relasjonar og internasjonal politikk (for ein kritisk analyse av korleis denne forteljinga har vunne fram og vorte sett ut i livet, sjå til dømes Hurd 2015). Dette har – parallelt med at kristendom på mange andre frontar ser ut til å ha mista status som sjølvsgatt i det offentlege i Noreg – verka som viktig offentleg legitimering for arbeidet til misjonsorganisasjonane. Kanskje har det også gitt dei endå større stønad og spelerom.

Også på bakken i Latin-Amerika er det nære band mellom utstasjonerte misjonærar og norske styresmakter. Sjømannskirken er meir enn norsk luthersk ritualleverandør, sosial samlingsstad og indremisjon for nordmenn i utlandet, den fungerer også tidvis som ein uformell norsk utanriksstasjon. I somme situasjonar har også utsendingar frå andre organisasjonar verka som norske representantar i landa der dei arbeider, for eksempel gjennom jamleg å vitje og hjelpe narkotika-dømte nordmenn i fengsel i Bolivia. Kjell Jaren understrekar på vegner av Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru og Bolivia at «vi hadde et svært godt forhold til den norske ambassaden i Chile, ikke minst med [tidlegare ambassadør] Frode Nilsen, men også senere med for eksempel Reiulf Steen [også han ambassadør]» (Jaren, pers. komm.). Banda til Utanriksdepartementet og somme politiske parti kom også tydeleg til syne gjennom dei rollene Det lutherske verdsforbundet og Kirkens Nødhjelp og særleg Gunnar Stålsett og Petter Skauen spelte då norske styresmakter involverte seg i fredsforhandlingane i Guatemala på slutten av 1980-talet og byrjinga av 1990-talet. Stålsett og Skauen tok direkte kontakt med dåverande utanriksminister Kjell Magne Bondevik og statssekretæren hans, Knut Wollebæk, som på vegner av den norske regjeringa straks stilte seg bak initiativet deira (for meir om dette, sjå kapitla til Einar Berntzen og Ada Nissen i denne boka). I seinare år har også den katolske organisasjonen Caritas Norge drive arbeid for fred i Colombia og informasjonsarbeid om

dette i Noreg, med tilskot frå norske styresmakter (sjå Caritas Norge, udatert; Utanriksdepartementet, udatert).

Relasjonar i misjonsmarka: privilegium og samarbeidspartnarar

Samarbeidspartnarane til misjonærane og misjonsorganisasjonane i Latin-Amerika er først og fremst lokale og nasjonale protestantiske kyrkjer og organisasjonar, somme av dei stifta av misjonærane sjølve. Mesteparten av misjons- og bistandsprosjekta skjer i samarbeid med og gir stønad til slike. Å delta i protestantisk kyrkjeliv og aktivitetar som desse kristne organisasjonane står bak, og å leve på ein måte som ikkje bryt openbert med dei ideologiske standpunkta dei forfektar, er difor ofte ein fordel, og somme tider endåtil ein føresetnad, for indiansk- og latin-amerikanarar som ønsker seg bitar frå bistanden som dei norske misjonærane forvaltar. For eksempel kjem slike tilhøve fram i ein studie av HIV/aids-prosjektet til Misjonsalliansen i El Alto, Bolivia, der somme av dei tilsette, deriblant ein protestantisk pastor, tala negativt om katolikkar, medan andre tilsette meinte at somme homofile med HIV/aids nok ikkje oppsøkte tilbodet deira fordi dei var kristne og mot homofili (Espe 2015).

Sidan dei norske utsendingane og organisasjonane deira sit på pengane, sit dei også på mykje makt, både over dei som arbeider for dei, og over dei som dei samarbeider med eller støttar økonomisk. Sjølv om leiarskapet over organisasjonar og prosjekt i mange høve er formelt overført til lokale aktørar og norske utsendingar berre skal verke som rettleiarar, rådgivarar, rapportørar og tilretteleggarar, så kan det i praksis naturlegvis vere vanskeleg og uheldig for lokale aktørar å seie imot eller handle på tvers av framlegga og råda som kjem frå dei som representerer organisasjonen som finansierer verksemda. Norske utsendingar for Misjonsalliansen i Bolivia har til dømes fortalt at dei somme tider «måtte setje ned foten» for lokale samarbeidspartnarar (Espe 2015).

Mange norske utsendingar i dag lever dessutan eit liv som berre dei privilegerte klassane i Latin-Amerika har råd til. Dei fleste utsendingane som arbeider for Misjonsalliansen i El Alto, Bolivia, bur ikkje i denne fattige byen, men i fine hus i ein rik del av La Paz med andre utstasjonerte utlendingar og velstående bolivianarar som naboar (Espe 2015). Kjøpekrafta til nordmennene og posisjonane dei ofte får i sterkt klassesdelte og rasistiske latin-amerikanske

samfunn, skaper gjerne ytterlegare avstand både til indiansk- og latin-amerikanske tilsette og samarbeidspartnarar, og ikkje minst til dei som misjonen og diakonien primært er retta mot, trass i heroiske forteljingar om at misjonærar har freista å innføre likskap på tilnærma norsk vis der dei arbeider. Live Danbolt Drange, tidlegare misjonær i Ecuador for Santalmisjonen og sidan dosent i interkulturell forståing ved NLA Mediehøgskolen Gimlekollen, er blant dei som skildrar korleis norske misjonærar har prøvd å utfordre lokale hierarkiske strukturar basert på kjønn, klasse og kultur, men ho syner samstundes at slike skilje i stor grad held fram, og at misjonærane tek del i dei (Drange 2014; Drange, under utg.).

Eit visst samarbeid med lokale og nasjonale styresmakter der misjonærane arbeider, er også naudsynt. Anna enn via norske styresmakter, i samband med naudhjelpsoperasjonar eller gjennom deltaking i større internasjonale organisasjonar og arrangement, er det relativt sjeldan at norske misjonsorganisasjonar har direkte kontakt med nasjonale styresmakter i Latin-Amerika. Det meste skjer på lokalt nivå. Kontakt med offentleg helsestell og skulestell går stort sett via lokale institusjonar. Kontakt og forhandlingar med ordførarar eller andre lokale politikarar og maktpersonar kan vere avgjerande for kor vidt misjonsorganisasjonane får løyve til å gjennomføre eit prosjekt, for kva rammer det kan få, og for kor vellukka det vert.

Samarbeid med den katolske kyrkja og katolske organisasjonar er det mindre av, sjølv om det finst somme døme også på det. Men fleire stader har det i periodar vore konflikt mellom norske misjonærar og representantar for det katolske etablissementet, til dømes i Cañar (sjå Drange, under utg.: 4–5). Mange norske misjonærar har hatt antikatolske haldningar, og den katolske kyrkja har ikkje vore særleg økumenisk innstilt i ein verdsdel som ho har rekna som sitt domene.

Derimot har skandinavisk misjonssamarbeid allstøtt vore utbreitt i Latin-Amerika. Til dømes har Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru samarbeidd tett med organisasjonen Dansk Luthersk Misjon (Jaren, pers. komm.). Samarbeid gjennom internasjonale kristne nettverk og gjennom internasjonale kyrkjelege og kristne organisasjonar finst også i stor grad, først og fremst med slike som er protestantiske eller dominerte av protestantar. Den globale Lausanne-rørsla er særst sentral i dette, både praktisk og ideologisk (sjå heimesida deira, Lausanne Movement, udatert). Ideane som har vorte spreidde derifrå om «holistisk misjon» (som først vart utvikla i Latin-Amerika), som ikkje

berre tek sikte på å omvende einskildmenneske, men som har som mål å transformere heile samfunnet, har gitt det diakonale arbeidet, og det politiske arbeidet med å skape meir og fleire rom for det, endå større religiøs tyding og teologisk vekt (sjå til dømes Lausanne Committee for World Evangelization 2005). I Noreg har Norsk Råd for Misjon og Evangelisering i oppgåve å binde saman og koordinere nasjonalt og internasjonalt arbeid også for Lausanne-rørsla (sjå Norsk Råd for Misjon og Evangelisering 2009a). Kyrkjeverdsrådet og Det lutherske verdsforbundet spelar også ei viktig rolle. Det same gjer samarbeid med og mellom kristne utdanningsinstitusjonar i Latin-Amerika og Noreg og dei internasjonale nettverka dei er del av.

Nettverk og institusjonar i Noreg: den kristne grasrota og høgskulane

Misjonæra i Latin-Amerika yter også tenester til kristne nettverk og institusjonar heime i Noreg, samstundes som dei dreg nytte av dei. Tilbod om å verke som volontør i ein kortare periode hjå ein misjonsorganisasjon i Latin-Amerika er noko mange norske kristne har funne freistande. Slik får dei reise utanlands og oppleve spennande stader og kulturar i det som dei opplever som relativt trygge og tilrettelagde rammer, samstundes som dei får delta i noko dei forstår som viktig arbeid. Misjonsalliansen informerer for eksempel om slike moglegheiter i Bolivia og Ecuador på heimesida si (Misjonsalliansen 2014a; sjå også Borgejordet 2009). Dette fungerer også som opplærings- og rekrutteringsarena for misjonsorganisasjonane.

Dei norske nettverka til misjonsorganisasjonane er breie og strekker seg djupt inn i mange såkalla sekulære institusjonar. Med sine interesser for og ofte også bakgrunnar og erfaringar frå arbeid utanlands med misjon og bistand har mange engasjerte kristne fått jobb i utanrikstenesta og i andre statlege organ, og i mylderet av meir eller mindre ikkje-statlege organisasjonar som styrer med, påverkar og forvaltar saker og spørsmål og prosjekt som er av interesse for misjonen. Også i statlege og halvstatlege forskings- og utdanningsinstitusjonar som ikkje er tufta på religiøst grunnlag, sit det relativt mange personar med bakgrunn frå og sympatiar for misjonsrørsla og administrerer, forskar og underviser om tema som er aktuelle og viktige for verksemdene til den same rørsla. Mange misjonærar stiller seg dessutan gjerne til disposisjon for norske forskarar og studentar i felten. Til dømes har

dei aller fleste nordmenn som dei seinaste tiåra har gjort feltarbeid i det sørlege Peru, vore innom misjonsstasjonen til Norsk Luthersk Misjonssamband i Arequipa.

Likevel er det særleg utdannings- og forskingsinstitusjonane som misjonsorganisasjonane sjølve eig, og forskarar, lærarar og studentar derifrå, som samarbeider systematisk med misjonæranne i Latin-Amerika. NLA Høgskolen – som er eigd av Den Evangelisk Lutherske Frikirke, Det Norske Misjonsselskap, Norsk Luthersk Misjonssamband, Normisjon, Indremisjonsforbundet, Søndagsskolen Norge og Norges Kristelige Student- og Skoleungdomslag – har mellom anna frå avdelinga si i Bergen eit nært samarbeid med Misjonsalliansen og Instituto Superior Ecuménico Andino de Teología i La Paz. Dei samarbeider om eit undervisningsemne kalla «Interkulturelt prosjektarbeid i Bolivia (utvikling og bistandsarbeid, religion, diakoni og etikk)», som inkluderer eit tre månader langt opphald i Bolivia (NLA Høgskolen 2017). Også årsstudiet og bachelorprogrammet i interkulturell forståing ved NLA Bergen kan by på studietur til Bolivia (NLA Høgskolen, udatert). Studieopplegg i Bolivia og Peru er også noko NLA Mediehøgskolen Gimlekollen i Kristiansand har tilbydd, i samarbeid med norske misjonærar og latinamerikanske samarbeidspartnarar. Med sikte på utveksling for studentar og lærarar har Misjonshøgskolen i Stavanger, som sidan 2016 har vore del av VID, hatt ein samarbeidsavtale med Faculdade de Teologia Evangélica em Curitiba, eit teologisk seminar knytt til den lutherske kyrkja i Brasil, som i mange år har fått stønad frå og samarbeidd med Det Norske Misjonsselskap, som eig Misjonshøgskolen (Det Norske Misjonsselskap, udatert). Fjellhaug Internasjonale Høgskole, som er eigd av Norsk Luthersk Misjonssamband, har sendt lærarar på undervisningsoppdrag og studentar på praksisopphald i Peru hjå misjonæranne som eigarorganisasjonen har der (Dagsland 2012). Eit viktig mål for misjonsorganisasjonane som eig desse høgskulane, er naturlegvis utdanning av nye misjonærar. Difor vil dei gjerne gi studentar positive førstehandserfaringar frå felten. Og ved å stille opp for forskarar får dei gjerne også ekstra godvilje frå dei.

På same måte som dei protestantiske utdanningsinstitusjonane i Latin-Amerika er også desse norske høgskulane misjonsarenaer i seg sjølve, med studentar som den primære målgruppa, inkludert studentar frå Latin-Amerika som har fått høve til å studere ved desse institusjonane i Noreg. Verksemdene deira tek utgangspunkt i og har som føremål å formidle og forsterke eit kristent

livssyn og verdssyn både internt og eksternt. Debattar som i dei seinare åra har fått merksemd i kristne medium, for eksempel om kor vidt historisk og teologisk forskning ved NLA skal få stille spørsmål og fremje svar som bryt med nedarva forståingar av kva Bibelen seier (sjå til dømes Gilje 2013), syner tydeleg at det finst fleire på og ikkje minst kring desse institusjonane som meiner at også forskinga og resultatata frå den må vere i tråd med og bygge opp under det dei reknar som rett kristen lære.

For å forstå storleiken til denne norske misjonssektoren, som omfattar både evangeliserings- og utviklingsprosjekt utanlands og utdannings- og forskingsinstitusjonar i Noreg, er det nyttig å sjå på statistikken som er utarbeidd for Digni og Norsk Råd for Misjon og Evangelisering av Ingebjørg Nandrup, lektor ved Fjellhaug Internasjonale Høgskole. Den syner at dei no 45 medlemsorganisasjonane i 2015 hadde ei total omsetjing på nesten 6 milliardar norske kroner. Av dette utgjorde offentlege tilskot 2 milliardar. Innsamla midlar var til saman på nesten 1,6 milliardar (noko som er over seks gonger det som vart samla inn då TV-aksjonen året før sette rekord med 250 millionar til Kirkens Nødhjelp, ein organisasjon som ikkje er med i denne statistikken). I alt 626 millionar vart brukte i utlandet. Det var 1851 personar som tenestegjorde som utsendingar for dei i utlandet i løpet av 2015, 580 av dei som langtidsutsendingar. Samla hadde medlemsorganisasjonane 8800 tilsette. Medlemsmassen i Noreg reknar dei sjølve med utgjør over 300 000 personar (Nandrup 2016). I norsk målestokk er dette altså ein stor sektor og dermed eit mektig føretak. Og i tillegg kjem Den norske kyrkja, Sjømannskirken, katolske organisasjonar, fleire frikyrkjer og organisasjonane deira og altså Kirkens Nødhjelp og alle andre som på ulike vis også engasjerer seg i og for misjon både i Noreg og internasjonalt.

Målgruppene, måla og resultatata til misjonen i Latin-Amerika

Norsk misjon i Latin-Amerika er ikkje retta mot kven som helst. Det er først og fremst fattige, indianarar, barn, kvinner, funksjonshemma og sjuke misjonærane har vore opptekne av, både med tanke på hjelp til verdslege affærar og problem og med tanke på omvending og frelse. Det er desse gruppene misjonærar har identifisert som dei mest trengande og konsentrert seg om i prosjekta sine. Unntaket er indremisjonen, som har vore retta mot sjømenn og

andre nordmenn utanlands. Norske utsendingar har i forsvinnande liten grad freista å omvende eller utvikle middelklassen og eliten i Latin-Amerika.

Måla til misjonsorganisasjonane og prosjekta deira handlar i ulik grad om dette livet, her på jorda, og om det livet dei lærer at kjem etterpå, ein annan stad. Med bistand og utviklingsarbeid eller diakoni, eller miskunnsamt arbeid, som det også vert kalla, er målet å hjelpe menneske til fridom frå eller letting av fattigdom, underutvikling, mangel på kunnskap og utdanning, ulike typar diskriminering og undertrykking, sjukdom og helseproblem, rus, vald og andre slags vanskelege livssituasjonar. Med evangelisering, gjennom både ord og handling, er målet å frelse folk, ikkje berre med tanke på det jordlege livet, men også med tanke på det neste livet, i himmelen og ikkje i fortaping. Det kristne og kyrkjelege kollektivet vert oppfatta som heldig for den sosiale og kulturelle frigjeringa og som veldig viktig for realiseringa av den individuelle frelsa.

Gjennom å freiste å hjelpe og frelse andre får dei som på ulike vis arbeider med misjon, høve til å gjere noko dei meiner er godt og rett. At ein kan tene Gud ved å tene andre, er ein utbreidd kristen tanke. Mange misjonærar hevdar at Gud har kalla dei til tenesta, at dei freistar å gjere det Gud vil. Slik får dei gjennom misjonsarbeidet også høve til å gjere noko for si eiga frelse.

Pinsekyrkjene i Latin-Amerika har opplevd ein enorm vekst dei seinaste tiåra. Men ser vi på misjonsføretaka til dei andre norske kyrkjene, så er omvendingsraten tilsynelatande låg trass i ein relativt stor innsats. Det er ikkje store skarar som har vorte protestantar som direkte følgje av norsk misjon i Latin-Amerika. I pinsekyrkjene ser det ut til å vere først og fremst latinamerikanarar som omvender kvarandre, men nordamerikanske og europeiske misjonærar, deriblant norske, har vore viktige først for etableringa av pinserørsla i regionen og seinare for tilførsel av stønad. Lutherske kyrkjer, som har fått brorparten av stønaden frå Noreg, er derimot ikkje blant dei som har vakse mykje i denne verdsdelen (sjå til dømes Pew Research Center 2014).

Utviklingsprosjekta har gitt tidsavgrensa ytingar til mindre grupper og skapt midlertidig sysselsetting og økonomisk gevinst for somme. Høve til å ta utdanning og til å gjere karriere i og utanfor misjonsorganisasjonane har nok betydd svært mykje for somme indiansk- og latinamerikanarar. Samstundes er det klart at den norske verksemda i mange tilfelle har skapt og forsterka fleire skilje lokalt (til dømes i Cañar, sjå Drange, under utg.), mellom dei som vert del av

kyrkjelyden, og dei som ikkje vil vere med der, og mellom dei som får ta del i goda frå utviklingsprosjekta, og dei som har vorte ståande utanfor.

Framstillingar av seg sjølve og dei andre: frigjerarar og unådde folkeslag

Sjølv om den ideologiske og praktiske variasjonen har vore og er stor blant misjonærane, så inneber den overordna logikken til misjonen at dei som utfører eller støttar han, førestiller seg at dei veit betre og meir om nokre av livets og verdas mest grunnleggande sanningar og mysterium, enn dei som dei freistar å omvende. Å få andre til å endre seg og på fleire vis verte meir like ein sjølv er eit mål. Trass i endringar over tid både i framgangsmåtar og språk, og trass i at omvendning og utvikling stadig vert framstilt som eit frigjeringsprosjekt frå både overtru og undertrykkande koloniale strukturar (sjå til dømes Drange 2014, eller Drange, under utg., for ei slik framstilling), ja trass i at misjonen i somme høve faktisk utfordrar og rokkar ved førestillingar og praksisar som stammar frå tidlegare europeisk undertrykking, så representerer opplysnings-tankane og det miskunnsame overformynderiet som vert lagt til grunn for og praktisert med misjonsverksemdene, likevel på mange måtar ein klar kontinuitet frå kolonitida.

Ei nedvurdering av andre sine praksisar, livssyn og verdssyn, anten desse andre sjølve allereie reknar seg som kristne eller ikkje, er vanleg blant misjonærane og mange av støttespelarane deira. På heimesida til Norsk Luthersk Misjonssamband står det til dømes om Peru: «Katolsk folkereligiøsitet blandet med elementer fra hedenskapet har et sterkt grep på folk, mens både materialisme og nye religiøse bevegelser brer om seg» (Norsk Luthersk Misjonssamband 2011). Live Danbolt Drange skriv dette om Sør-Amerika i ein artikkel til ei jubileumbok som Normisjon skal gi ut: «Katolisismen er ofte et slags ferniss over før-kristen religiøsitet. Å ikke drive misjon ville være å forsømme misjonsansvaret» (Drange, under utg.: 4). Mange av dei som hevdar å vere katolikkar, vert ikkje tekne på alvor. Dei er ikkje kristne på rett i auga til norske misjonærar og forskarar med aksjar i feltet. Sekularisering (sjå til dømes Heitmann 2014; Dahle 2013) og nye religiøse rørsler (eit omgrep som dei ikkje bruker om seg sjølve, trass i at dei stadig freistar å omvende nye personar og grupper på nye stader) vert også oppfatta som negativt og utfordrande.

Norsk Luthersk Misjonssamband går heller ikkje av veggen for å bruke omgrep som heidenskap (jamfør sitatet ovanfor) eller å sidestille «tradisjonell religion og overtru» (sjå Dagsland 2011) i sine karakteristikkar av praksisane og verdssyna til peruanarar. I den interne diskursen blant misjonærar og trusfellane deira vert indianarar i fleire tilfelle framstilte som «unådde folkeslag». Korkje i Normisjon, Norsk Luthersk Misjonssamband eller De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon er denne framstillinga uvanleg (sjå til dømes Drange, under utg.: 6; Røsvik, pers. komm.; Tulluan 2012; Aquino 2012).

Mange indianarar har møtt framferda og førestillingane til misjonærar med både kritikk og motstand. Ein av dei få som har fått sleppe til med slik kritikk i norske medium, er Davi Kopenawa, urfolks- og miljøaktivist og representant for yanomamiar frå Brasil, i ein reportasje i *Vårt Land* (Sylte 2014) i samband med eit besøk i Noreg arrangert av Regnskogfondet ved dagleg leiar Dag Hareide (tidlegare generalsekretær i Kirkens Bymisjon, vikarprest og kateket, naudhjelpsarbeidar og ein av initiativtakarane til Chile-aksjonen, som i si tid la grunnlaget for det som vart Latin-Amerikagruppene i Noreg). Kopenawa fortel mellom anna at «misjonærene sa at urfolkene var satanistiske folk» (sitert i Sylte 2014), og at misjonærar sjølve ikkje har oppført seg etter si eiga lære. Som svar på kritikken frå Kopenawa kom generalsekretær for Kyrkjevevdrådet, nordmannen Olav Fykse Tveit, med denne innrømminga: «Retorikken om misjon for unådde folkeslag har blitt en måte å øve vold mot andre mennesker på» (sitert i Sylte 2014). Men norske misjonstoppar som er intervjuet i same reportasjen, Andreas Nordlie, leiar i Ungdom i Oppdrag, og Agnes Lid, dagleg leiar i Wycliffe i Noreg, «vil lære av feil – ikke stoppe» (Sylte 2014).

Somme norske aktørar har heilt motsett oppfatning enn Kopenawa og mange andre indianarar av kven som trugar kven. Det gjeld mellom andre Stig Magne Heitmann, informasjonsleiar i organisasjonen Åpne Dører, som arbeider med å skape merksemd om forfølging av kristne. «Stammemotstand mot evangeliet er», ved sida av organisert korrupsjon, «de sterkeste årsakene til forfølgelse» av kristne i Latin-Amerika i dag, hevdar han i eit langt lesarinnlegg som avisa *Vårt Land* promoterte blant «Redaksjonens lesetips» (Heitmann 2014). Religionsfridom tyder misjonsfridom for dei som er engasjerte i utbreiinga av det dei reknar som den sanne, gode og rette kristne budskapet.

Somme trekker fridomen til misjon langt. Samstundes hender det sjeldan at misjon vert avslutta av omsyn til religionsfridomen til dei som vel å takke nei til det misjonærar byr på.

Norske misjonsorganisasjonar driv særleg mange prosjekt blant indiarar. Av alle norske ikkje-statlege organisasjonar var Bistandsnemnda (no Digni) på midten av 2000-talet den som fekk mest pengar frå staten til bistandsarbeid med urfolk. På bakgrunn av dette vart eit lite utval prosjekt (i regi av Misjonsalliansen og Norsk Luthersk Misjonssamband i Bolivia og i regi av De Norske Pinsemenigheters Ytremisjon i Paraguay) evaluerte for Norad i 2007. Det var antropologane Axel Borchgrevink (då tilsett ved Norsk utanrikspolitisk institutt) og John-Andrew McNeish (då tilsett ved Christian Michelsens Institutt) som stod for evalueringa. Oppdraget var å undersøke i kva grad prosjekta følgde norske statlege retningslinjer for arbeid med urfolk spesielt og for bistandsarbeid meir generelt. Datagrunnlaget for evalueringa vart særst einseitig, lite uavhengig og tynt, ettersom feltarbeida var minimale og misjonsorganisasjonane i stor grad styrte kva forskarane fekk sjå, og kven dei fekk snakke med. Likevel er konklusjonen i rapporten deira at det i misjonsorganisasjonane fanst lite medvit og kunnskap om menneskerettar generelt og urfolksrettar spesielt, at forståinga av kultur- og identitetspolitikken i kontekstane der dei arbeidde, i fleire tilfelle var mangelfull, og at prosjekta som såg ut til å fungere best ut frå retningslinjene til Utanriksdepartementet og Norad, var dei som var minst koplå til lokale og nasjonale kyrkjer (Borchgrevink & McNeish 2007).

I staden for å fokusere på denne kritikken valde misjonsorganisasjonane, både i interne og offentlege oppslag straks rapporten var offentleggjort, først og fremst å fortelje at dei var godt nøgde med tilbakemeldinga, at dei to antropologane hadde fått eit meir nyansert og positivt bilete av norsk misjon enn dei hadde hatt før evalueringa, at funna i rapporten utfordra utbreidde fordommar mot misjon, at han synta at bistandsarbeid og evangelisering ikkje vert blanda, og at han stadfesta at norske misjonsorganisasjonar er geniunt opptekne av utvikling og velferd der dei arbeider (sjå til dømes Viumdal 2007; Rolfsen 2007). Retorisk tilsidesette dei slik langt på veg innvendingane og tilrådingane frå antropologane. På slåande unisont vis kringkasta dei, i strid med mykje av det som rapporten påpeika, at dei hadde kome særst godt frå evalueringa.

Formidling og forskning i Noreg: målretta mediering og legitimering av misjonen

Misjonærar og andre utsendingar sine forteljingar om og bilete av tilhøva i Latin-Amerika og si eiga verksemd der har vorte formidla flittig til dei heime. Slik har norske førestillingar om denne verdsdelen delvis vorte til som eit resultat av misjonen, særleg for dei med nære band til utsendingane eller organisasjonane, men også for eit breiare publikum.

Media har vore og er mange. Nils Gunstad sende brev frå Chile til familien heime (Western 2007). Berger Johnsen var attende i Noreg i 1915 og reiste rundt og heldt føredrag for å fortelje om tilhøva og skaffe stønad til misjonen sin i Argentina. Samstundes og i åra etter skreiv han innlegg og brev som vart trykte i pinsebladet *Missionæren* (Bundy 2009: 348–349). Asle Jøssang har gitt ut boka *Vinden blåser dit den vil: bilder fra Andes* (Jøssang 1998) med både bilete og tekstar som skildrar opphaldet hans som misjonær i Peru. Bloggar frå utsendingar kan vi no finne lenkar til på heimesidene til nesten alle misjonsorganisasjonane. For Normisjon skriv til dømes Åse Røsvik de Vargas frå Ecuador (sjå til dømes Røsvik 2016). Norsk Luthersk Misjonssamband i Peru er blant dei vi kan følgje på Facebook (NLM Peru Facebook, udatert).

Å syne fram arbeidet for støttespelarar heime er viktig for misjonsorganisasjonane. Mediestrategiar er også viktige for å nå fleire med budskapen, understreka Lars Dahle, viserektor og førsteamanuensis ved NLA Mediehøgskolen Gimlekollen, på bloggen sin etter eit undervisningsoppdrag i Peru for Norsk Luthersk Misjonssamband i 2013 (Dahle 2013). Dette er reiskapar for å skaffe stønad – ideologisk, politisk og økonomisk.

Rapportar frå misjonsmarka kan på sett og vis reknast som ein eigen sjanger (for ein studie av sjangertrekk i slike rapportar frå andre verdsdelar, sjå til dømes Mikaelsson 2001). Kjenneteikna er mellom anna eksotisering og framheving av skilnader mellom «dei andre» og «vi», framstillingar av dei lokale som underutvikla og uopplyste og difor trengande, skildringar av strevet til misjonæren og av framstega det har medført, meldingar om stor interesse blant somme, men også om utfordringar for og motstand mot misjonsarbeidet, og understreking av behovet for å halde fram.

Ordval, språk og grensdragningar varierer med kven rapportane er stila til. Det som er til internt bruk, er prega av kristne omgrep og referansar. Då glir evangelisering og diakoni over i kvarandre og er to sider av same sak.

I kommunikasjonen som er retta mot statlege organ, mot spesifikke ikkje-kristne aktørar og mot det sekulariserte norske storsamfunnet, er budskapen derimot pakka inn i utprega sekulær språkdrakt. Då er bistands- og utviklingsarbeid som regel skildra som skarpt skilt frå og som noko heilt anna enn evangeliseringa som organisasjonane også driv med, men som knapt vert nemnd i slike samanhengar. «Vi driver med diakoni. Punktum!» sa Jørn Lemvik, leiar for Digni, i innleiinga han heldt på eit breitt annonsert folkemøte om misjon og bistand i regi av Oslosenteret i 2011, ifølgje rapporten derifrå (Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet 2012: 10). Til samanlikning er den same Lemvik i eit intervju med den kristne avisa *Dagen* i 2013 sitert på at «jeg tenker nå at det er uprofesjonelt å ikke blande [bistand og evangelisering]» (Opheim 2013).

Dei framstillingane misjonæranne og misjonsorganisasjonane har gitt, har vore med på å skape og stadfeste norske førestillingar om sosiale, kulturelle og religiøse tilhøve i Latin-Amerika og førestillingar om særleine relasjonar mellom latinamerikanarar, indiansk-amerikanarar og nordmenn, og særleg mellom misjonærar som bistandsarbeidarar og alle dei som treng hjelp og frelse. Sentralt både i dei overordna mediestrategiane som viserektor Dahle talar for, inspirert av lærdom frå den raskt veksande Lausanne-rørsla (Dahle 2013), og i dei ulike einskildbidraga frå forskjellige aktørar i misjonsfeltet opp gjennom åra, er legitimeringa av eiga verksemd.

Også mesteparten av det som har vore framstilt som forskning på feltet, har forsterka bileta som misjonærar og misjonsorganisasjonar har skapt og slik vore med på legitimeringa av føretaka deira. Nesten alt som finst av akademiske arbeid om norsk misjon i Latin-Amerika, er skriva av tidlegare misjonærar eller andre med nær tilknytning til eller sympati for misjon og kyrkjeleg arbeid. Forsking på norsk misjon gjort av latinamerikanarar finst det særst lite av, i alle fall dersom vi tek utgangspunkt i det som er synleg frå Noreg (dei to einaste publikasjonane eg har kome over, er Cárdenas 2009 og Ceriani 2011). Dei som har stått for arbeida, er først og fremst tilsette og studentar ved det som i dag heiter NLA Høgskolen og VID (eller ved dei tidlegare, mindre institusjonane som i dag er slått saman og har fått desse namna). Altså har forskinga i all hovudsak vore gjort på institusjonar som er eigde av misjonsorganisasjonar. Framstillingane er sterkt prega av slike personlege og institusjonelle band. Merksemda har primært vore retta mot misjonæranne og organisasjonane og deira liv og gjerningar. Sekundært, men i langt

mindre grad, har indiansk-amerikanarar og latinamerikanarar som har vorte omvende, eller som har arbeidd for misjonen, fått omtale. Langt på veg utelatne frå forteljningane til forskarane (også i dette kapitlet, på grunn av kjeldetilfanget) er perspektiva til alle dei som på ulike vis har vore utsette for norsk misjon, men som av ulike årsaker har valt å takke nei til misjonærar sine invitasjonar til samarbeid, deltaking og omvendning. Når dei vert nemnde, i forteljningane til forskarar og misjonærar, er slike aktørar berre bifigurar, sjølv om dei vel må vere den store majoriteten i alle møta som denne misjonen har skapt.

Misjonæranne, organisasjonane dei representerer, og verksemdene deira er nesten utan unntak skildra i eit positivt lys i den eksisterande forskinga. Analysar som stiller utfordrande spørsmål om grunnleggande premisser og menneskelege konsekvensar, er mangelvare. I den grad der finst tilløp til kritiske kommentarar, til dømes om misjon som del av koloniale prosjekt, vert slike som regel straks parerte og relativiserte med påstandar om at misjonæranne også har gjort mykje godt. For religionshistorikarar er slike einsidige framstillingar og normative fråsegner og standpunkt noko ein studerer, med spørsmål om korleis dei verkar, og om kven som tener og tapar på dei. Misjonærar, misjonsorganisasjonar og misjonsrørsla er utvilsamt blant dei som er tente med at det biletet som til no er skapt av dei også i forskinga, vert oppretthalde. Mykje tyder på at dei vil freiste å hegne om dette forskingsfeltet også for framtida, mellom anna ved å få fram nye forskarar frå eigen flokk. Blant taparane er forskinga sjølv, men endå meir allmennheita både i Noreg og Latin-Amerika. Meir nyanserte innsikter i og analysar av kva som har gått føre seg og framleis går føre seg i felten, av dei mange banda og bindingane som finst, av førestillingar som vert skapte og attskapte, og av korleis utanforståande ser på og opplever misjonsverksemda, kunne utvilsamt utfordra rådande paradigme blant både forskarar, politikarar og andre. Emnet er enormt stort og innvikla. Mykje meir uavhengig forskning trengst!

Referansar

- Aasmundsen, H.G. (2016). *Pentecostals, Politics, and Religious Equality in Argentina* (Religion in the Americas 17). Leiden: Brill.
- Aquino, A. (2012). Mbyaëne – en unådd stamme i Peru. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pyomisjon.com/Guarani/2012_mbya-evangelisering.htm
- Balsvik, R.R. (2016). *Norsk bistandshistorie*. Oslo: Samlaget.

- Bjørnevoll, I. (2013, 9. februar). Sørmerikatur hausten 2012 del 1: Argentina. Henta 17. januar 2017 frå <http://misjonsreiseitidogrom.blogspot.no/2013/02/argentina-der-frantz-mangersnes-arbeidde.html>
- Borchgrevink, A. & McNeish, J.A. (2007). *Review of Bistandsnemda's (Norwegian Missions in Development) work with indigenous peoples* (CMI Reports). Bergen: Christian Michelsens Institutt. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.cmi.no/publications/file/2902-review-of-bistandsnemdas-norwegian-missions-in.pdf>
- Borgejordet, T. (2009). *Frivillig arbeid – et grensefenomen: en antropologisk undersøkelse av Misjonsalliansens volontørtjeneste i Bolivia*. Masteroppgåve. Oslo: Universitetet i Oslo. Henta 17. januar 2017 frå https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/16837/master_TonjexBorgejordet.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Brekke, T. (2002). *Gud i norsk politikk: religion og politisk makt*. Oslo: Pax.
- Bundy, D. (2009). *Visions of Apostolic Mission: Scandinavian Pentecostal Mission to 1935* (Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 45). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Cárdenas F., F.B. (2009). *Conversión Evangélica de los indígenas Kichwas Cañaris*. Masteroppgåve. Quito: Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales. Henta 17. januar 2017 frå <http://flacsoandes.org/dspace/handle/10469/1392>
- Caritas Norge. (Udatert). Caritas Norge i Colombia. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.caritas.no/caritas-norge-i-colombia/>
- Ceriani C., C. (2011). La misión pentecostal escandinava en el Chaco argentino: etapa formativa: 1914–1945. *Memoria americana*, 19(1), 117–141. Henta 17. januar 2017 frå http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1851-37512011000100005
- Dagsland, A. (2015, 16. oktober). Aktuell undervisning. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/aktuell-undervisning>
- Dagsland, H. (2011). Peru: økonomisk vekst og religiøst forfall? Nyheter, Sør-Amerika, Norsk Luthersk Misjonssamband. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/peru-oekonomisk-vekst-og-relgioest-forfall>
- Dagsland, H. (2012, 16. april). Besøk fra Fjellhaug. Nyheter, Sør-Amerika, Norsk Luthersk Misjonssamband. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nyheter/besok-fra-fjellhaug>
- Dahle, L. (2013, 4. april). Møte med medier og misjon i Peru. Media Messages Matter – a bilingual blog from Lars Dahle. Henta 17. januar 2017 frå <http://larsdahle.no/mote-med-medier-og-misjon-i-peru/>
- Det Norske Misjonsselskap. (Udatert). Brasil. Henta 17. januar 2017 frå <https://nms.no/land/brasil/>
- Digni. (Udatert). Hva vi gjør. Henta 17. januar 2017 frå <http://digni.no/nb/digni-hva-er-det/hva-gjor-vi/>
- Donnella, J.A. (2007). *Like other people's children: The Danish West Indies Lutheran mission: A Caribbean prototype of liturgical inculturation*. Doktoravhandling. Madison, NJ: Drew University.

- Drange, L.D. (2014). Norsk misjon i Andes: et interkulturelt møte mellom nordmenn og urbefolkning. *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap*, 68(2), 83–104. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.egede.no/tidsskriftsarkiv/norsk-misjon-i-andes-et-interkulturelt-m%C3%B8te-mellom-nordmenn-og-urbefolkning>
- Drange, L.D. (Under utgiving). Ecuador før og nå. (Manusutkast til kapittel om Santalmisjonen/Normisjon si historie i Ecuador, til jubileumsbok som Normisjon gir ut.)
- Espe, J.O. (2015). *Ein studie av Misjonsalliansens HIV/AIDS-prosjekt på El Alto, Bolivia*. Masteroppgåve. Volda: Høgskulen i Volda. Henta 17. januar 2017 frå <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2373251>
- Flower Pentecostal Heritage Center. (Udatert). Database. Brev skrivne av Marie Gunstad. Henta 17. januar 2017 frå https://ifphc.org/index.cfm?fuseaction=search.submitPeriodicalQuickSearch&SearchCriteria=Gunstad%2C%20Marie&PeriodicalsToSearch=1%2C8%2C12%2C11%2C13%2C10&FullTextIndex_SearchType=all&SortedBy=Title&search_MonthFrom=1&search_DayFrom=1&search_YearFrom=1850&search_MonthTo=6&search_DayTo=23&search_YearTo=2016&referrer=search.morePeriodicalsByCreator&search_referrer=search.morePeriodicalsByCreator&periodicalResort=Title
- Gilje, T. (2013, 29. november). Engasjert debatt om bibelsyn. *Dagen*. Henta 17. januar 2017 frå http://www.dagen.no/Meninger/Engasjert_debatt_om_bibelsyn-67801
- Gutiérrez, G. & Müller G.L. (2015). *On the Side of the Poor: The Theology of Liberation*. Maryknoll, NY: Orbis.
- Heitmann, S.M. (2014, 8. oktober). Forfølgelse av kristne i Latin-Amerika. *Vårt Land* (Verdidebatt). Henta 17. januar 2017 frå <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11529507>
- Hindar, F. (1996). Kaleb Hindar i Paraguay: historien om den første norske misjonær i Paraguay. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pymisjon.com/Guarani/kaleb_01.htm
- Hurd, E.S. (2015). *Beyond Religious Freedom: The New Global Politics of Religion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iglesia Dinamarquesa en Buenos Aires. (Udatert). Historia. Henta 17. januar 2017 frå <http://iglesiadanesa.com.ar/quienes-somos/historia/>
- Iglesia Evangélica Luterana del Ecuador «El Adviento». (2002). Palabras sobre la historia de la Iglesia Luterana El Adviento. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.iglesialuterana.ec/espanol/historia/>
- Iversen, G. (1946). *Blant indianere i 35 år: Berger N. Johnsens misjonsarbeid i Argentina*. Sarpsborg: Johansen & Larsen, Bok- og Aksidenstrykkeri. Henta 17. januar 2017 frå <http://m.dfef.no/artikkel/94/Blant-indianere-i-35-%C3%A5r>
- Jaren, K. (Personleg kommunikasjon). E-post, 8. juli 2016.
- Jøssang, A.F. (1998). *Vinden blåser dit den vil: bilder fra Andes*. Oslo: Lunde.
- Jøssang, A.F. (2010). *Searching for a powerful Christ: An anthropology of religious conversion in Bolivia*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Jøssang, A.F. & Øyhus, A.O. (red.). (2012). *Religionens rolle i bistand og utvikling*. Kristiansand: Portal forlag.

- Kirkens Nødhjelp. (Udatert a). Cuba. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.kirkensnodhjelp.no/her-jobber-vi/cuba/>
- Kirkens Nødhjelp. (Udatert b). Heimeside. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.kirkensnodhjelp.no/>
- Lausanne Committee for World Evangelization. (2005). *Holistic Mission* (Occasional Paper 33). Henta 17. januar 2017 frå https://www.lausanne.org/wp-content/uploads/2007/06/LOP33_IG4.pdf
- Lausanne Movement. (Udatert). Heimeside. Henta 17. januar 2017 frå <https://www.lausanne.org/>
- Mikaelsson, L. (2001). *Kallets ekko: studier i misjon og selvbiografi*. Doktoravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Misjonsalliansen. (2014a). Frivillig i Sør-Amerika og Asia. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsalliansen.no/hva-kan-du-gjoere/volontor>
- Misjonsalliansen. (2014b). Om Misjonsalliansen. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsalliansen.no/artikkel/article/44076>
- Misjonsalliansen. (2016). Årsmelding 2015. Henta 17. januar 2017 frå http://www.misjonsalliansen.no/_service/14413/download/id/340273/name/A%CC%8Aarmelding_2015_Screen.pdf
- Nandrup, I. (2016). *Medlemsstatistikk Digni og NORME 2015*. Henta 30. januar 2017 frå http://norme.no/uploads/media/siste_Medlemsstatistikk_for_2015.pdf
- NLA Høgskolen. (2017). IKF208 Interkulturelt prosjektarbeid i Bolivia (utvikling og bistandsarbeid, religion, diakoni og etikk) (Vår 2017). Emnebeskrivelse. Henta 17. januar 2017 frå <https://nla.no/nor/student-side-bergen/eksamen/planer/emneplaner-/interkulturell-forstaelse-1/?&displayitem=2533&module=studieinfo&type=emne>
- NLA Høgskolen. (Udatert). Interkulturell forståelse. Henta 17. januar 2017 frå <https://nla.no/nor/studietilbud/interkulturelle-studier/ikf/interkulturell-forstaelse?lang=nor>
- NLM Peru Facebook. (Udatert). <https://nb-no.facebook.com/NlmPeru/>, sist vitja 17. januar 2017.
- Norsk Luthersk Misjonssamband (2011). NLM i Sør-Amerika. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/internasjonalt/soer-amerika/nlm-i-soer-amerika>
- Norsk Luthersk Misjonssamband. (Udatert). Samfunnsutvikling. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.nlm.no/nlm/stoett-oss/prosjekt-katalogen/soer-amerika/samfunnsutvikling>
- Norsk Råd for Misjon og Evangelisering. (2009a) Introduksjon. Om NORME. Henta 17. januar 2017 frå <http://norme.no/om-norme/introduksjon/>
- Norsk Råd for Misjon og Evangelisering (2009b). *Norsk Misjonsstatistikk 2008: tallene og trendene*. Henta 17. januar 2017 frå http://norme.no/uploads/media/Norsk-Misjonsstatistikk-2008_Notater.pdf
- Opheim, B. (2013, 27. desember). Blander gjerne tro og bistand. *Dagen*. Henta 30. januar 2017 frå http://www.dagen.no/Kristenliv/Blander_gjerne_tro_og_bistand-68960
- Oslo senteret. (Udatert). Religion og utvikling. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.oslocenter.no/projects/religion-and-development/>

- Oslosenteret for fred og menneskerettar & Utanriksdepartementet. (2012). *Innblikk i forholdet mellom religion og utvikling: En rapport for prosjektet Religion og utvikling 2011–2012*. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.oslocenter.no/wp-content/uploads/2012/03/Endelig-Rapport-om-Religion-Utvikling.pdf>
- Pew Research Center. (2014, 13. november). *Religion in Latin America: Widespread Change in a Historically Catholic Region*. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.pewforum.org/2014/11/13/religion-in-latin-america/>
- Rolfsen, T. (2007, 13. november). God evaluering for misjonsorganisasjoner. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.misjonsselskap.no/sider/tekst.asp?side=1176>
- Røsvik V., Å. (2016, 22. juli). Teltmøte på 4300 meters høgde. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.normisjon.no/post/5179797/teltmote-pa-4300-meters-hogde>
- Røsvik V., Å. (Personleg kommunikasjon). E-post, 28. juli 2016.
- Sjømannskirken. (Udatert a). Historien. Henta 17. januar 2017 frå <http://arkiv.sjomannskirken.no/historien>
- Sjømannskirken. (Udatert b). Sjømannskirken i Buenos Aires. Henta 17. januar 2017 frå <https://arkiv.sjomannskirken.no/historien/kirke/buenos-aires/>
- Sjømannskirken. (Udatert c). Sjømannskirken i Rio de Janeiro og reisetjenesten i Sør-Amerika. Henta 17. januar 2017 frå <https://arkiv.sjomannskirken.no/historien/kirke/rio-de-janeiro/>
- Solheim, E. (2010, 12. august). Ta Gud alvorlig. *Aftenposten* (kronikk). Henta 17. januar 2017 frå <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Ta-Gud-alvorlig-213945b.html>
- Solvoll, O. (2012). Misjonshistorikk for Argentina: ånden falt som et kanonskudd. *Det gode budskap*, 108(10), 22–23. Henta 17. januar 2017 frå https://issuu.com/defrieevangeliskeforsamlinger/docs/108_2012_10
- Stanley, B. (2009). *The World Missionary Conference, Edinburgh 1910* (Studies in the history of Christian missions). Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Sylte, T. (2014, 19. september). Kristen vranglære har rammet urfolk. *Vårt Land*.
- Sæther, S.A. (red.). (2015). *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940* (Studies in Global Social History 24). Leiden: Brill.
- Tulluan, O. (2012, 12. desember). Noen tanker om misjonsstrategi i lys av nådd-unådd. Guri og Ola på viddene: På nye eventyr i Peru. Henta 17. januar 2017 frå <https://olapaaviddene.wordpress.com/2012/12/12/noen-tanker-om-misjonsstrategi-i-lys-av-nadd-unadd/>
- Utanriksdepartementet. (Udatert). COL-12/0011 – Caritas Peace Program Colombia. Utenriksdepartementets tilskuddsportal. Henta 17. januar 2017 frå <http://udtilskudd.regjeringen.no/#/nb/agreement?agreementNo=COL-12/0011>
- VID (2017). Main events in the history of NMS. Henta 17. januar 2017 frå <http://www.mhs.no/arkiv/?331>
- Viumdal, J.E. (2007, 13. november). Evaluering utfordrer fordommer. Henta 17. januar 2017 frå http://www.pymisjon.com/Guarani/bn_13112007.htm
- Western H. (2007). Fra Jevnaker til Chile – historien om misjonæren Nils Gunstad. *Årbok for Hadeland 2007*, s. 66–72. Brandbu: Årbokutvalget i Gran, Jevnaker og Lunner.

9

En hvit flekk på mediekartet

Trender i norsk journalistikk om Latin-Amerika, 2002–2015

Mats Greger, Andreas Hætta, Elida Høeg, Roy Krøvel og Fredrik Brogeland Laache

Latin-Amerikagruppene i Norge (LAG) kritiserte i 2015 NRK for mangelfull og overflatisk dekning av Latin-Amerika. Ifølge LAG lider mediedekningen av at NRK ikke har fast korrespondent på kontinentet (Kulasingam & Garnes 2015). Utenriksredaktør Knut Magnus Berge protesterte og viste til at NRK har en fast stringer på kontrakt i Brasil (Arnt Stefansen) (Berge 2015). Det står slett ikke så dårlig til med NRKs Latin-Amerika-dekning som LAG vil ha det til, ifølge NRK.

I tillegg har forskere som Benedicte Bull på et mer generelt grunnlag uttrykt skepsis til norsk mediedekning av Latin-Amerika (Bull 2016). Noen mindre studier antyder også at det kan være grunn til uro: Det er stadig færre norske journalister basert i Latin-Amerika. Mer stoff enn før er hentet fra byråene. Redaksjonene mangler ofte kompetanse til å gjøre sine egne vurderinger av informasjon som kommer fra internasjonale byråer. Noen studier viser at den relative mengden av utenriksstoff i media minker (se for eksempel Eide 2009). Flere bacheloroppgaver antyder også at dekingen av Latin-Amerika er minkende vurdert i forhold til dekingen av for eksempel Afrika.

Media er for mange nordmenn den viktigste kilden til informasjon og kunnskap om Latin-Amerika. Media former bildet nordmenn har av Latin-Amerika,

og er dermed viktig for å skape en felles kollektiv horisont som danner grunnlaget når vi tenker og handler, enten det gjelder handel, bistand, solidaritet eller misjon. Det er med andre ord grunn til å undersøke norsk journalistikk om Latin-Amerika nærmere. I dette kapittelet vil vi bidra til forståelsen av norsk journalistikk om Latin-Amerika. Først vil vi bygge videre på Sæthers hovedoppgave som tok for seg pressedekningen gjennom ca. 100 år fram til om lag 2002 (Sæther 2007). Vi legger vekt på de siste ti årene og vurderer våre funn i lys av den historiske utviklingen. Ved hjelp av Retriever gjør vi en kvantitativ analyse av all pressedekning av Latin-Amerika. Vi forsøker å svare på spørsmål som: Er det mer eller mindre dekning av Latin-Amerika nå enn før? Hvilke typer saker dekkes i Latin-Amerika? Er det spesielle land eller regioner som skiller seg ut?

Deretter gjør vi et utvalg av artikler som egner seg for en kvalitativ analyse: Hvorfor og når finner norske journalister og redaksjoner at stoff fra Latin-Amerika fortjener plass i media? Vi bruker ramme-teori («framing») og narrativ analyse for å undersøke hvordan historier om Latin-Amerika fortelles. Hvem er hovedperson? Hvordan rammes konteksten inn? Hvem blir synlige og hvem skyves i bakgrunnen i fortellingene? Denne typen analyse kan hjelpe oss til å si noe om den underliggende norske sosiale og kulturelle forståelsen som styrer og former norsk journalistikk om Latin-Amerika.

Vi intervjuer også sentrale norske journalister i forskjellige redaksjoner. Vi avslutter med en undersøkelse av nisjemedier som RadioLatinamerika og podcasten DuVerden. De siste årene har slike medier gitt et interessant tilbud til de som er spesielt interessert i Latin-Amerika. Greier de å få fram andre sider ved Latin-Amerika enn det annen norsk journalistikk gjør?

Litteratur om norsk journalistikk om Latin-Amerika

Det er gjort relativt lite forskning på norsk journalistikk om Latin-Amerika, men noe vet vi. Geografisk avstand, norsk kultur og journalistisk praksis er faktorer som har sitt å si for den norske dekningen av Latin-Amerika. Likevel var den langsiktige trenden i over ca. 100 år en økende interesse for Latin-Amerika, riktig nok med et foreløpig høydepunkt i de årene da borgerkrigene

var på sitt mest voldsomme i Mellom-Amerika. Generelt viser undersøkelser at stoff om krig, katastrofer og kjendiser får spesielt stor oppmerksomhet (K-stoff).

Sæther viser i “Rapporter fra bakgården” at nyhetsdekningen av Latin-Amerika i USA og i andre nordatlantiske medier ofte er mangelfull, og at “(...) immigrasjon og kriminalitet dominerer” (Sæther 2007:7). Sæther legger vekt på at det norske synet på Latin-Amerika er sterkt preget av USA, på grunn av USAs kulturelle posisjon her i Norge. Relevant for dette kapittelet er også litteratur som betrakter utenriksdekningen som et uttrykk for norsk kultur. Elisabeth Eides *De der nede* gir et godt utgangspunkt for å betrakte hvordan norsk kultur og vårt forhold til “de andre” kan prege den norske dekningen av Latin-Amerika (Eide 2001: 9). Roy Krøvel har tidligere undersøkt hvordan våre norske, kollektive oppfatninger delvis formes av mediestoff (Krøvel 2016). Ifølge Krøvel preger vår egen kulturs forestillinger norsk mediedekning av Latin-Amerika. Det er altså ikke slik at journalistikk om Latin-Amerika «speiler» samfunnene i Latin-Amerika – journalistikken forteller også mye om det samfunnet som betrakter Latin-Amerika. Det er dette samspillet som står i fokus for analysen i dette kapittelet.

Teoretiske perspektiver – rammer og narrativ

Robert M. Entman definerer rammer som mekanismer som systematisk bidrar til å velge ut enkelte deler av «virkeligheten» slik at de gjøres mer synlige i budskapet (Entman 1993). Et viktig poeng er at dersom en ramme eller en fortelling er godt innarbeidet, vil man risikere å miste leseren dersom man endrer rammen. Det er altså få incentiver til å bryte med eksisterende rammer dersom de er godt innarbeidet. Kahneman og Tversky mener at rammer i en tekst også har muligheten til å påvirke mottakerens valg. Selve presentasjonen av virkeligheten har innvirkning på hvordan leseren tolker og gjør sine valg, men ifølge Kahneman og Tversky påvirker også rammer som ikke presenteres, måten mottakeren fortolker budskapet på (Kahneman & Tversky 1986).

Ifølge Baldwin Van Gorp er rammer dypt forankret i kulturelle forestillinger (Van Gorp 2007). Rammene spiller for Van Gorp en sentral rolle i kulturen og er institusjonalisert på mange måter. Kultur betyr her organiserte former for forestillinger, koder, myter, stereotypier, verdier, normer,

rammer etc. som deles kollektivt i minnet til en gruppe eller et samfunn. Ifølge Van Gorp vil et narrativ som er inkorporert i en tekst, aktivere et schemata hos leseren. Det skal hypotetisk sett korrespondere med det narrativev journalisten ønsker å spille på. Det kan kanskje være vanskelig å forstå hva Van Gorp mener med begrepet «schemata», blant annet fordi psykologer ofte omtaler lignende mentale strukturer med andre begreper. Men her vil vi følge Van Gorp fordi Van Gorps forskning danner grunnlaget for mye vitenskapelig publisering på feltet journalistikk. «Schemata» betyr hos Van Gorp mentale strukturer eller «opsamlet organisert kunnskap» utviklet gradvis over tid knyttet til personlige erfaringer og følelser. Leserens vil, ifølge Van Gorp, bruke alle sine personlige forutsetninger, sitt schemata, til å fylle ut det som er eksplisitt inkorporert i nyheten. Et narrativ er alltid sammenbundet med implisitte, kulturelle fenomener (Van Gorp 2007). Nettopp på grunn av kulturens betydning for produksjon av narrativer og mangel på incentiver for å gå bort ifra et dominerende narrativ, antar Van Gorp at medieinnhold framkaller schemata hos leseren som er tro mot narrativev. På grunn av journalisten og leserens felles kultur forhindrer et vellykket narrativ leseren fra å bruke et schemata som går imot budskapet i teksten.

Ifølge Van Gorp er altså hensikten med å analysere et narrativ å vurdere virkningen av implisitte, kulturelle fenomener i en tekst. Dermed kan man relatere fenomenene til den dynamiske kommunikasjonsprosessen. Når en journalist definerer et narrativ i en tekst, inviteres leseren til å lese teksten på en bestemt måte. Slik vil definisjonen av et problem, årsaken, den moralske dommen og løsningen på problemet bli tilgjengelig for leseren. Disse fire kriteriene, rasjonaliseringsdelen, trenger ikke å være forklart eksplisitt i teksten. Narrativev, som er forbundet med alle mulige kulturelle fenomener, fungerer slik at det kobler leserens personlige utgangspunkt (schemata) sammen med innholdet, og leseren kan selv fylle inn mellom linjene.

Metode

I dette kapitlet forsøker vi å svare på spørsmål relatert til omfanget av mediedekningen av Latin-Amerika. Derfor er det naturlig å gjøre en innledende kvantitativ undersøkelse basert på databaser som Retriever for å få oversikt over mønstre, trender og strukturer i dekningen. Andre spørsmål knytter an til kulturelle forestillinger som påvirker, rammer inn og danner

stereotypiske narrativer, og krever kvalitative undersøkelser av et mindre utvalg. I tillegg har vi gjort kvalitative intervjuer med erfarne pressefolk.

Undersøkelsen har foregått i tre faser der den ene fasen bygger videre på den andre. Først gjorde vi en kvantitativ og kvalitativ undersøkelse av tekster i aviser, nettaviser og i NRK. Denne undersøkelsen gjorde det nødvendig å undersøke nærmere et utvalg av utenriksreportasjer i NRK. I den tredje fasen valgte vi å undersøke journalistisk informasjonsproduksjon utenfor de tradisjonelle redaksjonene. Det gjorde vi fordi mange undersøkelser viser at mediebrukere i dag bruker sosiale og alternative medier for å holde seg orienterte. Tradisjonell journalistikk må derfor sees i lys av andre former for informasjonsproduksjon om Latin-Amerika.

Den kvantitative undersøkelsen bygger på søk i norske nettaviser og norske, riksdekkende papiraviser, i Retriever, der vi inkluderte alle de latinamerikanske landene i søket. Vi søkte fra 01.01.1990 til 01.01.2016.¹ I søket fikk vi opp et treff hver gang landene hadde vært omtalt i en sak (se elektronisk vedlegg). Deretter gjorde vi tilsvarende søk for hvert enkelt land. For å kunne sammenligne gjorde vi og tilsvarende søk for Afrika og G7-landene. Vi sammenlignet og søkene med den generelle dekkningen i norske nettaviser og norske, riksdekkende papiraviser ved hjelp av kontrolløk. Vi gjorde deretter et utvalg på 120 tilfeldig valgte tekster fra 2010 til og med 2015 (se elektronisk vedlegg). Ved hjelp av inndeling i temagrupper sorterte vi sakene fra hverandre. Hver temagruppe ble beskrevet av et stikkord som beskrev ingress/brødtekst for sakene i denne gruppen (eksempler er “sport” og “kriminalitet”). Vi valgte å slå fast hva som var den/de dominerende sjangeren/sjangrene i hver av disse gruppene, hvilke typer saker som var typiske, hvilken lengde som var vanlig for sakene og hvilket antall kilder som var mest vanlig for saker i hver av temagruppene. I innholdsanalysen har vi gått ut ifra de trekk som kjennetegner temagruppene i utvalget, og analysert disse typiske trekkene i lys av Entmanns rammer og Van Gorps tredelte narrativ. Vi har dermed analysert det som preger hver av temagruppene som en helhet. Hvorvidt disse analysene er generaliserbare, vil være avhengig av om 20 saker fra hvert år er et riktig antall, og om tilfeldig utvalg har vært riktig metode (Østbye mfl. 2013: 29).

---

¹ Lenke til regneark som ble brukt i analysene, samt artiklene i utvalget: <https://drive.google.com/open?id=oB1rdDMY3OAoGSEJIUDQyWIBUTGM>

Hermeneutisk fortolkning av kulturfenomener som rammer, narrativer, normer, verdier etc. er alltid utfordrende. Forskerens egen horisont av kunnskap og erfaringer påvirker resultatet. Derfor har vi lagt fram funnene våre for et utvalg erfarne journalister. Formålet var å gjøre analysen dypere og fortolkningen mer robust gjennom å fange inn flere perspektiver. Vi benyttet både åpne og semistrukturerte intervjuer og tilpasset spørsmålene og oppfølgings-spørsmålene til hvem vi pratet med. Men enkelte spørsmål ble stilt til samtlige av respondentene.

Analysen av NRK inkluderer 15 radioreportasjer hentet fra «Urix på lørdag» på radio, i tillegg til fem innslag/temasendinger om Latin-Amerika i «Urix» på TV. Reportasjene og sendingene er blitt sendt på NRK2 og NRK P2 i tidsrommet 01.01.2016 fram til 01.01.2017. Varigheten på opptakene og/eller sendingene varierer fra minimum fem minutter til maksimum 30 minutter. Overordnet har vi foretatt en kvalitativ innholdsanalyse med vekt på kildeutvalg, vinkling, fortellerstruktur og rammeverk. I tillegg har vi undersøkt om det er viktige problemstillinger og temaer som ikke dekkes av NRK. Dessuten har vi sett på kilders potensielle interesser.

Den siste fasen av undersøkelsen bygger på kvalitative intervjuer med journalister fra *Du Verden*, *Mytteria* og *Radio Latin-Amerika*. Gjennom intervjuer og observasjon av de tre forskjellige radiomedienes dekning av Latin-Amerika, forsøker vi å forstå hva de vektlegger når de skal dekke Latin-Amerika, hvordan de fungerer i forhold til større medier, hvorfor de har valgt alternative kanaler og hva som er det økonomiske grunnlaget for dekningen. Ettersom flere av de involverte tidligere har jobbet i mer etablerte medier, er det interessant å gå nærmere inn på motivasjonen deres og hva de mener norsk dekning av Latin-Amerika bør favne mer av. I tillegg ser vi nærmere på hvordan de bruker ulike finansieringsmetoder, og hvordan de praktiske omstendighetene former dekningen deres.

Omfang av og temaer i dekningen av Latin-Amerika i norske medier

I en lang periode, fra ca. 1990 til 2009, publiserte norske medier stadig flere saker om Latin-Amerika. Men fra 2009 begynte den norske mediedekningen av Latin-Amerika å synke kraftig. Det finnes unntak fra den nye hovedtenden-sen (stadig færre saker). Men unntakene skyldes stort sett forbigående opp-merksomhet på grunn av fotball eller fotball-VM.

Synkende andel av nyhetsbildet

Dekningen av Latin-Amerika har i perioden etter ca. 1980 nesten alltid utgjort mer enn to prosent av den totale norske pressedekningen, og enkelte ganger mer enn fire prosent. Slik var det hele perioden fra 1990 til 2010, med unntak av i 2001, da utenriksdekningen ble dominert av terrorangrepet 11. september. Men etter VM i 2010 ser vi en tydelig nedadgående tendens, fra 3,82 prosent i 2010 til bare 1,71 prosent i 2015. Det betyr bortimot en halvering av den relative dekningen for perioden mellom 2006 og 2010. 1,71 prosent er dessuten den laveste prosentandelen i hele utvalget (1990–2015). Selv ikke i 2001 stod Latin-Amerika for en så lav andel av den totale nyhetsdekningen.

En mulig forklaring kunne være at interessen for den «ikke-vestlige» verden generelt er fallende i norske redaksjoner. Men vi har undersøkt omfanget av dekningen av Afrika uten å finne det samme mønsteret. Den ekstreme nedgangen i nyhetsstoff om Latin-Amerika er med andre ord ikke representativ for andre deler av den «ikke-vestlige» verden. For øvrig finner vi at utenriksdekningen av flere ledende i-land også ser ut til å ha gått kraftig ned de siste årene.

Til slutt bør det nevnes at antallet saker som publiseres i Norge generelt har gått ned de siste årene, fra 4 386 167 saker i 2009 til 3 602 133 i 2015. Det forteller oss litt om krisen som har rammet mediebransjen de siste årene. Det blir færre journalister i de fleste redaksjonene, samtidig som de skal fylle både papiravis og nettavis med oppdatert stoff. Norsk journalistlag mistet for eksempel 1529 medlemmer fra 2009 til 2017.²

Radio og TV

Andelen av dekningen av Latin-Amerika på NRK radio ser ut til å svinge veldig fra år til år i vårt utvalg (fra 2006 fram til og med 2015), men dekningen har en noe nedadgående tendens etter fotball-VM-året 2010. Dersom man kun undersøker hvor mange radiosaker fra Latin-Amerika som publiseres, uten å se på andelen av det totale antallet radiosaker, har det vært en relativt jevn økning gjennom denne perioden. Dette står i rak motsetning til hva som er tilfellet for avisene og nettavisene. For NRKs TV-satsing ser det ikke ut til å være en andelsmessig nedgang i dekningen av Latin-Amerika.

2 <http://journalisten.no/2017/03/thomas-spence-ble-sjefen-for-NJs-daarlige-tider>

Antallet TV-saker fra NRK ser ut til å øke i takt med det totalt antallet saker. Latin-Amerika-dekningen på TV øker altså mer enn på radio.

Omfanget av mediedekningen i tradisjonelle medier

Undersøkelsen så langt gir grunnlag for noen foreløpige konklusjoner. For det første begynte deknningen av Latin-Amerika å falle kraftig etter 2009. En av årsakene til dette kan være finanskrisen som reduserte annonseinntektene og førte til knappere budsjetter i redaksjonene. Ny teknologi har ført til videre fall i inntektene for spesielt papiravisene. Men fallet i deknningen av Latin-Amerika kan ikke forklares bare med dårlige økonomiske tider i redaksjonene. Dekningen av Latin-Amerika faller vesentlig raskere enn deknningen av for eksempel Afrika. Det ser altså ut til å ha foregått et skifte i medieinteresse der fokus har blitt flyttet fra Latin-Amerika til andre områder.

NRK skiller seg ut. I NRK har deknningen av Latin-Amerika holdt seg rimelig stabil gjennom perioden med fall i andre medier. Men NRK er i en særstilling – de økonomiske forutsetningene for å drive journalistikk har ikke blitt endret på samme måte som for papiravisene. Det koster å holde seg oppdatert om liv og samfunn i Latin-Amerika på en slik måte at gode journalistiske ideer kan skapes.

Språk er en viktig faktor for å lage kvalitetsjournalistikk om Latin-Amerika. NRK er en av svært få norske redaksjoner som har et større miljø av journalister som snakker spansk, og som har omfattende erfaring fra Latin-Amerika. Dekningen i resten av media er sårbar nettopp fordi kunnskap i spansk eller portugisisk er så viktig for å holde seg orientert om relevante samfunnsforhold i Latin-Amerika. Det er et betydelig handikap å måtte forsøke å orientere seg med engelsk som språklig verktøy – her skiller Latin-Amerika seg fra enkelte andre deler av verden.

Tallet på utenriksmedarbeidere har også falt betydelig gjennom mange år. Det gjør mange redaksjoner dårligere i stand til å gjøre sine egne vurderinger av hendelser i Latin-Amerika, noe som igjen gjør norske redaksjoner mer avhengige av de internasjonale nyhetsbyråene i USA og Europa.

Sport, krim, katastrofe og politikk

Med utgangspunkt i de 120 sakene i utvalget ser vi at sport utgjør den klart største temagruppen (29 saker), tett etterfulgt av kriminalitet (20 saker),

«katastrofe» (19 saker) og politikk (18 saker). Det er gjort en del enkeltstående undersøkelser av saker i Latin-Amerika som indikerer at norske kilder eller kilder med norsk tilknytning spiller en stor rolle i mediedekningen i Norge. En undersøkelse av norsk dekning av fredsavtalen i Guatemala (1997) viste for eksempel at nesten halvparten av de siterte kildene var norske, samtidig som et flertall av de guatemalanske kildene hadde nær tilknytning til Norge (Krøvel 2011). Vi ser dessuten at dekningen av Latin-Amerika i stor grad baseres på få eller ingen kilder. Nyhetene ser i stor grad ut til å basere seg på stoff fra de store nyhetsbyråene. Generelt kan vi oppsummere en klassisk sak fra utvalget på følgende måte: Det er en kort nyhetsartikkel eller notis som handler om en katastrofe, kriminalitet, politikk eller aller mest sannsynlig om sport. Den er fra Mexico, Argentina eller Brasil. Saken har én kilde som trolig er et nyhetsbyrå.

Rammer og narrativer i Latin-Amerika-dekningen i norske medier

Ved å bruke Entmans fire kriterier (Entman 1993) har vi forsøkt å belyse rammene som dominerer i utvalgte temagrupper. En åpenbar fellesnevner som går igjen i de ulike rammene, er at latinamerikanske myndigheter framstilles, i større eller mindre grad, som inkompetente. Når det gjelder løsninger på problemer, er bildet litt mer komplekst. Men tendensen i rammene er at løsningen helst er å finne i støtte eller inngripen fra USA eller europeiske stater.

Også narrative følger noen interessante mønstre. Omtrent alle *sportssakene* handler om fotball. Forventningene til, og vurderingene av, latinamerikanske fotballspillere er svært positive – det står bedre til med fotballen i Latin-Amerika enn her. Når enkelte av sakene går inn på enkeltspilleres historie, vil man gjerne bruke et klassisk «from rags to riches»-narrativ.

Katastrofe. Dersom nordmenn eller nordamerikanere er involvert i saker om katastrofer, vil det være svært synlig i dekningen. Ved katastrofer eller ulykker nevnes det gjerne også at infrastruktur, lovgivning eller kriminell virksomhet forverrer lidelsene ved hendelsen. Det implisitte, kulturelle fenomenet i katastrofesakene er som oftest at det står dårlig til med myndigheter, kontroll og kompetanse i Latin-Amerika.

Kriminalitet. Når norske medier dekker kriminalitet i Latin-Amerika, er det svært synlig hvis nordmenn eller nordamerikanere er aktører. Det blir tegnet

et skrekkelig bilde av narkokartellene i Mexico. Trusselen fra kartellene virker dog ikke fryktelig interessant med mindre de truer nordamerikanske interesser eller har en arketype i historien. Implisitt i denne temagruppen ligger en oppfatning om at narkokriminalitet er noe som foregår sør for grensa mellom USA og Mexico. Det er når denne kriminaliteten beveger seg inn i USA, at det blir interessant her i Norge. Det rimelig å anta at dominansen til dette perspektivet skyldes at en stor andel av dekningen er basert på stoff fra de store internasjonale byråene som har publikum nettopp i USA som en viktig målgruppe.

Politikk. I temagruppen om politikk er det særdeles synlig at dekningen av politikk i latinamerikanske land er avhengig av at USA eller et europeisk land er en del av nyheten. Det virker mest interessant å dekke hendelser knyttet til at folk protesterer mot korruperte og inkompetente myndigheter. En implisitt, kulturell forestilling manifesterer seg gjerne som et narrativ om “erkefiender”, slik som Cuba og USA eller Argentina og Storbritannia. En annen forestilling, som går igjen i så å si alle sakene i utvalget, er at det er så lite orden på ting i Latin-Amerika – selv de demokratiske landene framstilles som kaotiske.

Kvalitative intervjuer

Vi tok de foreløpige funnene med til et utvalg journalister med erfaring fra Latin-Amerika. Formålet var å få hjelp til å fortolke og forstå funnene i undersøkelsen så langt. Det er særlig tre temaer fra intervjuene som vi tror er av spesiell interesse her.

For det første deler samtlige informanter bekymringen for hva som skjer dersom saker basert utelukkende på internasjonale byråer blir for dominerende. Alle informantene mener at en slik utvikling vil svekke kvaliteten på norsk journalistikk om Latin-Amerika. Flere kommenterer at dette fører til at for mange saker handler om *hva*, mens bare få greier å si noe om *hvem* eller *hvorfor*. Flere mener at journalistikken i slike tilfeller risikerer å bli farget av den ene kilden som informasjonen hentes fra.

Samtlige av intervjuobjektene våre ga dessuten uttrykk for at den norske utenriksjournalistikken er hendelsesdrevet. Det er enkelt å bruke byråstoff til å lage nyheter om konkrete hendelser, men det kreves mye mer kunnskap og innsikt for å lage gode analyser og lesverdige reportasjer.

Informantene nevner flere faktorer som de mener kan være med å forklare hvorfor dekningen av Latin-Amerika er liten og synkende: stor avstand både geografisk og kulturelt og relativt små norske investeringer (se Opsvik, kapittel 4). Dessuten nevnes det at landene i Latin-Amerika har liten innflytelse i det internasjonale politiske spillet. Alle informantene mener også at demokratiseringsprosesser, fredsavtaler i flere av landene og positiv økonomisk utvikling i mange av landene gjør at Latin-Amerika sjeldnere kommer i fokus i nyhetsbildet. I tillegg hevder flere av informantene at utenriksjournalistikk gjerne blir mer skadelidende enn annen journalistikk når ressursene til redaksjonene svekkes.

Intervjuene viser at journalistikk ikke nødvendigvis endrer seg mekanisk i takt med ytre prosesser som teknologi, reklameinntekter, krig og fredsavtaler etc. Journalistikk skapes også som en kreativ prosess der handlende aktører har stor grad av innflytelse. Journalister diskuterer hva god journalistikk bør være, og noe journalistikk er resultat av et ønske om å gjøre noe som er annerledes, gå litt utenfor allfarvei og kanskje få til noe som oppleves som spesielt viktig. I den siste delen av undersøkelsen valgte vi å gå utenfor de lange trendene og oppsøke redaksjoner som eksplisitt ønsker å trenge litt dypere inn i spørsmål som angår Latin-Amerika.

Urix på NRK TV og radio

Urix på NRK er et slikt innslag i mediefloraen. Ifølge NRK går Urix «i dybden med ulike perspektiver på aktuelle saker fra hele verden. NRKs utenrikskorrespondenter bidrar med analyser og historier». Vi har sett nærmere på sendingene i løpet av perioden fra januar til august 2016.

I denne perioden var NRKs Latin-Amerika-dekning preget av noen store hendelser. Noen temaer går igjen, for eksempel den turbulente politiske situasjonen i Brasil (sju saker), spredningen av zika-viruset (tre saker), valgene i Peru og Argentina (fire saker) og unntakstilstanden i Venezuela (fire saker). Men det har også vært dekning av forholdet mellom USA og Cuba (en sak knyttet til Obamas besøk på Cuba i januar) og narkotikakriminalitet i Mexico (en hel utgave av Urix på TV).

Halvparten av reportasjene og sendingene handlet om Brasil, noe som kan tyde på at Brasil fikk uforholdsmessig mye oppmerksomhet. Men det finnes

noen viktige årsaker til at Brasil skiller seg ut. For det første har NRKs stringer i Latin-Amerika, Arnt Stefansen, base i Rio de Janeiro. For det andre er Brasil Latin-Amerikas største land. For det tredje opplevde Brasil en rekke store hendelser i 2016: Presidenten ble stilt for riksrett, de olympiske leker ble arrangert i Rio, og zika-viruset brøt ut. For det fjerde har Norge nære relasjoner til Brasil gjennom bistand og næringsinteresser.

Nest etter Brasil er det Argentina og Venezuela som vies mest oppmerksomhet. Dekningen av Argentina er dominert av valg og økonomiske reformer i Argentina, mens politisk og økonomisk krise står i fokus i Venezuela. Urix dekker også enkelte hendelser i Mexico, Peru, Colombia og Cuba, men resten av Latin-Amerika falt utenfor rammene for NRKs Urix-sendinger i 2016. Majoriteten av sendingene/reportasjene handler om storpolitikk, og da særlig valgprosesser, korrupsjonssaker eller økonomisk utvikling, eventuelt økonomisk stagnasjon.

Vinkling i Urix

Titler på reportasjer og introer (tekstene som introduserer reportasjene) gir som regel lytteren eller seeren en pekepinn på hva den overordnede vinkelen på saken er. Titler og introer sier ofte noe om hvordan journalisten(e) har tolket problemstillingen eller tematikken han, hun eller de forsøker å formidle. I Urix' sending 25.02 introduserer programleder Gry Blekastad Almås sendingen, som skal handle om Brasil, på denne måten: «Brasil, sambaens og fotballens rike. Norges største investeringsområde utenfor EU og USA. Men nå er lykkens tiår over, og man snakker om det 'det tapte tiår'. Korrupsjon, politisk og økonomisk krise og zika-viruset tapper landet for framtidshåp.»

Det er ingen tvil om at en slik vinkel gir et ganske dystert bilde av den generelle tilstanden i Brasil. Det påstås blant annet at lykkens tiår er over, og at landet tappes for framtidshåp. Lignende ordbruk går igjen i andre reportasjer som handler om den politiske og økonomiske situasjonen, og gir inntrykk av at det står svært dårlig til i Brasil. Det skal også sies at det negative fokuset på president Dilma Rousseff, som preget NRKs Brasil-dekning tidlig på året, ble moderert en god del ved at NRK hentet inn såkalte Brasil-eksperter som forklarte omfanget av korrupsjonen i Brasil, også blant de medlemmene av parlamentet som stemte for at Rousseff skulle stilles for riksrett. Det skal også

nevnes at Arnt Stefansen (NRKs faste stringer i Latin-Amerika) er dyktig til å finne personer «på gata» som representerer ulike synspunkter. Det bidrar til at flere politiske standpunkt slipper til i NRK.

Den samme, kritiske innrammingen preger dekningen av Venezuela, der situasjonen omtales som «dramatisk», «kritisk» og «farlig» i flere av reportasjene. Bilder av mennesker som står i lange køer foran tomme matvarebutikker, og demonstranter som krever presidentens avgang, preger reportasjene om Venezuela. Dekningen av Argentina er langt mer positiv. I flere reportasjer framstilles Argentina som et land i medvind. En av reportasjene om Argentina rammes inn av denne introduksjonen: «Den nye presidenten Mauricio Macri blir stadig mer populær trass i den økonomiske hestekuren han nå har satt i gang. Sentrum-høyre-politikeren vant knapt ved presidentvalget for to måneder siden, men har nå støtte fra et overveldende flertall» (Urix på lørdag, 30.01). Urix går i sine sendinger dypere i analysene enn de fleste andre medier. Likevel blir temavalg helst styrt av de samme hendelsene som styrer andre norske medier.

En annen reportasje om Argentina handler om norsk næringslivssatsing i landet. Macri framstilles som en motstander av proteksjonistisk politikk, noe som forklares som positivt for norsk næringsliv. Lytterne blir blant annet tatt med til et møte i Buenos Aires mellom Børge Brende (og hans delegasjon) og Argentinas utenriksminister. Stringer Arnt Stefansen sier at «en dramatisk kursendring av den nye regjeringen har skapt ny internasjonal interesse for landet, og Norge er svært velkommen, sier utenriksministeren». En bakenforliggende forestilling, som manifesterer seg implisitt i artikkelen, er at økende internasjonal handel er et gode. Samtidig knytter reportasjen an til den etablerte rammefortellingen «hva er lønnsomt for Norge». Norge tjener på å støtte regjeringer i Latin-Amerika som åpner for mer frihandel.

Kilder og fortellerteknikk

Ifølge Entman bidrar rammer til å gjøre enkelte aspekter av en sak mer synlige, mens andre skyves ut av bildet. Slik er det også med kildeutvalget i journalistikken. Ikke alle potensielle kilder har like stor sjanse for å bli gjort synlige i journalistikken.

Kildeutvalget i reportasjene til Urix er ganske bredt, til tross for at journalistene (hovedsakelig Arnt Stefansen) stort sett bruker de samme «typer» kilder. Noen typer går igjen oftere enn andre, slik som den fattige innbyggeren (både kvinner og menn) i slummen i Rio, politikeren/statslederen som snakker på en pressekonferanse, mennesker som demonstrerer mot politisk ledelse, og nordmannen som representerer norsk næringsliv i Latin-Amerika. I flere av reportasjene viser det seg at journalisten (Stefansen) har brukt samme kilde, men til ulike formål. Blant annet blir gatekjøkkenmedarbeideren Jose Adenildo fra den fattige bydelen Rocinha brukt som kilde i to reportasjer om det politiske kaoset i Brasil. Flertallet av kildene i Arnt Stefansens saker er menn (33), men kvinner utgjør også en betraktelig andel (19). Lydkutt av politikere eller andre mektige aktører som snakker på pressekonferanser, møter eller lignende, brukes i utstrakt grad, men det framgår sjelden klart av materialet om journalisten selv har vært til stede og bidratt på disse pressekonferansene. Av såkalte vanlige mennesker er det stort sett innbyggere i byer, hovedsakelig i Rio de Janeiro, og demonstranter, hovedsakelig i Brasil og Venezuela, som intervjues. Bønder og urfolk er i svært liten grad representert i kildeutvalget. Utvalget er svært by-sentrert.

NRKs reportasjer fra Latin-Amerika holder seg stort sett til samme stil og oppbygging. De starter ofte med et anslag som på en eller annen måte presenterer den overordnede problemstillingen i reportasjen. Eksempelvis kan det være et utdrag fra en politisk tale, et lydkutt fra en demonstrasjon eller kontentum fra et møte. Deretter blir saken tatt ned på gatenivå, og konflikten i saken dyrkes ved at personer som representerer hver sin side i konflikten intervjues med relativt korte mellomrom. Dette er som regel personer journalisten har intervjuet på gata eller i en demonstrasjon, og som viser fram de ulike meningene som finnes i opinionen. I flere av reportasjene om den politiske ustabiliteten i Brasil intervjues først en demonstrant som støtter Dilma Rousseff, tett etterfulgt av en demonstrant som støtter opposisjonen. Denne fortellerteknikken er også tatt i bruk i saker om unntakstilstanden i Venezuela.

Det er tydelig at målet er å bruke en fortellerstruktur som kan ta storpolitikk ned til gateplanet. På den måten kan journalisten vise fram folks engasjement, noe som et norsk publikum lettere kan relatere seg til. Den mer overordnede konflikten, som gjerne foregår mellom politiske partier eller høytstående personer, bygges helst opp ved hjelp av lydkutt fra taler eller pressekonferanser. Reportasjene er som regel veldig blokketunge, og drives i stor grad framover av

journalistens presentasjon av fakta og skildringer, og ikke nødvendigvis kilde-nes egne kommentarer og betraktninger. Selv om fortellerstrukturen gjør at mange stemmer kommer til orde, er det likevel journalisten som gjennom utvalg av kilder, konstruksjon av rammer og narrativ, forklarende kommentarer og andre fortolkninger er skaperen av fortellingen.

I Urix på TV brytes reportasjene som regel opp med gjester i studio, ofte akademikere eller Latin-Amerika-kjennere som går i dybden på problemstillingen. På den måten framstår TV-reportasjene innholdsmessig mer som lett-fattelige introduksjoner til den påfølgende samtalen mellom programleder og «ekspert», som i større grad enn reportasjene forsøker å analysere. Akademikerne som stiller i studio er naturligvis ofte norske, men i flere av sendingene er også journalister og menneskerettighetsaktivister med. De gangene Urix har fått med en latinamerikaner på Skype eller telefonlinje, er det påfallende hvor mange som er bosatt og jobber i USA.

Hva og hvem faller utenfor rammene i Urix?

Undersøkelsen så langt tyder på at dekningen av Latin-Amerika er svært personavhengig. Det er ofte enkeltpersoner som på eget initiativ opparbeider seg nok kunnskaper til å lage egne journalistiske saker som går utover det som nyhetsbyråene sender ut. Samtidig begrenses dekningen ofte av disse personenes interessefelt. Få steder blir dette så synlig som i NRK, siden NRK i stor grad har basert sin egenproduksjon på en eneste fast frilanser som leverer relativt ofte til både radio og fjernsyn.

Det er naturligvis ikke mulig å dekke alt som skjer i Latin-Amerika; regionene består av mange land, og befolkningen er både stor og sammensatt. Likevel er det enkelte aktører og historier som har overraskende lite å si i NRKs dekning av Latin-Amerika. Som sagt er bønder og urfolk svært dårlig representert – kun én av sakene i utvalget handler om urfolks rettigheter. Så å si ingen handler om bondebevegelser eller spørsmål som jordfordeling. De gangene urfolk nevnes, er det som regel i forbindelse med regnskogen, og da helst rammet inn av spørsmålet om hvordan Norge og det internasjonale samfunnet skal klare å bevare den.

Norske investeringer i Latin-Amerika får uforholdsmessig mye oppmerksomhet, men aldri fra et kritisk ståsted. I flere av reportasjene i Urix på lørdag gjøres det et poeng ut av at forholdene for norsk næringsliv er bedre i Argentina

under Macri og i Brasil under Temer. På den andre siden har vi ikke funnet eksempler på at konsekvensene av norske investeringer blir utsatt for kritiske vurderinger. Ingen av reportasjene retter et kritisk søkelys mot norsk næringsliv i Latin-Amerika eller norske investeringer. NRKs journalistikk om Latin-Amerika er mer kritisk til latinamerikanske myndigheter enn til norske myndigheters politikk i Latin-Amerika.

Andre aktuelle temaer som unnslipper dekningen (i hvert fall i denne perioden) er gruvedrift, abort-spørsmål, religion og klima. Mellom-Amerika og Karibia har stort sett forsvunnet fra radaren, noe som kan skyldes at den faste frilanseren har sin base i Rio de Janeiro.

Et slags alternativ

Siden Sæthers undersøkelse har det dukket opp nye kanaler for formidling av journalistikk. Disse har gjort det mulig for en underskog av medier å vokse fram – noen med betydelig relevans for Latin-Amerika. De tre radiomediene som omfattes av denne undersøkelsen, har medarbeidere med forskjellig bakgrunn. Mens Du Verden ble startet opp av journalister med lang fartstid i større norske utenriksredaksjoner, drives Radio Latin-Amerika av blant andre journalister med bakgrunn fra latinamerikanske medier, og Mytteria av journalister som har jobbet aktivistisk på bakken i Latin-Amerika. Til felles har de en misnøye med den norske dekningen av Latin-Amerika, og de jobber i egne kanaler fordi de opplever det vanskelig å nå gjennom i tradisjonelle medier med saker de er interessert i.

En av informantene, som har jobbet som utenriksjournalist i NTB, Aftenposten og Dagens Næringsliv, slet for eksempel med å få på saker om latinamerikanske forhold i de forskjellige redaksjonene. De gangene hun fikk gjennomslag for ideene sine, opplevde hun at de fikk lav prioritering: «Du kunne gjøre alt det andre skikkelig fort, og så skrive en sak fra Latin-Amerika på pur faen til slutt fordi du var idealist, i håp om at noen tar den.» En annen informant, som har bodd i Mexico og vært mye i Mellom-Amerika, sier at han uten å lykkes har forsøkt å nå gjennom hos NRK radio med aktuelle saker i Mexico: «Jeg tror mye handler om språk og form. Min ordbruk passer ikke inn hos dem.» Noen informanter er frustrerte over at latinamerikanere i Norge sjelden får lov til å informere i norsk media om landene de

kommer fra. En sier: «Vi er veldig glade i Benedicte Bull, men må de ringe henne hver eneste gang?»

Det er altså ulike typer kritikk mot eksisterende media som har gjort at slike alternative medier har vokst fram. Du Verden, Mytteria og Radio Latin-Amerika prøver å fungere som en motvekt til det de opplever som en skjev og mangelfull dekning. Du Verden bringer noe nytt til bordet ved å sende lange debattsamtaler mellom forskere, journalister og politikere. Mytteria er inspirert av mellomamerikanske mediekollektiver og lager dokumentarer med kilder på bakkeplan i Guatemala og Mexico. Radio Latin-Amerika er tett knyttet til det latinamerikanske miljøet i Oslo og bruker miljøet aktivt for å spre musikk og litteratur, informere om aktuelle arrangementer og en mer generell nyhetsdekning.

Nye og gamle fortellinger

De tre radiomediene skaper alternative narrativer i varierende grad. Du Verden har som redaksjonelt mål å sette fokus på Norge i verden, og tematikken i deres tre episoder om Latin-Amerika korresponderer med allerede eksisterende latinamerikanske fortellinger: «Fredsprosessen i Colombia og Norge som fredsmegler», «Folk og røvere i Mexico» og «brasiliansk kaos og Norge i Amazonas». Podcasten er nyhetsdrevet, den kobler seg opp mot kjente problemstillinger som narkokrige og regnskog, men prøver å korrigere eller utvide norske forestillinger heller enn å forsterke dem. Når det snakkes om narkokarteller i Mexico for eksempel, er ikke hovedfokuset på hvilke problemer kartellene lager for USA, men for meksikanere. På den måten er podcasten et motsvar til en dekning de ser som mangelfull. Samtidig opererer de innenfor allerede eksisterende narrativer. Selv om de går grundigere til verks enn dominerende medier og utvider norske bilder av Latin-Amerika, spiller de fortsatt på de bildene som allerede finnes.

Når det gjelder Radio Latin-Amerika, er situasjonen ganske annerledes ettersom radioen sender mest på spansk og henvender seg til den latinamerikanske diasporaen i Norge. Radioen skaper alternative narrativer til de dominerende mediens dekning, blant annet gjennom dokumentarserien *Mujeres por la Paz en Colombia*, som handler om kvinners deltakelse i fredsprosessen. Serien portretterer forskjellige kvinner som har vært sentrale i kampen for fred

i Colombia, deriblant menneskerettighetsadvokater, bondelagsledere og aktivister i forskjellige organisasjoner. Den bryter med de dominerende narrativene ved å velge colombianske kvinner på bakken som hovedpersoner i prosessen, både som aktører og eksperter, i stedet for å vise dem som ofre for krigen, som sørgende mødre eller kvinner utsatt for vold. Men – serien er på spansk, og har med det begrensede muligheter til å spre narrativene til den norske offentligheten.

Programmet Mytteria på RadiOrakel både skaper nye narrativer og gjør dem tilgjengelige for et norsktalende publikum. Mens for eksempel NRK sjelden belyser urfolksproblematikk, stort sett holder seg i byen og er lite kritisk til norsk næringsliv i Latin-Amerika, gjør Mytteria det motsatte. Der forestillingen om inkompetente, politiske myndigheter som «ikke har kontroll» går igjen i de dominerende mediene, blir de hos Mytteria kritisert for maktmisbruk. I tillegg blir de politiske situasjonene i Latin-Amerika tatt på alvor når de er interessante i seg selv, uten at USA eller andre europeiske land må være involvert. I dokumentarserien *Autonomia*, som handler om sosial organisering på grasrotnivå, drar to av programmets journalister blant annet til delstatene Guerrero og Chiapas i Mexico for å snakke med autonome småsamfunn, noe som ellers sjelden skjer i norsk dekning.

Når det gjelder lyttertall, har redaksjonene begrenset oversikt. Du Verden kan telle antallet avspillinger ettersom det er en podcast: De har ca. fem til seks tusen lyttere på hver episode, og har til sammen hatt mer enn 150 000 avspillinger. Radio Latin-Amerika sender på FM-båndet og på nett, og har ikke mulighet til å måle lyttertallet, men basert på respons i sosiale medier anslår de at de har tre–fire tusen lyttere hver uke. Mytteria har ingen tall på hvor mange som hører på.

Ubetalt engasjement

Redaksjonen i Du Verden består av tre personer som produserer ti episoder i halvåret, fra et studio hos forlaget Cappelen Damm. Hver episode varer i underkant av én time. Mytteria lages av rundt ti personer og sender en times program hver uke, fra RadiOrakels lokaler. Radio Latin-Amerika sender 24 timer i døgnet fra sitt eget studio, med en redaksjon på rundt femti stykker. Alle jobber frivillig i de tre kanalene – ingen får betalt. Du Verden og Radio

Latin-Amerika har annonser, men bruker pengene på leie av lokaler til arrangementer eller annen drift. Radio Latin-Amerika har fått 100 000 i støtte fra Medietilsynet hvert år, men fikk halvert bevilgningen i år. Mytteria har fått noe støtte av Fritt ord til serieproduksjon, der de får dekket utgifter som reise og materiell, men ikke lønn.

De tre radiomediene drives av folk som på forskjellige måter har kunnskap og kompetanse til å dekke Latin-Amerika, blant annet gjennom store kontaktnettverk, språklige ferdigheter og journalistisk erfaring. De opplever at det er nødvendig å skape sin egen plattform for å kunne dekke Latin-Amerika på den måten de gjør, enten det handler om behovet for plass for å kunne gå i dybden, bruk av begreper og subjektiv retorikk som ikke passerer i tradisjonelle medier, eller muligheten til å snakke på spansk eller å bringe «vanlige folk» inn i studio. Samtidig som de drives av et sterkt engasjement, gir journalistene uttrykk for at den pressede økonomiske situasjonen gjør jobben vanskelig. Ettersom alle er avhengige av å tjene penger andre steder og i noen tilfeller må betale for driften av egen lomme, står de i fare for å brenne lyset i begge ender. Graden av økonomisk prekaritet varierer fra redaksjon til redaksjon, men alle ønsker seg mer støtte til dekningen.

Et paradoks at dekningen faller når samhandelen øker

Den tradisjonelle journalistiske dekningen av Latin-Amerika er altså fallende i en tid med økende samhandel mellom Norge og Latin-Amerika. Det har, som vi har fått fram gjennom intervjuer, ført til frustrasjon blant enkelte journalister og mange latinamerikanister. Nye teknologiske løsninger har imidlertid gjort det mulig for aktivister, journalister med spesielt stor interesse for Latin-Amerika, nordmenn med latinamerikanske aner og andre å omdanne frustrasjonen til handling gjennom å starte sine egne alternative medier. En liten underskog av alternative stemmer fyller nå ut mediefloraen og supplerer dermed den skrumpende journalistiske produksjonen om Latin-Amerika.

Det er et problem at de store internasjonale nyhetsbyråene i så stor grad får sette dagsorden. Svært mange saker i norske medier baserer seg utelukkende på kilder fra disse byråene. Dermed reproduseres også byråenes nordamerikanske og europeiske perspektiver i den norske dekningen av Latin-Amerika.

Dessverre fører den økonomiske krisen i pressen til at de fleste norske redaksjoner har liten kapasitet til selv å gjøre kritiske evalueringer av informasjonen som kommer gjennom byråer og andre medier.

En annen utfordring er økende personavhengighet. En stadig større del av den synkende mediedekningen er avhengig av enkeltpersoner som gjør en innsats utenom det vanlige. I NRK gjelder det spesielt den ene faste frilanseren som har base i Latin-Amerika. I de alternative mediene er det også opp til aktivistene og de mest engasjerte å produsere informasjon som utfyller og beriker bildet som skapes av andre medier. Men også de mest engasjerte har sine forestillinger, rammer, kulturelle narrativer og ideologiske fortolkninger. Noen aspekter blir mer synlige når de mest engasjerte produserer journalistikken. Andre aspekter blir usynlige.

Journalistikk og mediedekning vil aldri bli fri fra rammer, kulturelt produserte narrativer og ideologiske fortolkninger. Men denne antologien har vist hvor mye av norsk handling og samhandling med Latin-Amerika som drives fram nettopp av enkeltpersoners engasjement. Det gjelder naturligvis organisasjonslivet og solidaritetsbevegelsen, men også misjonen og det norske fredsengasjementet i Latin-Amerika, slik som andre kapitler i antologien viser. Norsk journalistikk er kanskje spesielt viktig fordi de fleste nordmenn er helt avhengig av journalistikk for å danne seg et bilde av og en forestilling om «Latin-Amerika». Interessant nok viser et kapittel at også norsk forskning på Latin-Amerika er tett sammenvevd med slike mønstre og nettverk av personlig engasjement. Da er det kanskje på sin plass å nevne at flere av forfatterne av denne analysen har en fortid nettopp som engasjerte latinamerikanister, enten som reisende, solidaritetsaktivister eller journalister.

Referanser

- Berge, K. M. (2015). NRK og Latin-Amerika. *NRK Ytring*. (<https://www.nrk.no/ytring/nrk-og-latin-amerika-1.12566011>) [22.09.2015].
- Bull, B. (2016, 12. 08. 2016). *Colombia: Skal et skjebnevalg for fredsprosessen gå under radaren til norsk offentlighet?* Retrieved from <http://www.sum.uio.no/forskning/blogg/norlablogg/colombia-skal-et-skjebnevalg-for-fredsprosessen-ga-under-radaren-til-norsk-offentlighet.html>
- Eide, E. (2001). *"De der nede": reportasje utenfor allfarvei* (2. utg. ed.). Kristiansand: IJ-forlaget.

- Eide, Elisabeth og Simonsen, Anne Hege. (2009). *Dekke verden!: lærebok i utenriksjournalistikk*. Kristiansand.Forlag?
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Krøvel, R. (2011). A symbiotic relationship: Norwegian diplomacy and Norwegian journalism on war and peace in Guatemala. *conflict & communication online*, Vol. 10 (1), 1–9.
- Krøvel, R. (2016). Global and Local Journalism and the Norwegian Collective Imagination of “Post-Conflict” Colombia. In K. S. Orgeret & W. Tayebwa (Eds.), *Journalism in Conflict and Post-Conflict Conditions. Worldwide Perspectives*, 47–168. Göteborg: Nordicom.
- Kulasingham, A. S., & Garnes, K. (2015). Skrinlegger en hel region. *NRK Ytring*. (<https://www.nrk.no/ytring/skrinlegger-en-hel-region-1.12558483>) [19.09.2015].
- Sæther, Anne Karin. (2007). Rapporten fra bakgården: norsk pressedekning av Latin-Amerika fra 1902 til 2002, masteroppgave, UiO.
- Van Gorp, B. (2007). The Constructionist Approach to Framing: Bringing Culture Back In. *Journal of Communication*, 57(1), 60–78.

Datamateriale:

Lenke til regneark som ble brukt i analysene, samt artiklene i utvalget: <https://drive.google.com/open?id=0B1rdDMY3OAoGSEJIUDQyWIBUTGM>

10

Markedsføringen av norske studiereiser til Cuba

Liv Eide og Åse Johnsen

Nordmenn har alltid vært et folk med reisetrang, og mange nordmenn har reist til Latin-Amerika som sjøfolk, for å misjonere, som backpackere og på organiserte kulturreiser, for eksempel til Mexico og Peru. De siste fem årene har markedsføring av Latin-Amerika, spesielt Karibia, som charterdestinasjon blitt mer og mer fremtredende i reiselivsmagasiner og i fjernsynsreklame. De nyeste destinasjonene omfatter blant annet Den dominikanske republikk, Trinidad og Tobago, Aruba og Cuba.

Dette kapittelet setter fokus på Latin-Amerika, nærmere bestemt Cuba, som reisemål for nordmenn. Der vi tidligere (Eide & Johnsen 2015a; 2015b) har sett på markedsføringen av Cuba som turistmål, gjennom charterbrosjyrer, artikler i reisemagasiner og turistenes egne blogger, ønsker vi nå å rette blikket mot de organiserte studieturene med kommersielle aktører, som kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen nedlatende kaller «badestudier».¹ Vi vil undersøke hvilke bilder som skapes av Cuba gjennom markedsføringen av disse studiene: Hvilke elementer er mest fremtredende? Hvordan blir kontakten med den cubanske befolkningen fremstilt? I hvilken grad er interkulturell kompetanse til stede i markedsføringen av studiene? Skiller markedsføringen av disse studiene seg fra markedsføringen av charterturer til Cuba? Disse spørsmålene relaterer seg til ett av denne antologiens hovedtema, nemlig hvilke bilder og forestillinger nordmenn har, og får presentert, av Latin-Amerika.

---

¹ <https://www.aftenposten.no/okonomi/Regjeringen-vil-ha-slutt-pa-norske-badestudier-583402b.html>

Reisende fra Norge til Cuba

At nordmenn drar til Cuba, er ikke et nytt fenomen. Mange nordmenn har vært tiltrukket av Cuba i flere tiår, ofte av politiske og kunstneriske grunner. Studenter, intellektuelle, kunstnere, musikere og andre har ønsket å besøke denne øya som har klart å stå imot press fra vestlige stormakter og tviholdt på sin egenart i et halvt århundre. Det har også vært organisert solidaritetsbrigader til Cuba, spesielt på 1970- og 80-tallet, og mange nordmenn har deltatt. Cubaforeningen (tidligere Norsk-cubansk forening) organiserer fremdeles studiereiser og solidaritetsbrigader til øya. Kunnskapen disse gruppene har hatt om Cuba, har de fått gjennom litteratur, politiske tekster og ikke minst reiseskildringer som Vegard Bye og Dag Hoels klassiske *Dette er Cuba: alt annet er løgn!* (1996) og i de siste årene Even Sandvik Underlids *Det nye Cuba: reisefortellinger* (2012).

Etter noen spede forsøk på charterturer på 1990-tallet ble Cuba for alvor lansert som et eksotisk reisemål for den norske charterturismen vinteren 2011/2012. Alle de store reiseselskapene kunne friste med Varaderos hvite strender eller Havannas spennende arkitektur, billig alkohol og rytmiske cubanere. Mange nordmenn som før hadde reist til «Syden» eller Thailand, fikk nå Karibia som en ny charterdestinasjon. For en del av disse turistene er formålet med ferien først og fremst strandliv og opplevelser, noe som ofte kan fremstå som viktigere enn selve reisemålet. Denne gruppen turister kjøper organiserte reiser gjennom turoperatører som presenterer og selger destinasjonen i sine kataloger og på tilhørende nettsider. Presentasjonene har således en todelt funksjon²: På den ene siden skal de informere leseren om reisemålet (informativ funksjon), og på den andre siden skal de ha en salgsfremmende funksjon og markedsføre destinasjonen på en måte som gjør at leseren får lyst til å kjøpe en reise (appellativ funksjon). Som vi har vist i tidligere artikler (Johnsen & Alvstad 2014; Eide & Johnsen 2015a; Eide & Johnsen 2015b), gir markedsføringen av Cuba i charterkatalogene et overfladisk bilde av Cuba som reisemål. «Sol, strand, salsa og sigarer» står i sentrum, og som vanlig er i nyere markedsføring av turistmål, fokuseres det mer på at turisten skal se seg selv på reisemålet

2 For en gjennomgang av språkfunksjoner, se for eksempel Svennevig, Sandvik & Vagle (1995: 241–242).

(jf. Grinell 2004), enn på folkene, samfunnet og den kulturen som møter dem på destinasjonen.

Selv om strandferier fremdeles er populære blant norske turister, har det de siste tiårene funnet sted en dreining fra rene badeferier til opplevelsesferier, rural turisme, kulturturer, gourmetturer, sykkelturisme m.m. En annen type turisme som har dukket opp den siste tiden, er norske studenter som drar til utlandet på gruppereiser for å studere, eller ungdommer som reiser ut enkeltvis for å jobbe på barnehjem eller lignende. Sistnevnte reiser har blitt kritisert i media av både Redd Barna og Unicef for å være en form for «korttidsvelledighet».³ I dette kapittelet ønsker vi å sette fokus på den første gruppen, det vil si studenter som reiser på utenlandsstudier som er organisert av norske kommersielle aktører. Vi vil undersøke hvordan disse studiereisene markedsføres, og hva som skiller markedsføringen av disse studiene fra markedsføring av typiske charterreiser. Studiereiser selges til flere latinamerikanske land, men ettersom denne studien bygger på tidligere undersøkelser vi har gjort av markedsføringen av charterreiser til Cuba, bruker vi også her Cuba som eksempel.

Turistnæringen som forskningsobjekt

Ifølge Verdens Turismeorganisasjon (UWNTO) var det 348 millioner turister som besøkte alle verdens turistmål mellom januar og april 2016.⁴ Dette var en økning på 5,3 % fra året før, og i de karibiske landene var økningen på 6 %. Turismen er en av verdens største økonomier, men er likevel ofte kalt «den usynlige industrien», og ifølge reiselivsjournalist Cristine Baglo (2015) blir ikke denne næringen tatt på alvor:

Den genererer ni prosent av den globale økonomien og én av elleve arbeidsplasser på kloden. Likevel kalles reiselivsindustrien «den usynlige industrien». Hvorfor tas ikke turismen på alvor? (Baglo 2015⁵)

3 Vårt Land, 29.7.2016, <http://www.vl.no/nyhet/far-kritikk-for-korttids-velledighet-1.759294> og Dagsnytt 18, 1.08.2016, <https://tv.nrk.no/serie/dagsnytt-atten-tv/nnfa56080116/01-08-2016#t=48m48s>

4 <http://media.unwto.org/press-release/2016-07-19/international-tourism-continues-grow-above-average-first-four-months-2016>

5 <http://www.dagsavisen.no/reise/turismen-beveger-verden-1.362187>

Baglo viser videre til generalsekretæren i UNWTO, Taleb Rifai, som mener verden er vitne til to revolusjoner akkurat nå: teknologirevolusjonen og reiselivsrevolusjonen.

Teknologien binder sammen den virtuelle verden og reisene binder sammen den fysiske, sier han til det spanske ukemagasinet til El País, som nylig hadde en stor artikkel om hvorfor turismen, som global industri, er så underkjent på verdensbasis (ibid.).

Baglo påpeker at turistnæringen nå er verdens fjerde viktigste globale eksportvare, etter olje og gass, kjemikalier og mat. Hun påpeker dessuten at turisme genererer arbeidsplasser og er en viktig faktor for fattigdomsreduksjon, selv om ikke all turisme er bærekraftig, blant annet fordi den stadig økende flytrafikken har negative innvirkninger på klimaet.

Ettersom turisme er en stor global næring, åpner denne bransjen for mange innfallsvinkler og perspektiver for forskning, som for eksempel økonomi, antropologi, kulturmøter, postkoloniale perspektiver og diskursanalyse. I en studie gjort av de australske forskerne Ballantyne, Packer og Axelsen (2009) over forskningstema innen turisme i tidsrommet 1994 til 2014, finner de at de fire områdene det er forsket mest på, er turistene/de besøkende, destinasjonen, turismeplanlegging og markedsføring. De tre temaene som har økt mest i samme periode, er turisternes/besøkendes oppførsel, preferanser og perspektiver, markedsføring og spesielle eventer.

I undersøkelsen fant de videre at de fleste studiene brukte kvantitative metoder (59 %), ofte med bruk av spørreundersøkelser (39 %). Bare 19 % av de studerte artiklene hadde brukt kvalitativ metode. Undersøkelsen viste videre at 70 % av artiklene baserte seg på statistiske analyser, og bare 38 % baserte seg på kvalitative data, og da vanligvis analysert ved hjelp av induktive metoder. Forfatterne av dette kapittelet kommer fra en humanistisk forskningstradisjon. Vi baserer studiene på kritisk diskursanalyse av tekst, og vår tilnærming er kvalitativ. Temaene for vår studie er destinasjonen, nærmere bestemt hvilket bilde som skapes av denne gjennom markedsføring. Vårt datamateriale er utelukkende tekst (i utvidet forstand, som også inkluderer bilder og video) og er hentet fra markedsføringsmateriale publisert på Internett. Vi skriver oss derved inn i forskningstradisjonen innen turismeforskning ved å fokusere på to av de temaene det forskes mest på innen området, nærmere bestemt destinasjonen og markedsføring.

Det finnes ikke mange studier av hvordan verden beskrives i norske reiselivstekster, men doktorgraden til den svenske idéhistorikeren Klas Grinell (2004) gir en god oversikt over hvordan markedsføringen av den svenske turismen har forandret seg opp gjennom årene, og det er grunn til å anta at Norge og Sverige har en forholdsvis lik utvikling. Ifølge Grinell har det skjedd en forandring når det gjelder turistenes forhold til reisemålet. Opp til 1960-årene var målet for de reisende først og fremst å lære om destinasjonens historie og kultur, og reisene var å se på som dannelsesreiser. Ved fremveksten av charterturismen på 1970- og 1980-tallet ble reisemålene mer og mer kommersielle, og fokus skiftet fra reisemålet i seg selv til at turistene ser seg selv på reisemålet. På den måten ble sol, strender og gode hoteller viktigere enn destinasjonens kulturelle kontekst, som ofte er redusert til et par utflukter som Grinell tolker som et ekko fra borgerskapets dannelsesreiser (Grinell 2004: 142–186). Et annet resultat av tidligere studier av reiseskildringer er at lokalbefolkningen ofte presenteres som ikke likeverdige med den reisende, men som tjenere eller barn som trenger hjelp, eller som om de levde i en annen historisk tid (Thompson 2011: 130–167).

Markedsføringen av Cuba som turistdestinasjon

Markedsføringen av Cuba som reisemål for nordmenn har vært undersøkt tidligere. Åse Johnsen og Cecilia Alvstad (2014) tar i artikkelen «Imágenes de Cuba en Noruega: el caso de los textos turísticos» opp Cuba som reisedestinasjon, analyserer det bildet av Cuba som skapes i norske charterkataloger, og sammenligner det med det offisielle bildet som skapes av Cubas eget turistkontor *Cubatravel*. I kapittelet «Exotismo, estetización y excepcionalidad: Cuba en los textos turísticos noruegos» (Eide & Johnsen 2015a) analyserer forfatterne av dette kapittelet fremstillingen av Cuba i turistbrosjyrer fra turoperatørene Apollo, Ving, Star Tour og Jambo Tours, i tillegg til turistenes egne beskrivelser av Cuba gjennom reiseblogger og reiseartikler fra aviser og tidsskrifter. Som tittelen på kapittelet indikerer, fant vi at Cuba i disse tekstene blir fremstilt som et eksotisk reisemål for norske turister. I likhet med markedsføringen av andre charterdestinasjoner lokker turoperatørene med sol og strandliv, men også med elementer som er spesifikke for øya: musikken, sigarene og ikke minst dollarglisene fra 1950-tallet. Bilene presenteres som noe av det mest autentiske ved reisemålet, og kobles til en sterk nostalgi for fortiden.

Nostalgien kommer også til uttrykk i de stadige referansene til Cuba, og Havanna spesielt, som et filmsett eller en kulisse. Star Tours brosjyre beskriver hovedstaden slik: «Havannas slitte sjarm, 50-tallsbiler og fargeglade kolonihus er Cuba i et nøtteskall. Det er lett å få følelsen av å bevege seg rundt i en stor filmkulisse.» I artikkelen «Gå kjøkkenveien i Havanna» (Martinsen 2012) blir det å vandre i byen beskrevet som «... å beskue et gateteater som hele tida skifter scene.» Vi argumenterer for at denne formen for sammenligning er en *estetisering* av reisemålet. Med estetisering forstår vi også det å forskjønne eller pynte på noe for å fremstille det som vakrere enn det det er, noe som er en vanlig strategi i all markedsføring. I vårt materiale finner vi flere eksempler på kombinasjonen av et positivt og et negativt ladet ord: «Den vakre forslitte byen» (Apollo) og «Havanna, som med sin slitne skjønnhet...» (Jambo Tours). På denne måten blir Havannas falleferdige fasader presentert som noe vakkert og severdig.

Kombinasjonen av det positive og det negative fant vi også i måten den politiske situasjonen blir fremstilt på. I flere av tekstene blir ulempene for cubanerne flest presentert som en fordel for turistene, noe som også er en form for «forskjønnelse» av virkeligheten. Ving forsikrer blant annet turistene om at: «Du reiser ikke akkurat på shoppingtur til Havanna, men vareutvalget blir stadig bedre – for eksempel elektronikk. Billig for oss, men fremdeles alt for dyrt for de fleste cubanerne.»

Det mest fremtredende ved markedsføringen av Cuba som turistmål, og som turistene selv også gjentar i sine tekster, er vektleggingen av at det vil skje en endring på øya, og etter denne endringen vil ikke Cuba lenger være like «autentisk» som før. I artikkelen «Cuba Libre» i magasinet *Reise&Bolig i utlandet* (Dyhr 2012) hevder forfatteren at «Du møter sang og glade ansikter overalt på Cuba, selv om revolusjonen er i ferd med å kjøre av sporet – eller kanskje nettopp derfor. Uansett bør du besøke øya så fort som mulig, for tingene endrer seg hele tiden». På forsiden av dette reisemagasinet finner man det velkjente argumentet som nå har vært brukt i en årrekke: «Opplev Cuba før det er for sent!»

Ut fra markedsføringen av Cuba som mål for charterturisme kan man få inntrykk av at den «nye» turistene, i motsetning til de som tidligere reiste ut fra interesse for den politiske situasjonen, kun er interessert i sol og strand, ispedd de «obligatoriske» elementene, som sigarer og dollarglis. Den eksepsjonelle politiske situasjonen blir bare en kulisse som turistene i liten grad må forholde

seg til, og som turoperatørene uansett forsøker å snu til turistens fordel. Turisten blir således redusert til en passiv observatør og turistmålet til noe virkelighetsfernt og fiktivt. Det samme gjelder interaksjonen mellom turistene og befolkningen på Cuba. Menneskene vi møter i charterbrosjyrene, reiselsartiklene og turistbloggene, er stort sett i sørvisbransjen og fremstilles som vennlige og musikalske. Til tross for den vanskelige situasjonen beskrives de som dansende og smilende i gatene. Det forekommer minimalt med samhandling mellom turistene og cubanerne. Dette er ikke så underlig, ettersom turistene ofte mangler nødvendige språkkunnskaper for å komme i direkte kontakt med lokalbefolkningen, og fordi de bare oppholder seg på destinasjonen en uke eller to. Det er, etter vår mening, imidlertid naturlig å forvente at studenter som studerer spansk og som oppholder seg på Cuba i flere måneder, vil få et annet forhold til cubanerne.

Der vi tidligere har sett på markedsføringen av Cuba som turistmål, gjennom charterbrosjyrer, artikler i reisemagasiner og turistenes egne blogger, ønsker vi nå å rette blikket mot de organiserte studieturene med kommersielle aktører. I Norge er det flere aktører som markedsfører studieturer i utlandet, blant andre Kulturstudier, Gateway og GoStudy. Vi har valgt å fokusere på GoStudy, som tilbyr studier på Cuba. Dette gir oss muligheten til å sammenligne markedsføringen av Cuba som turistmål og som studiested.

Målgruppen for markedsføringen av Cuba som studiested er kommende studenter som ønsker et utenlandsopphold. Vårt hovedmål er å undersøke hvilke bilder av eller forestillinger om Cuba som formidles til dem i materialet vi har undersøkt.

Vi studerer følgende sider ved markedsføringen:

- Hvilke elementer er mest fremtredende?
- Hvordan er kontakten med cubanerne fremstilt?
- I hvilken grad er interkulturell kompetanse til stede i markedsføringen av studiene?

Narrativet om Cuba

Hvorfor er det interessant å analysere markedsføringen av Cuba som reisemål? Ifølge Norman Fairclough (2001) er ethvert tilfelle av språk i bruk en kommunikativ hendelse som har tre dimensjoner: Den er en tekst, en diskursiv praksis og en sosial praksis. I henhold til denne tankegangen vil diskurs,

enkelt forklart som «... en bestemt måte å snakke om og forstå verden på» (Jørgensen & Phillips 1999), kunne bidra til å skape, reprodusere og forandre den sosiale verden. Man kan altså hevde at en reiselivsdiskurs bidrar til å forme våre representasjoner av, eller forestillinger om, verden. Til tross for dette har turistbrosjyrer og lignende i liten grad vært gjenstand for studier i Norge.

Noel Salazar viser i boken *Envisioning Eden: Mobilizing imaginaries in tourism and beyond* (2010) at det finnes en turismediskurs der de samme elementene gjentas, eller «resirkuleres». Dette gir gjenklang i Faircloughs begrep *intertekstualitet*, det vil si hvordan og hvorvidt en tekst reproduserer elementer og diskurser fra andre tekster. I vår undersøkelse fra 2015 kommer den diskursive praksisen tydelig frem. Salgsargumentene som blir brukt for å selge Cuba som reisemål, er de samme som turistene gjentar i sine blogger: se de flotte bilene, de gamle damene med de feite sigarene, reis tilbake i tid, opplev det autentiske Cuba før det er for sent, og så videre. Salazar viser til Bruner (2005, i Salazar 2010), som snakker om en selvforsterkende sirkel av turismediskurs, der alle historier kan spores tilbake til det samme hovednarrativet (”master narrative”) om reisemålet. Ut fra vår undersøkelse av charterbrosjyrer, reiseartikler og turistblogger kan det synes som om dette hovednarrativet handler om landet som et museum eller en filmkulisse der menneskene er dansende og glade, men også som et reisemål som er dømt til å endre seg snart, og som i den prosessen uunngåelig vil miste sin egenart.

Hva kan dette «hovednarrativet» si oss om sosial praksis i dette tilfellet? Etter vår mening skriver reiselivstekstene vi analyserte seg inn i en tradisjon med eksotisering og estetisering av såkalte fremmede kulturer. Vi fant det vi mener er et ekko både av orientalismetradisjonen (Said 1978) og av en tradisjon for å redusere «den andre» til et estetisk fenomen, en tradisjon som ifølge Pratt (1992) skriver seg tilbake til Columbus’ beretninger, og som Jan Gustafsson finner igjen i danske reiseskildringer fra Latin-Amerika (1999) (se også Neyens, kapittel 3 om eksotisering og estetisering i reiselitteraturen).

Metoden vi har benyttet for å analysere materialet, følger tre stadier som korresponderer med de tre dimensjonene i kritisk diskursanalyse som allerede er nevnt. Vi har sett på tekstens egenskaper, det vil si de formelle trekkene ved teksten, for eksempel hvilke ord som er brukt for å beskrive reisemålet. Det er her viktig å understreke at vi opererer med et utvidet tekstbegrep, der også bilder inngår. For å analysere den diskursive praksisen har vi organisert analysen vår etter de samme kategorier som vi gjorde i vår undersøkelse fra 2015,

det vil si: «det eksotiske Cuba», «det estetiske Cuba» og «det eksepsjonelle Cuba». På den måten har vi kunnet undersøke om diskursen reproduseres.

Undersøkelse av den sosiale praksisen betyr i denne undersøkelsen å sette et kritisk blikk på hva markedsføringen av disse studiene egentlig formidler med tanke på representasjoner og forestillinger om Cuba. I den forbindelse har det vært nyttig for oss å inkludere et fjerde aspekt i analysen: interkulturell kompetanse.

Interkulturell kompetanse

I studien av markedsføringen av Cuba som turismål (Eide & Johnsen 2015a) analyserte vi i all hovedsak hvilke elementer som blir trukket frem, og hvordan den politiske situasjonen og cubanerne selv blir fremstilt. I denne studien utvider vi analyseapparatet til også å gjelde interkulturell kompetanse.⁶ En forenklet definisjon av interkulturell kompetanse vil være evnen til å kunne kommunisere hensiktsmessig med mennesker fra andre kulturer. Michael Byram (1997) hevder, ved hjelp av en mye brukt og omtalt modell for interkulturell kompetanse, at begrepet består av flere sammenhengende faktorer: kunnskap, ferdigheter, holdninger og kritisk bevissthet (*critical awareness*). Som Perry og Southwell (2011: 456–457) viser i sin gjennomgang av begrepene interkulturell forståelse, kompetanse og kommunikasjon innenfor utdanningsfeltet, holder det ikke at fremmedspråkelevne blir undervist i kulturkunnskap: «students must critically examine culture, not just accumulate facts and knowledge about a culture, to develop intercultural competence.»

For vår analyse vil det dermed være relevant å undersøke om markedsføringen sier noe om hva studentene skal lære. Videre om tekstene sier noe om hvilke ferdigheter studentene skal sitte igjen med. Hva skal studentene kunne bruke kunnskapen til? Hva kvalifiserer studiene til? For eksempel: Sier noen av studentene noe som kan tyde på at de har lært nok spansk til at de kan kommunisere med spansktalende? Når det gjelder holdninger, må vi understreke at vi ikke har grunnlag for å si noe om studentenes holdninger eller eventuelle holdningsendringer i løpet av oppholdet. Vi kan imidlertid si noe om hvilke

6 Ifølge Eva Thue Vold (2014: 5) foretrekker flere forskere å snakke om interkulturell *dannelse* i stedet for interkulturell *kompetanse*, «for å vektlegge at det er snakk om en prosess og ikke et produkt eller et resultat.»

holdninger som fremmes av GoStudy, ut fra hvilke elementer som er mest fremtredende i markedsføringen.

Kritisk tenkning eller bevissthet står sentralt i interkulturell kompetanse. I tillegg til å inneha kunnskap om verden skal man kunne gjennomskue etnosentrisme og stereotyper, og være villig til å se ting fra «den andres» ståsted. Flere studier (deriblant Paige, Cohen & Shively 2004, Vande Berg, Connor-Linton & Paige 2009, Anderson & Lawton 2012 og Stebleton, Soria & Cherney 2013, referert i Anderson, Hubbard & Lawton 2015) viser at man kan gå ut fra at et studieopphold i utlandet vil øke studentenes interkulturelle kompetanse. Williams (2005) fant at studier i utlandet kan bidra til utvikling av interkulturell kompetanse, men bare hvis studentene faktisk samhandler med lokalbefolkningen. Det er altså ikke nok å oppholde seg i utlandet, man må i tillegg gjøre et dypdykk i kulturen man oppholder seg i.⁷

Etter vår mening burde det være en selvfølge at økt interkulturell kompetanse blir brukt som et argument i markedsføringen av den typen studier som GoStudy og de andre kommersielle aktørene tilbyr. Hvorfor skulle det være et poeng å studere spansk og kulturforståelse på Cuba, om ikke det ga studentene noe ekstra sammenlignet med å ta det samme studiet hjemme i Norge? Vi må igjen presisere at vi ikke har grunnlag for å si noe om hvorvidt studentene som gjennomfører et studieopphold på Cuba, faktisk utvikler sin interkulturelle kompetanse. Vi har ikke intervjuet studentene, og vi vet ikke hva de presterer på eksamen, eller hva de bruker kunnskapen til i etterkant av studiet. Det vi imidlertid kan uttale oss om, er hvordan og hvorvidt GoStudy promoterer studieoppholdet som en arena for utvikling av interkulturell kompetanse.

GoStudy på Cuba

GoStudy markedsfører sine studier gjennom nettstedet GoStudy.no. Utgangspunktet for vår analyse er materialet som omhandler Cuba som studie-destinasjon, og består av skriftlig informasjon om Cuba og studiet der, en billedkarusell, en video og studentblogger. Både i videoen og i bloggene er det studentenes egne fortellinger om Cuba vi hører og leser om. Samtidig henvender

---

7 For et eksempel på hvordan dette kan gjøres i praksis, se Yri (Caribeños de Noruega – viaje de estudios a Moca, República Dominicana 2008, 2009), som omhandler en studietur til Den dominikanske republikk.

studentene seg i begge fora direkte til leserne/seerne og anbefaler studiedestinasjonen på vegne av GoStudy. Ettersom GoStudy har gjort bloggmuligheten tilgjengelig for studentene og publiserer dem på nettsiden sin, er studentenes tekster og bilder etter vårt syn ikke å regne som individuelle bidrag, men som del av den samlede markedsføringen av studiet på Cuba og Cuba som studiedestinasjon.

Nettstedet Gostudy.no

På nettstedet finnes det informasjon om alle GoStudys studiedestinasjoner og studietilbud.

På Cuba tilbyr GoStudy to ulike typer studier. Man kan studere ex.phil og ex.fac. med tilleggsfag på til sammen 30 studiepoeng på ett semester. Disse studiene er rettet mot nye studenter som har planer om å ta en bachelorgrad. GoStudy reklamerer med tett oppfølging, norske forelesere og norske ansatte for disse kursene, og understreker at studiene er støttet av Lånekassen.

Under fanen *GoStudyAcademics* tilbys det også studier på universiteter i utlandet. Også her forsikres det om at studentene får oppfølging av norske ansatte, og studiet blir promotert som en ”totalpakke”. GoStudyAcademics tilbyr følgende kurs på Cuba: innføring i spansk språk og latinamerikansk kultur, og spansk- og latinamerikastudier på to nivåer. Også disse kursene gir 30 studiepoeng, og er ifølge GoStudy skreddersydd i samarbeid med universitetet i Havanna. Det reklameres med dyktige forelesere med erfaring i å undervise utenlandske studenter.

Videoen Cuba

Videoen (på 5.04 minutter) er publisert på GoStudys nettsted under overskriften ”Cuba”, og ligger på YouTube med tittelen: ”GoStudy Cuba – Ex.phil og ex.fac med spansk eller kulturforståelse”. Videoen er publisert 26. juni 2014 med følgende tekst:

Cuba forandrer seg – Opplev Cuba før det er for sent! Start dine høgskolestudier i Havanna på Cuba. Om man har lyst å oppleve Cuba slik det har vært de siste tiårene, er det ingen overdrivelse å si at man må gjøre det før det blir for sent. Du får mulighet til å oppleve ny kultur, samtidig som du lærer om samfunn, identitet, filosofiske og etiske problemstillinger, for ikke å nevne sosiale og kulturelle relasjoner. Havana er Cubas største by. Dens bygninger er enestående, og ble tidlig satt opp på UNESCOs

liste over verdens kulturarv. En by med mer kontraster enn Havana er vanskelig å finne. Overalt ser man fantastiske amerikanske biler fra 50-tallet og historiske bygninger; det er som en reise tilbake i tid. De siste årene har Cuba endret seg mye, og man ser nye endringer hver dag. GoStudy jobber med cubanske familier, og etter ankomst innlosjeres studentene i leiligheter, to og to sammen. Leilighetene er ulike, men alle har omtrentlig samme standard. Alle leiligheter har eget bad, kjøkken m/ kjøleskap, air condition og TV. Alle hus ligger i samme nabolag, El Vedado, som ligger ved universitetet i Havana, og regnes som et veldig trygt område. Dette er en fin måte å komme i kontakt med kulturen på.

Bloggene

Studentbloggene er publisert på GoStudys sider, og de blogginnleggene som inngår i materialet vårt, er de innleggene som er publisert i 2016 og som ligger under overskriften ”Cuba” (per 20.9.2016). Det er ti innlegg og en samlet tekstmengde på 3964 ord (inkludert noen få billedtekster) og totalt 148 bilder. Blogginnleggene har følgende overskrifter:

13 GRUNNER TIL Å DRA TIL CUBA (Tekst 1)

HESTERIDING I VIÑALES (Tekst 2)

DAGLIGLIVET I HAVANNA, CUBA (Tekst 3)

VARADERO (Tekst 4)

Uten overskrift (Tekst 5)

ROLLING STONES PÅ CUBA! (Tekst 6)

Uten overskrift (Tekst 7, 138 ord)

LIVET PÅ CUBA SÅ LANGT! (Tekst 8)

Uten overskrift (Tekst 9)

TUR TIL TRINIDAD (Tekst 10)

Ut fra innholdet i bloggene ser det ut til at tekst 1 er den nyeste (skrevet etter at studentene kom hjem fra Cuba), og tekst 10 er den første (beskriver en av de første utfluktene).

I det følgende analyseres materialet (nettstedet, video og blogger) under ett, og for sammenligningens skyld bruker vi de samme kategoriene som i vår artikkel om reiselivstekstene (Eide & Johnsen 2015a): det eksotiske, det estetiske og det eksepjonelle Cuba. Funnene fra disse tre analysekategoriene blir deretter diskutert i lys av begrepet interkulturell kompetanse.

Det eksotiske Cuba

I denne kategorien ser vi på hvordan Cuba fremstilles som noe eksotisk, fremmed og annerledes enn Norge. Eksotisk betyr egentlig utenlandsk, men blir i Norge ofte relatert til noe fremmedartet som kommer fra tropiske strøk (jf. *Bokmålsordboka*), og blir ofte brukt om mat: eksotisk mat, eksotisk frukt. Innenfor et postkolonialt perspektiv blir eksotisme, det vil si forkjærlighet for det eksotiske, ofte relatert til Edward Saids teorier om orientalisme (1978) og ses på som et negativt ladet ord. Det relateres til enten en frykt eller en romantisk forestilling om “den andre”, og beskrivelsen av det eksotiske blir ofte forenklet og stereotypisk. Pablo Christoffanini (2003: 16) viser til at fremmede/eksotiske mennesker alltid har fascinert europeere og nordamerikanere, og at man ofte har fremstilt disse på en positiv måte, dog uten interesse for hva de tenker, føler eller ønsker.

I reiselivstekstene fant vi at Cuba ofte ble fremstilt som et eksotisk reisemål for norske turister og gjerne markedsført under «Eksotiske reiser» (Ving 2011) eller beskrevet som eksotisk: «Vi nyter et eksotisk landskap» (OrkidéEkspressen 2011). Cuba blir også ofte beskrevet som eksotisk i betydningen annerledes, og ofte som unikt uten sammenligning med andre steder:

Cuba er ikke som andre land og Havanna er ikke som andre byer (Apollo 2013).

Cuba er et sted som ikke kan sammenliknes med andre steder (Apollo 2013).

Cuba er fantastisk og absurd på samme tid (Cubabaluba).

Det samme finner vi også i studentenes blogger, der Cuba fremstilles som noe unikt som vanskelig kan beskrives:

(...) absolutt alt må oppleves og jeg finner det vanskelig å beskrive det, fordi det er så vanskelig å finne riktige ord. (Tekst 1)

Det eksotiske knyttes også til det som er annerledes enn i Norge, og her er klimaet en viktig faktor for charterturistene, der sol og strand er frekvente elementer i tekstene. I studentbloggene finner vi også klima som en av de faktorene som gjør at studentene anbefales å dra dit:

Jeg regner med et kriterium for mange av dere er sol og varme når dere velger å reise og der vil ikke Cuba skuffe dere. (Tekst 1)

Ikonene vi fant i chartertekstene er de samme som går igjen på GoStudys nettsider og i studentbloggene. Billedkarusellen som finnes på GoStudys nettsted,

skiller seg lite fra bildene i charterkatalogene: strand, oversiktsbilder av Havanna, nordamerikanske 50-talls biler, cubanske musikere og kvinner med sigarer. Dessuten er det flere bilder av studentleilighetene og av studentene på typiske utflukter, alltid sammen med medstudentene i små eller større grupper. Det finnes også noen bilder som viser studentene engasjert med studier i klasserommet, og bilder av universitetet i Havanna.

De cubanske ikonene nevnes også av den første studenten vi møter i videoen, som en av grunnene til å velge Cuba som studiested:

Det er det her ikonet, ikke sant, det er sigarer, og det er salsa, og det er de gamle bilene, og det er liksom – all historien som er her, revolusjonen, og, så vi tenkte: Vi bare drar til Cuba, for det er jo ingen som kan noe om Cuba annet enn stereotypene man har, så vi tenkte vi vil dra og oppleve Cuba. (Video)

Bildene som følger denne studentens uttalelse i videoen, er først et bilde av henne, og deretter fokuserer filmen på det største ikonet Cuba har, nemlig Che Guevara. Bildene er hentet fra Revolusjonsplassen, fra t-skjorter og fra veggmalerier.

I charterbrosjyrene fant vi at ikoner (objekter og personer) bygger opp under et stereotypisk bilde av Cuba, og at menneskene fremstilles som objekter for turistenes blikk. I den grad de hadde kontakt med cubanerne, var det først og fremst i forbindelse med deres yrker. Det var få bilder av cubanerne i chartertekstene, og de som var der, var i stor grad tatt på avstand (et unntak er bilder av folk med store sigarer). Som oftest var cubanerne beskrevet i form av sine yrker eller som smilende, vennlige og rytmiske:

De (Mojito eller Cuba Libre) serveres ledsaget av store smil, (...) (Dyhr 2012).
Gled deg til smilene, livsgleden, svaiende palmer, biler fra 50-tallet... (Drømmereisen).
Du møter sang og glade ansikter overalt på Cuba (Jambo Tours).

Turistenes direkte kontakt med cubanerne er oftest i forbindelse med at de har spist eller bodd i private hjem. I noen tilfeller reflekterer de over cubanernes livssituasjon, som for eksempel når de er på besøk i en tobakksfabrikk:

På rad og rekke sitter menn og kvinner og ruller sigarer, mellom 100 og 135 per dag per person. Lønnen er 420 pesos per måned, som tilsvarer ca. NOK 100! (Drømmereisen)

I markedsføringen av studiene til GoStudy og i studentbloggene er det få henvisninger til cubanere som skiller seg fra beskrivelsene vi finner i charterstudiene. De beskrives først og fremst i relasjon til sine yrker. På bildene som følger studentbloggene, finnes det to bilder hvor en student er fotografert stående mellom to cubanere i en typisk «selfie»-oppstilling. Begge bildene er tatt fra større utendørs konsertarrangementer, og det er ingen billedtekst som forklarer hvem som er på bildene. De andre bildene er først og fremst fra utflukter, av cubanere i relasjon til sine yrker og ikke minst av grupper med de norske studentene selv på forskjellige steder.

På nettstedet til GoStudy refereres det til at de samarbeider med cubanske familier. Det er ingen henvisning til disse i Havanna, men på en utflukt til Trinidad er studentene innlosjert hos familier. I beskrivelsen av oppholdet i familien er det ingen beskrivelse av familien, men bare av leiligheten og frokosten:

Da vi kom til Trinidad fikk vi utdelt hver vårt hjem (casa particulares), som vil si at vi bodde 3–5 studenter sammen med en familie. Vi hadde eget rom, bad og et lite værelse. I tillegg fikk vi frokost av dem vi bodde hos, noe som var utrolig deilig! En Cubansk frokost består som regel av rundstykker som ligner på boller, kjøttpølegg, tomater, frukt, kaffe og ofte mye ris og bønner. (Tekst 10)

Ved et annet tilfelle reflekterer studentene over hva cubanerne tenker, men det er ikke noe tegn til at de har tatt kontakt for å spørre:

På langfredag var vi så heldige å få oppleve at Rolling Stones kom til Cuba! De arrangerte en gratiskonsert som en del av turneen deres, hvor nesten 500 000 mennesker møtte opp. Alt fra små barn, ungdommer og eldre folk var å se. Det var tydelig at ikke alle cubanere kunne sangene deres, men jeg tror de syntes det var veldig stas å se sceneshowet. (Tekst 6, vår understreking)

Både i bloggene og i videoen kommenterer studentene det gode samholdet med de andre studentene, og det er også brukt på GoStudys nettsted. Under overskriften: «Opplev cubansk kultur» listes det opp fem elementer, men det er lite samsvar mellom overskriften og de fem elementene: «Del leilighet med medstudent, Fint område i Havanna, Lær spansk, Godt samhold mellom studentene, Opplev cubanske rytmer og musikk like i nærheten.»

De fem elementene er bare i liten grad en oppfordring til å delta i cubansk kultur.

Kun én av studentene nevner en cubansk venn, i forbindelse med noe han har sagt etter at studenten kom tilbake fra et besøk i Miami:

Jeg la merke til at mange av de amerikanske avisene la stort fokus på baseballkampen Obama skulle attende og hvordan US hadde kommet med uttalelser med relasjon til hvordan å inkludere flere cubanske baseballspillere i US baseball i fremtiden. Når jeg kom tilbake til Cuba og berettet om dette svarte en cubansk venn, halvt på tull halvt på alvor; de vil nok bare stjele våre beste..! (Tekst 9, vår understreking)

Aktivitetene studentene beskriver i sine blogger og i videoen, skiller seg lite fra de aktivitetene som beskrives på charterturistenes sider, bortsett fra at studentene går på cubansk kino, studentbarer og konserter. En av aktivitetene som fremheves, er tandem fallskjermhopping.

I blogginnlegget «13 grunner til å dra til Cuba» har et av avsnittene overskriften «Kulturen». Her ramses cubanerne opp på samme linje som musikk, bilene og kunsten:

Kulturen er den som absolutt skiller seg mest ut fra Norge. Reggaeton musikk, salsa, de amerikanske gamle bilene, kunsten, folkene, absolutt alt må oppleves (...) (Tekst 1)

Ut fra vår undersøkelse ser det ut til at studentenes opplevelse av Cuba ikke skiller seg vesentlig fra turistens. Slik GoStudy markedsfører oppholdet, virker det ikke som om studentene kommer nærmere til å interagere med cubanere, og i likhet med turisttekstene blir cubanerne i disse tekstene fremstilt som en del av bybildet, uten at man er opptatt av hvem de er eller hva de tenker (jf. Christoffanini 2003). Menneskene de møter på Cuba blir derved en del av et bakteppe for studentenes aktiviteter: studier, utflukter og underholdning. I chartertekstene fant vi at dette bakteppet ofte var beskrevet som en filmkulisse, og at det nedslitte Havanna ble tonet ned og forskjønnnet.

Det estetiske Cuba

I studien av turisttekstene fant vi at det ofte ble brukt estetiserende omtaler av Cuba og spesielt av Havanna. Å estetisere kan defineres som «ensidig anvende forskjønnende metoder eller anlegge estetiske synsmåter» (*Store Norske*

Leksikon), og vi fant mange eksempler på at Cubas arkitektur ble omtalt med positivt ladede ord, selv om mange av bygningene så ut til å rase sammen.

Vi fant videre at denne estetiseringen ofte var forbundet med nostalgi:

De amerikanske dollarglisene i Havannas gater er slitne nå, og de staselige bygningene i kolonistil drømmer om sin ungdoms skjønnhet (Ving 2011).

I ly av mørket blir Havanna nok en gang den vakre verdensmetropolen den engang var før Revolusjonens dager (Apollo 2011).

I GoStudy-materialet finner vi få eksplisitte eksempler på at den cubanske arkitekturen forskjønnes på samme måte. Det vi imidlertid finner, er en forskjønnelse i de elementene av Cuba som trekkes frem. Fotokarusellen på forsiden av GoStudy og bildene i bloggene viser lite av dagliglivet på Cuba og mest av studentenes fritidsaktiviteter. En av studentene trekker frem at leiligheten de bor i er bedre enn cubansk standard:

Vi bor i en leilighet. En veldig, veldig fin leilighet etter cubansk standard. (Video)

Til tross for at studentene bor bedre enn cubanere flest, uttaler de at de føler at de lever litt som cubanere:

På den måten føler man at man faktisk bor i Cuba på lik linje med cubanerne og får kjenne på det å leve litt som dem. (Tekst 1)

I turisttekstene fant vi at Havanna ofte ble sammenlignet med en teaterscene hvor turistene var passive observatører:

Å vandre i Havanna er som å beskue et gateteater som hele tida skrifter scene (Martinsen 2012).

Å komme til Havanna var som å være i en film fra 50-tallet (Drømmereisen).

Havannas slitte sjarm, 50-tallsbiler og fargeglade kolonihus er Cuba i et nøtteskall (Star Tour 2011).

I GoStudy-materialet finner vi ingen eksplisitte henvisninger til filmkulisser eller teaterscener. Den estetiseringen av Cuba vi fant i turisttekstene, finner vi ikke igjen i beskrivelsen av Cuba i GoStudy-materialet. Vi finner i det hele tatt forbausende få beskrivelser av Cuba, bygninger og folk, men det er desto mer fokus på studentene selv og på deres typiske turistaktiviteter: utflukter, badeliv og uteliv.

Det eksepsjonelle Cuba

I *Bokmålsordboka* defineres eksepsjonell som noe som hører til unntakene, som er uvanlig eller enestående. Det er ikke uvanlig at et fjernt reisemål blir omtalt som eksotisk, eller at man i markedsføringen benytter seg av estetiserende virkemidler. Når det gjelder Cuba, har vi imidlertid sett at mange av de eksotiske og estetiske elementene er direkte knyttet til landets historie og den sosiopolitiske situasjonen, som virkelig gjør Cuba til et enestående reisemål (Eide & Johnsen 2015a). Undersøkelsen av charterbrosjyrene viste at turoperatørene generelt er forsiktige i sin omtale av den politiske situasjonen. Den mest eksplisitte beskrivelsen finner vi hos Jambo Tours, som spår Cubas fremtid: «... når det [landet] etter flere tiår av diktatur og handelshinder for alvor åpner seg mot verden.». Det som imidlertid er vanlig i charterbrosjyrene, er å forberede turistene på en del aspekter ved det cubanske samfunnet som kan virke inn på deres opplevelse av reisemålet, for eksempel den doble valutaen, de statlige restaurantene, varemangelen og den mangelfulle internetttilgangen. Turistene som blogger fra sine opphold på Cuba, nevner også en del av disse aspektene, og virker ut fra det de skriver forberedt på at reisemålet kan by på utfordringer.

Cubas eksepsjonelle situasjon blir i charterbrosjyrene og reiseartiklene brukt som det fremste salgsgangargumentet for å reise til øya. Det som i utgangspunktet kan virke negativt inn på opplevelsen av å være turist i landet, blir dermed snudd til noe positivt: Den som reiser til Cuba nå, er heldig som får oppleve det «autentiske» Cuba før det forsvinner.

Argumentet om å reise til Cuba før det er for sent, finner vi igjen hos GoStudy. I promoteringen av de ulike studiene, både de som arrangeres på et norsk studiesenter og de som foregår på universitetet i Havanna, repeteres «slagordet». I begge tilfeller presenteres reisemålet først, med fem eller seks argumenter for at man skal velge akkurat Cuba. ”Opplev Cuba før det er for sent” listes opp begge steder som første, og formodentlig viktigste, argument. Ikke nok med det: Når man så klikker seg videre inn på hvert av de fire ulike studiene (som nevnt i beskrivelsen av materialet), finner man setningen igjen øverst på listen over argumentene for å velge studiet. Informasjonen om reisemålet på disse informasjonssidene er for øvrig veldig begrenset, og den politiske situasjonen på Cuba nevnes ikke. Det samme gjelder for videoen som promoterer studiene. Ordet «Revolusjonen» blir nevnt én gang (Video).

En annen student sier følgende om Cuba: «... det er sjarmerende, har mange positive sider. Mye av den negative omtalen som kanskje Cuba har fått i media er noe som jeg virkelig ikke ser» (Video).

Den politiske situasjonen på Cuba er heller ikke fremtredende i studentenes blogger fra oppholdet på Cuba. En av studentene snakker om Cubas «unikhet», og mener at den springer ut fra «... avstanden landet har tatt og ivaretatt fra kapitalismens verden», men også i detaljene: de gamle bilene, fargen på bygningene og de mange markedene. Barack Obamas besøk på Cuba i mars 2016 sammenfalt med disse studentenes opphold på øya, og nevnes i flere av blogginnleggene. En av studentenes 13 grunner til å reise til Cuba er at det er «veldig billig», bortsett fra importvarer, som kan være dyrere enn i Norge. Grunnen til dette, sier studenten, er handelsblokaden, og skriver videre:

Drar du til Cuba vil du kjenne på å leve i en annen tidsepoke der veldig mye henger etter i tid, noe som er veldig spennende. Vil man til Cuba er det nå man skal reise, før det er for sent! Om ikke lenge er bilene kanskje byttet ut med vestlige biler, det blir vanlig å ha Internett i hver husstand og matutvalget blir bredere. Derfor er det gøy å kunne si om 10–30 år at man har bodd på Cuba da det enda er som det er i dag, før ting blir byttet ut og modernisert.

I dette utdraget kjenner vi igjen flere elementer fra charterselskapenes promotering av Cuba som turistmål: det er som en reise tilbake i tid, de gamle bilene og ikke minst slagordet ”Reis før det er for sent!”. Vi finner også igjen argumentet om at det som er en ulempe for cubanerne, kan være en fordel for turisten. I dette tilfellet gjelder det både biler, tilgang til Internett og vareutvalg. Med andre ord: Når cubanerne i nær fremtid får tilgang til disse godene, blir det ikke så spennende og eksotisk å reise dit.

Interkulturell kompetanse i markedsføringen av Cuba som studiested

Som nevnt tidligere innebærer interkulturell kompetanse både kunnskap, ferdigheter og holdninger, i tillegg til kritisk tenkning eller bevissthet som et overordnet mål. Når det gjelder den faglige kunnskapen studentene skal tilegne seg i løpet av studiet, ligger det beskrivelser av hvert kurs på GoStudys nettsider. Når GoStudy lar sine studenter komme til orde i

markedsføringen av studiene, er det imidlertid lite fokus på selve studiene. I blogggen nevnes det kort at de leser til eksamen eller gjør lekser. Videre vises det bilder fra studiehverdagen i videoen, og en av studentene kommenterer at studieopplegget er bra. Det er ingen beskrivelser av universitetet i Havanna, av studielivet der eller eksempler på interaksjon med cubanske studenter.

Utover informasjonen i beskrivelsene av hvert kurs, opplyser ikke GoStudy sine fremtidige studenter om hva de vil kunne bruke sine tilegnede kunnskaper og ferdigheter til. Studentene uttaler seg heller ikke om dette. Én student nevner i sitt blogginnlegg at studentene faktisk praktiserer spansk de lærer på kurset:

...vi stopper faktisk ved første gatehjørne for å kjøpe brødbakst av en eldre mann. Jeg har funnet god trening i slike interaktive ritualer, og det gjelder særlig for dem av oss som studerer spansk. (Tekst 5)

Når det gjelder hvilke holdninger GoStudy fremmer gjennom sin markedsføring, må vi kunne hevde at «totalpakken» de tilbyr, med utflukter og aktiviteter, legger til rette for et studentliv som skiller seg vesentlig fra cubanske studenters virkelighet. Utfluktene virker kostbare, og inkluderer blant annet fallskjermhopping og *all inclusive*-opphold på Varadero. I tekst 1 trekkes «Meliá Cohiba» frem som en grunn til å studere på Cuba. Meliá Cohiba er et flott hotellkompleks der studentene går for å trene, bade og lese. Etter markedsføringen å dømme lever de norske studentene på Cuba i en «luksusboble» som cubanske studenter ikke har mulighet til å delta i, og som dermed kan skape et skarpt skille mellom «oss» og «dem».

Etter vår oppfatning bør man kunne forvente av et studium innenfor høyere utdanning, og spesielt innenfor fagene spansk og kulturforståelse, at det fremmer kritisk tenkning. Legger denne formen for studier til rette for at studentene skal utvikle sin forståelse? Vi presiserer igjen at vi ikke har grunnlag for å uttale oss om hva studentene sitter igjen med av kunnskap og forståelse etter et opphold med GoStudy på Cuba. Det vi imidlertid ser, er at GoStudy benytter seg flittig av turistnæringens fremste salgsargument for å reise til Cuba: «Reis før det er for sent!», og at studentene repeterer argumentet i sine blogger. Hva impliserer egentlig dette argumentet? Vi mener at utsagnet faktisk uttrykker en nedlatende holdning overfor den virkeligheten cubanerne lever i, og at det reduserer Cuba til et reisemål som

bør bevare *status quo* for å opprettholde sin «autentisitet» og dermed tilfredsstillende turisten, i dette tilfellet studenten. I ytterste konsekvens uttrykker det også en manglende evne til å ta den andres ståsted, som er helt sentralt i interkulturell kompetanse.

Fra solidaritetsbrigader til «badestudier»?

Markedsføringen av Cuba både som turistdestinasjon og som studiested står i kontrast til hvordan den tidligere nevnte Cubaforeningen i Norge markedsfører sine studiereiser og solidaritetsbrigader. Denne foreningen har drevet informasjonsarbeid og arrangert solidaritetsbrigader i Norge siden 1960-tallet, og selv om de hadde sin storhetstid på 1970- og 80-tallet, organiserer de fremdeles minst én reise i året. Etersom de har vært engasjert i Cuba og organisert brigader i over 50 år, må de anses å være Cuba-spesialister innen et utvidet reiselivsbegrep i Norge. På få linjer klarer de å gi et helt annet bilde av Cuba ved at ord som «sol, strand, salsa og sigarer» er byttet ut med ord som gir konnotasjoner til alt annet enn turisme: historiske steder, kulturelle innslag, diskusjoner og vennskapelig samtale med cubanere. Videre ser vi at verbene som er brukt i presentasjonen, oppfordrer til interaksjon og læring:

«Bli kjent med Cuba gjennom et program med besøk til institusjoner og historiske steder, kulturelle innslag, foredrag og diskusjoner. Møt cubanske organisasjoner. Lær om José Martí, Cubas nasjonalhelt, delta i vennskapelig samtale om Cuba med cubanere og venner fra hele verden» (Cubaforeningen.no, vår understreking).

Brigadistene får derved et helt annet bilde av hva de kan vente seg av oppholdet på Cuba, enn det GoStudy presenterer for sine fremtidige studenter.

Som vi har vist i analysen, er fokuset i markedsføringen av studiereisene til GoStudy ikke først og fremst på møtet med Cuba og cubanerne, men på studentene selv. Estetisering av reisemålet, som er så fremtredende i turisttekstene, fant vi ikke igjen i dette materialet. Fraværet av beskrivelser av reisemålet og den cubanske befolkningen er i det hele tatt påfallende. Til gjengjeld er markedsføringen av Cuba som studiested preget av desto flere bilder og beskrivelser av studentlivet. Hensikten synes å være at den kommende studenten skal kunne forestille seg selv på reisemålet. På den måten skiller ikke materialet seg vesentlig fra turisttekstene, og vi ser ikke spor i materialet som

viser at studentene har kommet særlig tettere på det cubanske samfunnet enn det turistene gjør.

Vi har også sett at man i markedsføringen av Cuba som studiested benytter seg av de samme stereotype elementene fra den cubanske kulturen som turistbransjen. I tillegg benyttes turistnæringens argument om at man må besøke Cuba «før det er for sent» hyppig. Vi vil hevde at GoStudy i sin markedsføring skriver seg direkte inn i det man kan kalle turismens «hovednarrativ» om Cuba, altså myten om Cuba som et sted hvor tiden har stått stille, men som nå står foran en endring som vil føre til at øya mister sin autentisitet, og dermed sin verdi som reisemål. Det kan virke som om de norske studentene på Cuba ikke blir oppfordret – eller ikke blir gitt muligheten til – å sette spørsmålsteget ved denne forestillingen. Forfatterne av denne artikkelen ser absolutt verdien i at norske ungdommer reiser til Cuba, men etter å ha studert markedsføringen fra GoStudy er det fristende å si seg enig med Røe Isaksen og konkludere med at studiereisene fremstår som rene «badestudier». Studieoppholdet på Cuba fremstår mer som en ferie på en spennende turistdestinasjon enn som et studieopphold, en ferie som blir muliggjort gjennom norske studenters gunstige studiefinansiering gjennom Lånecassen.

Konklusjon

Materialet vi har undersøkt gir, etter vår mening, et overfladisk turistbilde av Cuba. Dette bildet kjenner vi igjen fra charterbrosjyrene, men også fra tidligere undersøkelser av lærebøker i spansk som fremmedspråk i skolen (Eide & Johnsen 2006; Eide 2012). For norske ungdommer som har spansk på skolen er interkulturell kompetanse et uttalt mål i læreplanen, og vi vil hevde at Latin-Amerikas mangfold og kompleksitet er et ypperlig utgangspunkt for å opparbeide denne kompetansen. Likevel presenterer lærebøkene i spansk kontinentet generelt, og Cuba spesielt (Eide 2011), gjennom et overfladisk turistperspektiv som verken fremmer kritisk tenkning eller bevissthet om etnosentrisme og stereotyper. Det er nedslående å se at dette perspektivet også preger markedsføringen av et studium på høyere nivå. Ut fra våre undersøkelser kan det virke som at det er turistdiskursen som dominerer norsk ungdoms første møte med Latin-Amerika. Kontinentet reduseres til noe eksotisk, til strand og stereotyper.

Referanser

- Anderson, P. H., Hubbard, A. & Lawton, L. (2015). Student Motivation to Study Abroad and Their Intercultural Development. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, Vol. XXVI.
- Ballantyne, R., Packer, J. & Axelsen, M. (2009). Trends in Tourism Research. *Annals of Tourism Research* 36 (1). http://kdulich.duytan.edu.vn/uploads/a5c2ca27-2cfc-452e-8381-3e8cf4797ce9_trendsintourismresearch.pdf
- Baglo, C. (2015, 30. mai). Turismen beveger verden. *Dagsavisen*. <http://www.dagsavisen.no/reise/turismen-beveger-verden-1.362187>
- Bye, V. & Hoel, D. (1996). *Dette er Cuba: alt annet er løgn!* Oslo: Spartacus.
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cristoffanini, P. (2003). La representación de los Otros como estrategias de construcción simbólica. *Sociedad y discurso* 3/2003. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Dyhr, L. G. (2012). Cuba Libre. *Reis&Bolig i utlandet* 4/2012.
- Eide, L. (2011). «Salsa, sol og sosial urettferdighet» – Om fremstillingen av fremmede kulturer i lærebøker i fremmedspråk, illustrert ved tekster om Cuba i lærebøker for spansk. *Communicare* 1/2011. Halden: Fremmedspråksenteret.
- Eide, L. (2012). *Representasjoner av målspråksområdet i fremmedspråksfaget. En studie av Latin-Amerika i lærebøker i spansk*. Avhandling for graden PhD. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Eide, L. & Johnsen, Å. (2006). La presencia de América Latina en los métodos de E/LE en Noruega. *Biblioteca Virtual redELE*. <http://www.mecd.gob.es/educacion/mc/redele/biblioteca-virtual/numerosanteriores/2006/numeros-especiales/noviembre-noruega.html>
- Eide, L. & Johnsen, Å. (2015a). Exotismo, estetización y excepcionalidad. Cuba en los textos turísticos noruegos. I Clausen, H. B., Zaborras, C. C. & Johnsen, Å. (red.), *El discurso de instituciones, empresas y viajeros*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Eide, L. & Johnsen, Å. (2015b, 11. mars). Hvordan skal Cuba selges i fremtiden? *Dagens næringsliv*.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. Harlow: Longman.
- Grinell, K. (2004). *Att sälja världen. Omvärldsbilder i svensk utlandsturism*. Avhandling for graden PhD. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Gustafsson, J. (1999). *El Salvaje y Nosotros. Signos del latinoamericano: una hermenéutica del otro*. Avhandling for graden PhD. Frederiksberg: Copenhagen Business School.
- Johnsen, Å. & Alvstad, C. (2014). Imágenes de Cuba en Noruega: el caso de los textos turísticos. *Temas* 77/2014. Habana.
- Jørgensen, M. W. & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Martinsen, J. R. (2012, 25. august). Gå kjøkkenveien i Havanna. *Bergens Tidende*, s. 16–17.

- Perry, L. B. & Southwell, L. (2011). Developing intercultural understanding and skills: models and approaches. *Intercultural Education*, 22 (6), 453–466.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial Eyes: travel writing and transculturation*. New York: Routledge.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. London: Penguin Group.
- Salazar, N. B. (2010). *Envisioning Eden: Mobilizing Imaginaries in Tourism and Beyond*. Oxford, New York: Berghahn Books.
- Thompson, C. (2011). *Travel Writing*. New York: Routledge.
- Underlid, E. S. (2012). *Det nye Cuba: reisefortellinger*. Oslo: Manifest.
- Vold, E. T. (2014). Instrumentelt turistpråk eller interkulturell dannelse? Om fremmedspråkfagets formål i dag og frem mot 2030. *Acta Didactica*, 2 (8).
- Williams, T.R. (2005). Exploring the impact of study abroad on students' intercultural communication skills: Adaptability and sensitivity. *Journal of Studies in International Education* 9 (4), 356–71.
- Yri, J. (2009). Caribeños de Noruega – viaje de estudios a Moca, República Dominicana 2008. *Revista redELE* 10. <http://www.meecd.gob.es/redele/Biblioteca-Virtual/2009.html>

Kataloger, nettsider og blogger:

Apollo:

<http://www.apollo.no/no/hvor-vil-du-reise/nord-ogmellom-amerika/cuba/havanna/pages/default.aspx>, konsultert 27. april 2011.

Katalog 2013 (s. 28–29)

Jambo tours:

Katalog 2010–2011 (s. 148–153)

Katalog 2013–2014 (s. 174–175)

OrkidéEkspressen:

<http://www.orkide.no/Cuba>, konsultert 27. april 2011.

http://tmcomponents.travelmarket.com/modules/TM_Attachbank2/upload/75/Cuba.pdf, konsultert 27. april 2011.

Informasjonssider om tre organiserte turer til Cuba, 2013.

Star Tour:

Katalog 2011 (s. 8–11)

Ving:

<http://www.ving.no/cuba>, konsultert 27. april 2011.

Katalog 2013 (s. 34–35)

Cubaforeningen. <http://www.cubaforeningen.no/foreningen/14-brigadereiser/77-reis-pa-solidaritetsbrigade>, konsultert 15. juni 2016.

GoStudy. <http://www.gostudy.no/gostudy>, konsultert 15. juni 2016.

“Drømmereisen til Cuba!” <http://blogg.berg-hansen.no/storby/drommereisen-til-cuba/>, konsultert 7. oktober 2013.

“Cubabaluba” <http://blogg.ving.no/cubabaluba/>, konsultert 7. oktober 2013.

11

Norske forskere og Latin-Amerika: Mellom solidaritet og sannhetssøken?

Leiv Marsteintredet

Latin-Amerika-forskerne i Norge bærer på mye kompetanse (om Latin-Amerika). Denne kunnskapen formidles gjennom undervisning, foredrag, forskning og gjennom deltakelse i media via kronikker, intervju og debatter. All den tid verken NRK eller noen andre riksmidier har en fast korrespondent i regionen, står forskere for en stor del av formidlingen av informasjon om regionen. Forskerne som tilhører NorLARNet kan derfor til en viss grad sies å være en av premissleverandørene for debatt og informasjon om Latin-Amerika i Norge.¹ Det er derfor viktig å vite noe mer om hvem disse forskerne er, hva slags bakgrunn de har, hvorfor de studerer Latin-Amerika, og hva slags holdninger de har til forskning og regionen de studerer. Med utgangspunkt i en spørreundersøkelse besvart av norske Latin-Amerika-forskere setter dette kapittelet søkelys på denne gruppen og søker å besvare disse spørsmålene. Dette kapittelet kan dermed fortelle oss litt om både hva som skaper våre forbindelser til og hva som danner våre forestillinger om Latin-Amerika.

Kapittelet gir en presentasjon av tidligere analyser av norsk Latin-Amerika-forskning, deretter presenteres undersøkelsen og datagrunnlaget

---

¹ NorLARNet står for Norwegian Latin American Research Network og er ledet av Benedicte Bull og Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo. Se <http://www.norlarnet.uio.no>

for analysen, før vi kikker på hvem forskerne er, hvorfor forskerne ble interessert i Latin-Amerika og hvordan vi forsker på Latin-Amerika. Inspirert av en artikkel av Mu og Perreyra-Rojas (2015), diskuteres avslutningsvis hvilke holdninger til forskning som finnes blant norske Latin-Amerika-forskere, og hvordan dette påvirker både forskningen på og formidlingen av Latin-Amerika i Norge.

Norsk Latin-Amerika-forskning

Tidligere studier av norsk Latin-Amerika-forskning har fokusert på selve forskningen, hvilke tema, områder og fag som dominerer eller er manglende i norsk Latin-Amerika-forskning (Stølen 2002; Bull 2015; Buck 2017). Denne undersøkelsen derimot fokuserer på forskerne selv og svarene de har gitt i en spørreundersøkelse. Forskere er en spesiell gruppe, og funnene i denne undersøkelsen er på langt nær representative for den allmenne nordmann og kvinnes kontakt med regionen. Likevel kan bakgrunnen for forskernes kontakt med regionen fortelle noe om hvilke land og fagområder forskerne er interessert i, og hvilke forestillinger og fortellinger forskerne skaper om regionen, og som kan nå en større del av befolkningen.

Det er særlig store og viktige politiske hendelser, som kuppet i Chile i 1973 – som er et viktig politisk holdepunkt for mange også utenfor academia – eller borgerkrigene i Mellom-Amerika og revolusjonen på Cuba, som har bidratt til å skape varige forbindelser med Latin-Amerika i moderne tid (Stølen 2002). Av og til kan mer tilfeldige forhold motivere forskere og andre til å skape forbindelser med Latin-Amerika. Det kan være reise- og eventyrlyst som Sæther fremhever for de tidligste Latin-Amerika-forskerne (Sæther 2016a), eller språkstudier, elev- eller studieutveksling, feriereiser, en partner eller andre mer dagligdagse hendelser. Forskernes motivasjon for å velge Latin-Amerika som forskningsfelt kan prege den senere forskningen både når det gjelder tema, innfallsvinkel og geografisk fokus, samt våre forestillinger om regionen.

Forskere er privilegerte og blir betalt for å formidle, både gjennom forskning og i den norske offentligheten. Våre forestillinger om Latin-Amerika vil påvirke offentligheten. Forsker vi på ulikhet, vil vi trolig formidle et bilde om at Latin-Amerika er regionen med størst ulikhet i verden, forsker vi på voldsproblematikk, vil vi formidle et bilde om at land som Honduras, Venezuela og

El Salvador er blant verdens mest voldelige, og så videre. Våre forskningsinteresser kan dermed være med på å prege allmenne forestillinger om Latin-Amerika. Noen av våre forskningsinteresser, som de ovennevnte, kan passe godt inn i mediens prioritering av såkalt k-stoff (krig, konflikt, kriminalitet, katastrofer) i regioner langt vekk (Sæther 2008). I så måte kan forskningsinteressene speile og forsterke mediens interesser for Latin-Amerika. På den annen side vil slike sammenfallende interesser også gi et skjevt bilde av Latin-Amerika-forskningen ved at visse typer forskning blir overrepresentert utad. Annen forskning, som for eksempel på religion, historie eller ulike naturvitenskapelige prosjekter, vil trolig ikke i like stor grad nå frem i mediene og bli underrapportert, og dermed ikke påvirke offentlighetens bilder av regionen. Hva vi forsker på, vil dermed i ulik grad kunne påvirke andres oppfatning av Latin-Amerika.

Forskere blir ofte sett på som autoriteter på ulike spørsmål. Latin-Amerika-forskere kan dermed opptre som premissleverandører for informasjon og debatt om regionen. Faglig bakgrunn og mediens prioriteringer vil påvirke forskernes formidling om Latin-Amerika, og især for samfunnsvitere kan politisk engasjement påvirke deres formidling. Politisk engasjement rundt viktige hendelser som kuppet i Chile og sandinist-revolusjonen i Nicaragua har vært viktig for utviklingen av forbindelser med regionen og for forskning på Latin-Amerika (se Stølen 2002). Dette ligger nok bak kommentaren til tidligere Bergens Tidende-redaktør med fortid i Utenriksdepartementet og Chile, Sjur Holsen, som i 2006 skrev at *“Venstresiden tok ut fortolkningsmonopol på Latin-Amerika, og sympatien la seg til hvile på sosialistisk side.”*² På tross av tidvis kritikk i mediene og i debatter om at forskere, også Latin-Amerika-forskere, har en politisk agenda som ligger til venstre for sentrum, vil ikke dette bli studert her. Det som er mer interessant fra et faglig perspektiv, og som kan ligge under en kritikk, berettiget eller ikke, av en politisk slagside hos norske forskere, er hvordan forskere identifiserer sin rolle, sin agenda og

2 Se Holsens kronikk i Bergens Tidende, 11/3-2006: <http://www.bt.no/meninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-1796903.html>. At venstresiden kan ha hatt fortolkningsmonopol innenfor forskningen også, kan man lese ut av Bye (2015) som hevder at den fornyede interessen for Latin-Amerika i norsk utenrikspolitikk i tilknytning til ”venstrebølgen” i Latin-Amerika skyldtes blant annet norske akademikers påvirkningskraft. Fra Bye leser vi også at dette fortolkningsmonopolet ikke er av ny dato, når forsker Stener Ekerens kritikk av sandinist-revolusjonen rundt 1990 trekkes frem som et unntak og som en alternativ stemme i debatten omkring sandinist-revolusjonen.

sine forskningsmål. Forskernes metoder og filosofiske utgangspunkt påvirker forskningen og graden av normativitet i forskningen. Dermed vil forskernes utgangspunkt, det være seg ontologisk, epistemologisk eller metodologisk, være med på å forme våre forskningsspørsmål og fortolkningsrammer, og vil prege vår forskning og de forestillingene vi senere danner om regionen (Cresswell 2013: 22–23). Forskere kan kontrollere for sine politiske slagsider gjennom bruk av metode, eller være åpne om disse slagsidene og inkorporere dem i forskningen. Hvorvidt forskeres politiske engasjement, og eventuelle slagside, vil komme til syne, vil dermed avhenge av de metoder som benyttes, og forskernes fagfilosofiske utgangspunkt.

Data og bakgrunnsinformasjon

Denne studien er basert på en spørreundersøkelse som ble sendt ut høsten 2015 til 89 personer tilknyttet NorLARNets database over norske Latin-Amerika-forskere. I tillegg blir informasjon fra en undersøkelse av norske MA- og PhD-oppgaver bli benyttet.³

Spørreskjemaet ble sendt ut til de 89 forskerne som var registrert på NorLARNets database over norske Latin-Amerika-forskere, som ble oppdatert sommeren 2015.⁴ Databasen holder oversikt over aktive Latin-Amerika-forskere med base i Norge, men den er ikke komplett, i den forstand at det finnes Latin-Amerika-forskere som ikke er inkludert i databasen. Den er heller ikke eksklusiv for aktive forskere, siden andre Latin-Amerika-interesserte kan være registrert på listen. Denne svakheten kan påvirke representativiteten i undersøkelsen. Selv om NorLARNet-databasen langt fra er perfekt, er dette den eneste oversikten og listen over norskbaserte latinamerikaforskere som eksisterer.

Spørreskjemaet ble besvart anonymt ved bruk av Nettskjema fra USIT ved Universitetet i Oslo.⁵ USIT bidro med teknisk assistanse for å sikre

3 Se Bull (2015), datasettet er laget av Tobias Wilders (Wilbers og Bull 2015) og dekker alle MA- og PhD-oppgaver for perioden 2003–2014. Datasettet er tilgjengelig for nedlastning på bokens nettside på forlaget.

4 I dette kapitlet vil jeg for enkelthets skyld bruke betegnelsen norske latinamerikaforskere. Strengt tatt er det latinamerikaforskere basert i Norge som har svart på undersøkelsen. Noen av forskerne som har svart er dermed ikke nødvendigvis norske.

5 USIT ligger ved Universitetet i Oslo og står for Universitets senter for informasjonsteknologi. Skjemaet og et komplett datasett er tilgjengelig for nedlastning på bokens nettside på forlaget.

anonymiteten til respondentene.⁶ 50 personer, 20 kvinner og 30 menn, svarte på skjemaet, svarprosenten var 56 %.⁷ Spørreskjemaet fokuserte på bakgrunn som utdanning, alder, kjønn, arbeidssituasjon; hva som motiverte forskerne til å interessere seg for regionen; og holdninger, agenda, mål og interesser knyttet til forskning. I tillegg var det noen spørsmål med frie svarmuligheter.

Hvem er norske Latin-Amerika-forskere?

I datasettet er det 41 personer med doktorgrad og ni personer med master/hovedfag som høyeste oppnådde grad. Det er ingen signifikante kjønnsforskjeller på utdanningsnivå. Dette betyr trolig at de som har svart på undersøkelsen i hovedsak er forskere eller har bakgrunn fra forskning, og i så måte er svarene valide for å trekke konklusjoner om Norges-baserte Latin-Amerika-forskere.

Av de 49 som svarte på spørsmålet, har 33 sin høyeste utdanning fra enten universitet eller høyskole i Norge, ti personer har sin høyeste utdanning fra et universitet eller en høyskole i Europa, fire fra USA og to fra Latin-Amerika. 26 personer i datasettet er samfunnsvitere, 17 personer er humanister, mens sju tilhører realfag. Vi finner også at av de 16 personene som har sin høyeste utdanning fra utlandet, er hele 14 innen humaniora og samfunnsvitenskapene. Overvekten av samfunnsvitere er ikke overraskende og er i så måte på linje med fokuset NorLARNet har på dagsaktuelle saker og samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Trolig er ikke overvekten like sterk i hele populasjonen av latinamerikaforskere, spesielt kan realfagene være underrepresentert i databasen til NorLARNet fordi nettverket kan oppfattes som noe mindre relevant for denne gruppen forskere.

Sosialantropologi utgjør det klart største faget for Latin-Amerika-forskning i Norge, og det står for nesten 50 % av alle samfunnsvitere og nesten 25 % av

6 Det ble også foretatt en test av om forhåndsgodkjennelse fra Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste var nødvendig til prosjektet, og USIT ble konsultert om det samme. Siden ingen persondata ble registrert i skjemaet, og identifikasjon av respondent skal være umulig for forskeren, ble det ikke søkt om forhåndsgodkjennelse.

7 Overvekten av menn blant respondentene forklares med at det var tolv menn som svarte blant dem som ble født i perioden 1951–1965, men bare tre kvinner i samme alderssegment. Dette bekrefter at academia var mer mannsdominert før i tiden, og at Latin-Amerika-forskningen gjennom naturlige generasjonsskifter blir mer likestilt. Forfatteren av dette kapittelet har ikke svart på skjemaet selv om jeg figurerte som en av de 89 forskerne i databasen.

Tabell 11.1 Fagbakgrunn for Norges-baserte Latin-Amerika-forskere.

Fag	Antall
Sosialantropologi	12
Statsvitenskap	4
Geografi (inkludert samfunnsgeografi og agrohydrologi)	4
Sosiologi, sosialpolitikk og sosialt arbeid	4
Økonomi og forvaltning	2
Latinamerikastudier*	3
Historie og kulturhistorie	5
Språkfag inkl. lingvistik og litteratur	5
Religionsvitenskap (inkl. kristendom)	3
Tverrfaglig (inkl. Fred og konfliktstudier, utviklingsstudier)	3
Geofag og geologi	2
Biologi (inkl. entomologi)	3

Note: N = 50. * En oppgir spansk språk og latinamerikastudier.

alle latinamerikaforskere som har svart på skjemaet. Sosialantropologi er også tre ganger så stort som neste samfunnsfag og mer enn dobbelt så stort som kategorien historie og kulturhistorie.⁸ Inntrykket av en sosialantropologisk dominans over Latin-Amerika-studier forsterkes av at 109 av 480 MA- og PhD-oppgaver mellom 2000 og 2014 er i sosialantropologi (Wilbers og Bull 2015). I tillegg er en antropologisk eller etnografisk vinkling ganske vanlig innenfor områdestudiene i Bergen og Oslo, og også ved SUM ved Universitetet i Oslo (se Aguilar Støen og Stølen 2015). Den sosialantropologiske dominansen er ikke av ny dato, som Stølen fremhever, var sosialantropologi i Oslo et av de første instituttene med en “kritisk masse” av latinamerikaforskere i Norge (Stølen 2002). Denne sterke posisjonen har faget beholdt. At sosialantropologi er såpass dominerende, kan også påvirke fordelingen av svar når det gjelder holdninger til forskning og metode, da sosialantropologi preges av et sett av metoder som i hvert fall innenfor alle samfunnsvitenskapene er systematisk på

8 Forfatteren av dette kapitlet er for øvrig utdannet statsviter, men har også jobbet ved Latinamerikanske områdestudier ved Universitetet i Oslo.

den ene siden av det som kan oppfattes som en skillelinje hva gjelder metode (kvalitativ vs. kvantitativ).⁹

Hvor reiste norske latinamerikaforskere, og hvilke land forskes det på?

Steinar A. Sæther har forsket på nordmenn i Latin-Amerika og norsk migrasjon til Latin-Amerika i perioden 1820–1940. Han finner at mange reiste av eventyrlyst, og en del av dem ble skuffet og kom tilbake (Sæther 2016b; 2015).¹⁰ Vi vet mindre om hvorfor norske Latin-Amerika-forskere fikk interesse for Latin-Amerika, men vi vet at de trolig ikke kom skuffet tilbake, all den tid deres engasjement for regionen vedvarte.

Ett av de to hovedmålene med undersøkelsen er å vurdere årsakene til forskeres fokus på Latin-Amerika. Både Stølen (2002) i sin analyse av norsk latinamerikaforskning og Bye (2015) i sin utredning om forskning på Latin-Amerikas politiske venstreside trekker frem politisk engasjement som drivkraft for forskningsinteressen for regionen. Tabell 11.2 oppsummerer hvor norske latinamerikaforskere reiste første gang til Latin-Amerika, samt hvilke land forskerne jobber med i dag. Videre diskuterer jeg i denne delen forskernes motivasjon for sin første reise til Latin-Amerika og nyanserer tidligere analyser på dette området.

I tabell 11.2 dominerer de store landene som Mexico, Argentina og Brasil både som første reiseland og som primærforskningsland. Dette er langt fra overraskende. Det som er mer interessant, er hvor viktig den første reisen er for videre forskning. I en krysstabulering av hvilket land forskeren reiste til først og primærforskningslandet finner vi at 31 av 47 respondenter har sitt første reiseland i Latin-Amerika som sitt primærforskningsland. Dette forteller en god del om hva det første møtet med regionen betyr for videre forskning. Skifter forskere landfokus, så reiser de heller ikke særlig langt. For eksempel var Costa Rica og Honduras første

9 I datasettet er det fire PhD-kandidater eller postdoktorer, 14 forskere, to universitetslektorer eller førstelektorer og 23 førsteamanuensiser/professorer. Sju personer har svart ”annet” på yrkeskategori. Av disse er to personer ansatt ved universitet/høyskole i ulike stillinger, og de andre i diverse yrker i privat og statlig sektor. I den grad man skal kunne kommentere disse tallene, så er det at det er få i rekrutteringsstillinger. Videre ser vi at tyngden av forskere er i universitet- og høyskolesektoren, men at instituttsektoren (forskere) også er godt representert.

10 For en oversikt nordmenn i Sør-Amerika, se også Flogstad (1999).

Tabell 11.2 Første reiseland, primær- og sekundærforskningsland.

Land	Førstereisland	Primærforskningsland	Sekundærforskningsland
Argentina	7	6	5 (4,8)
Bolivia	1	4	4 (3,8)
Brasil	6	6	7 (6,7)
Chile	2	2	6 (5,8)
Colombia	2	4	6 (5,8)
Costa Rica	3	2	7 (6,7)
Cuba	2	2	4 (3,8)
Den dominikanske republikk	2	1	2 (1,9)
Ecuador	2	2	1 (1,0)
El Salvador	0	2	6 (5,8)
Guatemala	1	4	12 (11,5)
Haiti	1	1	1 (1,0)
Honduras	1	0	5 (4,8)
Mexico	8	4	11 (10,6)
Nicaragua	1	3	10 (9,6)
Peru	4	3	3 (5,8)
Venezuela	4	4	1 (1,0)
Total	50	50	104 (100 %)

Note: Respondentene er spurt hvilket land de reiste til første gang de var i Latin-Amerika, og hvilket land som er det landet de har som sitt primærforskningsland. I kolonnen til høyre er det summert opp hvilke andre land forskerne er opptatt av eller forsker på, her var flere svar mulig (prosent av totalen i parentes).

reiseland for de to som har El Salvador som sitt primærforskningsland. Og for en forsker som har Guatemala som sitt primærforskningsland, var Mexico første land som ble besøkt. Når det gjelder Bolivia som primærforskningsland, var det to som oppgav Peru og Ecuador som første reiseland i regionen. 36 av 47 forskere har enten landet de reiste til først eller det nærmeste nabolandet som sitt primærforskningsland. Når det gjelder et primærforskningsland som Brasil, har alle hatt sin første reise nettopp til Brasil – ingen har begynt å studere Brasil som hovedland etter først å ha reist til et annet land i regionen.¹¹ Dette åpner for to interessante konklusjoner.

¹¹ Det samme er gjeldende for Chile, Costa Rica, Den dominikanske republikk og Haiti.

For det første, det første besøket til regionen er ekstremt viktig for forskernes videre forskningsinteresser. Den første reisen er ofte ikke faglig begrunnet, og hva gjelder det forskningsmessige kan vi derfor si at for mange er landfokus kanskje relativt tilfeldig valgt. For 21 respondenter kan første reise til Latin-Amerika defineres som fritidsreise (ferie, utveksling på videregående eller språkreise), ni respondenter reiste til Latin-Amerika som student første gang, en reiste for å gjøre frivillig arbeid, og ti respondenter hadde sitt første møte med Latin-Amerika i jobbsammenheng. Sju respondenter er født i Latin-Amerika.¹² På tross av at fritidsreiser kan være motivert av et politisk eller sosialt engasjement, moderer disse tallene argumentet om at interessen for Latin-Amerika ble vekket av skjellsettende storpolitiske hendelser. For det andre betyr det at latinamerikaforskere later til å være lite lydhøre overfor politiske signaler når det gjelder forskningens geografiske tyngdepunkt i regionen.

Den norske Latin-Amerika-satsingen som den norske regjeringen satte i gang i 2006, nevnte flere hovedsatsingsland (disse har variert noe over tid), hvorav ett land skiller seg ut: Brasil. På tross av at Latin-Amerika-programmet i Norges Forskningsråd avsluttes i 2017, fortsetter et norsk forskningsfokus på Brasil, i hovedsak grunnet landets størrelse, store norske investeringer (se Opsvik, kapittel 4) og både økonomiske, bistands- og miljøinteresser i landet (se Berntzen, kapittel 5 og Bull, kapittel 6). Regjeringen Stoltenberg hadde sågar en egen Brasil-strategi som har blitt fulgt opp gjennom flere topptunge møter mellom akademiske og politiske ledere i Norge og Brasil i 2015 og 2016 med mål om å styrke samarbeidet mellom landene.¹³ Basert på de dataene vi har til rådighet fra denne undersøkelsen, er det lite som tyder på at denne satsingen har hatt særlig effekt hva gjelder det geografiske fokuset til Latin-Amerika-forskningen. Brasil ser ikke ut til å ha blitt gjenstand for et særlig økt fokus fra forskerne, og når man summerer primær- og sekundærforskningsland i datasettet, fremstår Guatemala-kompetansen større enn Brasil-kompetansen i Norge. Faktisk utgjør Brasil kun 8,4 % av de landene forskerne er interessert i som primær- eller sekundærforskningsland. Vi kan peke på tre tentative forklaringer på Brasil-underskuddet i norsk forskning: For det første

12 Motiv for første reise til Latin-Amerika er basert på et spørsmål med frisvarsmulighet. Jeg har oppsummert svarene i kategorier.

13 Regjeringens Brasil-strategi finnes her: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/brasil_strategi/id636321/. Hovedsatsingen går på næringslivssamarbeid, klima og miljø, globale utfordringer og kunnskapssamarbeid og samfunnsutvikling.

er, som vi så over, norske forskere relativt stedbundne i sitt geografiske nedslagsfelt. For det andre, som jeg vil komme tilbake til nedenfor, kan språkbarrierer være til hinder for forskningssatsing på Brasil. For det tredje er norske Latin-Amerika-forskere først og fremst drevet av egne interesser. Over 50 % av forskerne svarer at egeninteressen styrer deres forskningsagenda, mens kun 10 % svarer at det er oppdragsgiver. De resterende respondentene svarer at de lar sin agenda styre av utfordringer i de samfunn de studerer. I den grad den norske regjering og stat og dens interesser i regionen kan ses på som en oppdragsgiver, synes det klart at signaler derfra i liten grad påvirker forskningsagendaen. Videre kan det tematiske fokuset for norsk Brasil-engasjement ligge noe på siden av det tradisjonelle fokuset til norske Latin-Amerika-forskere. Fokuset til den norske regjering har vært knyttet til energi (olje, gass, hydroelektrisk), investeringer, handel og miljø. Faglig er dette tema som ikke har vært veldig sterkt representert i norsk Latin-Amerika-forskning, som har vært mer i overensstemmelse med klassiske tema for norsk bistand (se under).¹⁴

Den hittil beskjedne Brasil-forskningen betyr at Latin-Amerika for norske forskere i all hovedsak er det spansktalende Amerika. Kolonnen med sekundærforskningsland gir også et godt inntrykk av det geografiske tyngdepunktet i norsk Latin-Amerika-forskning. Dette tyngdepunktet ligger i Mellom-Amerika med Mexico, som står for 51,9 % av alle land norske forskere er interessert i som enten primær- eller sekundærforskningsland. Karibia står for 7,7 % av landene og Sør-Amerika for 41,4 % av landene norske latinamerikaforskere forsker på. Årsaken til Mellom-Amerika og Mexico-fokuset ligger nok blant annet i Norges langvarige interesse for denne regionen og de tema norske latinamerikaforskere er interessert i.

Norske forskere og språkkunnskaper

Latin-Amerika forstås i dette kapittelet som alle land som har spansk, portugisisk eller fransk som et av sine offisielle språk. Språkkunnskaper er helt sentralt for forståelse av et område, og mitt inntrykk er at dette er viktigere

---

14 Dette fokuset på Norges Brasil-engasjement har også mottatt kritikk, blant annet fra Regnskogfondets leder Lars Løvold, som kritiserer satsingen og et norsk delegasjonsbesøk i Brasil i 2016 for å være snevert. Se: <http://khrono.no/2016/09/topptur-til-brasil>.

Tabell 11.3 Språkkunnskaper blant Latin-Amerika-forskere i Norge.

Nivå	Spansk	Portugisisk	Fransk	Urfolksspråk
C2	15	1	0	0
C1	17	2	1	0
B2	8	4	4	2
B1	4	1	6	1
A2	2	7	11	2
A1	2	9	10	1
Ingen kunnskaper	2	26	18	44
Total	50	50	50	50

Note: Kodene viser til det felles europeiske rammeverket for språk, CEFR. C2 viser til flytende språkkunnskaper, mens A1 er laveste nivå for enkle kunnskaper. Se: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/cadre1_en.asp

i Latin-Amerika enn i studier av andre regioner.¹⁵ All den tid Latin-Amerika-forskningen også domineres av sosialantropologi som har feltstudier som sin primære metode, vil språkkunnskaper stå helt sentralt i forskningen. Språkkunnskaper bryter også ned barrierer mellom forskeren og studieobjektet, regionen, landet, samfunnet og menneskene vi studerer, og det åpner muligheter for samarbeid med kollegaer lokalt.

Språkkunnskapene blant forskerne synes da også å være gode når det gjelder spansk, men desto dårligere når det gjelder portugisisk.

De gode spanskunnskapene og forsterker inntrykket at det er det spansk-talende Latin-Amerika som er det klart dominerende området for norske Latin-Amerika-forskere. Et tegn på dette er for eksempel at NorLARNets ukentlige nyhetsbrev sendes ut på norsk, engelsk og spansk, men ikke portugisisk. På tross av Brasils størrelse og viktighet for Norge, er portugisiskkunnskapene mye dårligere, og over halvparten av respondentene rapporterer å ha ingen kunnskaper i portugisisk. Faktisk er franskunnskapene omtrent like gode som portugisiskkunnskapene blant norske latinamerikaforskere. De svake portugisiskkunnskapene er trolig med på å begrense vår forskningsinnsats i regionens viktigste land som også er regionens viktigste land for

¹⁵ Mitt inntrykk er at når det gjelder forskning på andre regioner som Afrika, er bruk av tolker mer utbredt enn når det gjelder studier av og i Latin-Amerika.

Norge.¹⁶ Samtidig kan manglende språkkunnskaper også påvirke forskernes evner til å følge opp med forskningsprosjekter av høy kvalitet innenfor de forskningsprogrammer som knyttes til Brasil. Til slutt: Mens studier av etnisitet og urfolk står sterkt i Norge og utgjør i overkant av 10 % av master- og PhD-oppgavene (Wilbers og Bull 2015) og den totale forskningsinteressen til respondentene (se tabell 11.5 nedenfor), er ikke de ulike urfolksspråk særlig utbredt som arbeidsspråk for forskerne. Seks respondenter rapporterer å ha noe kunnskap i et eller flere urfolksspråk.

Hva forsker Latin-Amerika-forskere i Norge på?

Mens norske Latin-Amerika-forskere virker lite villige til å skifte geografisk fokus, så er de dominerende forskningstemaene mer i overensstemmelse med viktige satsinger i norsk utenriks- og utviklingspolitikk.

Kategoriene i tabell 11.4 er en adaptasjon av LASA (Latin American Studies Association) sine seksjoner og viser antallet og andelen forskere som forsker på de ulike temaene, samt innenfor hvilke tema det har blitt skrevet Master og PhD-oppgaver. Noen kategorier er videre enn andre, for eksempel politikk og demokrati vs. forsvar og sikkerhet, men det er likevel mulig å kikke på antallet svar innenfor seksjoner/kategorier for å se fokus for Latin-Amerika-forskningen i Norge.

To tema skiller seg ut med 14 respondenter i hver kategori, miljø og naturressurser og etnisitet, rase og urfolk. Deretter følger store kategorier som politikk og demokrati og økonomi og utvikling. Kultur er også en stor fagkategori og kan trolig knyttes til koplingen mellom Latin-Amerika-studier i Norge og spansk språk- og kulturfag. Kategoriene for utvikling og miljø står også sterkt, og det kan ha sammenheng med det relativt store miljøet ved SUM ved UiO, der også NorLarnet er plassert, samt ved NMBU. Forskernes tema speiler også godt forskningsproduksjonen til master- og PhD-studentene. Ser vi på prosentandelene, er disse, ikke overraskende, ganske like for forskernes forskningstema og studentenes oppgaver. Et par kategorier skiller seg ut ved at 10,2 % av alle MA/PhD-oppgaver omhandler kjønn og familie, men dette temaet utgjør kun 1,7 % av oppgitte forskningstema for forskerne. Sammenlikningen av forskeres forskningstema og master- og PhD-studentenes bekrefter tyngdepunktet innen

¹⁶ Portugisisk står også mye dårligere stilt som universitets- og skolefag i Norge. Se introduksjonskapittelet.

Tabell 11.4 Hvilke tema forskes det på i Norge?

Tema	Forskere	MA/PhD	Forskere %	MA/PhD %
	Antall	Antall		
Kolonistudier	1	1	0,8	0,2
Kultur (inkludert film, litteratur, musikk etc.)	9	16	7,6	3,3
Forsvar og sikkerhet	0	5	0,0	1,0
Vold og kriminalitet	3	4	2,5	0,8
Krig, konflikt og konfliktløsning	4	23	3,4	4,8
Utenrikspolitikk og internasjonale relasjoner	5	11	4,2	2,3
Økonomi og utvikling	10	44	8,4	9,2
Utdanning og forskning	3	27	2,5	5,6
Miljø og naturressurser	14	48	11,8	10,0
Etnisitet, rase og urfolk	14	49	11,8	10,2
Landbruk og rurale studier	4	21	3,4	4,4
Kjønn og familie	2	49	1,7	10,2
Helse	2	17	1,7	3,5
Historie	6	24	5,0	5,0
Migrasjon	7	9	5,9	1,9
Arbeid og næringsliv	3	41	2,5	8,5
Lov, rettsstat og menneskerettigheter	5	28	4,2	5,8
Medier og kommunikasjon	3	13	2,5	2,7
Politikk og demokrati	11	34	9,2	7,1
Religion	5	15	4,2	3,1
Annet	8	0	6,7	0,0
Sum	119	480	100,0	99,8

Note: Data fra spørreundersøkelsen til Norske latinamerikaforskere og databasen over MA/PhD-oppgaver (Wilbers og Bull 2015).

norsk Latin-Amerika-forskning og at norske forskere rekrutterer yngre forskere og studenter inn til sine forskningsfelt. I så måte forsterker rekruttering av yngre forskere de store forskningsfeltene i norsk Latin-Amerika-forskning.

Interessefeltet til Latin-Amerika-forskerne i Norge er også med på å kaste lys over det geografiske nedslagsfeltet til forskerne. Urfolks sterke posisjon i norsk Latin-Amerika-forskning sammen med et norsk engasjement som ble

vekket for Mellom-Amerika under borgerkrigene i regionen,¹⁷ er med på å forklare styrken på Mellom-Amerika-fokuset i norsk Latin-Amerika-forskning. En slik forklaringsmodell passer også for Guatemala, som når man ser på primær- og sekundærforskningsland, fremstår som det landet som får mest oppmerksomhet av alle land i Latin-Amerika fra norske forskere.¹⁸

Selv om forskerne slik vi har sett over ikke virker lydhøre overfor geografiske interesser og signaler fra den norske regjering, har forskningstemaene til Latin-Amerika-forskerne overlappet rimelig bra med tradisjonelle geografiske satsingsområder og de uttalte målene til norsk utviklingspolitikk om reduksjon av fattigdom og fokus på kvinners rettigheter, miljø, energi, utvikling og fred.¹⁹ Med litt godvilje kan vi si at inntil 40 % av de rapporterte forskningstemaene og MA/PhD-oppgavene dekker disse sentrale målene i norsk utviklingspolitikk. I så måte har forskningsagendaen i hovedsak vært på linje (tematisk og geografisk) med de politiske målene til Norges utenriks- og utviklingspolitikk slik denne tradisjonelt har vært.

Både den norske Latin-Amerika-satsingen og især Brasil-satsingen under regjeringen Stoltenberg og regjeringsskiftet i 2013 med en Høyre-FrP-regjering som gikk til valg på å avslutte bistandsinnsatsen i Latin-Amerika, har dermed gitt det norske Latin-Amerika-forskermiljøet store utfordringer. Brasil-satsingen var ikke særlig knyttet til tradisjonelle bistandstema der norsk forskning sto sterkt, og Høyre-FrP-regjeringen fortsatte å kutte ned på den tradisjonelle bistandsinnsatsen i regionen. Med nedleggelsen av den norske ambassaden i Guatemala i 2016 har også den norske stat signalisert at interessen for Mellom-Amerika, en region norsk forskning står sterkt i, er raskt

17 Engasjementet var kanskje spesielt sterkt for Nicaragua i etterkant av revolusjonen i 1979. Latinamerikagruppene og Fredskorpset var sterkt engasjert i landet, og blant annet ved Institutt, senere Senter, for Menneskerettigheter ved UiO fulgte man opp med forskning på utviklingen under revolusjonen (Krøvel 2013; Ekern, Bain og Melby 1990).

18 I enkle regresjonsmodeller som søker å forklare omfanget av forskningsinteresse for landene i Latin-Amerika, fremstår to forklaringsvariabler som signifikante på 5 % og 10 % nivå: om landet tilhører Mellom-Amerika (inkl. Mexico) og andelen urfolk i landet. Begge variabler er positive og noe avhengig av modell signifikante prediktorer for antallet forskere som rapporterer et land i sin forskningsinteresse. N er lav i disse modellene (20 land), så resultatene er tentative, men likevel indikative for hva som forklarer hvilke land norskbaserte latinamerikaforskere blir opptatt av.

19 Målene for norsk utviklingspolitikk har nok endret seg noe etter regjeringsskiftet i 2013, særlig har utdannelse kommet i fokus, men de fleste forskerne i denne undersøkelsen har blitt aktive før dette regjeringsskiftet, og det synes fornuftig å bruke tidligere mål, og særlig de i tilknytning til Latin-Amerika-satsingen, i denne diskusjonen. Se Regjeringen.no: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utviklingspolitisk-redegjorelse-i-storti/id273494/>

nedadgående. Ikke bare vil denne endringen trolig medføre færre ressurser for forskning på mange av de sentrale tema og land norsk Latin-Amerikaforskning har vært opptatt av, men norske latinamerikaforskere kan også risikere å være i en dårlig posisjon med hensyn til å søke om ev. økte midler på de nye prioriterte områdene til dagens og ev. fremtidige regjeringer.

Hvordan forsker norske latinamerikaforskere?

Samfunns- og kulturfagene dominerer norsk latinamerikaforskning. Det eksisterer riktignok ikke egne institutt for områdestudier i Norge slik det gjør i Storbritannia, EU og USA.²⁰ Likevel vil nok mange på et eller annet vis drive med områdestudier, men være plassert på andre institutt eller i instituttsektoren. Metodemessig går det flere skiller i samfunns- og humaniora-fagene, ett av dem er mellom kvalitativ og kvantitativ metode, et annet er mellom positivistiske eller post-positivistiske og konstruktivistiske rammeverk.²¹ Debattene mellom disse perspektivene, fortolkningsrammene og måtene å forstå verden på kan være tunge og harde. Disse skillene går på ontologi, epistemologi og metodologisk tilnærming til faget. De skiller seg også på i hvilken grad forskerens egne eller studieobjektene verdier skal være en del av forskningen, nærhet/interaksjon eller distanse til feltet man studerer, i hvor stor grad forskningen skal være endringsorientert, hvem man henvender seg til (fagfeller eller studieobjekt), hvorvidt verdier (ens egne og andres) skal "kontrolleres for" eller inkluderes i forskningen, og graden av normativitet som aksepteres i forskningen. Grovt sett vil kvantitativt (og kvalitativt) orienterte positivistiske hevde at forskningen kan være verdifri, at man bør ha en viss reell eller analytisk distanse til det man studerer, at man henvender seg først og fremst til andre forskere, og at det finnes én virkelighet der ute man kan forske objektivt på og finne tilnærmede sannheter om (i det minste visse forklaringer og fortolkninger som kan falsifiseres). Forskning innenfor et konstruktivistisk rammeverk vil i større grad fremheve at forskning ikke kan være verdifri, og heller

20 Det eksisterer riktignok studieprogram i Spansk og Latin-Amerika-studier ved Universitetet i Bergen og inntil nylig et eget Latin-Amerika-studium ved Universitetet i Oslo. Disse ligger begge ved Humanistisk fakultetet og er tett knyttet opp til språk- og litteraturstudiene.

21 Det finnes ingen allmenn enighet om hvor grensene for slike skiller går, se Cresswell (2013) for en oppsummering. For en god introduksjon til skillene innen samfunnsvitenskapene og delvis humaniora, se Moses og Knutsen (2007).

Tabell 11.5 Metodologisk tilnærming til faget.

Historiske analyser	17
Fortolkende eller diskursorientert kvalitativ analyse	26
Kvalitativ, (årsaks-) forklarende analyse	20
Kvantitative data, men kvalitative, deskriptive analyser	13
Kvantitativ metode og analyse	8
Sum (Flere svar mulige)	84

klargjøre og diskutere egne og andres verdier i forskningen. Den vil søke nærhet til studiesubjektene og ofte drive forskningen i dialog med disse, være endringsorientert og ha studiesubjektene som et viktig publikum for og aktører i forskningen. Et sentralt premiss for mange er at virkeligheten er konstruert og blir konstruert i forskningen, og dermed kan den ikke observeres objektivt utenfra.

Hvor man befinner seg i disse ulike paradigmene, er styrende for holdninger til forskning, mål med forskning og hvordan man forsker. Områdestudier i seg selv søker ofte nærhet, kulturell og historisk kunnskap og kontekstualisering, men kan i like stor grad være splittet langs de samme linjene. Tabell 11.5 oppsummerer spørsmålet om hva slags metoder forskerne benytter.

På spørsmål om hvilke metodologiske tilnærminger man har til faget og forskningen, kunne respondentene svare flere av alternativene. Det første som kommer klart frem, er at kvantitativ metode og analyse (som regresjonsanalyser, økonometri, statistiske analyser) er lite brukt blant norske latinamerikaforskere. Kun åtte respondenter (under 10 %) svarer at de benytter seg av kvantitativ metode og analyse. Dette er ikke overraskende, da slik forskning ofte ønsker å være kontekstfri forskning der egennavn erstattes av mer generiske variabler (Przeworski og Teune 1970), mens områdeforskning ofte nettopp er opptatt av det motsatte.²² Videre er statistiske analyser lite anvendt i humaniora og sosialantropologi som er dominerende faggrupper i norsk Latin-Amerika-forskning.²³ Det er derfor heller ikke overraskende at over

22 Bruk av kvantitative data til kvalitativ analyse derimot faller områdestudiene mer naturlig, da statistikk brukes beskrivende omkring et tema, et område, et fagkompleks, som deretter fortolkes og forklares med kontekstuell kunnskap.

23 Resultatene skiller seg heller ikke nevneverdig ut når man ser på metoder benyttet innenfor norsk statsvitenskap i norske publikasjoner. Der er det en stor overvekt av kvalitativt orientert forskning. I

50 % av dem som har svart på spørsmålet, sier at de benytter diskursorientert, kvalitativ analyse (26 av 50 respondenter), og at kvalitative og historiske analyser totalt sett står for over 90 % av alle svarene. Kvalitative og spesielt diskursorienterte metoder er dermed klart dominerende for studier av Latin-Amerika i Norge. Spørsmålet videre er om dette fører til at norsk latinamerikaforskning også domineres av holdninger til forskning som normalt sett knyttes til diskursorienterte metoder.

Forskeres holdninger til forskning

Mu og Perreyra-Rojas (2015) finner at latinamerikanske forskere oppfatter seg selv som endringsagenter som ønsker å løse samfunnsproblemer i regionen de bor i, mens britiske og nordamerikanske forskere som jobber med Latin-Amerika er mest opptatt av å opptre som eksperter og å spre kunnskap. Forfatterne mener disse ulike interessene er med på å forklare en lav andel publikasjoner fra Latin-Amerika-baserte forskere i internasjonale tidsskrifter. Videre bruker Mu og Perreyra-Rojas (2015) fire ulike idealtyper av forskere for å få mening ut av sine data som er basert på kvalitative intervju med 30 forskere i Latin-Amerika, USA og Storbritannia. Forfatterne finner at forskerne kan kategoriseres i fire typer: oppdagere av nye teorier, “anvendte” forskere som søker å løse praktiske problemer, endringsorienterte eller aktivistforskere og de som er mest opptatt av undervisning og utdanning. Det er også mulig å hevde at det finnes en avveining her med tanke på at man med et positivistisk forskningsperspektiv er mer opptatt av avstand til studieobjektene, objektivitet og å kommunisere med andre forskere, og dersom endring av samfunnet søkes, er det i en mer indirekte forstand (oppdagerforskeren). Mens forskere som endringsagenter er opptatt av nærhet til feltet, en mer normativ forskning og å kommunisere med lokalbefolkning og dem forskningen gjelder. Innenfor denne siste gruppen vil trolig kvalitative og diskursorienterte metoder dominere. Dersom dette er reelle avveininger (“trade-offs”) for tilnærming til forskning slik Mu og Perreyra-Rojas hevder, vil det være interessant å se hvor norske forskere plasserer seg i forhold til de ulike forskermodellene, og hvordan norske forskere stiller seg sammenliknet med anglosaksiske og latinamerikanske Latin-Amerika-forskere.

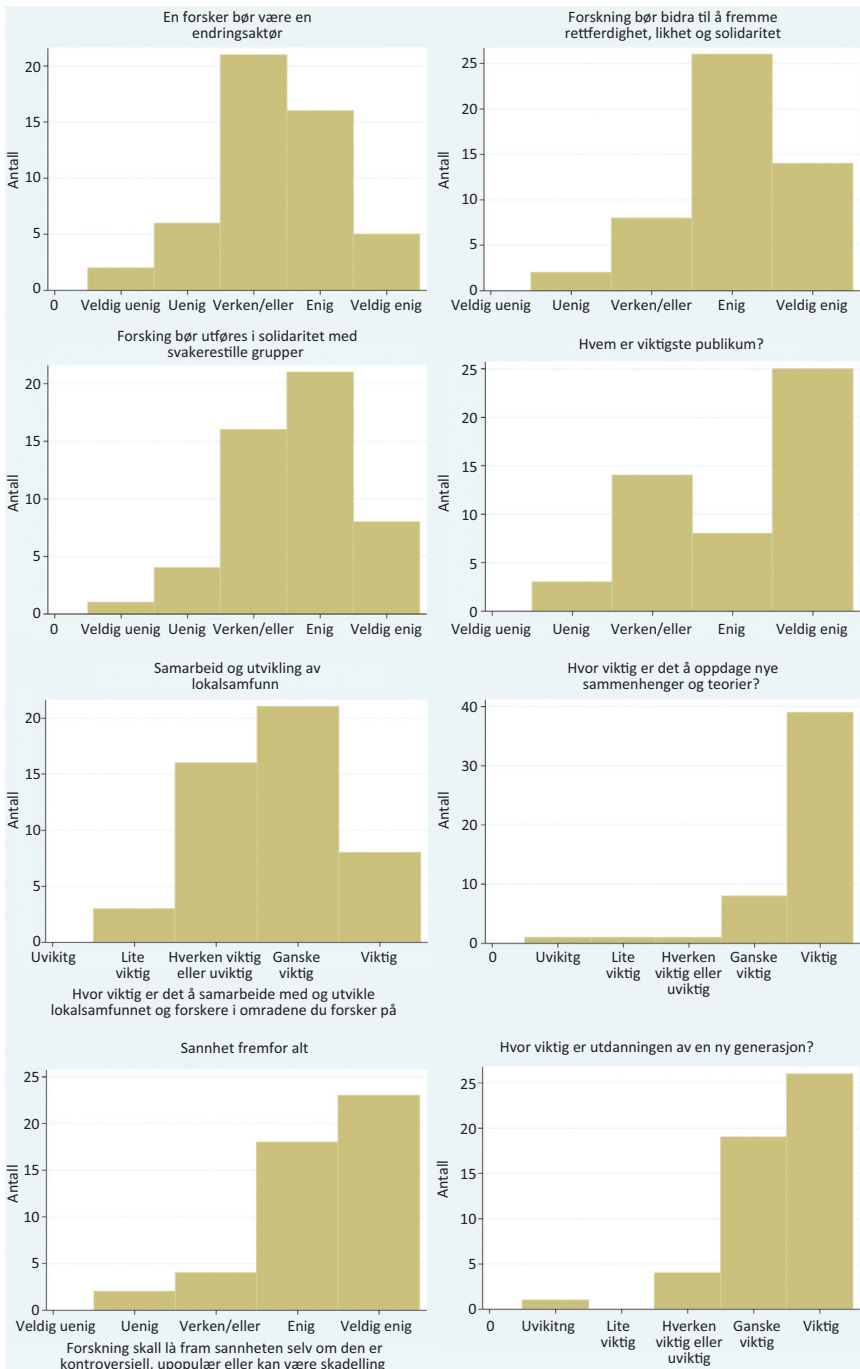
---

internasjonale publikasjoner av norske statsvitere derimot er kvantitativt orientert forskning mye mer dominerende. Se Saghaug Broderstad, Tranvåg og Marsteintredet (2017).

Spørsmålene og påstandene forskerne i undersøkelsen var bedt om å ta stilling til, gjaldt om forskerne bør være endringsaktører, fremme rettferdighet, likhet og solidaritet, utføre forskning i solidaritet med svakerestilte grupper (endringsaktøren/aktivistforskeren), samarbeide og utvikle lokalsamfunn og forskere der forskningen foregår (den anvendte forskeren), oppdage nye teorier (oppdageren), om sannhet bør være en kardinalnorm i forskningen, og hvem det viktigste publikum er. Resultatene er ikke så lette å tolke, og bakgrunnsvariabler som kjønn, fagbakgrunn, institusjonstilhørighet eller alder gir få utslag som kan forklare variasjon i svarene. Det som synes klart, er at norske latinamerikaforskere på noen dimensjoner stiller seg på linje med anglosaksiske forskere i verdsettingen av å oppdage nye teorier og opptre som eksperter. På den annen side ser ikke norske latinamerikaforskere de ulike modellene for forskning som inkommensurable, og de stiller seg i en mellomposisjon mellom anglosaksiske og latinamerikanske forskere når det kommer til å stille seg på de svakes side og å følge modellen for forskeren som endringsaktør.

Når det gjelder spørsmålet som skal fange opp “oppdager”-forskeren – hvor viktig er det å oppdage nye sammenhenger og teorier? – er det denne verdien eller dette forskningsmålet som det er størst enighet om at anses som viktig blant norske latinamerikaforskere. 39 svarte at oppdagelsesaspektet ved forskningen var viktig, og åtte svarte ganske viktig. På spørsmålet om sannhet bør gå fremfor alle andre hensyn, selv om den kan være upopulær eller skadelig, er 23 veldig enig og 18 enig. Svarene på disse spørsmålene er i overensstemmelse med oppdager-forskeren og styrker inntrykket av at forskning for sannhetens skyld står sterkt. Videre er forskerkollegaer det viktigste publikum for Latin-Amerika-forskerne. 50 % mener at andre forskere er viktigste publikum, mens studenter, samfunnet som studeres eller det norske samfunnet er mindre viktig som publikum for forskningen. Dette henger sammen med at den viktigste publiseringskanalen for norske latinamerikaforskere er internasjonale tidsskrifter og bøker. 38 forskere (eller 76 %) svarer at dette er viktigste publiseringskanal. Sett i lys av disse svarene er den norske modellen for Latin-Amerika-forskning ganske lik den anglosaksiske som ble identifisert av Mu og Perreyra-Rojas (2015). En oppdagerorientert forskning som henvender seg til andre forskere er den dominerende modellen i norsk Latin-Amerika-forskning. Også når det gjelder viktigheten av å utdanne en ny generasjon forskere og studenter, svarer norske latinamerikaforskere mer i overensstemmelse

Figur 11.1 Holdninger til forskning

med anglosaksiske forskere enn sine kollegaer i Latin-Amerika. 26 av 50 forskere mente utdanningen av nye generasjoner var viktig, og 19 mente det var ganske viktig. I så måte likner norske latinamerikaforskere på sine anglosaksiske kollegaer både når det gjelder forskningsmål og viktigheten av utdanning av nye generasjoner.²⁴

I motsetning til hva Mu og Perreyra-Rojas (2015) finner i sin undersøkelse, ser det ikke ut til å være klare skiller mellom "forskertyper" blant norske latinamerikaforskere. Det oppfattes ikke som at det er en avveining eller "trade-off" mellom ulike mål med forskningen. Norske latinamerikaforskere mener at man kan være en endringsaktør samtidig som det viktigste målet for en forsker er å oppdage nye teorier. Riktignok er det noe mindre enighet blant forskerne i Norge enn i undersøkelsen til Mu og Perreyra-Rojas om tema som samarbeid og utvikling av lokalsamfunn og lokale forskere, likhet, solidaritet og rettferdighet. For alle disse påstandene og spørsmålene som skal fange inn modellen for "engaged scholarship" (endringsaktørforskeren), er likevel et flertall av norske latinamerikaforskere enig i at dette er viktige mål med forskningen. 28 % er veldig enig og 52 % er enig i at forskningen bør bidra til å fremme rettferdighet, likhet og solidaritet. Videre er 16 % veldig enig og 42 % enig i at forskning bør utføres i solidaritet med svakerestilte grupper. Slike hensyn kan synes å gå på akkord med hensynet til sannhet som var sterkt verdsatt, men 20 av 41 som var enig eller veldig enig i at sannhet var en kardinalverdi, mener også at forskningen bør utføres i solidaritet med svakerestilte grupper. Norske latinamerikaforskere ser dermed ikke en stor motsetning mellom disse målene for forskning.

Selv om forskningen bør fremme rettferdighet, likhet og solidaritet og utføres i solidaritet med svakerestilte grupper, betyr ikke det at norske forskere er aktivistforskere eller at de forstår seg som endringsaktører. Av Latin-Amerika-forskere i Norge er 42 % enig eller veldig enig i at forskere skal være endringsaktører. 52 % av latinamerikanske forskere og 13 % av anglosaksiske forskere har samme holdning i dette spørsmålet. I så måte stiller norske Latin-Amerika-forskere seg i en mellomstilling mellom målet om å fremme likhet og å støtte svakerestilte grupper gjennom sin forskning, og

---

24 I Mu og Perreyra-Rojas' undersøkelse var "teaching" og "mentoring" viktig for 87 % av anglosaksiske forskere, mens det var viktig for kun 27 % av latinamerikanske forskere.

målene om teoridannelse, fremme vitenskapelig sannhet og oppdage nye sammenhenger.

Hva kan forklare den norske mellomposisjonen mellom oppdagerforskeren og endringsaktøren og mellom anglosaksiske og latinamerikanske forskere? Trolig kan metodevalg være en av forklaringene. Mye av den norske forskningen er kvalitativt orientert, og faget sosialantropologi med sin vekt på feltarbeid og nærhet til feltet dominerer. I så måte er nok norsk Latin-Amerika-forskning preget av en form for *grounded research* og et “nedenfra og opp”-perspektiv, med fokus på sosiale bevegelser og urfolk, og grupper som står i et motsetningsforhold til formelle og reelle makthavere.²⁵ Dette kontrasterer kanskje en mer kvantitativ og positivistisk britisk-amerikansk modell som skaper større avstand til feltet og områdene som studeres. I så måte er norsk Latin-Amerika-forskning “nærmere” Latin-Amerika i sin metodologiske tilnærming, og anvender også en metode som er mer forenlig med et endringsperspektiv og normativ forskning. Samtidig befinner forskerne seg i Norge, og det vil ikke være like naturlig for oss som for våre latinamerikanske kollegaer å ha en aksjonsdrevet forskningsform. Dette gir norske forskere en mellomposisjon, der dilemmaet eller avveiningen mellom avstand og nærhet, “vitenskapelig sannhet” og engasjement, endringsorientering og solidaritet ikke er så fremtredende.

En annen mulig forklaring for mellomposisjonen kan ligge i at denne undersøkelsen inkluderer forskere i instituttsektoren. Av de 50 som svarte har 14 tittelen “forsker”, og vi går ut ifra at de tilhører instituttsektoren. Forskere i instituttsektoren vil ofte drive med noe mer anvendt forskning, oppdragsforskning, evaluering av bistand osv. Både tematisk og når det gjelder tilnærming til faget vil presumptivt en forsker i instituttsektoren være nærmere en modell for anvendt forskning eller forskeren som endringsaktør enn forskere i universitetssektoren. Forskere i instituttsektoren vil også noe oftere forske på oppdrag for den norske stat eller andre (bistands-)aktører, og tematisk fokusere på de temaene som driver for eksempel norske utviklingspolitiske interesser i regionen. Det er likevel ikke store forskjeller i svarene på spørsmålene som angår “endringsaktøren” og den “anvendte forskeren”,

---

25 For to nylig utgitte studier av norske latinamerikaforskere i anerkjente Latin-Amerika-tidsskrifter som bekrefter dette trekket og tendensen, se Hagene og González-Fuente (2016) og Åsedotter-Strønen (2016).

og kun neglisjerbare forskjeller når det gjelder “oppdagerforskeren” mellom forskere i instituttsektoren og universitets- og høyskoleforskerne. Det i seg selv er et interessant funn, siden denne forskjellen ofte blir fremhevet av forskere selv. Forskjellen mellom gruppene av forskere ligger i at mens det er noen få forskere i universitetssektoren som er uenig eller veldig uenig (seks av 23 forskere) i at man skal være en endringsaktør, er det kun én av 14 som mener det samme blant forskerne i instituttsektoren. Når det gjelder solidaritet med svake grupper og at forskning bør fremme rettferdighet og likhet, er det mindre forskjeller mellom forskergruppene. Med unntak at et lite mindretall av universitetsforskere eksisterer det en bred enighet om forskerens rolle blant Latin-Amerika-forskere i Norge. Spørsmålet er om disse ulike målene for forskning kan overholdes samtidig.

Konklusjoner og diskusjon

Den typiske Latin-Amerika-forskeren er en samfunnsviter og sosialantropolog som jobber med diskursorienterte metoder i nærhet til feltet, og som i hovedsak forsker på et eller flere land i Mellom-Amerika. Forskeren ønsker å fremme likhet og solidaritet og være endringsorientert, har et nedenfra og opp-perspektiv på forskningen og anser andre forskere som sitt viktigste publikum. Samtidig er den norske Latin-Amerika-forskeren opptatt av å oppdage nye teorier og mener at kravet om sannhet i forskningen går fremfor alt annet. I forhold til forskertyperne som trekkes frem av Mu og Perreyra-Rojas (2015), er den norske Latin-Amerika-forskeren en hybrid mellom oppdagerforskeren og endringsaktøren og mellom den anglosaksiske og den latinamerikanske forskeren. Det er et åpent spørsmål hvorvidt disse forskermodellene er forenlige til samme tid. Sannhets- og objektivitetskriterier kan av og til gå på akkord med solidaritetsprinsipper og en agenda om endring. Den endringsorienterte forskeren vil ofte være mer normativ. Normativitet og subjektivitet er noe forskeren er åpen om innen diskursorienterte metoder, og en positivistisk orientert samfunnsviter vil påpeke at normativiteten vil hindre snarere enn fremme en forståelse av årsaker til fenomenet vi studerer, og kontrollere for denne gjennom ulike forskningsmetoder.²⁶ Denne motsetningen er på mange måter skillete mellom *bør* og *er*

26 For en kortfattet diskusjon omkring dette, se filosofen Joseph Heaths blogg ”On the problem of normative sociology”: <http://induecourse.ca/on-the-problem-of-normative-sociology/>.

innenfor forskningen.²⁷ Hvorvidt norske Latin-Amerika-forskere er naive om denne motsetningen eller mener den kan håndteres (eller ikke eksisterer), skal være usagt, men det kan ikke være tvil om at sannhetskriteriet (er) og solidaritets- eller endringskriteriene (bør) kan komme i konflikt.

En forskers politiske standpunkt vil komme klarere frem i den normative samfunnsforskningen enn i den positivistiske forskningen. Dette vil kunne komme til syne i forskningen, men også i formidlingen gjennom medier og på andre arenaer. Dersom det stemmer som Sjur Holsen (2006) hevder, at venstresiden har fortolkningsmonopol overfor Latin-Amerika, forsterkes denne tendensen gjennom de dominerende metoder og forskningsroller blant Latin-Amerika-forskerne. Problemet, slik det oppfattes av kritikerne, kommer ikke nødvendigvis av forskernes politiske standpunkter (alle forskere har et politisk standpunkt), men av at de dominerende vitenskapelige metoder som benyttes av norske Latin-Amerika-forskere ikke kontrollerer for forskernes politiske slagsider.

I forlengelsen av dette må man spørre seg om ikke det er på tide at norske Latin-Amerika-forskere benytter seg mer av mer positivistiske, samfunnsvitenskapelige metoder, især mer avanserte statistiske metoder. For mange av fenomenene norske latinamerikaforskere studerer vil større bruk av statistiske analyser kunne gi mer komplette forklaringer og forståelser.²⁸ En økt metodepluralisme ville gi flere innfallsvinkler til regionen og berike norsk Latin-Amerika-forskning. Samtidig ville det kunne redusere eventuelle stigma om politisert forskning og formidling om regionen, og dermed hjelpe til med å normalisere samfunnsvitenskapelig Latin-Amerika-forskning i Norge.

Et annet funn i analysen var at norske forskere i liten grad beveger seg geografisk når det gjelder forskningsfokus i regionen. Dette hemmer trolig forskningsinnsatsen overfor Brasil som har blitt et sentralt satsingsland for Norge.

27 For en mer utførlig diskusjon omkring disse dilemmaene, se f.eks. Tvedt (2009). Denne formen for konflikt skiller seg fra de mer institusjonelle bindingene som Tvedt (2009) tar opp i sin bok, og som Tafjord (kapittel 8) diskuterer på misjonsfeltet, men kan gi samme resultat ved at den kan legge begrensninger på den frie forskningen og hvilke problemstillinger og spørsmål forskere tar opp. Den bakenforliggende årsaken kan for øvrig være lik for begge problemene ved at forskningsmidler styres i retning av spesifikke tema, metoder og holdninger til forskning.

28 Tidligere var tilgang på kvantitative data et problem for regionen, men de siste 10-15 årene har i stadig større grad også komparative, kvantitative data blitt gjort tilgjengelige. Selv om det fremdeles i dag, særlig i de små landene, kan være vanskelig med datatilgjengelighet, har det skjedd en revolusjon når det gjelder utvikling av databaser for økonomiske data, sosiale data, protestdata, stemmedata, meningsmålinger, kriminalitetsstatistikk, surveydata osv. på nasjonalt og sub-nasjonalt nivå i regionen.

Tidligere har ikke det dominerende geografiske fokuset for norsk Latin-Amerika-forskning – Mellom-Amerika – vært et problem, siden det har vært på linje med den norske stats (bistands-) nærvær i regionen. Norske Latin-Amerika-forskere har lenge tematisk vært på linje med hovedfokuset i norsk utenriks- og særlig utviklingspolitikk, noe som ikke er overraskende gitt statens, og særlig utenriks- og bistandspolitikken, sentrale rolle i å finansiere forskning på Latin-Amerika. Både når det gjelder forskningstema, geografisk fokus og holdninger til forskerrollen, har Latin-Amerika-forskningen vært i overensstemmelse med det Terje Tvedt (2009: 82–112) kaller sørsystemets forskningspolitikk som støtter opp om den norske modellen.²⁹ Hvor tett norsk Latin-Amerika-forskning følger modellen Tvedt tegner opp, kan ikke denne undersøkelsen svare på, men det er klart at Latin-Amerika-forskere i dag står overfor en utfordring når den norske stats (utviklings-) politiske tilnærming til Latin-Amerika er i endring. En fare er at norsk Latin-Amerika-forskning blir sett på som irrelevant og dermed på kort og lang sikt taper i konkurransen om forskningsmidler. Skulle dette skje, vil kompetansen om regionen bli redusert.

Endringene i den offisielle norske tilnærmingen til Latin-Amerika – både geografisk i retning av Brasil og vekk fra Mellom-Amerika og tematisk over mot handel, investeringer og energi og vekk fra bistandspolitiske mål – står vi som forskere fritt til å kritisere, og verken før eller nå bør norske Latin-Amerika-forskere innta en holdning som kun lydhøre overfor den potensielle oppdragsgiveren den norske stat kan være. Spørsmålet er kanskje ikke så mye om norske Latin-Amerika-forskere er klare til å ta utfordringen med et endret norsk fokus på Latin-Amerika, men om vi kanskje i for mange år har ligget for tett opp til den norske stats geografiske og tematiske prioriteringer i Latin-Amerika. På tross av at dette kan ha hatt negativ innvirkning på nysgjerrighets- og den “sannhetssøkende” forskningen (til fordel for nytte- og solidaritetsforskningen), har norsk Latin-Amerika-forskning i lange tider tjent på en nærhet til statens prioriteringer overfor regionen. Når statens prioriteringer nå er i endring, kan den samme forskningen tape på denne nærheten. En

---

29 I denne sammenheng er også Stener Ekerens (2015) observasjoner rundt egen forskning talende der han skriver han ble sosialisert inn i et overordnet forskningsparadigme der solidaritet med og konstruksjonen av sosialistiske stater var det dominerende og politisk korrekte synspunktet. Solidaritetstankegangen i forskningen var i så måte det moralsk aktverdige, mens grunnforskningen ikke ble sett på som moralsk aktverdige.

mulighet er å snu seg om etter statens nye prioriteringer. En annen mulighet – og en større utfordring – for norske Latin-Amerika-forskere blir å kunne overleve og vinne frem med prosjekter som ikke nødvendigvis er interessante for den norske stat, eller har såkalt “sørpolitisk relevans”, men som er interessante ut ifra uavhengige kriterier for god forskning. En betingelse for at den siste strategien skal vinne frem, er at også de som finansierer norsk forskning begynner å vurdere Latin-Amerika som interessant for forskningens skyld.

Referanser

- Aguilar Støen, Mariel, og Kristi Anne Stølen. (2015). Estudios rurales y agrarios: de las ligas agrarias a los movimientos anti-mineros. I *Pensamiento Social Noruego sobre América Latina*, redigert av Benedicte Bull, 143–168. Buenos Aires: CLACSO.
- Buck, Marcus. (2017). La ciencia política latinoamericanista en Noruega: Temas y enfoques. I *La Ciencia Política sobre América Latina*, redigert av Flavia Freidenberg, 411–428. Santo Domingo: Editorial FUNGLODE.
- Bull, Benedicte. (2015). Conclusión: ¿Existe una perspectiva noruega sobre la realidad social latinoamericana? I *Pensamiento Social Noruego sobre América Latina*, redigert av Benedicte Bull, 247–258. Buenos Aires.
- Bye, Vegard. (2015). Estudios sobre la izquierda latinoamericana desde una perspectiva noruega. I *Pensamiento Social Noruego sobre América Latina*, redigert av Benedicte Bull, 58–87. Buenos Aires: CLACSO.
- Cresswell, John W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing among five approaches*. Los Angeles and London: Sage publications.
- Ekern, Stener. (2015). Las atracciones antropológicas de los pueblos indígenas: ¿Más allá de tu propio mundo? I *Pensamiento social noruego sobre América Latina*, redigert av Benedicte Bull, 229–246. Buenos Aires: CLACSO.
- Ekern, Stener, Jannicke Bain og Hans Petter Melby. (1990). *Fra geriljaseier til presidentvalg. Nicaragua fra revolusjonen i 1979 til valgene i 1990*. Oslo: Institutt for menneskerettigheter.
- Fløgstad, Kjartan. (1999). *Eld og vatn. Nordmenn i Sør-Amerika*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagene, Turid og Íñigo González-Fuente. (2016). Deep politics: Community adaptations to political clientelism in Twenty-First-Century Mexico. *Latin American Research Review* nr. 51 (2):3–23.
- Heath, John. (2015). On the problem of normative sociology. I *In due course. A Canadian Public Affairs Blog*: <http://induecourse.ca/on-the-problem-of-normative-sociology/>
- Holsen, Sjur. (2006). Latin-Amerikas vei. I *Bergens Tidende*, 11/3-2006. <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>.
- Krøvel, Roy. (2013). Solidaritet og revolusjon i Nicaragua. I *Fredskorpset*, redigert av Kristin Skare Orgeret og Roy Krøvel, 111–144. Oslo: Pax Forlag.

- Moses, Jonathan W. og Torbjørn L. Knutsen. (2007). *Ways of Knowing. Competing Methodologies in Social and Political Research*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Mu, Enrique og Milagros Pereyra-Rojas. (2015). Impact on Society versus Impact on Knowledge: Why Latin American Scholars Do Not Participate in Latin American Studies. *Latin American Research Review* nr. 50 (2):216–238.
- Przeworski, Adam og Henry Teune. (1970). *The logic of comparative social inquiry*. New York: Wiley-Interscience.
- Saghaug Broderstad, Troy, Håkon Tranvåg og Leiv Marsteintredet. (2017). Norwegian political science in Norway and abroad: Major publications 1999–2014. *European Political Science*, 1–20. doi: 10.1057/s41304-016-0100-9
- Stølen, Kirsti Anne. (2002). Research on Latin America in Norway. *European Review of Latin American and Caribbean Studies* nr. 72:161–178.
- Sæther, Anne Karin. (2008). Latin-Amerika. Beretninger fra USAs bakgård. I *Verden skapes hjemmefra. Pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902–2002*, redigert av Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen. Oslo: Unipub.
- Sæther, Steinar A. (2015). *Expectations unfulfilled: Norwegian migrants in Latin America, 1820–1940*. Leiden: Brill.
- Sæther, Steinar A. (2016a). Exploring exotic pasts. Norwegian scholars' work on Latin America before 1960. I *Norwegian Social Thought on Latin America*, redigert av Benedicte Bull, 37–52. Buenos Aires: CLACSO.
- Sæther, Steinar A. (2016b). Making sense of a minor migrant stream. I *Expectations unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820–1940*, redigert av Steinar A. Sæther, 17–56. Leiden: Brill.
- Tvedt, Terje. (2009). *Utviklingshjelp, utenrikspolitikk og makt. Den norske modellen* (2. utg). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Wilbers, Tobias og Benedicte Bull. (2015). Norske MA- og PhD-oppgaver om Latin-Amerika. Available on file.
- Åsedotter-Strønen, Iselin. (2017). Everyday crafting of the Bolivarian state: lower-level state officials and grassroots activism in Venezuela. *Latin American Perspectives*, 44 (1): 159–179.

12

Konklusjon. Norske bilder av Latin-Amerika: Kan stereotypier overvinnes?

Stener Ekern og Jemima García-Godos

For ti år siden, i mars 2007, arrangerte de norske utdannings- og bistandsministeriene et seminar om Latin-Amerika i anledning av at den daværende regjeringen hadde besluttet å trappe opp sin innsats i en region som tradisjonelt har spilt en perifer rolle i norsk politikk. Inspirert av de daværende statsrådenes kåserier om politisk oppvåkning (kunnskapsminister Djupedal fortalte om hvordan han ble SV-tilhenger etter kuppet i Chile i 1973) og enkle fortellinger om indianere og conquistadorer (bistandsminister Solheim snakket om spansk kolonisering og de vedvarende kampene mot sosiale og økonomiske ulikheter) skrev vi en kronikk i Dagbladet med en tittel som vi nå velger å bruke en gang til (García-Godos og Ekern 2007). Vi oppfattet bildene som statsrådene trakk opp som “norske”, på den måten at de forteller mer om hva nordmenn ser i bildet, enn hva som skjuler seg i det. Undertittelen var “norsk Latin-Amerika-politikk er preget av utopier og misjonstrang”, og med det ønsket vi å advare mot at stereotypier skulle bestemme politikken. Dette kapittelets undertittel er ment å ivareta den samme aktpågivenheten mot fordommer i politikktutforming, men kanskje på en mer realistisk måte i og med at vi erkjenner at en viss grad av stereotypisering alltid vil være nødvendig for å navigere i kompliserte sosiale landskaper.

I 2017 som i 2007 er det derfor vår påstand at “norske bilder” stadig dominerer i rapporter fra og beskrivelser av Latin-Amerika. Den kanskje mest

utbredte stereotypien består i at Latin-Amerika først og fremst er preget av en voldsfylt historie som tidligere europeisk koloni, med fortsatt store økonomiske og sosiale forskjeller, men som nå, likevel, er på vei mot utvikling og velferdsstat. Vår plass i bildet består i hvor lett det er for nordmenn å hjelpe de latinamerikanske landene frem på veien mot den utviklingens topp Norge allerede er på. Vi er verdensledende i rikdom, likestilling, lave forskjeller og så videre. Det er bare å følge oss!

Foruten vår påstand om at bildene vi ser stadig er “norske”, er også antakelsen om stor kontinuitet i oppfatningene i seg selv interessant. For om det er sant at “vi” stadig oppfatter Latin-Amerika som en slags teaterscene befolket av fattige masser, grimme eliter, indianere og sterke menn, det hele plassert i USAs bakgård, hvordan kan det ha seg at slike enkle populærforestillinger kan være så livskraftige over hele spekteret av norsk offentlighet, fra regjeringsnotater til avisoverskrifter til diskusjoner i styrerom i privat og offentlig virksomhet? For forskningsformål er dette siste spørsmålet kanskje det mest spennende i og med at det innebærer en formulering av en generell lov om hvordan faste forestillinger festes og forblir faste. Dermed har vi formulert to problemstillinger for dette kapitlet: (1) Hva består kontinuiteten i bildene vi som norske lager av Latin-Amerika i? (2) Hvordan produserer vi som mennesker slike kontinuiteter? Som gode forskere vil vi i det følgende bruke det spesielle tilfellet til å utforske det generelle. Vi begynner derfor med en teori om hvordan mentale forestillinger lett blir til sjablonger (uansett innhold), før vi fortsetter med en undersøkelse av stereotypiene de to ovennevnte statsrådene benyttet seg av for å grunngi norsk latinamerikapolitikk i 2007.

Ved å gå de norske bildene av kontinentet nøye etter i sømmene, står vi bedre rustet til å kritisere dem samt å komplementere dem. Som antydnet lar de seg neppe helt erstatte. Et mer realistisk siktemål er å utvide disse bildene med noen nye mønstre som i sin tur kan åpne opp for å tenke nytt. Da kan også ny politikk formuleres. Vi bruker eksempler fra flere land i regionen, spesielt Colombia og Peru. Mot slutten av kapitlet vil vi derfor ta nærmere for oss en bestemt stereotypisk figur, nemlig diktatoren. Ved å betrakte han som populist snarere enn en grim militær leder eller en ufølsom oligark, i en tid da “populisme” er noe vi ser også på hjemlige trakter, vil vi se at bildene av Latin-Amerika også kan inneholde bilder av oss selv. Får vi det til, har vi nådd vårt mål med kapitlet.

Stereotypier og sansbare mønstre

Samfunnsvitenskap, filosofi og humaniora har lang tradisjon i å utforske hvordan mennesker fortolker omverdenen og hverandre. Bøker om hvordan “vi” tolker “de andre”, er blitt standard referanser i en rekke fag. Edward Saids (1995) arbeid om “orientalisme” – dvs. hvordan stereotypier om islam har lagt føringer for europeisk politikk i Midtøsten – og Terje Tvedts (1990) undersøkelser av hvordan bildene av de andre i Norge er skapt av bistanden, er gode eksempler som også vi er inspirert av i denne teksten. På den annen side kan det også synes som at en rekke verk i denne tradisjonen er preget av en viss indignasjon over at “vi” så lett har blitt offer for forenklete forestillinger, og at det vil være lettere å få til noe bedre bare vi blir bedre informert om verden. Med slike tanker om hvordan dannelse og vedlikehold av fordomsfylte oppfatninger typisk henger sammen med mangel på kunnskap, var det derfor med stor interesse vi leste en nylig publisert artikkel om hvordan det menneskelige sansesapparatet så å si automatisk genererer stereotypier.¹ For persepsjonens oppgave er å gjenkjenne mønstre og å forberede oss på det vi møter – eller rettere sagt: det vi tror vi møter.

I artikkelen “Seeing shapes in seemingly random spatial patterns. Fractal analysis of Rorschach inkblots” diskuterer en gruppe kliniske psykologer de såkalte Rorschach-blekkflekkene som mange av oss vil huske fra psykologibøkene. Tidligere antok man at ved å la mennesker assosiere fritt ut fra hva de så i flekkene, kunne man si noe om betrakterens personlighet. I dag har ikke Rorschach-testene, som ble utviklet på 1920-tallet, lenger den samme status som diagnoseredskap i psykologien. I samsvar med nåtidig tenkning er artikkelens utgangspunkt at figurene sier mer om hvordan mennesker identifiserer mønstre og dermed leser verden ut fra medbrakte sjabloner, enn om variasjoner i personlighet og mental helse. Det springende punktet er hvordan figurene blekkflekkene danner gir opphav til mer eller mindre bundne assosiasjoner i takt med graden av detaljer langs konturene av sjablonen. Buktingene i konturene utgjør fraktaler, dvs. de er matematisk genererte kurver som gjentar seg selv i stadig mindre eller stadig større skala. Det viser seg at jo mindre

¹ Se Ian Samples artikkel “Why do we see so many different things in Rorschach ink blots?”, 14.02.2017 i *The Guardian Science*. Originalartikkelen det vises til, er Taylor, R.P., Martin, T.P., Montgomery, R.D., Smith, J.H., Micolich, A.P., Boydston, C. et al. (2017).

komplekse (detaljerte) kurvene er, inntil en viss grense, jo flere forskjellige bilder vil folk kunne skrive inn i omrissene de ser. Omvendt vil større kompleksitet innsnevre antallet mulige assosiasjoner.

Overført til vårt formål vil dette kunne formuleres som en hypotese om at de ovenfor nevnte bildene av Latin-Amerika i norsk offentlighet er akkurat passe komplekse til å generere kontinuitetene vi observerer. Djupedals og Solheims enkle fortellinger om militærkupp og undertrykte indianere viser nettopp til de ytre konturene av slike grovt tilhogde bilder. I verdensdelen selv blir disse historiene kanskje heller oppfattet som mindre fortellinger i utkanten av bildet, ornamentikk om cowboyer og indianere i periferien av et lokalt, komplekst og alminnelig liv som må navigeres med atskillig mer raffinert bildebruk. Skulle norske media og norske undervisningsinstitusjoner komme til å skrive mye mer og mer variert om emnet, vil for eksempel diktatoren-mot-folket ikke lenger fungere som mal for en selvgenererende populærforestilling med forklaringskraft fra gang til gang. Og motsatt: Skulle Latin-Amerika forsvinne helt fra aviser og bøker, vil et nytt, tomt felt kanskje kunne åpne seg og gi plass for nye metaforer?

Selvgenererende sjabloner

En sjablon med selvvedlikeholdende evner kan som antydnet være det nevnte kuppet i Chile i 1973: Det var som forventet i et samfunn med dype sosiale ulikheter, sterke menn som ledere og USA som nabo og systemets selvutnevnte "beskytter". Man skal ikke lese mange artikler og avisinnlegg om Venezuela under Chávez for å se hvordan disse elementene gjentas i et bilde av passe kompleksitet. Samtidig må det understrekes at livskraften i stereotypiene ikke bare er en funksjon av fraktalenes kompleksitet. Sammenligningene de innbyr til refererer også til virkeligheter som faktisk kan være mer eller mindre like. Poenget er hvordan konturene systematisk skaper og vedlikeholder faste fortellinger som i sin tur lett blir til fordommer når de repeteres uten å sjekke detaljene i bildet. Skal vi overvinne fordommene må vi imidlertid også observere detaljene. Det er ut fra dem vi kan lage nye mønstre og dermed overvinne føringene på forestillingsevnen de gjengse bildene har lagt.

Utgangspunktet for vår drøfting av norske populærforestillinger er først og fremst tematikken kapitlene i denne boka tar opp. I og med at begge forfatterne stadig lever sitt daglige liv i norsk offentlighet, vil vi imidlertid også trekke

veksler på det norske mediebildet vi hele tiden omgis av. Som antydnet vil vi gjøre dette ved å betrakte stereotypier som en slags kulturelementer eller representasjoner av virkeligheter. I sin tur vil slike representasjoner eller symboler fungere slik fraktalene i de nevnte Rorschach-flekkene gjør. Spontant legger de mer eller mindre sterke føringar for de kategoriseringer og katalogiseringer vi gjør når vi tolker en virkelighet. Et TV-bilde av en president på talerstolen kryssklippet med bilder av demonstrerende menneskemengder blir fort til et bilde av fattige masser mot eller for en sterk mann – men selvsagt er det også slik at for journalistene som klipper og kommenterer disse bildene, er det rasjonelt å knytte redigeringen til noe man tror mediebrukerne lett vil gjenkjenne.

Det er altså en nær sammenheng mellom graden av kontinuitet i stereotypier og detaljeringsgraden i informasjonen. Detaljeringsgraden er i sin tur styrt av behovet vi har for presis kunnskap. Latin-Amerika er ikke så nært at vi trenger de daglige detaljene kontinuerlige kurskorreksjoner krever, men det er heller ikke så fjernt at eventuelle bilder aldri får festet seg, og for øvrig er de så mange og ulike at de ikke antar de faste konturene som trengs for at de skal kunne sirkulere som meningsbærende stereotypier i en offentlig samtale.

Samtidig kan det anes forskyvninger i bildet. Mens den sterke mann på 1970-tallet var en general, er han på 2000-tallet en populist. Mens maktens antitese, indianeren, på 1970-tallet var en fattig bonde, er han nå “jungelens vokter” – og slik for så vidt stadig på parti med fremtiden og en representant for rettferdigheten. Som nevnt, identifiserer vi slike forskyvninger ikke bare for å svare på problemstillingene om sjablongenes makt. Vi ønsker også å antyde hvordan endring av merkelappen på det vi ser kan gi opphav til nye forståelsesrammer og dermed ny politikkutforming. Det opplagte eksempelet er nettopp “populisme” som en politisk strømning preget av sterke ledere. Med Trumps valgseier i USA og det som norske media typisk omtaler som “høyrepopulismens fremmarsj” i Europa, har et politisk begrep som ofte er blitt benyttet om noe spesifikt latinamerikansk (eller typisk for underutviklede land), plutselig blitt aktuelt også for å forstå oss selv. Flere observatører fra Europa og USA har merket seg at latinamerikanere later til å være mindre forundret over Trumps retorikk enn dem selv – for latinamerikanere har sett dette før.² I den grad de har rett i det, er det kanskje “vi” som har noe å lære?

2 Se for eksempel Fransisco Toros artikkel i Washington Post, 18.10.2016: “Donald Trump is no Hugo Chávez, he is more like Nicolás Maduro” og Andres Oppenheimer i Miami Herald, 13.02.2016: “The Oppenheimer Report: Trump, a Latin American Caudillo?”

Og mer generelt: Er det når bilder av “oss” og “de andre” ligner hverandre som mest, at vi kommuniserer best?

Norske bilder av Latin-Amerika: Diktatorer og folk i skyggen av USA som kapitalismens sentrum

I 2007 slo vi fast at utover i de siste tiårene av 1900-tallet fungerte Latin-Amerika i norsk offentlighet som den delen av den perifere verden (dvs. de ikke-europeiske delene av den, som i samme epoke fikk navnet den tredje verden) hvor politikk var enklest å forstå, nemlig som en vedvarende kamp mellom undertrykkere og undertrykte. Hovedaksen i de politiske kampene i det europeiske industrisamfunnet, den mellom arbeid og kapital, ble lett gjenkjent i fortellinger om store sosiale forskjeller og mer eller mindre autoritære regimer. Det var enkelt for den europeiske venstresiden å lese klassekamp inn i stridene som førte til at en rekke land i regionen endte opp i militærdiktaturer. Ikke minst ble denne sjablonen styrket av å tolke USAs politikk i regionen som et uttrykk for USAs rolle som senter for verdenskapitalismen. Med denne sjablonen som rettesnor i tolkningen falt riktignok de fascistiske trekkene ved for eksempel peronistregimet i Argentina og Somozas folkelige diktatur i Nicaragua i skyggen, parallelt med at den generasjonen nordmenn som var / hadde vært vitne til hvordan Argentina ble et tilfluktssted for norske og andre europeiske fascister, døde ut. Nå, snart 70 år etter andre verdenskrig, kan det se ut til at fortellingen om arbeid mot kapital er i ferd med å miste grepet i Norge og Europa og bli erstattet med en fortelling om det liberale felleskap versus en slags populistisk ny-nasjonalisme. I denne situasjonen kan vi ha bruk for mer kunnskap om hvordan Somoza og Perón kunne vinne og vedlikeholde sin makt gjennom populistisk politikktutforming.

Den norske antropologen Anders Johansen har gitt en enkel og god definisjon på populisme: Populisme består i å redusere kompliserte samfunnsforhold til enkle og konkrete personforhold – slik at de kan fattes ut fra den enkeltes umiddelbare reaksjoner og konkrete personlige erfaringer (Johansen 2002). Til dette må man imidlertid legge til at resonansbunnen for det populistiske budskapet vil variere fra et samfunn til et annet. Perons bruk av sin kone Evita som det katolske Argentinas egen Jomfru Maria og Somoza den eldres endeløse løfter om trygghet og velstand i et land av selvbergede småbønder med lite eller ingen skolegang er gode eksempler. For øvrig hadde

Argentina et høyere gjennomsnittlig utdanningsnivå enn Norge til ut på 1970-tallet, og også Nicaragua hadde sin husbank og sin trygdekasse før Somoza den yngres vanstyre på 1960- og 70-tallet resulterte i oppstand og revolusjon. Dette var sider ved latinamerikansk virkelighet som så å si forsvant da konturene av diktatoren (pluss USA) mot folket ble trukket som skarpest på 1970- og 1980-tallet. Ironien (kanskje ikke noen ironi, men en effekt av den menneskelige persepsjons fokus på gjenkjennelighet) er at vi nettopp nå, når vi har glemt det, trenger slik kunnskap.

I 2007 argumenterte vi for dette på en mer moralsk måte da vi uttrykte bekymring for at kunnskapen regjeringen ønsket å utvikle, skulle bli fanget av forestillinger preget av utopier og misjonsiver.³ I dag kan vi formulere det mer generelt som en advarsel mot å bygge politikk på forestillinger som er i ferd med å bli avleggs, i tillegg til det sterke elementet av selvgodhet (med tilhørende blindhet) som ligger i de nærskyldte forestillingene om at Latin-Amerika lett kan anvende norske “modeller” for å overvinne sine problemer. Flere av forfatterne av denne boka er inne på de samme tankene om hvordan Norge ikke automatisk oppfattes som en høyere utviklet utgave av latinamerikanske land. Særlig tydelig er dette i det som sies om Brasils utvikling, hvor det antydes at norske beslutningstakere har vært nokså naive i troen på at norske eksempler ville bli kopiert.

Ganske nært hovedkonturene i sjablonen om diktatoren (i sin militære variant) og folkets kamp ligger forestillingen om USA som diktatorens garantist. At nettopp kuppet i Chile berørte norske SV-folk som Djupedal så sterkt (til fortrenghet for andre kupp i regionen), og til og med fungerte som en spore til å engasjere seg på venstresiden i norsk innenrikspolitikk, har mye å gjøre med hva USA foretok seg under og etter begivenhetene i Santiago i 1973. Og enda mer med USAs rolle som den sterke mann i NATO og Norges hovedallierte under den kalde krigen mellom 1945 og 1990. Flere av kapitlene i denne boka har som uttalt premiss at det Norge gjør og ikke gjør i denne randsonen av sine interesser, i stor grad kan og må forklares i lys av hva USA mener og gjør. Man er heller ikke altfor nøye med å undersøke USAs faktiske politikk før man konkluderer med at den i kraft av sitt imperiale vesen er begrensende og negativ. USAs støtte til revolusjonene i Costa Rica i 1948 (Bell 1971) og i Bolivia i 1952 (Zunes 2001) er lite kjent i Norge. Norges våpensalg til Cuba i

3 Se vår kronikk i Dagbladet 30.03.2007, “Norske bilder av Latin-Amerika”.

1959 (dvs. til Batista-regimet, som ble felt av Castro året etter) og beslutningen om å støtte venstresiden i borgerkrigene i Mellom-Amerika på 1980-tallet blir automatisk tolket inn i en ramme av hva USA “kunne godta” eller ikke.⁴ At Det norske Arbeiderpartis beslutning om å ta Norge inn i NATO i 1949 kanskje vesentlig kunne handle om hvor et svært lite land med nylige og harde krigs-erfaringer mest realistisk kunne få stabil og effektiv tilgang på militær støtte i en verden der krigskunsten var blitt stadig mer industrielt basert, faller i skyggen av fortellingen om USA som kapitalismens imperiale makt. USAs ofte arrogante oppførsel i små naboland rulles raskt inn i en overordnet argumentasjon om kapitalismens iboende utbyttingskarakter.

Latinamerikanere selv er selvsagt ikke ukjent med fortellinger om USA som en arrogant stormakt og USA som sentrum for kapitalisme og sosial og økonomisk utbytting i stor skala. Sett fra deres ståsted blir imidlertid (selvsagt!) disse fortellingene satt inn i en ganske annerledes kontekst og kommer gjerne komplett med andre og mer detaljerte betraktninger omkring hva som er utbytting og hvem som har ansvar. Dertil kommer en rekke historiske kontraster mellom nord og sør i Amerika, de to kontinentenes svært forskjellige kolonihistorier samt bilder av USA som et politisk og økonomisk langt mer stabilt samfunn med (inntil nå?) betydelig mindre sosiale forskjeller. Dette er utgangspunktet for at latinamerikanere lettere godtar USAs retorikk om å forsvare den konstitusjonelle orden når man griper inn i nabolandene i sør. I noen grad kan det sammenlignes med hvordan EU forholder seg til udemokratiske trekk i utviklingen i Polen og Ungarn i dag. Dermed kan en nordamerikansk intervensjon oppfattes som en positiv støtte mot populistiske eksesser. Videre åpner en slik relativisering av USA (verken som gud eller djevel) for at man kan betrakte den amerikanske ambassaden som bare én av mange aktører i spillet, slik for eksempel Somoza den eldre som styrte Nicaragua i perioden 1937–1956, gjorde med USAs presidenter.

Aktørene endrer seg, men sjablongene resirkuleres

Bistandens forestillinger om Norge som utviklingens topp var den andre sjablongen som vi i 2007 mente skygget for en bedre forståelse av Latin-Amerika.

---

4 Se for eksempel footnote 3 i Benedicte Bulls kapittel i denne boka.

Kanskje særlig i kjølvannet av den norske historikeren Terje Tvedts kritiske arbeider om Norges selvbylde i "bistandsepoken" finnes det i Norge i dag en god del bevissthet om effektene av at verden utenfor "oss" blir til ett enkelt, hjelpetrengende og underutviklet "de andre" (se for eksempel Tvedt 1990). Vårt poeng her er hvordan todelingen av verden har medført at Latin-Amerika i løpet av bistandsepoken har gått fra å være en del av "Amerika" – ikke et "ikke-oss", men heller ikke Afrika eller Østen – til å falle ned i en enkel motpolposisjon i kurven av "tredje-verden-land". I Norge er dette en kategori land som først og fremst er kjennetegnet av mangler: på utvikling, stabilitet, ansvarlig regjering. I slike land tas det for gitt at staten ikke representerer folkets interesser, kanskje tvert imot.

Forestillingen om at det latinamerikanske samfunnet består av to motpoler, og at politikken der dreier seg om to hovedmotstandere som kjemper om makten – undertrykkerne mot de undertryktes forsvarere – har som antydning lenge dominert norsk offentlighet. Ut fra europeiske standardfortellinger om høyre mot venstre var det heller ikke nødvendig å vite mer. På slutten av 1980-tallet var det imidlertid Latin-Amerika som ledet an i det vi nå typisk refererer til som den tredje demokratiseringsbølgen ved den kalde krigens slutt. Likevel kan det se ut til at denne skjellsettende overgangen fra autoritære regimer til mer eller mindre velfungerende demokratier ses på som en liten detalj i det store bildet, uten kraft til å forstyrre hovedmønsteret i sjablongen.

Mye kan sies om det samfunnet som har tatt form i regionen i løpet av den perioden latinamerikanere selv ofte kaller overgangen til demokratiet. Det er sammensatt, inneholder til dels motstridende tendenser og byr ofte på betydelig økonomisk vekst, en vekst som dog ofte er ujevnt fordelt geografisk så vel som sosialt, og som dessuten er lite bærekraftig. Med slike tanker i hodet så det ut til at latinamerikanske land var blitt til helt vanlige land.⁵

Studerer vi populærforestillingene media bringer på 2000- og 2010-tallet, ser det heller ut til at vi har oversett slik alminnelig kompleksitet og latt sjablongen som genererer dikotomien mellom elite og masse styre blikket. For i mangel av gode gammeldage militærdiktatorer har norske bilder av

5 Dette er hovedtanken i Sjur Holsens kronikk i Bergens Tidende 11.03.2006 hvor han sammenligner "sosialismen" til Hugo Chávez i Venezuela og Michelle Bachelet i Chile. Han tror mer på Bachelets traurige sosialdemokrati enn på Chávez' revolusjonære utopier og konkluderer med at "latinamerikansk politikk med fordel kan bli mer kjedelig". Men Holsens røst hørte til unntakene i norsk debatt. <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>

Latin-Amerika funnet en verdig erstatter: de økonomiske eliter. Elitene – som i norsk språkbruk lett blir til “maktelitene” – er kun interessert i profitt og å beholde sin posisjon på toppen. De viser ingen form for samfunnsansvar, kontrollerer statlige institusjoner gjennom utstrakt nepotisme og korrupsjon og bryr seg lite om hvordan folk flest har det. Og selvfølgelig er de en del av den globale kapitalismen og sannsynligvis nært alliert med transnasjonale selskaper i et system der utplyndring av Latin-Amerikas naturressurser står på dagsordenen.

Alle som kjenner til alminnelig utviklingsteori generelt og den latinamerikanske avhengighetsskolen spesielt, vil gjenkjenne denne karakteristikken av et lands samfunnselite som en hovedsakelig økonomisk og selvsentrert maktelite.⁶ De samme avhengighetsteoretikerne understreket tydelig viktigheten av produksjon og arbeid for å bygge et land og pekte på statens sentrale rolle i en nasjonal utviklingsstrategi – ikke ulikt hvordan Norge ble styrt de første tiårene etter 1945. Igjen later det imidlertid til at fortellinger om industriering og økonomisk vekst blir detaljer som forsvinner når sjablongene overfører grunnfortellinger om et kontinent. Det er mye enklere å fremstille økonomiske makteliter som onde og utnyttende *per se* enn å se dem som nødvendige aktører i verdiskaping og investering. I historien om norsk økonomisk utvikling ser vi et privat næringsliv som spiller med de reglene staten har satt, og som derved holdes til ansvar uten den spontane mistenkeliggjøring vi gjerne anvender på latinamerikansk næringsliv generelt og de økonomiske elitenes foretak spesielt. Det ser ut til at deres kapitalistiske vesen overskygger alle andre samfunnsroller. Slik opprettholdes stereotypien om makten mot folket.

Så om (økonomiske) makteliter nå har erstattet diktatorene, har noe tilsvarende skjedd med folket? Som antydnet ovenfor er maktens antitese i dag urfolk. Før var det fattigbonden, gjerne en jordløs sådan – dvs. motsatsen til den mektige godseieren – som fungerte som blikkfang for vår oppmerksomhet så vel som kilde til vårt engasjement og vår solidaritet. Småskalalandbruk appellerer stadig til norske romantiske forestillinger om det gode livet på landet. Politiske målsettinger om økt produktivitet og effektivisering av landbruket oppfattes

---

6 Vi tenker her på den såkalte importsubstitusjonsstrategien som ble utviklet av FN's økonomiske kommisjon for Latin-Amerika (CEPAL) på 1950-tallet. Et viktig navn her var særlig økonomen Raúl Prebisch.

lett som en type vold mot tingenes naturlige balanse i en verden hvor bønder bør fortsette å dyrke små enheter slik de alltid har gjort.

Det kan se ut til at de samme forestillingene om selvforsynte småbønder i kamp med godseiere har blitt overført til å gjelde urfolk i kamp på 2000-tallet. Dette er en stereotypi i pakt med norske forestillinger om det gode liv som et liv i pakt med naturen, fritt fra den sosiale forurensingen det store samfunnet bringer med seg. Med et utenfrablikk på Norge kan det dessuten se ut til at idealene om å leve i naturen står sterkere hos aktivister og akademikere enn blant dem som lever der ute, altså urfolk og bøndene selv.

I de siste ti årene er hovedarenaen der disse kontradiktoriske kreftene møtes, kampen om naturressursene. Det som står på spill, er hvem som skal være den legitime eieren og brukeren av naturressursene i Latin-Amerika. Ressurser som regnskog, mineraler, olje og vann har selvsagt strategisk betydning for et lands utvikling hvor som helst i verden. Men i et land hvor statens legitimitet og evne til å representere folkets interesser betviles fra første stund, finnes det lite rom for å tro at den kan handle selvstendig eller til landets beste. Tvert imot oppfattes den spontant som korrupt og kjøpt og betalt av økonomiske makteliter. Det mest dramatiske utslaget av sjablongtenkning omkring slike moralske motpoler er at den latinamerikanske statens legitimitet til å utføre politikk i eget land trekkes i tvil. Staten er umyndiggjort i norske bilder av Latin-Amerika.⁷

Når staten per definisjon er korrupt, kan man spørre hvilke incentiver et land som Norge vil ha for å støtte institusjonsbygging i Latin-Amerika. Vil det ikke da være bedre å støtte sivilsamfunnsorganisasjoner som for eksempel urfolkrepresentanter slik at de kan kjempe mot og eventuelt bygge en bedre stat?⁸ Det later til at nettopp slike forestillinger har betydelig slagkraft i driften av en bistandsmodell der sivilsamfunnet spiller en avgjørende rolle (for eksempel som pådriver i demokratibygging). På den ene side har kanaliseringen av den norske statens støtte til andre lands sivilsamfunnsorganisasjoner mye å gjøre med den ovenfor nevnte romantikken om det gode liv i de små

7 Dette har vært et hovedtrekk i norsk bistandspolitikk siden 1970-tallet: Norge foretrekker å støtte sivilsamfunn fremfor statlige institusjoner. Ofte vil det være slik at styrking (empowerment) av sivilsamfunnsaktører fungerer best når statlige strukturer er sterke og forutsigbare.

8 Argumentet om at det er staten som er problemet, finner vi, paradoksalt nok, både hos radikale nyliberalere som ønsker å bygge staten ned, i frihetens navn, og blant dem som ut fra en radikal venstreposisjon ønsker å bygge en helt ny og sterk stat.

sammenhenger. På den andre side handler den også om et anstrengt forhold til offentlige aktører i en vanskelig verden med en broket historie. Stortingsmeldingene om utenrikspolitikk og bistand handler nettopp om støtte til demokratisering, særlig gjennom å ruste opp sivilsamfunnet.

Et ferskt eksempel på slike vurderinger og handlingsmønstre i norsk tenkning er en sak om næringsutvikling i Honduras som dukket opp i norsk presse sist i mars i år. Den norske NGO-en Norsk Folkehjelp krever at Norges statlige fond for næringsutvikling i bistanden (Norfund) må trekke sin støtte til en bank i Honduras fordi banken bidrar til et selskap som angivelig er styrt av makteliten.⁹ Organisasjonen vil heller gi pengene til lokale partnere basert på anbefalinger fra de folkelige organisasjonene. Norfunds mandat krever at selskapene som støttes har minst 65 % nasjonalt eierskap. Norsk Folkehjelps innvending er at en slik eierandel er det kun makteliten som har råd til. Og når staten og makteliten i Honduras er «kjent for omfattende brudd på menneskerettigheter», må fondet trekke seg fra Honduras og dessuten også endre sitt mandat. At 65 % nasjonal eierandel kan sikre nasjonal næringsutvikling, virker utenkelig i og med at makteliten per definisjon er korrumpert og kun fremmer sine egne interesser. Om den samme malen skulle brukes i hele Latin-Amerika, vil det bli vanskelig å gi norsk støtte til godt styresett om dette forstås som opprustning av statsforvaltningen.

Sjablongbruk i fredsprosesser

Sjablongene vi har nevnt er også i bruk for å tolke det norske fredsengasjementet i Latin-Amerika. Det nyeste eksempelet er fredsprosessen i Colombia. Som kjent har Norge støttet forhandlingene mellom geriljagruppen FARC og colombianske myndigheter siden 2011. Dette kulminerte i en fredsavtale 24. november 2016 etter en utfordrende måned med usikkerhet i kjølvannet av det overraskende resultatet av folkeavstemningen 2. oktober. Mens hele verden hyllet avtalen, fikk nei-siden nok stemmer til å sende den ferdigforhandlede og

9 Se «Etterlyser debatt om bistandsselskapet Norfund» og «Indirekte støtte», Dagsavisen 24.03.2017, <http://www.dagsavisen.no/verden/indirekte-stotte-1.942905>. Se også «Noruega non grata» i *Bistandsaktuelt* nr. 3, 2015. Her settes det spørsmålsteget ved om norsk støtte skal gå til organisasjoner som driver ideologisk motstandskamp mot privat næringsliv. <http://www.bistandsaktuelt.no/nyheter/2015/guatemala---nar-norsk-bistand-skaper-brak/>, <http://www.bistandsaktuelt.no/arkiv-kommentarer/2015/kritikk-av-bistandsaktuelt/>

undertegnede avtalen i retur til forhandlingsbordet. Med en valgdeltakelse på 37 % av de stemmeberettigede vant nei-siden med 50,2 % mot ja-sidens 49,7 %. Forskjellen var altså knappe 53 894 stemmer i et land med 47 millioner innbyggere. Fem dager senere, den 7. oktober, ble Colombias president Juan Manuel Santos tildelt Nobels fredspris for sin innsats i fredsprosessen. Mange i Norge jublet, men enda flere spurte oppgitt: Hvorfor fikk ikke FARC også prisen? De fortjente den jo like mye som staten.¹⁰

La det være klart at forfatterne av denne teksten var blant dem som jublet og tolket Nobel-komiteens avgjørelse som klok og en tydelig anerkjennelse av statens innsats for fred. Men var det det samme som å ignorere FARCs vilje til dialog for å finne en fredelig løsning på konflikten, slik en rekke tunge stemmer i norsk samfunnsdebatt hevdet?¹¹ Opphavet til slike spørsmål er etter vår mening å finne i en sidestilling av en nasjonalstat og en geriljagruppe med basis i naive forestillinger om revolusjonære prosjekter og geriljakrig. Anvendt på Colombia fungerer dikotomien slik at FARC representerte folket i kampen mot staten og makteliten. Siden FARCs ideologi og kamp opprinnelig var drevet av gode idealer som rettferdighet og likhet, var det ingen tvil om at de representerte folket. Derfor fortjente også de væpnede opprørerne en fredspris. Etter vårt syn maktet Nobel-komiteen å skjære gjennom på en måte de fleste norske frivillige organisasjoner og mange akademikere ikke klarte å gjøre. Den colombianske staten med sitt konstitusjonelle demokrati og en marxistisk geriljaorganisasjon er ikke likeverdige partnere og kan ikke være det. Det colombianske folket er mer enn FARC. Mens mange av de norske kommentatorene fortsatte å betrakte FARC som en legitim og representativ aktør for folket i Colombia, valgte imidlertid en betydelig andel av colombianerne å stemme nei, samtidig som to tredeler av de stemmeberettigede ikke

10 For en samlet oversikt over den norske debatten om fredsprisen til president Santos, se <http://www.rorg.no/Artikler/3429.html>

11 Se blant annet Helene Skjeggstad, "En god fredspris. Men langt fra uproblematisk", *Aftenposten*, 07.10.2016 (<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/En-god-fredspris-Men-langt-fra-uproblematisk--Helene-Skjeggstad-606269b.html>); Kalle Moene, "Den umulige freden", *Dagens Næringsliv*, 07.10.2016; Jan Egelands kommentar i *Altaposten*, 07.10.2016 (http://www.altaposten.no/lokalt/NTB/NTB_innenriks/2016/10/07/Egeland-Santos-kunne-delt-prisen-med-FARC-13612596.ece); Toril Mongstad, "Skammeleg", *Bergens Tidende*, 15.10.2016 (<http://www.bt.no/btmeninger/debatt/Skammeleg-324791b.html>). Det enslige unntaket er kronikken til Tron Ljødal og Øystein Schjetne i *Aftenposten* 04.10.16: "Colombia sa nei til fred. Det må Norge bære sin del av ansvaret for." (<http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Colombia-sa-nei-til-fred-Det-ma-Norge-bare-sin-del-av-ansvaret-for--Tron-Ljodal-og-Oystein-Schjetne-605935b.html>)

stemte i det hele tatt. Slik vil vi heller tolke resultatet som en følge av et betydelig sprik i forståelsen av avtalens innhold og de prinsipper den bygger, på mellom ja-siden (regjeringen, forhandlingsdelegasjonene og deres utenlandske støttespillere) og den alminnelige borger. Fred har vært etterlengtet i Colombia i årevis. Folk fra alle kanter – fattige og rike, unge og gamle, menn og kvinner, fra bygd og by – er lei av krigen.

Fredsavtaleverket og prosessen som ledet frem til avtalen har hatt et sterkt fokus på ofrene for den interne konflikten og deres rettigheter. Dette har fått mye internasjonal oppmerksomhet, og her er avtalen i ferd med å blitt ansett som en rollemodell for fremtidige fredsforhandlinger i andre deler av verden. Oppmerksomheten om ofrene har vært nødvendig og er god i seg selv. Prosessen åpnet for at deres stemmer ble hørt, og at deres anliggender ble inkludert i avtalen. I lys av resultatet av folkeavstemningen er det imidlertid mulig å forestille seg at behovene til alle dem som ikke nødvendigvis var direkte ofre, men som også levde i skyggen av krigen og erfarte hvordan konflikten innskrenket egne friheter og statens handlingsrom, ble oversett. Enkle påstander som “ofrene stemte ja” mens nei-siden er “de som ikke har opplevd eller blitt påvirket av konflikten”, står her i veien for forståelsen. Noen enkeltårsak finnes ikke i og med at alle i Colombia har blitt berørt på en eller annen måte.

Endringer i sjablongen?

Til slutt vil vi se nærmere på en variant av sterk-mann sjablongen, nærmere bestemt den sterke populistiske lederen. Det er karismatikerens som representerer folket, og som leder sitt land ut av elendigheten. Som vi nevnte tidligere, er dette en ikke ukjent figur blant dem som arbeider med latinamerikansk historie og politikk. Som vi også antydte ovenfor, kan det imidlertid se ut som om denne varianten av den sterke leder – representert ved for eksempel Mussolini og Perón – forsvant med den kalde krigen og militærkuppene i regionen. Men kanskje kan en tilbakevending til denne varianten av å tenke om den sterke leder på åpne for mindre sjablongbruk i vår omgang med Latin-Amerika nå når vi ser denne politikertypen entre også de politiske scenene i vår egen del av verden?

Den sterke mann passer godt i fortellingene om svake stater og ufølsomme eliter. Lederens handlekraft kan være det som trengs for å rydde opp. I krisetider har vi i Norge som ellers i verden derfor ofte hatt et tvetydig forhold

til sterke ledere. Mer spesielt for Norge kan være hvordan man også utenfor venstresiden har latt seg fascinere av venstreorienterte ledere som Fidel Castro på Cuba, Hugo Chávez i Venezuela, Evo Morales i Bolivia og Rafael Correa i Ecuador, og gjerne slik at deres tydelige ideologiske tilhørighet har gjort dem mer spennende og mindre farlige.¹² Vi har vært mindre opptatt av høyreorienterte sterke ledere som for eksempel Alberto Fujimori i Peru. Det har vært langt lettere å enes om at Fujimoris maktutøvelse var tvilsom og farlig for demokratiet. Det de har felles, populismen, er imidlertid minst like viktig. De appellerer direkte til folket, tar avstand fra partipolitikk og stiller seg kritisk til etablerte demokratiske institusjoner og rettsstaten. Latin-Amerika har vært kjent med denne formen for statsstyre siden caudilloenes tid på 1800-tallet. Millioner av latinamerikanere har opplevd og overlevd populistiske presidenter i mange år.

De nylige suksessene til populistiske ledere i USA og Europa har vært overraskende for de mange som har antatt at de sterke konstitusjonelle tradisjonene i disse delene av verden effektivt har sperret for slike former for direkte politisk handling. I Norge (og ellers i Europa og i Nord-Amerika) har det dessuten vært vanlig å tro at populismen i Latin-Amerika har vært en type barne sykdom som ville forsvinne etter som "utviklingen" skjøt fart. En følge av en slik enkel evolusjonistisk tenkning vil være at det ikke er så alvorlig når grunnlover brytes for å rydde opp for folket. (Dessuten oppfattes lett OAS sin vekt på det konstitusjonelle når for eksempel Venezuela omtales, som mindre viktig og kanskje til og med bakstreversk.) Men kanskje kan konturene av populistvarianten av den sterke mann hjelpe oss til å tolke Trump og Brexit i dag? Umiddelbart er det fristende å trekke sammenligninger med avdøde Chávez, slik de latinamerikanske kommentatorene vi nevnte i note 3 over har gjort. Vi vil imidlertid se på Alberto Fujimoris regime i Peru på 1990-tallet, da han i likhet med de nevnte vestlige populistiske lederne på 2010-tallet tilhører høyresiden.

Fujimori dukket opp som en uavhengig presidentkandidat i en kontekst der det partipolitiske systemet i Peru hadde kollapset. Dyp økonomisk krise, hyperinflasjon og en omfattende intern konflikt på 1980-tallet hadde rasert

---

12 For en oversikt om den norske fascinasjonen for venstrevinden og dens ledere i Latin Amerika i 2005 og 2006, se "Norsk støtte til venstrevind i Latin-Amerika": http://www.rorg.no/Aktuelt/Latin_Amerika/index.html

tilliten til de politiske partiene. Spesielt hardt gikk det ut over venstresiden, som forvitret i skyggen av geriljagruppen Den Lysende Stis væpnede kamp og skiftende regjeringers repressive strategier. Den karismatiske landbruks-skolelæreren Fujimori fremsto som et håp, og ble raskt en folkelig leder folk flest kunne identifisere seg med. Med sin japanske avstamning hadde han dessuten et ganske annerledes utseende enn de gamle partipolitikere. Fujimori ble valgt til president i 1990 på en politisk plattform mot de drastiske økonomiske reformene som de ledende kandidatene på høyresiden mente var nødvendig. Etter valget gjorde han det stikk motsatte og gjennomførte over natten en sjokk-lignende økonomisk hestekur som ble kjent i peruansk historie som Fuji-sjokket. Da han 5. april 1992 med hærens støtte oppløste Kongressen og gjennomførte det såkalte selv-kuppet, fikk han likevel bred folkelig støtte til å opprette en ny grunnlovgivende forsamling og innføre ny grunnlov i 1993. Han fortsatte som president og ble gjenvalgt i 1995 og 2000. Hvordan var det mulig?

Grunnlaget for den folkelige støtten Alberto Fujimori fikk på 1990-tallet, ligger i at han fanget opp en omfattende mistillit til de politiske institusjonene blant folk flest i Peru. Resultatet av Fuji-sjokket var like synlig som det var brutalt. Men det stanset hyperinflasjonen og ga på nytt peruanerne en følelse av forutsigbarhet med hensyn til pengenes verdi, om enn på bekostning av sikkerhet i arbeid og sivile rettigheter. Fujimori kastet skylden for dette på de gamle politiske elitene og fremstilte de politiske institusjonene som et hinder for reelt demokrati. Løsningen lå, ifølge Fujimori, i "direkte demokrati" (*democracia directa*), en styringsform der folket har direkte tilgang til lederen, og lederen lytter til og handler i samsvar med folkets røst. Da det viste seg at denne handlekraftige lederen også var effektiv på en rekke fronter, kunne vel hans stadig økende autoritære tendenser overses? I et direkte demokrati var det ikke nødvendig med dyre og tungroddede institusjoner som garanti for representativitet eller demokratisk deltakelse – og heller ikke for å koordinere med lokale myndigheter, med unntak av dem som tjente lokalt i Fujimoris eget parti. Det var den direkte relasjonen til lederen og hans støttespillere som telte. Med andre ord en form for klientelisme på høyt nivå.

Men ingen ting varer evig. Fujimoris personlige popularitet var ikke nok til å beholde makten da en rekke skandaløse videoer lekket ut i peruanske medier høsten 2000. Videoene (som var tatt opp av Fujimoris sikkerhetssjef Vladimir Montesinos, og som derfor fikk navnet *Vladivideos*) viste at det

foregikk omfattende korrupsjon i presidentens innerste krets. De talte for seg, og regimet kollapset kort etter. Opposisjonsleder Alejandro Toledo tok over som president i 2001 og tok initiativ til å opprette et nasjonalt forum for dialog omkring landets overordnede kurs og en konsolidering av rettsstaten.¹³ 25 år etter Fujimoris selv-kupp er Peru i dag et av de mest stabile land i regionen. Autoritære tendenser er fortsatt å spore i det politiske landskapet, og tilliten til institusjonene kan gå opp og ned, men få vil ha dem vekk. Populismens direkte demokrati endte opp i diktatorisk styre og maktmisbruk. Demokratiske institusjoner som kongress, rettsvesen og lokale og regionale myndigheter ble gjort til syndebukker. Det nasjonale forumet resulterte i en nasjonal overenskomst og har siden fungert som en ekstra vaktbikkje for rettsstat og demokrati. Overenskomsten har støtte fra alle politiske partier og en rekke sivilsamfunnsaktører, blant annet fagforeninger og næringslivsrepresentanter. Lærdommen fra Peru er enkel: Populisme ender raskt opp i autoritært styre og klientelisme. Rettsstaten kan bare fungere når den er beskyttet av solide institusjoner.

Konklusjoner: Stereotypier, fraktaler og muligheter for læring

Historien om Fujimoris diktatur i Peru i kjølvannet av en omfattende økonomisk og institusjonell krise på 1980- og 90-tallet forteller oss mye om det allmenne i politikken, da forestillingene om samfunn lett lar seg fange av enkle sjabloner som det gode mot det onde, demokrati mot diktatur eller folk mot diktator. Foruten metaforer som forklarer politikk som tvekamper om makt, rett og slett. Historien kan imidlertid også leses som en fortelling om kompleksiteten i det moderne samfunnet som Peru også er. Med en forståelseshorisont dominert av de enkle (men også moralsk evig faste) fortellingene om for eksempel den sterke mann og det lidende folk, forsvinner imidlertid Peru som samfunn. I innledningen argumenterte vi for at ettersom Peru ligger i periferien av norsk oppmerksomhet, vil det være de enkleste og mest grunnleggende formene for persepsjon som bestemmer hva vi ser. En psykologisk-biologisk teori som sier at det vi ser bestemmes av måten vi ser det på, har tjent til å anta at et fenomen som Fujimoris styre i Peru hovedsakelig ville bli forstått i Norge som nok et kapittel i en vedvarende fortelling om hvordan latinamerikansk

13 For den nasjonale overenskomsten, *Acuerdo Nacional*, se: <http://acuerdonacional.pe/>

politikk handler om sterke menn og lidende folk. Det er slik dersom det vi ser er passe diffust, og når vi ikke trenger å oppfatte mer for å kommunisere med våre egne.

I løpet av dette kapittelet har vi gått gjennom en rekke eksempler på hvordan det som på nært hold er ganske komplekse sosiale og politisk prosesser (men også ganske dagligdagse for dem som står midt oppe i det som skjer), på avstand faller inn i et lite antall standard-stereotyper eller grunnfortellinger om Latin-Amerika. Vi har sett hvordan folket mot diktatoren har blitt til makteliten og verdenskapitalismen mot de undertrykte, samt hvordan de undertrykte selv har gått fra å være jordløse bønder til å bli indianere og urfolk. Dette har kunnet skje fordi forestillingene som ligger oppsummert i de enkle bildene som har sirkulert i offentligheten som standardviten om dette kontinentet, ikke har blitt tilstrekkelig utfordret av detaljer. Nevnte teori om hva vi ser slår nemlig fast at det er når mønstrene er passe åpne og lite detaljerte, at de oppfattes lettest og derfor også egner seg best i enkel kommunikasjon. Blir detaljene for mange, egner ikke bildene seg så lett til enkel og umiddelbart kommuniserbar gjenkjennelse.

Man kunne tenke seg at de mange demokratiseringsprosesser som har preget Latin-Amerika etter den kalde krigens slutt rundt 1990, kunne by på slike detaljer – detaljer som ville spore til utforskning snarere enn transport av fordommer, og som kanskje også kunne gjøre politikken i disse landene direkte sammenlignbar med de alminnelige (kjedelige) politiske spillene i Europa. Men vår gjennomgang av hvordan stereotypien om Latin-Amerika som en teaterscene befolket av fattigfolk og diktatoriske eliter i USAs bakgård har levd kontinuerlig i norsk offentlighet siden 1950-tallet og kanskje enda lenger, tyder på at detaljene om demokratiseringen rundt 1990-tallet ikke maktet å utfordre de gamle fortellingene. Vi har argumentert for at grunnlaget for sjablongenes styrke ligger i detaljeringsgraden like mye som i en eventuell spesifikk norsk naivitet. Med den avstanden kontinentet har til Nord-Europa er dette den detaljeringsgraden vi behøver når vi snakker om hverandre og sjelden handler direkte med hverandre.

Dermed har vi imidlertid også redusert mulighetene for å lære. Men om nå sjablongen om den sterke leder blir fylt av en figur vi kjenner fra nærmere sammenhenger, og kanskje til og med antar formen av et umiddelbart truende mønster? Vil det å bruke samme stereotypi for å katalogisere og gripe for eksempel Donald Trump og Marine Le Pen være nyttig? Vil vi da bedre kunne

analysere og forstå Le Pens direkte patriotiske tale til folket og Trumps begrensede forståelse for maktdeelingen USAs konstitusjon så tydelig fastsetter? Ja, vi mener at sjablongen om populismens sterke mann kan være et nyttig utgangspunkt. Vi spår at populismestudier vil bli både viktig og nyttig for de som følger med i nordamerikansk og europeisk politikk i årene som kommer. For eksempel ved å utforske hvordan desillusjoner med trege og tilsynelatende fastlåste politiske institusjoner virker i en situasjon med omfattende krise og konflikt. Nord- og Sør-Amerika kan være likere enn vi tror i Europa.

Skulle det skje at Latin-Amerika blir et relevant eksempel for å bli mer klok på alminnelige politiske tendenser, kan det også hende at norsk offentlighet får et incentiv til å forstå mer av Latin-Amerika. Nettopp de delene av bildet som ikke fanges opp av stereotypiene vi her har drøftet, blir da interessante. Her blir den forskyvnningen av sjablongen om den sterke mann som skjer når han eller hun er en populist snarere enn en militær, til en mulighet til å lære. Populistens egenart som en spesiell type sterk mann kan minne oss om forføreriske mønstre vi føler oss truet av. Da blir ny kunnskap om slike situasjoner relevant. Fokus på detaljene i styret til den populistiske karismatikerens kan legge grunnlaget for å følge med på andre detaljer i bildet og dermed på sikt endre det. Det kan til og med være i vår egen umiddelbare interesse. Vi lærer langt mer om hverandre ved å løse problemer sammen enn når vi hjelper de andre med sine problemer.

Referanser

- Bell, John Patrick (1971). *Crisis in Costa Rica: The 1948 Revolution*. University of Texas Press.
- García-Godos, Jemima og Stener Ekern. (2007). Norske bilder av Latin-Amerika. Dagbladet, 30.03.2007. Tilgjengelig på: <http://www.dagbladet.no/kultur/2007/03/30/496525.html>.
- Holsen, Sjur. (2006). Latin-Amerikas vei. Bergens Tidende, 11.03.2006. Tilgjengelig på: <http://www.bt.no/btmeninger/kronikk/Latin-Amerikas-vei-127922b.html>.
- Johansen, Anders. (2002). *Talerens troverdighet. Tekniske og kulturelle betingelser for politisk retorikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ljødal, Tron og Øystein Schjetne. (2016). Colombia sa nei til fred. Det må Norge bære sin del av ansvaret for. Aftenposten, 04.10.16. Tilgjengelig på: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Colombia-sa-nei-til-fred-Det-ma-Norge-bare-sin-del-av-ansvaret-for--Tron-Ljodal-og-Oystein-Schjetne-605935b.html>.

- Moene, Kalle. (2016). Den umulige freden. *Dagens Næringsliv*, 07.10.2016.
- Mongstad, Toril. (2016). Skammeleg. *Bergens Tidende*, 15.10.2016. Tilgjengelig på: <http://www.bt.no/btmeninger/debatt/Skammeleg-324791b.html>.
- Oppenheimer, Andres. (2016). The Oppenheimer Report: Trump, a Latin American Caudillo? *Miami Herald*, 13.02.2016. Tilgjengelig på: <http://www.miamiherald.com/news/local/news-columns-blogs/andres-oppenheimer/article60118126.html>.
- Said, Edward. (1995). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Sample, Ian. (2017). Why do we see so many different things in Rorschach ink blots? *The Guardian Science*, 14.02.2017. Tilgjengelig på: <https://www.theguardian.com/science/2017/feb/14/why-do-we-see-so-many-different-things-in-roorschach-ink-blots>.
- Taylor, R.P., Martin, T.P., Montgomery, R.D., Smith, J.H., Micolich, A.P., Boydston, C. et al. (2017) Seeing shapes in seemingly random spatial patterns: Fractal analysis of Rorschach inkblots. *PLoS ONE* 12(2): e0171289.
- Skjeggstad, Helene. (2016). En god fredspris. Men langt fra uproblematisk. *Aftenposten*, 07.10.2016. Tilgjengelig på: <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/En-god-fredspris-Men-langt-fra-uproblematisk--Helene-Skjeggstad-606269b.html>.
- Toro, Fransisco. (2016). Donald Trump is no Hugo Chávez, he is more like Nicolás Maduro. *Washington Post*, 18.10.2016. Tilgjengelig på: https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2016/10/18/donald-trump-is-no-hugo-chavez-hes-more-like-nicolas-maduro/?utm_term=.aff511f7b549.
- Tvedt, Terje. (1990). *Bilder av 'de andre'. Om utviklingslandene i bistandsepoken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Zunes, Stephen (2001). The United States and Bolivia: The Taming of a Revolution, 1952–1957. *Latin American Perspectives* 28(5): 33–49.

Forfatterbiografier

Steinar A. Sæther er professor og historiker ved Universitetet i Oslo og drevet forskning på latinamerikansk historie siden midten av 90-tallet. Mellom 2011 og 2016 ledet han et prosjekt om norske migranter i Latin-Amerika mellom 1820 og 1940 med deltakere fra Norge og Latin-Amerika som bl.a. resulterte i boka *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820-1940* (Brill, 2015) og i en museumsutstilling ved Migrasjonsmuseet.

Mieke Neyens har doktograd i Latin-Amerika studier fra Universitetet i Oslo (2016). Hennes forskning fokuserer på reiseberetninger fra Mexico, spansk-språklig litteratur og spansk didaktikk. Hun har publisert i tidsskrifter som *Travel Writing Studies* (Routledge) og *Bulletin of Hispanic Studies* (Liverpool).

Bergljot Behrens er professor ved Institutt for Litteratur, områdestudier og europeiske språk ved Universitetet i Oslo.

Tor Opsvik har en doktorgrad i historie fra Universidad de Santiago de Chile og er førstelektor ved Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk ved Universitetet i Oslo. Han har arbeidet mest med nyere økonomisk historie i Chile og Argentina.

Einar Berntzen er førsteamanuensis ved Institutt for sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen. Han har forfattet bøker, bokkapitler og artikler om latinamerikansk og europeisk politikk. Blant hans seneste publikasjoner finnes: Knut Heidar, Einar Berntzen & Elisabeth Bakke (2013) *Politikk i Europa* (Oslo: Universitetsforlaget),

Benedicte Bull er professor i statsvitenskap ved Senter for Utvikling og Miljø (SUM), Universitetet i Oslo, og leder Norsk Nettverk for Latin-Amerika Forskning (NorLARNet) og Oslo Academy of Global Governance. Bull har

forsket på utvikling, politisk økonomi og eliter i Latin-Amerika, samt temaer knyttet til internasjonale institusjoner. Hennes siste bøker er *Norwegian Social Thought on Latin America* (red.), CLACSO (2015), og *Environmental Politics in Latin America: Elite dynamics, the left tide and sustainable development* (med Mariel Aguilar-Støen), Routledge (2015).

Ada Nissen er postdoktor i historie ved Universitetet i Oslo og har skrevet en doktorgrad om Norges rolle som megler i internasjonale konflikter. Underveis i doktorgraden tilbrakte Nissen en periode som gjesteforsker ved Columbia University i New York. Hennes interessefelt inkluderer blant annet internasjonal politisk historie, fredsdiplomati og meglingsteori, samt norsk og skandinavisk utenrikspolitikk.

Bjørn Ola Tafjord er professor i religionsvitenskap ved Universitetet i Tromsø – Noreg sitt arktiske universitet. Der er han også leiar for forskargruppa «Indigenous Religion(s): Local Grounds, Global Networks» saman med Siv Ellen Kraft. Forskingsfeltet hans er mellom anna religionar og endringsprosesser i Talamanca (Costa Rica), norsk misjon i Latin-Amerika og religionsforskarar sine kategoriseringar og språklege praksisar.

Mats W. Greger er bachelorstudent i journalistikk og har en bachelorgrad i Økonomi og administrasjon med profilen International Business.

Andreas Hætta er bachelorstudent i journalistikk ved Høgskolen i Oslo og Akershus og har jobbet som journalist for NRK.

Elida Høeg har en mastergrad i kunst og politikk ved Sciences Po Paris,. Hun har bakgrunn fra NRK, Verdensmagasinet X og Morgenbladet.

Roy Krøvel er professor i journalistikk på Høgskolen i Oslo og Akershus.

Fredrik Brogeland Laache er masterstudent i Internasjonale Studier på NMBU. Han har jobbet i NRK, og levert frilansstoff til Dagsavisen, Bistandsaktuelt, Al Jazeera og Verdensmagasinet X.

Liv Eide har hovedfag i spansk språk og latinamerikastudier og doktorgrad i spansk fagdidaktikk. Hun er ansatt som førsteamanuensis ved Institutt for pedagogikk, Universitetet i Bergen, og jobber med lærerutdanning.

Åse Johnsen er førsteamanuensis i spansk språk ved Institutt for fremmedspråk ved Universitetet i Bergen. Hun forsker innenfor interkulturell kommunikasjon, med spesiell fokus på oversettelse. Hun har ledet en internasjonal forskergruppe med fokus på tursimediskurs. Sammen med Liv Eide har hun skrevet flere artikler og holdt innlegg om Cuba som turistdestinasjon.

Leiv Marsteintredet jobbet tidligere som førsteamanuensis i Latin-Amerika-kunnskap ved Universitetet i Oslo og er nå ansatt ved Institutt for sammenliknende politikk ved Universitetet i Bergen. Marsteintredet forsker på politiske institusjoner, menneskerettigheter, demokrati og politiske kriser i Latin-Amerika.

Stener Ekern er førsteamanuensis ved Senter for menneskerettigheter på Universitetet i Oslo. Han forsker hovedsaklig på emner som juridisk og politisk antropologi, urfolk og kulturarv. Ekern har også jobbet med bistandsforvaltning (det norske urfolksprogrammet) samt planlegging og evalueringer av menneskerettighetsprosjekter i Latin-Amerika og Afrika.

Jemima García-Godos er førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og sosialgeografi ved Universitetet i Oslo. Hennes akademiske interesser fokuserer på overgangsjustis og transisjoner til fred og demokrati særlig i Latin-Amerika. García-Godos har nylig vært medredaktør for boken «Transitional justice in Latin America. The Uneven Road from Impunity towards Accountability» (Routledge, 2016).

